

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**TACİKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜLÜK
ARAYIŞLARI VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLE İLİŞKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Obid BAROTOV

BURSA-2021

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**TACİKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜLÜK
ARAYIŞLARI VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLE İLİŞKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Obid BAROTOV

**Danışman
Doç. Dr. Sezgin KAYA**

<http://orcid.org/0000-0001-6113-7412>

BURSA-2021

T.C
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 701616025 numaralı Obid BAROTOV'ın hazırladığı " Tacikistan Dış Politikasında Çok Yönlülük Arayışları ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkiler" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, .././2020 günü ... saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı (başarılı / başarısız) olduğuna oy birliği (oy birliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sezgin KAYA

Başkan:

İmza:

Üye:

İmza:

Üye:

İmza:

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum " Tacikistan Dış Politikasında Çok Yönlülük Arayışları ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkiler" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafından yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

.../ .../ 2020

İmza

Adı Soyadı: Obid BAROTOV

Öğrenci No: 701616025

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Y.Lisans Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih:

Tez Başlığı / Konusu: Tacikistan Dış Politikasında Çok Yönlülük Arayışları ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkiler.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Anabölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 150 sayfalık kısmına ilişkin, ...2020 tarihinde

Şahsım tarafından Turnitin*adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç / dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgürlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda beirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Obid BAROTOV

Öğrenci No: 701616025

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman Doç.Dr. Sezgin KAYA

***Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşabilir.**

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının her aşamasında bilgi ve tecrübesinden yararlandığım, her konuda yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Sezgin KAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek Lisans eğitimim süresinde beni destekleyen ilk Hocalarım BABAM Kahramon BAROTOV'a ve ANNEM SH. BAROTOVA'ya, ilk Türkçe dili hocalarım Salih ŞAHİN'e ve Mustafa ÇOBAN'a ve her zaman desteklerini esirgemeyen dayım Uluğbek BOBOEV'a teşekkürlerimi sunarım.

Obid BAROTOV
.../.../2020

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Obid BAROTOV
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa sayısı	: XV+250
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Sezgin KAYA

TACİKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜLÜK ARAYIŞLARI VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLE İLİŞKİLER

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, dış politikada yeni bir devlet olarak Tacikistan açık kapı politikasını izledi.

ABD ve Rusya gibi süper güçlerle ikili ve çok taraflı ilişkilerin yanı sıra, coğrafi ve politik açıdan bize en yakın ülkelerden biri olan Çin, kendi çıkarlarıyla birlikte Tacikistan gibi yeni bir bağımsız devletin çıkarlarını göz ardı edemedi. Ama Tacikistan'ın tamamen politik değil, aynı zamanda stratejik ortaklıktada tek taraflı bağımlılığa düşmemek için başka ülkeler ile ekonomik ilişkilerde olması gerekmektedir.

Açık kapı siyaseti ve çok yönlülük ilişkilerin himayesinde, Tacikistan stratejik kültürüne ve ulusal güvenliğine dayanarak “Yeni İpek Yolu”, “Dışarı çıkma stratejisi”, “İpek Yolu'nun ekonomik kuşağı” gibi projelerde Çin ile ilişkilerini geliştirmelidir.

Stratejik kültür ve ulusal güvenliği yanı sıra ulusal kimlik de önemli bir rol oynamaktadır. Tacikistan küçük bir ülke ve Çin bir süper güç olduğundan, Tacikistan bölgenin önde gelen güçleri arasındaki ilişkilerdeki ulusal çıkarlarını korumalıdır.

Avrupa halkının tarihinde “Avrupa çizmesi” nin, Alp dağları ile olan rolü ile Orta Asya ve Hint Yarımadası halklarının tarihi ve kültüründeki Pamirileri ve vadileri ile Tacik kimliğinin rolü karşılaştırılabilir.

Burdan bilmeye gerek vardır ki, Tacik kimliğinin stratejik kültürü ulusal güvenliğini koruyabilmesini önemli bir faktördür.

Anahtar kelimeler: Tacikistan, tacik kimliği, stratejik kültür, açık kapı siyaseti, çok yönlülük ilişkiler, Çin.

ABSTRACT

Name and Surname	: Obid BAROTOV
University	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Institute	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Field	: Uluslararası İlişkiler
Branch	: Uluslararası İlişkiler
Degree Awarde	: Yüksek Lisans Tezi
Number of page	: XV+250
Degreee date	:
Supervisor	: Sezgin KAYA

BİLATERAL RELATIONS BETWEEN TAJİKİSTAN AND CHINA IN THE FRAME OF THE OPEN DOOR POLICY OF TAJİKİSTAN

After the collapse of the Soviet Union, Tajikistan as a new state in foreign policy followed its open door policy.

Besides bilateral and multilateral relations with the superpowers like the USA and Russia, China, which is one of the closest countries to us geographically and politically, could not ignore the interests of a new independent state like Tajikistan with its own interests. But Tajikistan must have economic relations with other countries in order not to fall into unilateral dependence not only in political but also in strategic partnership.

Under the auspices of open door politics and multilateral relations, based on the strategic culture and national security of Tajikistan, it should improve its relations with China in projects such as "New Silk Road", "Strategy for going out", "Economic belt of Silk Road".

In addition to strategic culture and national security, national identity plays an important role. Since Tajikistan is a small country and China is a superpower, Tajikistan must protect its national interests in relations between the region's leading powers.

The role of the "European boot" with the Alpine mountains in the history of the European people can be compared with the role of the Tajik identity in the history and culture of the peoples of the Central Asian and Indian Peninsula.

It is necessary to know from here that the strategic culture of Tajik identity is an important factor in maintaining its national security.

Keywords: Tajikistan, crown identity, strategic culture, open door politics, multilateral relations, China.

İÇİNDEKİLER:

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TABLolar.....	XI
ŞEKİLLER.....	XII
KISALTMALAR.....	XIII
GİRİŞ.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM:

1. STRATEJİK KÜLTÜR KAVRAMI.....	19
1.1. BİRİNCİ KUŞAK STRATEJİK KÜLTÜR ÇALIŞMALARI.....	19
1.2. STRATEJİK KÜLTÜRÜN ÇALIŞMALARINDA İKİNCİ KUŞAK.....	21
1.3. ÜÇÜNCÜ KUŞAK STRATEJİK KÜLTÜR ÇALIŞMALARI.....	22
1.4. DÖRDÜNCÜ KUŞAK STRATEJİK KÜLTÜR ÇALIŞMALARI.....	25
2. TACİK STRATEJİK KÜLTÜRÜ.....	28
2.1 TACİK KİMLİĞİNİN TEMELİ OLARAK MİTLER.....	33
2.2 COĞRAFYA VE TACİK STRATEJİK KÜLTÜRÜ.....	35
2.2.1 Fiziki Coğrafya.....	35
2.2.2. Askeri Taktikler ve Etkisi.....	38
2.2.3. Tacik Jeopolitik Kuvvet Alanı.....	40
2.3 TARİH - SİYASET İLİŞKİSİ.....	43
2.3.1. İslamiyet Öncesi Dönem Tacik Tarihi.....	43
2.3.2. İslam İle Tanışma ve Halifelik Dönemi.....	51
2.3.3 Hanlıklar Dönemi ve Moğol İstilas.	53
2.3.4 Rus Çarlığı ve Sovyet Döneminde Tacik Kimliği.....	80
2.3.4.1. Rus Çarlığı ve Tacik Kimliği.....	80
2.3.4.2 Sovyet Döneminde Tacikistan.....	90
2.3.5 Bağımsızlık ve İç Savaş Döneminde Tacikistan.....	106
2.3.5.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Çöküşü.....	106

2.3.5.2. Tacikistan’ın Bağımsızlığı ve İdari Yapısı.....	108
2.3.5.3. İç Savaş Döneminde Tacikistan.....	112
2.3.5.3.1. İç Savaş Nedenleri.....	112
2.3.5.3.2 İç Savaşa Dâhil Gruplar.....	115
2.3.5.3.3. İç Savaş Olayları.....	116
2.3.5.3.4. Tacikler Arası Müzakere Süreci ve İç Savaş Sonucu.....	118
2.4 TACİK ULUSAL KİMLİĞİNİN BİLEŞENLERİ.....	119
2.5 BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE: DİPLOMASİ VE SİYASET.....	127

İKİNCİ BÖLÜM:

2. TACİKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜLÜK ARAYIŞLARI

VE BÖLGESEL İLİŞKİLER..... 134

2.1. SOVYET DÖNEMİNDE TACİK DIŞ POLİTİKASI.....134

2.2 TACİK DIŞ POLİTİKASININ TEMELİ OLARAK AÇIK KAPI SİYASETİ138

2.2.1 Tacikistan’ın Rusya İle İkili İlişkileri.....139

2.2.2 Tacikistan - Hindistan İkili İlişkileri146

2.2.3. Tacikistan’ın Afganistan İle İkili İlişkileri.....153

2.2.4. Tacikistan’ın İran İle İkili İlişkileri.....161

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

3. TACİKİSTAN - ÇİN İLİŞKİLERİ.....168

3.1 İKİLİ İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ.....169

3.1.1. İkili İlişkilerin Gelişiminin İlk Aşaması.....169

3.1.2. Tacikistan – Çin İlişkilerinin İkinci Aşaması.....171

3.1.2.1 Sınır Konusu.....174

3.1.2.1.1 Tarih öncesi.....175

3.1.2.1.2 Tacikistan – Çin sınır anlaşmazlığının çözümünün ilk aşaması.....	175
3.1.2.1.3 Tacikistan – Çin sınır çözümünün ikinci aşaması.....	180
3.1.3. İkili İlişkilerin Son Aşaması.....	181
3.2 EKONOMİK ALANDA TACİKİSTAN VE ÇİN'İN İŞBİRLİĞİ.....	184
3.2.1. Bağımsızlıktan İç Savaş Sonrası Geçiş Dönemine (1991 - 2002) kadar TC İle ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Cirou	185
3.2.2. Tacikistan'da Sanayinin Canlanması Döneminde (2002-2012) TC ile ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Cirou	186
3.2.3. Tacikistan'da Sanayinin Gelişmesi Döneminden Günümüze Kadar (2012 - 2019) TC ile ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Cirou.....	189
3.3.KUŞAK YOL İNİSYATİFİNİN ÇHC-TC İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ....	194
3.3.1 Kuşak Yol İnisiyatifi.....	194
3.3.2. Tacikistan ve Kuşak Yol.....	199
3.3.3. Yatırım Siyaseti.....	203
3.4 TACİKİSTAN – ÇİN GÜVENLİK İLİŞKİLERİ.....	212
3.4.1. Genel Durum.....	212
3.4.2. Bölgedeki Mevcut Riskler ve Jeopolitik Durum.....	214
3.4.3. Tacikistan – Çin İşbirliği Konuları (Radikalizm, Ekstremizm, Terörizm).....	220
3.4.4 Çok Taraflı Bölgesel İşbirliği (Anlaşmalar, Örgütler).....	226
3.4.4.1 ŞİÖ ve Üyeleri.....	226
3.4.4.2 ŞİÖ ve Tacikistan.....	228
3.4.4.3 Dörtlü İşbirliği ve Koordinasyon Mekanizması ve Tacikistan.....	231
SONUÇ.....	235
KAYNAKÇA.....	238

TABLÖLAR

Tacikistan Başkanları 97-99

Tacikistan Başkanları 100-101

Tacikistan'daki Tacik-Rus Üniversiteleri 129-130

Tacikistan – Afganistan ihracat-ithalat dengesi 143

Tacikistan'daki Tacik – Rus Üniversiteleri

Tacikistan ile Afganistan arasındaki ihracat – ithalat

Bağımsızlıktan İç Savaş Sonrası Geçiş Dönemine (1991 - 2002) kadar TC İle ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Ciro

Tacikistan'da Sanayinin Canlanması Döneminde (2002-2012)TC ile ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Ciro

Tacikistan'da Sanayinin Gelişmesi Döneminden Günümüze Kadar (2012 - 2019) TC ile ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Ciro

TC'nin dış ticaret ciro 2012'de büyük ticaret ortaklarıyla birlikte.

Tacikistan'da faaliyette bulunan Çin Şirketleri

01.01.2013 itibarıyla yabancı yatırım değeri

Çin Hükümetinin TC'indeki Projelere Sağladığı Krediler

Çin'den Tacikistan'a doğrudan yabancı yatırım girişi

Orta Asya ülkelerinden Suriye ve Irak'taki savaşçı sayıları

ŞEKİLLER

Direfş-i kaviyan 32

Cumhurbaşkan forsu 32

İpek Yolu Tacikistan topraklarında 36

Sogd devleti ve Ustruşana (İstaravşan) 42

Pers İmperatorluğunun Ordu düzeni 44

**Ahameniş ordusunun amblemi, uzanmış kanatlı altın kartalı gösteren standarttı.
45**

Parthia ordu düzeni 46

Tacikistn Başkanları

Gafurov İndira Gandhi ile 103

Talak Nazarov ile Rusya Dışişler Bakanı

Çin'den TC'ne ana mal ihracat

TC'den ÇHC'ye ana mal ihracatı

Kuşak - Yol İnisyatifi

KISALTMALAR

Kısaltma Bilgi

BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
AB	Avrupa Birliği
AEB	Avrasya Ekonomik Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİD	Afganistan İslam Devleti
AKN	Uyuşturucu Kontrol Ajansı
BPMK	Bolşevik Partisi Merkez Komitesi
BTO	Birleşik Tacik Opozisyonu
CASA-1000	Enerji projesi Orta Asya-Güney Asya
CBIS	Toplu Hızlı Dağıtım Kuvvetleri
CNPC	Çin Ulusal Petrol Şirketi
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
DBÖB	Dağlı Badahşan Özerk Bölgesi
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
TGAÖ	Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü
MÖ	Milattan Önce
MPS	Çin Halk Cumhuriyeti Halk Güvenliği Bakanlığı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NIDA	Afganistan Ulusal İslami Hareketi

OAÖ	Open Joint Stock Company
OIC	İslam İşbirliği Teşkilatı
RATS	ŞBÖ Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı
RTSU	Rus-Tacik (Slav) Üniversitesi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
ŞBÖ	Şangay Birliği Örgütü
TALCO	Tacik Alüminyum Şirketi
TBEA	Tayvan Bisiklet İhracatçıları Birliği
TC	Tacikistan Cumhuriyeti
TKPMK	Tacikistan Komünist Partisi Merkez Komitesi
TGG	Turkistan Genel Gubernatorluğu
RPB	Rus Bolşevik Partisi
TÖSSC	Turkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
KPMK	Komünist Partisi Merkez Komitesi
BVS	Büyük Vatan Savaşı
BM	Birleşmiş Milletler
EİÖ	Ekonomik İşbirliği Örgütü
İKÖ	İslam konferansı Örgütü
RF	Rusya Federasyonu
TSSC	Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SUÖB	Sincan Uygur Özerk Bölgesi
HC	Hindistan Cümhuriyeti

DUGK	Devlet Ulusal Güvenlik Komitesi
TİH	Tacikistan İslam Hareketi
BTM	Birleşik Tacik Muhalifeti
İİC	İran İslam Cumhuriyeti
AİC	Afganistan İslami Cumhuriyeti
KYİ	Kuşak – Yol İnisiyatifi
AİİB	Asya Altyapı Yatırım Bankası
İŞİD	İrak ve Şam İslam Devleti
ÖİH	Özbekistan İslami Hareketi
ÇHKO	Çin Halk Kuruluş Ordusu
ÇHC MAK	Çin Halk Cumhuriyeti Merkez Askeri Konseyi
DİKM	Dörtlü İşbirliği ve Koordinasyon Mekanizması

GİRİŞ

Orta Asya, yer altı kaynaklarıyla ve jeopolitik konumuyla, büyük devletlerin çıkarlarının çatıştığı bir bölgedir. Önce Çarlık Rusya ve İngiltere, sonrasında SSCB ve Almanya ve daha sonra SSCB ve ABD arasında büyük rekabete sahne olmuş bir bölge görmekteyiz. Elbette, Tacikistan da bir Orta Asya devleti olarak bu rekabetin dışında kalmadı.

Son dönemlerdeki önemli aktörlerden biri, Orta Asya ülkeleriyle şimdiye kadar iyi ikili ilişkilere sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti'dir (ÇHC). SSCB'nin çöküşü, elbette, Orta Asya ülkeleri ile Çin arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde temel oluşturan bir olaydı. Orta Asya'nın elverişli ekonomik, coğrafi, askeri ve stratejik konumu, devasa doğal ve ucuz emek kaynakları bölgeyi Rusya, ABD, Çin, Türkiye ve Avrupa Birliği için bir cazibe ve rekabet nesnesi haline getirmiştir. Çin ve ABD gibi Rusya'nın da hala bölgeyle ilgili olarak optimal bir strateji arayışında olduğu anlaşılıyor. Rusya, Çin ve ABD'nin Orta Asya'daki stratejileri arasında aktif bir ekonomi politikası ve enerji potansiyelinin geliştirilmesi yer alıyor. Orta Asya, Çin dış politikasının önemli bir konusu haline gelmiştir. Pekin tarafından, ÇHC'nin ulusal çıkarlarını doğrudan etkileyen dış stratejik sınırları sözde alanına dâhil edildi. Rusya ve ABD de bu bölgeyi, kendi ulusal çıkarları için önemli bir jeopolitik karakol olarak görüyor. Çin'in bölgedeki varlığını artırma politikasının sonuçları, Orta Asya enerji kaynaklarının kullanımı ve ÇHC'de Kuşak - Yol İnisyatifi yoluyla mal ihracatı için kara taşımacılığı ve enerji iletişimi beklentileri Tacikistan'ın ulusal çıkarlarına uymaktadır. Modern Tacikistan ve Çin arasındaki politik, ticari, ekonomik ve kültürel bağlar uzun zamandır kesintiye uğramış idi.

SSCB'nin çöküşünden sonra, ÇHC hükümeti Sovyet sonrası Orta Asya devletlerinin bağımsızlığını mümkün olan en kısa sürede tanıdı. Onlarla diplomatik ilişkiler kurdu. Duşanbe de dâhil olmak üzere büyükelçilikler açtı. Tacikistan Cumhuriyeti'nin neredeyse çeyrek yüzyıllık ÇHC ile ilişkileri, iki eğilimin örtüşmesi bağlamında analiz edilmelidir.

Aynı zamanda, ilk Kuşak – Yol İnisyatifi, Tacikistan'ın istihdam artışını sağladı, pazarı ucuz Çin mallarıyla doyurdu ve sonuç olarak sosyal istikrarı güçlendirdi. Tacikistan'ın sadece politik değil, aynı zamanda stratejik ortağıyla tek taraflı bağımlılığa düşmemek için dış dünya ile de ekonomik ilişkilerini güçlenmelidir ki bunu Rusya, Kazakistan, Türkiye ve başka ülkeler ile gerçekleştirmektedir. Ancak Çin'in ucuz malları bu ekonomik ilişkileri önünü almaktadır.

Seçtiğimiz konu 'Tacikistan Cumhuriyeti'nin, açık kapı politikası çerçevesinde Tacikistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile ikili ilişkileri'dir.

Dünyanın en güçlü ekonomik güçlerinden biri olan Çin ile Tacikistan Cumhuriyeti'nin (TC) açık kapı politikası çerçevesinde ve Tacikistan'ın kendisi ile olan ilişkileri üzerindeki etkileri, ikili işbirliğine yansımaktadır.

Araştırma, TC ile ÇHC arasındaki kapsamlı işbirliğinin bir analizidir.

Bu konunun amacı olarak, Tacik ulusunun ulusal bir kimlik olarak kazandığı zafer ve yenilgi, Tacikistan'ın Çin ile ilişkilerine ve bu tür ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunan faktörlere yansır.

Bu araştırmanın temel amacı Peter Katzeinstein'in stratejik kültür teorisi ve ulus kimliği bağlamında iki ülke arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir analizidir. Teorik olarak, küçük ama zengin kültür ve tarihi olan bir ülkeyle, dünyanın ekonomik gücü olan bir ülke arasındaki ilişki ve bu durumda en az diplomatik yenilgi ile nasıl kazançlı çıkacağını ele almaktadır. Siyasi bir zafer kazanmak için ne yapmalı? Tacikistan'ın komşusuna karşı kazanacağı bir zaferi ancak, bu ülkenin ekonomik ve politik projelerine katılarak oradan kendi kazançlarını elde etmekle gerçekleştirilebilir.

Bu çalışma, karşılaştırmalı analiz yöntemi ile birlikte kullanılan tarihsel-kronolojik eğilim sonucunda ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünü kavramsal ve kuramsal çerçeve oluşturmaktadır. Bu bölüm içerisinde stratejik kültür, Tacik kimliğinin stratejik kültürü, mitler, tarih dönemlerinde Taciklerin ataları, İslamiyet öncesi ve sonrası, Hanlıklar ve Çarlık dönemi, Sovyetler ve bağımsızlık döneminde, Taciklerin ulusal stratejik kültür bileşeni ve Tacik diplomasisi ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Tacikistan'ın Rusya, Hindistan ve iki Farisi ülke olan İran ve Afganistan ile olan ilişkileri incelenmiştir. Çin ile ikili ilişkilerde alternatif olarak Rusya ve Hindistan ile ilişkiler ele alınmıştır. Hindistan'ın yakın zamanlarda alternatif olamadığı ama gelecekte o aşamaya ulaşacağı araştırmacılar tarafından söylenmektedir. Bunun sonuçlarını yavaş yavaş görmekteyiz. En büyük örnek Hindistan'ın Afganistanla olan siyasetidir. Çin'in alternatifi olarak Rusya'yı görmekte olan birçok araştırmacı vardır, ama bazılarına göre Rusya bu konumunu yavaş yavaş kaybetmektedir.

İran'ın siyaseti son dönemlerde Tacikistan'da çok büyük destek görmemektedir. İkili ilişkilerin zirvesini ise Ahmedinejad döneminde görmekteyiz. O dönemde iki cumhurbaşkanının dostane ilişkileri iki devletin ekonomisi ve siyasetinde iyi bir rol oynamıştır.

Afganistan ile olan ilişkileri iki bölüme ayırmakta yarar vardır. Birinci dönemde 1991'den 2001'e kadar Şah Mesut ve Rabbani gibi liderlerin Tacikistan ile iyi ilişkiler kurmasıyla iki taraf için iyi sonuçlar elde edilmiştir. Ancak ikinci dönemde 9 Eylül olayı, Mesut'un Tacikistan'ın Bağımsızlık Bayramına gelemeyip hastaneye getirilmesi ve 11 Eylül olayından sonraki ilişkiler Tacikistan'la sınır konusu Birleşik Devletler Teşkilatı (BDT) ülkeleriyle ilişkileri problemlili bir duruma getirmiştir. Ekonomide ise iki ülke daha iyi ilişkilere sahip olmuştur.

Üçüncü ve son bölümde ise Çin ile ilişkiler ele alınmıştır. İkili ilişkilerin 1991'dan bugüne kadar hangi aşamaya kadar geldiği ele alınmıştır. Çin ile güvenlik alanı ve yatırım politikasındaki işbirliği ne kadar yararlı olur, yakın ilişkiler kurmak hangi sonuçlara götürür? Çarlık Rusya'dan kalan bir miras

olan sınır problemlerinin çözümünde Tacikistan diğer Orta Asya ülkelerine göre daha kazançlı çıkmıştır. Kuşak – Yol İnisyatifi projesine birinci destekçi olan Tacikistan, Çin’den Avrupa ve Orta Doğu’ya giden transit yollardan yararlanacağına ve ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlayacağına inanmaktadır.

1. STRATEJİK KÜLTÜR KAVRAMI

“Bütün uluslar için savaş önemli bir meseledir. Ordunun varlığı ya da ortadan kalkması, devletin var ya da yok olduğu anlamına gelir”.

Sun Tzu

Jack Snyder 1977'de kültür ve politika arasındaki bağı modern güvenlik çalışmalarına dâhil eden ilk isimlerden biridir. Sovyet askeri stratejisini, özellikle sınırlı nükleer operasyonlarla ilgili olarak yorumlamak amacıyla bu kavramı kullanmıştır. “Ne Sovyet ne de Amerikan stratejisinin kültür veya önyargılar olmadan oluşturulmuş birer oyun teorisi olduğunu”¹ savunarak, her iki doktrinin de aslında “farklı örgütsel, tarihsel ve politik bağlamlarda, çeşitli durumsal ve teknolojik sınırlamalara birer yanıt olarak geliştirilmiş” olduğunu belirtmiş ve benzersiz bir Sovyet stratejik kültürünün varlığından bahsetmiştir². Aslında kavramın çıkış noktası, devletlerin birçok stratejik politika seçeneğine sahip olmaları, ancak çoğunlukla bu benzersiz faktörlerin bir sonucu olarak belirli bir politika türünü tercih etmeleridir³.

Snyder’ın orjinal makalesinin ardından, stratejik kültür kavramına yönelik önemli miktarda çalışmalar yapılmıştır. Bu nedenle, farklı eserleri özelliklerine göre gruplandırma girişiminde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden öne çıkanlar: Forrest E. Morgan’ın metodolojik yaklaşımlara dayanan sınıflandırması⁴ ve Alistair I. Johnston’ın o zamana kadar üç nesilden oluşan kavram yaklaşımına dayanan sınıflandırması⁵.

1.1. BİRİNCİ KUŞAK STRATEJİK KÜLTÜR ÇALIŞMALARI

Bu ilk kuşağa atfedilen çalışmalar 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında ortaya atılmış, Snyder’ın 1977 raporu bu kuşağın ilk literatürü olarak görülmüştür⁶. Snyder, ABD ve Sovyet Birliğinin stratejik düşüncesinin benzer olduğu varsayımını eleştirdi ve bunun yerine

¹Snyder, J. L, “The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations”. Santa Monica: RAND Corporation. (1977), p V

²Snyder, J. L, a.g.m., (1977), p V

³Rasmussen, M. V, “What’s the Use of It’: Danish Strategic Culture and the Utility of Armed Force”. *Journal of the Nordic International Studies Association*, (2005), pp.67-89.

⁴Morgan, F. E, *Compellence and the strategic culture of Imperial Japan: Implications for Coercive Diplomacy in the Twenty-First Century*. Westport: Praeger Publishers. (2003), s 6

⁵ Johnston, A. I, *Cultural realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*. Princeton: Princeton University Press. (1995).

⁶Zaman, R. U, Strategic Culture: A 'Cultural' Understanding of War. *Comparative Strategy*, (2009), pp68-88.

Sovyet'in stratejik düşünme yaklaşımına benzersiz bir "stratejik kültür" olarak bakmanın yararlı olduğunu savunmuştur⁷. Bu kavramı, "ulusal stratejik topluluğun üyelerinin öğretim veya taklit yoluyla edindikleri fikirlerin toplamı, koşullandırılmış duygusal tepkiler ve alışılmış davranış kalıpları" olarak tanımlamıştır⁸. Snyder'ın takip edilen çalışmalarının çoğu, yapılan önermelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca, nükleer çağdaki stratejik düşünme farkını hem Amerikalılar hem de Sovyetler tarafından açıklamaya odaklandığı için benzer bir araştırma hedefini izlemiştir⁹. Snyder'den sonra, Colin S. Gray genellikle ilk nesil stratejik kültür araştırmalarının önderi olarak kabul edilmiştir ve konseptte daha fazla teorik titizlik katmıştır. Yine de Snyder'ın stratejik kültürün devletlerin politikaları ve davranışları üzerinde etkinliği fikrini paylaşan Ken Booth'tur. Kavram, fikrinin bir savunucusu olsa da "gözlemci kendi kültürel koşullarını tamamen ortadan kaldıramaz" diyen etnosentrizm¹⁰, kaçınılmaz bir önyargılı sonuca yol açar. Bu soruna geçici bir çözüm bulmak için, "kültürel görelilik" kavramını sunmuştur. Bunun etnosentrizmden kaynaklandığını ve sonraki metodolojik sorunların azaltılmasına yardımcı olacağını savunmuştur¹¹. Gray, konsepti ABD'ye uygulayarak daha da geliştirmiştir. Snyder'ın Sovyetler'deki gibi, ABD'nin de davranışlarını farklı bir şekilde etkileyen benzersiz bir stratejik kültüre sahip olduğu sonucuna varmıştır¹². (Amerikan) stratejik kültürünü 'güçle ilgili düşünce ve eylem biçimleri' olarak tanımlamış, ulusal ve tarihsel deneyimin algılanması, kendini karakterize etme arzusu ve farklı Amerikan deneyimleriyle Amerikan vatandaşını karakterize eder¹³. Bu "kurucu babaların" temel amacı tartışmalı olarak stratejik ve kültürel göreceliliğin önemini vurgulamaktır. Stratejiye, rasyonel ve teknik bir yaklaşımla odaklananların aksine, bu ilk teorisyenler kültürel ve ulusal nükleer stratejiyi araştırmalarının merkezine koymuşlardır¹⁴. Tabii bu çalışmalar da eleştirilmiştir. Baskın rasyonel yaklaşımdan uzaklaştıkları için övgü alırken, stratejik kültürün fiili operasyonelliği öznel ve sorunlu olarak görülmüştür¹⁵. Bu, stratejik kültürel araştırmaların totolojiden muzdarip (**suffers from tautology**) olduğu, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ayrılmasının neredeyse imkânsız olduğu argümanına yol açmaktadır. Ayrıca, kavramın genel olarak oldukça statik olduğuna inanılıyor ve uluslararası çalışmalar oluşturmakta zorluklarla

⁷Snyder, J. L, a.g.m s V

⁸Snyder, J. L, a.g.m s 8

⁹Zaman, R. U, a.g.m. pp68-88

¹⁰Booth, K., *Stategy and Ethnocentrism*. Andover: Croom Helm Ltd, (1979), s.16

¹¹Booth, K. a.g.e. s.140

¹²Gray, C. S, "National Style in Strategy: The American Example", *International Security*, (1981), pp21-47.

¹³Gray, C. S, a.g.m, p.22

¹⁴Desch, M. C, "Culture Clash: Assessing the Importance of Ideas in Security Studies". *International Security*, (1998), pp141-170

¹⁵Zaman, R. U. a.g.m., pp68-88.

karşılaşıyordu. Bu eleştiriler grubu, Snyder'ın kendi konseptinden bir miktar uzaklaştığı¹⁶ ve Gray'in alanındaki problemler olduğu konusunda hemfikir olduğu ilk savunucuları tarafından kabul edilmiştir¹⁷.

1.2. STRATEJİK KÜLTÜRÜN ÇALIŞMALARINDA İKİNCİ KUŞAK

Gramscian bakış açısıyla karakterize edilen ikinci nesil stratejik kültür literatürü, Soğuk Savaş sona erdiğinde canlanan konseptte olan ilginin ilk düşüşünü izlemiştir¹⁸. Johnston'a göre, “liderlerin yaptıklarını düşündükleri veya söyledikleri ile gerçekte yaptıkları arasında daha derin güdüler ve büyük bir fark olduğu” öncülünden başlıyor¹⁹. Ayrıca, ilk nesle ilginin azalmasından sonra kavramın ana akım haline getirilmesinin genel bir girişim olduğunu varsayar. Ona göre, stratejik kültür kavramının iki noktası vardır. Birincisi, 'gerçekçi hegemonya teorilerinde neyin örtülü olduğunu tarihselleştirmek' ikincisi ise 'Gramscian hegemonya anlayışı ile teorik bir düzeyde dile getirilen hegemonyanın siyasi üretimini hissedilir kılmaktır'²⁰ (Klein, 1988, s. 136). Stratejik kültürü, “olayları askeri müdahaleye layık olarak tanımlamaya yardımcı olan kamu söyleminin politik ideolojilerine dayanan” bir dizi kültürel tutum olarak tanımlamakta olup, stratejik kültürü, örgütlü devlet şiddetinin kültürel hegemonyası olarak görmektedir. Araştırmaları, devletlerin askeri faaliyetlerini meşrulaştırma hedefi olarak gördüğü seçkinler tarafından kullanılan söylemi inceleyerek yapılır²¹.

İlk kuşağın aksine, ikincisi askeri doktrin ile çağdaş toplumsal normlar arasındaki ilişkiye odaklanmayı seçer ve tarihi bağlamı belirleyici bir faktör olarak daha az önemli görür. Bu, bu nesillerin çalışmaları ve araştırmaları için sorunlara yol açmıştır. Johnston, bu kuşağın kilit meselesinin davranış ve sembolik söylem arasındaki ilişki olduğunu savunmaktadır²². Klein ve çağdaşları, seçkinlerin stratejik kültürün kısıtlamalarının üzerine çıkabileceğini varsayar. Bununla birlikte, durumun böyle olmadığını ve ürettikleri stratejik kültürden etkilendiklerini gösteren literatür mevcuttur. Bu, operasyonel stratejide uluslar karşıtı (**cross-national**) farklılıkların olup olmadığını sorgulatır. Her iki durum için de argümanlar var, ancak ikinci

¹⁶Snyder, J. L., “The Concept of Strategic Culture: Caveat Emptor. In C. G. Jacobsen, *Strategic Power: USA/USSR*”, London: Palgrave Macmillan. (1990), (pp. 3-9).

¹⁷Gray, C. S., *The Geopolitics of Superpower*. Lexington: University Press of Kentucky. (1988).

¹⁸Desch, M. C., a.g.m, pp141-170

¹⁹Johnston, A. I., a.g.m., (1995b), p.39.

²⁰Klein, B. S., «Hegemony and strategic culture: American power projection and alliance defence politics», *Review of International Studies*, (1988). p.136.

²¹Klein, B. S., a.g.m. s.135

²²Johnston, A. I., a.g.m. (1995b). pp32-64

nesil literatür, ne uluslar kaşıtı sorusuna ne de davranış ve stratejik kültür arasındaki ilişkiye dair herhangi bir çıkış yolu bulamamıştır.

Sonuç olarak, ikinci kuşağın stratejik kültür araştırmalarına yaklaşımı, belki de bu kuşağın literatüründe bulunan çeşitlilik nedeniyle, bir şekilde ihmal edilmiştir. Bununla birlikte, Edward Lock'un iddia ettiği gibi, bu nesil bilim insanlarının stratejik kültür çalışmalarındaki tartışmaları geçmelerine yardımcı olabilir²³.

1.3. ÜÇÜNCÜ KUŞAK STRATEJİK KÜLTÜR ÇALIŞMALARI

İkinci nesil oldukça kısa ömürlü olup, 1990'larda üçüncü nesil zaten ortaya çıkmıştır. Bu büyük ölçüde 90'ların başlarındaki yapılanmaların yükselişinden kaynaklanıyordur²⁴. Gray ve Klein birinci ve ikinci kuşağın babası olarak bilinirken, Johnston da üçüncü kuşak stratejik kültür araştırmalarının temeli olarak kabul edilmiştir. Elizabeth Kier²⁵ ve Jeffrey Legro²⁶ da bu literatüre büyük katkıda bulunmuşlardır. Kier çalışmalarında, savaşlar arası dönemde Fransız askeri doktrinini en iyi açıklayabilen bir kültür olduğunu ve değişimini askeri örgütlerin örgüt kültürüne bağladığını savunmaktadır. Ordunun rolü ve güç kullanımı üzerine, bir ordunun örgüt kültürünün elitlerin inançlarına yanıt vermesinin yolu doktrini belirleyen şeydir (On the military's role and use of force, she states that it is the way that a military's organization culture responds to the beliefs of civilian elites is what determines doctrine)²⁷. Nihayetinde, askeri doktrin iç örgütsel ve politik faktörlerin bir ürünü olduğunu savunmuştur²⁸. Bu nedenle, stratejik kültüre ilişkin görüşü, bunun yalnızca tarihsel faktörlerin bir ürünü olmadığı, aynı zamanda sivil elitin (civilian elites) duygu ve düşüncelerine de bağlı olduğudur. Legro'nun çalışmaları Kier'in çalışmalarına oldukça benziyor ve onun gibi çalışmalarında örgütsel kültüre (organizational culture) odaklanma da görülebilir²⁹. Ancak Kier'den farkı, örgüt kültürünün sadece bir devletin stratejik tercihlerini değil karar sonuçlarını da etkilediğini savunmuş olmasıdır³⁰ (Legro, 1996).

²³Lock, E, "Refining strategic culture: return of the second generation". *Review of International Studies*, (2010). pp685-708.

²⁴Lantis, J. S, «Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism». In J. L. Johnson, K. M. Kartchner, & J. A. Larsen, "Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction: Culturally Based Insights into Comparative National Security Policymaking", New York: PalgraveMacmillan. (2009), pp. 33-54.

²⁵Kier, E, «Culture and Military Doctrine: France between the Wars». *International Security*, (1995). pp65-93

²⁶Legro, J. W, «Culture and Preferences in the International Cooperation Two-Step», *The American Political Science Review*, (1996). pp118-137.

²⁷Kier, E, a.g.m. s.68

²⁸Kier, E, a.g.m. s.67

²⁹Zaman, R. U. a.g.m., pp68-88.

³⁰Legro, J. W. a.g.m, pp118-137.

Her iki yazarın da üçüncü kuşağa getirdiği akademik katkıya rağmen, Johnston'ın 1995 adlı kitabı “stratejik kültürün üçüncü kuşağı üzerine özet çalışma” olarak görülmektedir³¹. Daha önceki çalışmaların karşılaştığı bazı metodolojik sorunlardan kaçınmayı amaçladığı durumda, Çin stratejik kültürü ile ilgili vaka çalışmasında kavramın yeni bir tanımını sunmuştur³². Johnston bu nesli, “düşünsel bağımsız değişkenlerin kavramsallaştırılmasında hem daha katı hem de eklektik ve bağımlı değişken olarak belirli stratejik kararlara daha dar bir şekilde odaklanmış” olarak tanımlamaktadır³³. Her ne kadar üçüncü kuşağın ilk iki kuşağa göre daha üstün olduğuna inansa da, bu kuşağın da bazı problemleri olduğunu kabul etmiştir. Örgüt kültürünü bağımsız bir değişken olarak ve üçüncü nesil yazarlar tarafından kullanılan “standart” kültür tanımını kullanarak bazı stratejik seçimleri incelemede realizmin yanlışlarına işaret etmektedir³⁴.

İlk iki nesle kıyasla, üçüncü nesil, yalnızca kültürden etkilenebilecek askeri faktörlerle ilgili olanları değil, devlet politikasının diğer yönlerini dikkate alma isteği ile farklılaşmaktadır. Bu, hem güvenlik meselelerini askeri meselelerin ötesinde genişletmeye hem de bu endişelerin kültürden nasıl etkilendiğini araştırmaya yönelik bir girişimi içerebilir. Kavramın odağını genişleterek, kapalı bir şekilde, kültürü stratejik bağlamda tanımlamak için kullanılmıştır³⁵. Kültürü stratejik bağlamda tanımlamak, stratejik kültür çalışmalarını ikiye bölmüştür ve akademik çatışmanın her iki yanında duran iki yazarın adını taşıyan Gray - Johnston tartışmasına neden olmuştur, Desh'e göre, tartışma esasen “bir kültür biliminin var olup olmayacağı konusundaki çözülmemiş tartışmaların” kalbine gidiyor³⁶.

Daha önce de belirtildiği gibi, üçüncü nesil literatürün ortaya çıkışı, kabaca uluslararası ilişkilerdeki konstrüktivizmin yükselişi ile aynı zamanda ortaya çıkmıştır ve konstrüktivizmden açıkça etkilenmiştir³⁷. Bu nedenle, bu çalışma üçüncü nesil çalışmalara dayanır ve üçüncü nesil bilim adamı olan Alistair Johnston tarafından geliştirilen bir çerçeve olup yapısalcılığın stratejik kültür araştırmalarındaki etkisinin kısa bir analizini sağlamakta fayda vardır. Desch, 1990'lardaki bu erken dönemi 'güvenlik çalışmalarında kültüre ilgi duyduğu bir rönesans' olarak adlandırmıştır³⁸. Bu, devlet davranışının nedeni olarak kültürel

³¹Zaman, R. U. a.g.m. s.80

³²Zaman, R. U. a.g.m. s.80

³³Johnston, A. I, a.g.m. (1995b). s.41

³⁴Johnston, A. I, a.g.m. (1995b). s.42

³⁵Libel, T, “Explaining the security paradigm shift: strategic culture, epistemic communities, and Israel's changing national security policy”. *Defence Studies*, (2016), pp137-156.

³⁶Desch, M. C, a.g.m, s.154

³⁷Zaman, R. U, a.g.m. s.78

³⁸Desch, M. C, a.g.m.s.149

yorumlara daha fazla odaklanılmasına yol açmıştır. Alexander Wendt, çıkarların ve devlet kimliklerinin sosyal olarak inşa edilmiş bir şekilde görülebileceğini savunmuştur³⁹. Bu göz önüne alındığında, stratejik kültürün konstrüktivist bir görüşü, “uluslararası güvenliğin materyalist analizinin aksine, stratejik bir kültür oluşturan, çıkarlar yaratan ve tanımlayanlar gibi normlar idealdir⁴⁰. Uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmalarında konstrüktivizm yaklaşımını kullanan araştırmacılar, materyalin maddi faktörlerden ziyade düşünsel (ideational) özel güvenlik politikalarını açıkladığına inanmaktadır⁴¹. Kültür, kimlik, norm ve fikirleri içeren “maddi dünyaya anlam veren özneler arası yapıların”⁴² devlet davranışları üzerinde etkili olduğuna inanmaktadırlar⁴³.

Bunlar, konstrüktivistlerin neo-realistler tarafından yapılanlar gibi ilgi temelli analizde ihmale uğrayan faktörler olarak görülmektedir. Bu nedenle, ulusal güvenlik temelli normlarda ifade edilen stratejik kültür fikirlerinin rolüne büyük önem vermektedirler ki onları ayrıcalıklı kılan da budur. Bu yeni fikirler, konstrüktivistlerin artmasıyla birleştiğinde, Lantis'e göre “daha fazla gelişme için umut verici yollar” olan stratejik kültür alanında yeni nesil araştırmalara yol açmıştır⁴⁴. Bu yeni dalgayı tanımlayan kitap Peter Katzenstein'in⁴⁵ kurumların, normların ve diğer kültürel faktörlerin devlet politikasını ve çıkarlarını nasıl etkilediğine dair Milli Güvenlik Kültürüdür. Theo Farrell'e göre bu kuşak, konstrüktivizm ve kültür geliştirmenin bir karışımıdır. Böylece “katılımcıları ve yapıyı uluslararası ilişkilere rasyonel yaklaşımlardan tamamen farklı bir şekilde görme” fırsatına sahip olduğunu savunmuştur⁴⁶.

Üçüncü nesli temsil eden Johnston, ilk nesle göre birkaç önemli avantaja sahip olduğuna inanmaktadır. İlk olarak, davranışı bağımsız bir değişken olarak kullanarak, birinci kuşak literatür yoluyla nüfuz eden determinizmden kaçındığını savunur. Klein ve Legro'nun çalışmalarını, bazı bilginlerin kültürel varyasyona olanak verecek şekilde nasıl kavramsallaştırdıklarına örnek olarak vurgulamaktadır. İkincisi ise, rekabetçi teorinin test

³⁹Wendt, A. “Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics”.

International Organization, (1992). pp391-425.

⁴⁰Lauterbach, T. “Constructivism, Strategic Culture, and the Iraq War”. *Air and Space Power Journal/Africa and Francophonie*, (2011). s.63

⁴¹Poore, S. (2004), “Strategic Culture. In J. Glenn, D. Howlett, & S. Poore, *Neorealism Versus Strategic Culture*”. New York: Routledge. s.61

⁴²Katzenstein, P. J., Keohane, R. O., & Krasner, S. D. *International Organization and the Study of World Politics*. *International Organization*, (1998). s.679

⁴³Lantis, J. S. *Strategic Culture and National Security Policy*. Malden: Blackwell Publishing. (2002), s.96

⁴⁴Lantis, J. S. a.g.e. s 97

⁴⁵Katzenstein, P. J. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press. (1996).

⁴⁶Farrell, T, «Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program», *International Studies Review*, (2002), p.50

doğasını ilk neslin metodolojik zayıflığının üstesinden geldiğini savunmaktadır (Secondly, he argues that its competitive theory testing nature overcomes the methodological weakness of the first generation)⁴⁷. “Yanlışlanabilir veya en azından stratejik olmayan kültürel değişkenlerden ayırt edilebilir” bir stratejik kültür kavramı arayışındadır (He seeks a concept of strategic culture that is ‘falsifiable, or at least distinguishable from non-strategic cultural variables’)⁴⁸. İlk kuşağın bunu yapamayacağını savunmakta olup,⁴⁹ orijinal nesil, ya kavramı isteyerek test edilebilir bir biçimde kullanmak istemez ya da kullanamaz zihniyetindedir⁵⁰.

Öte yandan Gray, bu yaklaşımın kavramın bütünsel doğasını gizlediğine inanmaktadır. Johnston'ın inandığından farklı olarak, davranışın bağımsız bir değişken olmadığını ve bu nedenle stratejik kültürün stratejik davranış üzerindeki etkisini ölçemediğini savunmaktadır⁵¹. Bunun yerine, kültürün elit kesim tarafından alınan kararların sonuçlarını ve girdilerini etkileyen geniş bir kavram olduğuna inanmaktadır⁵². Kısacası, “stratejik davranışın tamamı kültürel davranıştır”⁵³.

Stuart Poore, ampirik araştırmaların, kültür kavramının kullanımına farklı yaklaşım yollarından dolayı epistemolojik ve kavramsal sorunu çözmeyeceğini savunmaktadır (Poore, Bağlam nedir? Stratejik kültür ile ilgili Gray-Johnston tartışmasına bir cevap, 2003) Her iki akademisyenin de birbirlerine yönelttiği eleştirilerin artısı (hizmet, üstünlük) vardır. Sonuç olarak stratejik kültürün nasıl araştırılacağı sorusu (cevaplanması) cevapsız kalır⁵⁴ (Rasmussen, 2005). Bununla birlikte, hiçbir araştırmanın denenemeyeceği anlamına gelmez, sadece kabul edilmesi gereken herhangi bir çalışmanın eksiklikleri vardır. Rasmussen ayrıca kültür ve davranış ayrımı konusundaki tartışmanın stratejik kültürün anlaşılmasına yardımcı olmadığını savunuyor. Kilitlenmeyi çözmek için “kültürü pratik olarak görmeliyiz” diye savunuyor⁵⁵.

1.4. DÖRDÜNCÜ KUŞAK STRATEJİK KÜLTÜR ÇALIŞMALARI

⁴⁷Johnston, a.g.m. 1995b,s. 41-42

⁴⁸Johnston, a.g.m. 1995b,s.45

⁴⁹Johnston, a.g.m. 1995a,s.13

⁵⁰Greathouse, C. B,“Examining the Role and Methodology of Strategic Culture”, *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, (2010). pp57-85.

⁵¹Gray, C. S,«Modern Strategy»,Oxford: Oxford University Press. (1999a). s.132-133

⁵²Gray, C. S,«Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back», *Review of International Studies*, (1999b). pp49-69.

⁵³Gray, a.g.e. 1999a,s. 129

⁵⁴Rasmussen, a.g.m.2005, s.71

⁵⁵Rasmussen, a.g.m.2005, s.72

Gray-Johnston tartışması stratejik kültür çalışmalarında hala çok ön plana çıkarken ve belki tartışmalı olarak daha fazla ilerleme göstermese de, kavramı çoklu rakip alt kültürlerden oluşan bir şemsiye konsepti (umbrella concept) olarak yeniden şekillendirmeye başlayan bazı yeni çalışmalar olmuştur. Gray-Johnston tartışmasının, kavramın yanlışlıklarının üstesinden gelmek için çok az şey yaptığı inancından yola çıkarak, dördüncü nesil olarak adlandırılan bazılarının 'ilerleme umutlarını' temsil ettiği bu çalışmaların⁵⁶ olduğunu savunmaktadır. Bazı yazarlar zaten bir 'dördüncü nesil' den bahsetmiş olsa da, Haglund tarafından, ilk üçte olduğu gibi, bir sonraki neslin ortaya çıkması konusunda da henüz ortak bir anlaşma olmadığı belirtilmektedir⁵⁷.

Değişimin stratejik kültür üzerindeki etkisini çok az etkileyen önceki nesillerin aksine, bu dördüncü nesil stratejik kültürdeki değişiklikleri hegemonik epistemoloji toplulukları yoluyla (aracıyla) açıkladığını iddia etmiştir, Mai'a Cross tarafından ortaya atılan bir kavramdır⁵⁸ (Cross, 2013). “ Hâkim kapsayıcı stratejik kültürü etkileyen alt kültürler kavramını kullanarak, Alan Bloomfield'ın dediği gibi 'çok fazla süreklilik sorunu' çözülebilir: (A) Stratejik bir kültür içinde iki veya daha fazla alt kültürün olduğunu kabul ederek, stratejik politikanın neden değiştiğini açıklamakla kalmayıp aynı zamanda belirli bir devletin stratejik tartışmalarına bakacak olursak, 'değişim gelecek' - ve belki de halihazırda bağımlı alt kültürlerin hangilerinin bir süre için egemen hale gelebileceğini belirleyebilmektedir⁵⁹. Benzer bir argüman, dördüncü nesil çerçevesinin 'stratejik kültürün politika değişikliğini nasıl etkilediğini doğru bir şekilde tanımlamasını' mümkün kıldığını savunan Tamir Libel tarafından da dile getirilmektedir (B) , Rakip fikirlerin, yazarların ve onları yaratan, onları koruyan fikirlerin tam içeriğini belirlemesi gibi⁶⁰.

Kendisini yıllardır stratejik kültür çalışmalarında yoğunlaşan temel tartışmanın çözümü olarak sunarken, sorunları da vardır. Alt kültürlerin stratejik kültürde var olduğu görüşü, kavramın yeni bir görünümüdür. Bununla birlikte, Antti Seppo, dördüncü kuşakın tartıştığı gibi, başlangıçta belirgin alt kültürler olmayabileceğinden, determinizm sorunuyla yeterince başa

⁵⁶Libel, a.g.m. 2016,s.139

⁵⁷Haglund, D. G, “What Can Strategic Culture Contribute to Our Understanding of Security Policies in the Asia-Pacific Region”?,*Contemporary Security Policy*, (2014),s.312

⁵⁸Cross, M. K. (2013),«Rethinking epistemic communities twenty years later». *Review of International Studies*, pp137-160.

⁵⁹Bloomfield, A,“Time to Move On: Reconceptualizing the Strategic Culture Debate”. *Contemporary Security Policy*(2012),s.454

⁶⁰Libel, 2016, a.g.m s.153

çıkmadığını savunmaktadır⁶¹. Ayrıca ikinci neslin stratejik kültüre siyasi aktörler için bir kaynak olarak muamelesi ile karşılaştırarak enstrümantalizme karşı da uyarılmaktadır⁶².

⁶¹Libel, 2016, a.g.ms.154

⁶²Seppo, A,«From guilt to responsibility and beyond? Change in German strategic culture after the end of the cold war». Helsinki: University of Helsinki. (2017).

2. TACİK STRATEJİK KÜLTÜRÜ

Çalışmanın ilk bölümünde, Tacik stratejik kültürünün tarihsel süreci ve Tacikistan'ın tarihsel gelişim sürecinde bir devlet olarak varlığını nasıl sürdürebildiği ele alınacaktır. Bilindiği üzere Orta Asya'da Semerkant, Buhara, Hocent, Belh, Herat ve İstaravşan gibi şehirler tarihi süreç içerisinde hep kültürel ve ekonomik merkezler olarak kalmıştır ve bu şehirler her zaman bölgedeki büyük devletlerin kontrolü altında olmuştur. Tacik halkı, bu bölgenin önemli bir kimliği olarak varlığını, milli kültürünü kalkan yaparak korumayı başarmıştır. Bu kimlik aynı zamanda stratejik kültürün oluşmasını da sağlamıştır. Tabii ki, bir ulusun stratejik kültürü ile ulusal çıkarları arasında yakın bir bağlantı vardır.

Bu nedenle biz de Tacik stratejik kültürünü Tacikistan'ın gücü ve ulusal güvenliği ile ilişkilendirerek ele alacağız. Öncelikle amacımız, Tacik toplumunun belirli özelliklerinin (yapı, değerler, idealler, tercihler, yaşam tarzı vb.) stratejik kültürüne yansımalarını analiz etmektir. Aynı zamanda, çalışmada ulusal güvenlik politikasının gelişimine katkı sunan belirli tarihsel koşullar da incelenecektir.

(ulusal güvenlik politikası) Tek bir modelin uygulanması değil, belirli toplumsal ihtiyaçlara bir yanıttır. Aynı zamanda, sadece sosyo-ekonomik veya politik bileşenlere odaklanıp, kültürel ve tarihsel etkileri görmezden gelirsek, Tacik dış politika anlayışımız tamamlanmayacaktır.

Stratejik kültür nedir? Stratejik düşüncenin gelişimi geçmişin önde gelen stratejistleri olarak kabul edilen Sun Tzu ve Karl von Clausewitz'e dayandırılmaktadır. Sun Tzu, (Savaş Sanatı) ve Karl von Clausewitz,(Savaş Hakkında) bu eserler savaş davranışının anlaşılmasında bir nevi atılım olmuştur. Her iki yazar da fiziksel olarak, ahlaki ve en önemlisi zihinsel kaynakların uygun şekilde kullanılmasının önemini vurgulamaktadır, yani son ikisini vurgulamaktadır. Savaşın sonucu, genellikle ordunun psikolojik havası ve bir askeri liderin askeri-stratejik becerileri tarafından belirlenir.⁶³

Daha sonraki süreçte, stratejik düşünce stratejik istikrar, askeri strateji, siyasal kültür gibi kavramlar irtibatlandırılarak ele alınmaya başlandı. Birçok araştırmacının büyük oranda politik kültürle bağlantılı olan stratejik kültürü yanıtlamaya çalıştığı görülür. Örneğin Amerikalı bilim adamı A. Johnson stratejik kültürü, ulusal güvenlik kavramının temel

⁶³Almond G.A., Verba S. "An Approach to Political Culture", *The civil culture: political attitudes and democracy in Five Nations*, Princeton University Press. 1963, p. 13-14.

ilkelerine yansıyan toplumun stratejik tercihlerini tanımlayan entegre bir semboller sistemi (dil, analogiler, metaforlar vb.) olarak tanımlamayı önerir.

Toplumun güvenliğe bakışı ve yaklaşımı, aslında onun nasıl konuştuğu, ne düşündüğü ve yazdığı, hatta nasıl film yaptığıyla veya gündemdeki fikirlerin ne olduğuyla ilgilidir. Örneğin devletlerarası ilişkilerde askeri gücün rolü, işlevleri ve etkinliği bile aslında şu anda ulusal güvenliğe tehdit olarak algılanan şeylerle ilgilidir.⁶⁴

Stratejik kültür, kurumlar üzerinde her zaman aynı etkiye sahip değildir. Genelde kamuoyunun ruh hali ile aynı düşünceye sahip değildir. Ordunun ve dolayısıyla savaşın dış politikanın bir aracı olarak görülmesi konusunda farklı fikirler olabilir. Kamuoyu tarihsel, jeopolitik ve mitolojik faktörlerden etkilenir.⁶⁵ Bu bağlamda “Stratejik kültür” kavramı, Tacik toplumunun özelliklerini karakterize eden çok çeşitli unsurları kapsamaktadır.

Peter Katzenshtein gibi stratejik kültür araştırmacıları tarafından sıklıkla kullanılan bir başka kavram ise normlardır. Katzenstein’e göre “Normlar, belirli bir kimliğe sahip aktörlerin davranışlarının ortak beklentileridir. Normlar bu aktörlere bir kimlik verir.”⁶⁶ Kimlik, öncelikle “ötekileri” bizden ayıran genel bir düşünceyi yansıtır. Ulusal ideoloji, “yabancı” yı bizden ayıran, toplu olarak ifade edilen bir özellik ile temsil edilir. Dolayısıyla, öncelikle statik olmayan bu normların oluşumunu etkileyen kalıcı faktörleri tanımlamamız gerekir.

1990’lı yılların başında Sovyetler birliğinin dağılması ve bu sonucun siyaset biliminin klasik teorileriyle açıklanmasının zorluğu, bilim dünyasını alternatif arayışlara sürüklemiş, yapısalcı ve inşacı teoriler ilgi görmeye başlamıştır. Katzenstein’a göre Ulusal güvenlik analitik perspektifi, modern ulusal güvenlik çalışmalarındaki baskın varsayımlardan iki açıdan sapmaktadır. Katzenstein Uluslararası güvenliğin çerçevesinin materyal olgulardan ziyade kültürel öğeler tarafından biçimlendirildiğini düşünmekte ve savunmaktadır. Bu, neorealistlerin ulusal güvenlik politikasının iç kaynakları hakkındaki varsayımıyla çelişmektedir. Onların görüşüne göre, uluslararası ve yerel çevre büyük ölçüde kültürel ve

⁶⁴Alastair Iain Johnston, “Thinking about Strategic Culture”, *International Security*, Vol. 19, N 4, Spring (1995), p. 32-64

⁶⁵Klein, Yitzhak, «A Theory of Strategic Culture», *Comparative Strategy*, Vol. 10, (1991), p. 3-23

⁶⁶ Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt, and Peter J. Katzenstein “Norms, Identity, and Culture in National Security”, *The Culture of National Security: Norma and Identity in World Politics*, ed. PeterJ. Katzenstein. N.Y: Columbia University Press, 1996, ss 8-44

kurumsal unsurlardan yoksundur ve bu nedenle en iyi güç dengesi veya bürokratik politika gibi materyalist imgelerle yansıtılır⁶⁷.

İkinci olarak, kültürel çevrenin sadece çeşitli devlet davranışı türlerine yönelik teşvikleri değil, aynı zamanda devletlerin temel karakterini - devlete “kimlik” dediğimiz şeyi etkilediğini iddia etmektedir. Bu, hem neo-realistler hem de neoliberaler tarafından aktörlerin tanımlayıcı özelliklerinin devletler için devredilemez olduğu, yani özneler için “zorunlu” (ve sosyal olarak belirlenmemiş) ve çevreye eksojen olduğu varsayımıyla zıttır. Her ne kadar bu argümanların ulusal güvenlik politikalarının izlendiği iç ve dış durumlar (koşullar) için geçerli olduğu akademisyenler tarafından ortaya atılmış olsada, bu aşamada sadece ikincisine referansla bunları göstermektedir⁶⁸.

Ulusal güvenlik politikalarının uygulandığı uluslararası kültürel ortamın en az üç seviyesi vardır. İlk seviye, Resmi kurumların veya güvenlik rejimlerinin seviyesi genellikle mevcut araştırmalarda tanınmaktadır: NATO, AGİT, nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmaları gibi silah kontrol rejimleri, Gizlilik Sözleşmesi, tuz anlaşmaları ve benzerleri. İkinci seviye ise, dünya siyasi kültüründe varlığı daha az tanınmaktadır. Egemenlik ve uluslararası hukuk normları, egemen devletin düzgün bir şekilde benimsenmesi için normlar, profesyonel ve danışma ağları tarafından uygulanan standart sosyal ve politik teknolojiler (organizasyon teorisi ve ekonomik politika modelleri gibi), ve bu türlerin ayrıca Uluslararası Af Örgütü ve Greenpeace gibi uluslararası toplumsal hareketler tarafından yürütülen ulusötesi politik söylemi içerir⁶⁹.

Son olarak, uluslararası dostluk ve düşmanlık modellerinin önemli kültürel yönleri vardır. Maddi güç açısından, Kanada ve Küba, ABD ile ilgili olarak yaklaşık karşılaştırılabilir konumlardadır. Fakat bunlardan biri tehdit olsa da, diğeri, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren ideolojik faktörlerin sonucu olduğuna inandığımız bir müttefikdir. Her durumda, realistler iktidar dağılımının epifenomenlerine kültürel etkileri azaltmaya çalışacaktır; Bu etkilerin daha fazla özerkliğe sahip olduğunu iddia etmektedir⁷⁰.

⁶⁷PeterJ. Katzenstein. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press.s14

⁶⁸PeterJ. Katzenstein. a.g.e. s15

⁶⁹PeterJ. Katzenstein. a.g.e. s15

⁷⁰PeterJ. Katzenstein. a.g.e. s16

İkinci argümanımız kültürel ortamın sadece devletlerin davranışı üzerinde değil, kimlik üzerindeki etkisi ile ilgilidir. “Kimlik” terimi burada herhangi bir egzotik (sözde Parisli) sosyal teoriye bağlılığın bir işareti olarak değil, yararlı bir etiket anlamına gelmektedir.

Daha spesifik olarak söylemek gerekirse, dış kültürel çevrenin, devlet kimliği ve dolayısıyla ulusal güvenlik çıkarları ve politikası üzerinde yapabileceği en az üç etkiden söz edebiliriz. Birincisi, ilk etapta devletlerin var olma ihtimallerini nesnel olarak etkileyebilirler. Bazı bilim adamları, yasal bir egemenliğin bir devletler topluluğu tarafından tanınmasının, zayıf devletlerin başka yolları olmadığından hayatta kalmalarını mümkün kıldığını iddia etmektedir. Nasıl ki Waltz'un rekabetçi bir organizasyon (materyal) ortamının etkili örgütsel biçimler almayan devletleri “seçeceğini” iddia ettiği gibi, Robert Jackson ve David Strang da bir devletler topluluğu tarafından yasal egemenliğin tanınmasının zayıf devletlerin başka türlü yapamadıklarında hayatta kalmasına izin verdiğini savunmaktadır⁷¹.

İkincisi çevre, zaman içinde sistemdeki devlet sisteminin modal (moda, gündemdeki) doğasını değiştirebilir. Bugün, on dokuzuncu yüzyılın sonundan farklı olarak, bir ülkenin koloni olmak için isteyerek oy kullandığını hayal etmek neredeyse imkânsızdır. Buna ek olarak, on dokuzuncu yüzyılda savaş, devlet gücünün erdemli bir uygulaması olarak görülüyordu; Bugün, devletler hala savaşlar için örgütlendiğinde, değişen uluslararası normlar ve iç faktörler, özellikle Batı'da olmak üzere birçok devletin agresif dürtülerini “ehlileştirdi”, böylece savaşı en iyi ihtimalle kaçınılmaz bir kötülük olarak görme ruh halini yaratmıştır⁷².

Son olarak, kültürel çevre, bu uluslararası sistem çerçevesinde devletin doğasında farklılıklara neden olabilir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kimlik politikası dönemi hem Almanya'da hem de Japonya'da “ticaret devletleri” kurulduğunda başlamıştır. Benzer şekilde, İngiltere'den farklı olarak Fransa, kısmen kurucu bir üye olmasına rağmen, kimlik çıkarları nedeniyle Avrupa Para Sistemi'nin (EMC) döviz kuru mekanizmasına olan bağlılığını sürdürmüştür. Her durumda, devlet aktörlerinin özelliklerini dışsal olarak verildiği düşünülen, teorik bir seçim yaklaşımı, dış kültürel çevrenin devletin kimlikleri, çıkarları ve siyaseti üzerindeki önemli etkilerini yakalayamamıştır.

Stratejik kültürün özü olan bireyle doğrudan bağlantılı olan ve hem rasyonel faktörleri hem de irrasyonel faktörleri içeren kendi gelişim dinamiklerine sahiptir.

⁷¹PeterJ. Katzenstein. a.g.e. s 16

⁷²PeterJ. Katzenstein. a.g.e. s 16

Siyasette, bir kişinin kendini tanımasının oryantasyon ile ilgili sorunları vardır. Bir yandan, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, hedeflerini ve onlara ulaşma araçlarını ilişkilendirerek yerini fark eder ve diğer tarafta, irrasyoneldir, dünyanın duygusal algısı, önyargılar ve önyargının yeniden üretimi ile ilişkili olarak ortaya çıkartır. Hızla gelişen olaylarla bağlantılı olarak, tutumların değişiyor olması ve bunun da politik kültürün oluşumunda ve gelişiminde ek bir karmaşıklık ve tutarsızlığın meydana gelmesine yol açmaktadır.⁷³

Yukarıdakilerin tümünü göz önünde bulundurarak, stratejik kültürün bir insanın tarihsel gelişim yolunu, geleneklerini, yaşam tarzını, zihinsel özelliklerini bir araya getiren bir kavram olduğu söylenebilir. Kültürün yanı sıra, siyasi deneyim, beceriler, yönelimler, toplumun yaşam süreci, ulus, grup, bireysel, politik varlıkların politika çerçevesinde gerçekleşen her şeyin farkındalığı, açıklaması ve değerlendirilmesi ile birleşmesidir.⁷⁴

Tacik toplumunun temel değerlerinin oluşum sürecini etkileyen faktörler şunlardır: tarih ve devlet, dil ve edebiyat, din ve gelenek.

Bu unsurlar, Tacik ulusal kültürünün gelişim yönünü belirlemiş ve ulusal güvenlik alanında karar alma süreçleri üzerinde güçlü bir etkisi olan sosyal, politik ve ahlaki tutumlar oluşturmuştur.

Bu bağlamda ilk ele almamız gereken, "Tacik" kelimesidir. Bu konuda bilim adamları arasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır:

1. "Tacik" kelimesi "taç" kelimesinden gelmektedir. Herodot (M.Ö. V yüzyılda), Oxus Nehri'nin (Amu Derya) tepesinde insanların taçlı külâh giymesinden bahseder ve buradan hareket edilerek "Tac" kelimesinden "Tacik" kavramının üretildiğini beyan eder.

2. Altıncı yüzyıla kadar, Taciklerin atalarına Ariya denmekte olup bu kelime "taze" yani temiz anlamına gelmektedir. Bir başka görüşe göre, "taze" kelimesi zamanla "Tacik" kelimesine evrilmiştir.

3. Bir başka görüşe göre ise, "Tacik", Türkçe bir kelime olan 'Tat'dan alınmıştır. Altıncı yüzyılda Türkler Maveraünnehir ve Horasan'a yerleştikten sonra, buradaki insanları 'Tat' yani "Yerli", "Mukim" olarak adlandırmışlardır.

⁷³Melnikov A. P., Sokol S. F. *Politiçeskaya kultura v jizni obşestvo*. Minsk: BGU, 2011, стр. 41- 42.

⁷⁴ a.g.e. s. 42

4. Bir başka görüşe göre de "Tacik", "tacir" kelimesinden alınmıştır. Çünkü Taciklerin ataları, özellikle de Sugdlular⁷⁵ Büyük İpek Yolu'nun oluşumuna büyük katkı sağlamışlardır. Tacir, halkımızın isminin temeli haline gelmiştir.

Görüldüğü gibi Tacik kelimesinin kökeni tartışılmalıdır. Örnek olarak 792'de yazılan Tibet belgelerinde de Tacik kelimesine rastlamak mümkündür. XI. yüzyıldan itibaren "Tacik" kelimesini birçok kaynakta görmek mümkündür.⁷⁶ Öte yandan son dönemlerde Pakistan'da yaşayan bazı toplulukların da, Tacik kimliğini kabul etmeye başladığı, hatta kendi "ana" dilleri yerine Tacikçe kullandıkları görülür.

Konumuza dönecek olursak, uzun yıllar boyunca kültür konusunun uluslararası ilişkiler teorilerinde ve güvenlik çalışmalarında pek de dikkat çekmediği söylenebilir. Ancak yaklaşık 50 yıldır devlet davranışlarını anlamaya yardımcı olabileceği düşüncesiyle özellikle de stratejik kültüre ve diğer tanımlayıcı açıklamalara olan ilgi artmıştır. Kural olarak, "kültür" terimini kullananlar, her bir devletin kendi stratejik tercihlerine sahip olduğunu iddia eder. Tarihsel olmayan veya "hedeflenmiş" durum değişkenleri - teknoloji, kutupluluk, göreceli **bağlı malzeme olanakları** gibi - ikincil öğelerdir. Bu değişken faktörleri anlamlı kılan ise stratejik kültürdür.⁷⁷ Ancak, stratejik kültür kurumlar üzerinde her zaman aynı etkiye sahip olmayabilir. Kamuoyunun ruh hali genelde değişkendir. Dolayısıyla halk ordunun rolü ve savaşın dış politikanın bir aracı olduğu konusunda farklı düşünebilir. Öte yandan kamuoyunu tarihsel, jeopolitik ve mitolojik faktörler de etkiler.⁷⁸

2.1 TACİK KİMLİĞİNİN TEMELİ OLARAK MİTLER.

Avesta (Zerdüştlerin kutsal kitabı) kitabı, Taciklerin mitleri ve tarihi açısından önemli bir bilgi kaynağıdır. Kitap öğretici bir tarzda yazılmıştır. Gerçek ve hayali olaylar karışık bir şekilde kitapta yer alır. Bu kitapta Taciklerin atalarının iki devletinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilk ve en önemlisi Aryan kabile olan, Pişdatlardır. Avesta kitabında, Zerdüştlük edebiyatında ve orta çağdaki tarih kitapları olan "Tabar'ın Tarihi"nde, Firdevsi'nin "Şahname"si, İbn Belhi'nin "Farsname'si gibi kitaplarda Pişdatlardan bahsedilmektedir.

⁷⁵İlber Ortaylı, *Türkler İslamiyeti Zorla Mı Kabul Etti?*, 14 ağustos 2018

<https://www.youtube.com/watch?v=vqDSyihx0SQ&t=3s> (14.10.2019)

⁷⁶Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., Tarikhi halkı tociik. – C.I, Duşanbe: ER- GRAF, 2011, c.6 ISBN 978-99947-41-68-7

⁷⁷Alastair Iain Johnston, "Thinking about Strategic Culture", *International Security*, Vol. 19, N 4, Spring (1995), p. 34

⁷⁸M.İ.Rikhtik, "Strategičeskaya kultura i novaya kontsepsionalnoy bezopasnosti SŞA", *Vestnik Mejdunarodnoe otnoşenie*, Vol 9, N 1, (2003), c. 77-78

Peşdatların en ünlü yöneticileri (Şah) Kayumars, Huşeng, Cemşit, Zahhak, Feridün, Menuçihir'dir. Kayumars Damovand (Tahrânın kuzeyi) ve İstahr (Eski İrânın başkenti, Bûgünki Şiraz) şehirlerini inşa etmiştir. Huşeng ise Babil (Babilon, 90km Bağdad'ın kuzeyinde) ve Şuş (bugünkü Huzistan) şehirlerini inşa etmiştir. Nevruz⁷⁹ kutlamaları Cemşid zamanında ortaya çıkmış onun tahta çıktığı gün kutlamalar başlamıştır. Zahhak, Cemşidi devirmiş ve onun yerine geçmiştir. Feridün Cemşid'in oğlu Demirci Kava'nın (Şahnamadaki kahraman, ilk bayrak sahibi) yardımı ile Zahhakı daha sonra esir almıştır.⁸⁰ Feridun ile Zahhak arasındaki mücadele, Tacik halkının edebi, sanatsal ve sosyal bağlamlarda iyilikle kötülüğün mücadelesi biçiminde sürmüştür. Bu destandaki sahneler İstaravşan Kalesi'ndeki duvarlarda yer alır, görsel ve hikâyelerde de görülür. Feridun'un üç oğlu vardı: Tur, Eraç ve Salm. Babası Salm'a Rum ve Magrib'i, Tur'a Türkistan ve Sin'i ve Eraç'a ise Irak, Horasan ve Hindistan'ı vermiştir.

Ancak hemen belirtilir ki bu rivayetlerdeki, tarihsel olaylar karışıktır ve olayların sırası birbiriyle uyuşmaz. İlk bayrak da o zaman gündeme gelmiştir ve günümüzde Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı forsunda "Direvşi Kaviyan"⁸¹ bayrağı kullanılmaktadır.

Direvşi-i Kaviyan

Cumhurbaşkan forsusu

"Direvşi-i Kaviyan"ın üst kısmında devletin iradesini ve gücünü temsil eden bir sembol bulunmaktadır. Dört köşeli bayrağın dünyanın dört bir yanını, tüm ülke ve milletlerle iyi ilişkileri, dostluk ve işbirliğini sembolize ediyor. Bayrağın içinde yer alan güneşin dört kolu

⁷⁹ Şyolkoviy Put, " Navruz: vstreça Novogo goda na Velikom Şyolkovom puti", *Şyolkoviy Put*, <https://ru.unesco.org/silkroad/content/navruz-vstrecha-novogo-goda-na-velikom-shelkovom-puti> (19.04.2019)

⁸⁰ Firdousi Şahnamesinden

⁸¹ Demirci Kave'nin bayrağı demektir

ise ülkenin refahını, birliğini ve ilerleyişini sembolize eder. Güneş ise evrenin hareketini yansıtır. Şer-i boldor⁸² 'un fotoğrafının tepesindeki, taç ve yedi yıldız ise Tacikistan Cumhuriyeti'nin Ulusal Amblemi olarak kabul edilir.⁸³

Bu devletlerin ikincisi olan Kayaniyan devleti de bir Aryan devletiydi. Günümüze dokuz şahının adı ulaşmıştır. Bunlar Keykubat, Keykavus, Keyhüsrev, Luhrasp, Viştasp, Bahman, Hdmani, I. Dariyuş I ve II. Dariyuş'tur. Bu devletin başkenti ise Belh'tir. Tacik milleti, dünyanın en eski uluslarından biri olan Aryan ordusunun bir parçası olarak kabul edilir. Görüldüğü üzere Tacikler, parlak ve acımasız sayfalar, isyanlar ve trajedilerle dolu çok köklü bir tarihe sahiptir.⁸⁴

2.2 COĞRAFYA VE TACİK STRATEJİK KÜLTÜRÜ

2.2.1 Fiziki Coğrafya

Devlet sınırlarının doğudan batıya uzunluğu 700 km, kuzeyden güneye 350 km.dir⁸⁵. Kuzeyinde Kırgızistan, doğusunda Çin (Doğu Türkistan), güneyinde Afganistan ve batısında Özbekistan'ın yer aldığı ülkenin yüzölçümü 143.100 km², nüfusu 9 milyondur. Güneydoğuda Tacikistan, Pakistan'dan 15 ila 65 km genişliğindeki dar bir Afgan toprak şeridi ile ayrılıyor. Tacikistan, yüzölçümünün yarısından fazlası 3000 metrenin üzerinde olan yüksek dağ sıralarının geniş yer kapladığı bir ülkedir. Arazi yer şekilleri bakımından farklı bölgelere ayrılır. Ülkenin batısında engebeli çöl ve yarı çöl alanları vardır. Kuzeyde Sir Derya'nın (Seyhun) taşıdığı aluvyonlarla kaplı Fergana vadisinin bir bölümü yer almakta ve en verimli tarım alanını oluşturmaktadır. Güneyde ise Afganistan ile sınırın büyük kısmı Penc ve Amu Derya'dan geçiyor. Orta kesimde, Kırgızistan sınırı boyunca Tanrı dağlarının batı ve güney uzantılarıyla Pamir dağ zirveleri sıralanmaktadır. Doğudaki dağlık Badahşan bölgesinde yükselti 5000 metreyi geçmektedir. Ülkenin ve eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin en yüksek noktasını teşkil eden İsmâil Sâ mânî/Somoni zirvesiyle (eski adı Komünizm, 7495 m.) 77 km. uzunluğundaki Fedçenko buzulu da buradadır. Badahşan'ı ziyaret eden Marco Polo, bölgeden bahsederken "Bu dar geçitler bölgesinde erişilemez birçok yer var ve insanlar düşman saldırılarından korkmuyorlar. Yöre halkı iyi atıcı ve avcılardan oluşuyor. Genelde hayvan derilerini giyerler, çünkü kıyafet pahalıdır. İnsanlar kendi dillerini

⁸² Tacikçede Kanatlı Arslan

⁸³ Zakon Respubliki Tadjikistan. O simvolakh Prezidenta Respubliki Tadjikistan

⁸⁴ Gafuruv Bobocon. *Tadjiki*, Moskva: Nauka, Ç I, 1972, s. 10

⁸⁵ Traseka. «dobro pojalovat v Tadjikistan», *Traseka* <http://www.traceca-org.org/ru/strany/tadjikistan/o-respublike-tadjikistan/>(06.05.2019)

konuşur ve savaşlarda cesurdurlar” demektedir.⁸⁶ Günümüzde Badahşan’da yaşayanlar eski Farsçayı konuşmakta olup, has örf âdetlere sahiptirler. Mezhep olarak çoğunluğu Şii mezhebinin İsmaili kolundandır.

Badahşan bölgesi tarihten günümüze kadar savaş finansmanında bölgeden çıkarılan yakuttan elde edilen gelirleri kullanmıştır. Örneğin Badahşan beyliği (XVII-XVIII) yüzyılda Buhara Emirliği ve Hocent Hanlığına karşı direnişte bu stratejiden yararlanmıştı. 1895’te Rus Çarlığı ve Büyük Britanya antlaşmasına göre bölge ikiye bölünüp yarısı bugünkü Tacikistan’da diğer yarısı Afganistan’da kalmıştır. Günümüze yakın örnek ise Sovyetlerin Afganistan’ı işgalinde Badahşan mücahitleri yakutu savaşın finansında kullanmışlardır. Bölge Tacikistan iç savaş döneminde uyuşturucu trafiği açısından önemli bir bölge olup bu suçtan elde edilen gelirler azımsanamayacak kadar yüksek rakamlardır.

Batıya doğru yükseltinin nisbeten azaldığı Tacikistan’da büyük bölümü aktif fay hatları üzerinde bulunmasından dolayı sık sık şiddetli depremler meydana gelir. Tacikistan toprakları dağlık ve yüksek yapısı dolayısıyla akarsular ve hidroelektrik potansiyeli bakımından zengindir⁸⁷. Orta Asya'nın en büyük su kaynağı olan Amu Derya ve Siri Derya havzalarının yaklaşık 1000 nehir ve geçici su kaynağı, ülke topraklarında oluşmaktadır. Amu Derya ve Siri Derya nehirlerinin yukarı mecralarını oluşturan Kofarnihân, Vahş (Kızılsu), Penç (Aksu), Zerefşan gibi çok sayıda akarsu kaynağını dağların buzul sınırlarına yakın kesimlerinden alır ve bunların debileri ilkbahar sonu ile yaz başlarında en yüksek noktasına ulaşır. Bazı yıllarda bu dönemlerde meydana gelen seller en önemli doğal âfetler arasındadır. Ülke yüzölçümünün yaklaşık % 2’si göllerle kaplıdır. 2000'den fazla farklı türde göl bulunmaktadır. Dağlar ise, Tacikistan topraklarının% 93’ünü kaplar⁸⁸. Göllerin Kayrakkum ve Nurek gibi bir kısmı baraj gölü özelliğindedir. Doğal göllerden İskendergöl, Gölikalon, Karagöl, Sares, Zorgöl ve Şadau buzul sınırına yakın yüksek kesimlerde yer alır. Pamir dağlarında bulunan Karagöl deniz seviyesinden 3900 m. yükseklikte olup yüzölçümü 380 km²’dir⁸⁹.

Stratejik kültür dost-düşman ilişkilerinde güç kullanımının sınırlarını belirleyen bir fikir dizisidir. Bir Tacik olarak ben kimim ve sosyal hayat ya da gezegendeki yerim neresidir?

⁸⁶ V. Dubrovskiy, “Venetsiansı v strane rubinov, ili çto pisal Marko Polo o Badahşane”, *Fergana. Informatsionnaya agenstvo*, 12mart. 2007 <https://www.fergananews.com/articles/4970> (16.04.2019)

⁸⁷ Proekt, Bioraznobrazie Gissarskikh gor , «Geografiya Tadjikistana » https://tdc.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=17&lang=ru (16.05.2019)

⁸⁸ Proekt, Bioraznobrazie Gissarskikh gor , «Geografiya Tadjikistana » https://tdc.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=17&lang=ru (16.05.2019)

⁸⁹ Malumoti umumii. *Kumitai davlatii sarmoyaguzori va idorai amvoli davlatii Ciumhurii Tocikiston* 17.06.2018 <https://investcom.tj/tj/baroichi/54-malumoti-umum.html> 27.06.2010

Mevcut kültürel ve tarihi medeniyetler içindeki yerim neresidir ve bunu nasıl bulacağım? İpek Yolu tarihsel süreçte Tacik halkı tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Ticaret Büyük İpek Yolu'ndaki çoğu devletin iç ve dış politikasını etkilemiştir. Örneğin, VI-VIII. yüzyılda, Sanskrit Cumhuriyeti Hükümeti (Çin), madeni paraların iki yüzünü iki dilde basmıştır: Çince ve Sugdca. Bu tür kanıtlar, bize her iki tarafın da ticaretin gelişmesine ilgili olduklarını gösterir. Bu nedenle paranın iki yüzü için de önemli değişiklikler yapmışlar⁹⁰. Büyük İpek Yolu boyunca ilerleyen kervanlar ticaret yapmakla kalmamış, halkın kültürel özelliklerini, manevi değerlerini ve dini fikirlerini de yaymışlardır.

Bölgenin en büyük gücü Çin'in de etkisiyle, Orta Asya'da ipekçilik ve kâğıt üretimi gelişmeye başlamıştır. Çin dışındaki üretimi ilk olarak VIII. yüzyılda Çinli esnaflar tarafından Semerkant'ta gerçekleşmiştir. Daha sonra oradan batıya doğru yayılmış ve eski yazı malzemesinin yerini almıştır⁹¹.

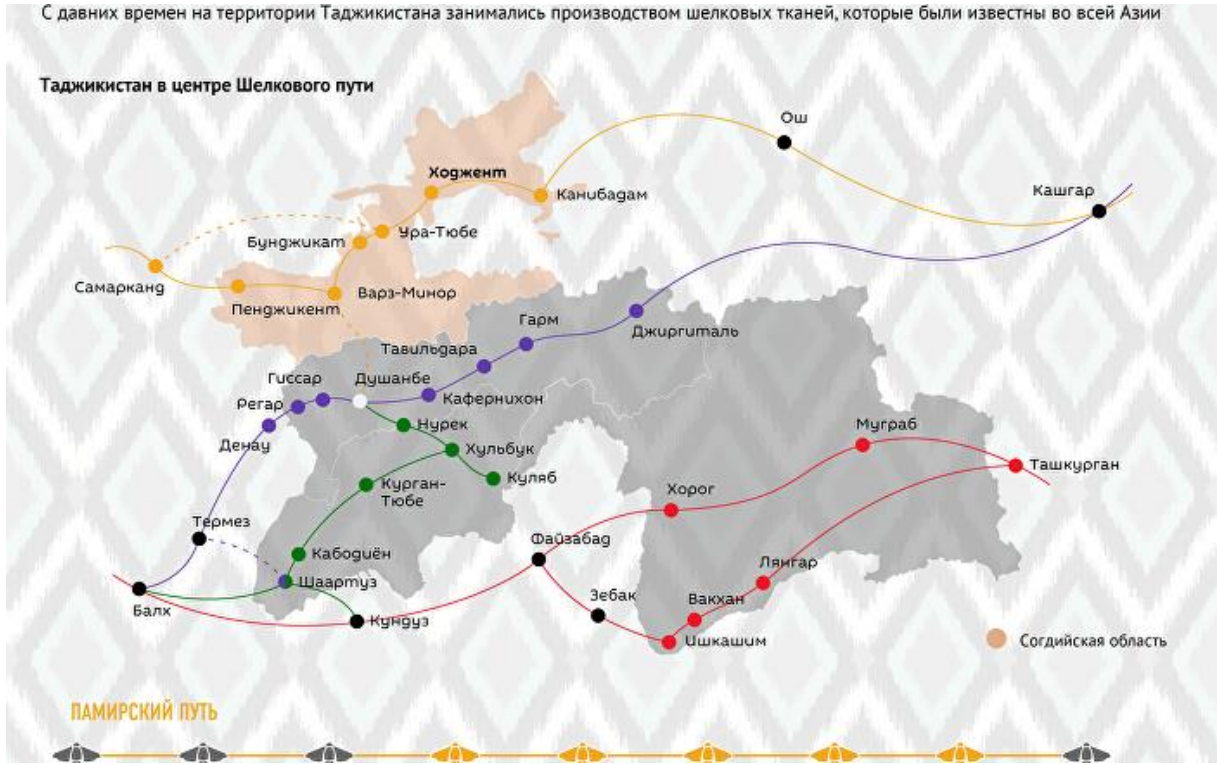
Çoğu bağımsız gözlemciler, Taciklerin hala Buhara ve Semerkant'taki nüfusun çoğunluğunu ve güney Özbekistan'ın çoğunu oluşturduğuna inanmaktadır. Bu temsiller, Rusya İmparatorluğu tarafından geç dönemlerde yapılan nüfus sayımlarının sonuçlarına ve Özbekistan'da kalmak için ulusal kimlik kartlarında yalnızca “Özbek” kaydedilmelerine dayanmaktadır⁹².

Semerkant ve Buhara Samani İmparatorluğu, 819'da ortaya çıktığında Tacik - Fars edebiyatını ve kültürünü canlandırmak için Arap fethinden sonraki ilk bağımsız Tacik devletiydi. Tacikler şimdi Samani İmparatorluğu'nu ilk Tacik devleti olarak görmektedir. Buhara, Semerkant ve Fergana bölgesindeki şehirler, uluslararası ticaretin ana merkezleri olmuştur. Bu şehirler hem ticari hem ekonomik hem de kültürel ilişkiler açısından, Urgenç, Semerkant, Kaşgar gibi şehirler ile başarılı bir şekilde rekabet edebilmişlerdir. Bu şehirlerde hala Taciklerin yaşaması bir sebepse, başka bir sebep Tacik kültürünün ana şehirleri olduğu için Tacik şehirleri denmektedir.

⁹⁰ Sima Tsyan. *İstoriçeskie zapiski (Şi Tsi)*. XXXII, Moskva: Nauka, 2010, c. 9. (Pamyatniki pismennosti Vostoka). — ISBN 5-02-018264-8.

⁹¹ Advantour, « Vzaimoproniknovenie kultur. Kulturniy most mejdu Vostokom i Zapadom », *Advantour* <https://www.advantour.com/rus/silkroad/cultural-exchange.htm> 16.04.2019

⁹² Live- Journal. <https://zonakz-net.livejournal.com/140897.html> Tadjikskaya tragediya Uzbekistana 13.06.2020

İpek Yolu Tacikistan topraklarında

Büyük İpek Yolu üzerinde yer alan Tacik kentleri, adeta değerli inciler gibi, birbiri ardına dizilmiştir. Bunlar Penjikent, Ura-Tepe, Hocent'tir⁹³. 20 yüzyıldan çok daha öncesinde, bu şehirlerde ticaret, el sanatları ve kültür gelişmiştir. Bu bağlamda, bu şehirlerde Tacikistan'ın dini, kültürü ve el sanatlarında çeşitli efsanelerin, ritüellerin, inançların öğelerini bulabilirsiniz.⁹⁴

2.2.2. Askeri Taktikler ve Etkisi.

Tacikistan coğrafyasında ana eylem taktiği, büyük birliklerin düzenli birliklere karşı açık eyleminin reddedilmesidir. Üstün güçlerle savaşa girmeden, birdenbirelik (ansızınlık) faktörünü kullanarak küçük gruplar halinde hareket etmek mümkündür. Savunma savaşlarına girmeden, gruplar birliklerinin çoğunu dağlık bölgelere yapılan saldırıdan çıkarabilir ve onları üst kayalık geçitlere yerleştirebilir, keşif ve sabotaj için vadilerde küçük gruplar bırakabilmektedir. Bu eylemler, daha fazla öğleden sonra akşama doğru yapılmaktadır. Fiziksel ve coğrafi koşulları, manevra kabiliyeti olan askeri operasyonlar için iyidir, sürekli

⁹³ Bu şehir 2500 yıldan uzun süredir Sirderya nehrinin kıyısındadır. İlk yazılı kaynaklar Aristoteles'in yazılarında bulunur. 2500 yıl boyunca, işgalciler kaçtıktan sonra şehir harabelerden defalarca yükseldi..

⁹⁴ Advantour. "Tadjikistan na Velikom Şyolkovom Puti", *Advantour*
<https://www.advantour.com/rus/silkroad/tajikistan.htm> (16.04.2019)

olarak üs alanlarını değiştirmektedir. Elbette, keşif, yanlış bilgilendirilme ve düşmanın moral olarak çöküşüne dikkat etmek olayların gidişatını değiştirir. Silahlı mücadelenin başarısı, doğrudan grupların ve müfrezelerin birleşik ortak eylemlerine, alanın fiziksel ve coğrafi şartlarına bağlıdır. Ülkenin toprak büyüklüğüne göre **gerilla, savunma ve saldırı** savaşlarının yürütülmesini öngörmekte fayda vardır. **Gerilla taktiği**, sadece mevcut birimlerin ve grupların değil, aynı zamanda nüfusun çoğunluğunun da silahlı mücadeleye katılımıyla ülke genelinde gerçekleştirilebilir. Bu eylemler arasında pusular, çeşitli ekonomik ve askeri tesislere yapılan saldırılar trafiği kesintiye uğratmak amacıyla karayolları üzerindeki eylemler yer alabilir. Genel olarak, birçok stratejiste göre, halkın partizan eylemleri dış güçleri önemli ölçüde zayıflatır. Bu tür mücadelelere uzun süre dayanamazlar. Örneğin Afganistan (1979-1989). **Savunma taktiği** zorunlu bir taktiktir ve kaçış yolları kesildiğinde ve açık savaştan kaçınmak mümkün olmadığında birdenbire bir saldırı durumunda kullanılmaktadır. Birliklerin, devlet topraklarındaki dış kuvvetler ordusunun büyük merkezlerine saldırması durumunda, azami kuvvet ve varlık içeren savunma öngörülmektedir. **Saldırı taktiği** ise ortak saldırı taktikleri yürütme kararı, askeri-politik durumun, ekonomik durumun, bölgenin, kuvvetler ve araçların dengesinin yanı sıra tarafların moral durumuna bağlı olarak Tacikistan coğrafyasında uygulanmaktadır. Ayrıca, taktikler genellikle takviyelerin kısa sürede dağıtılabileceği ve yenilgi durumunda yurt dışına çıkılabileceği sınır illerinde planlanır ve gerçekleştirilebilir. Her türlü taktik faaliyet, birdenbirelik, inisiyatif, kuvvet ve araçların manevrası ve planların iyi organize edilmiş keşif ve bildirim ile uygulanmasında bağımsızlık faktörü çok değerlidir. Mücadele, özellikle de grup için başarısız olursa, geçicidir. Bu durumda, hızla savaştan çekilirler ve örtü altında, önceden seçilen rotalar boyunca geri çekilirler. Askeri operasyonların sona ermesinden sonra gruplar terk edilmiş bölgelere geri dönerler⁹⁵.

Pusu taktikleri Tacikistan topraklarının fiziksel ve coğrafi koşullarında iyi çalışabilir. Pusu, hem 10-15 kişilik küçük gruplar hem de 100-150 kişiye kadar daha büyük gruplar tarafından gerçekleştirilebilir. Pusu yeri ve zamanı önceden planlanır. Özellikle önemli olan, pusu konumunun doğru seçilmesidir. Kural olarak, tırları yok etmek veya ele geçirmek amacıyla yollarda düzenlenirler. Pusu taktiğinin yollarda gerçekleştirilmesinin temel amacı, halk arasında hoşnutsuzluğa neden olup birliklerin önemli bir bölümünün otoyolları ve konvoyları korumak için yönlendirilmesini sağlayarak trafiği bozmaktır. Bir pusu bölgesi seçerken, arazi

⁹⁵ Taktika deystviy modjakedov, *Almanakh «isskustvo voyni», Voyni ot pervogo*, 24.04.2014, <http://navoine.info/moj-tactics.html> 20.07.2020

ustaca kullanılmalıdır. En uygun yerler geçit, daralma, geçiş, yol üzerindeki kornişler, galerilerdir. Böyle yerlerde, pusu pozisyonları önceden gizlice hazırlanır. Pozisyonlar, dağların yamaçlarında veya yüksek tepelerde, geçitlerin girişinde veya çıkışında, yolun kesiti üzerinde düzenlenmektedir. Buna ek olarak, yeşil alanlarda, olası dinlenme yerlerinde pusu düzenlenir. Bir pusu kurmadan önce, düşman ve bölgenin kapsamlı bir keşfi gerçekleştirilmektedir. Pusu ekibi genellikle şunları içerir: Gözlem ve uyarı için gözlemciler 3-4 kişiden oluşur. Gözlemciler silahsız olabilir, sivillerin kimliğine bürünebilir (çobanlar, köylüler). Çocukların gözleme katılımı nadiren olabilir; İtfaiye grubu insan gücünü ve ekipmanı yok etme misyonunu yerine getirir (grup ana kuvvetlerini içerir); Uyarı grubu (4-5 kişi) görevi, düşmanın pusu bölgesinden geri çekilmesini veya manevra yapmasını önlemektir; Yedek grup, ateş açmak için uygun bir pozisyon alır. Yangın grubunu veya uyarı grubunu güçlendirmek için ve ayrıca uzaklaşırken bir örtü olarak kullanılabilir. Bir pusu sırasında operasyon bölgesi, düşmanın ana kuvvetleri girecek şekilde seçilir. Kaçış yolları önceden planlanır ve maskelenir. Ayrıldıktan sonra grubun toplanma yeri tayin edilir. Pusu bölgesi güvenli ve gizli olmalı, iyi kamufle edilmelidir⁹⁶.

2.2.3. Tacik Jeopolitik Kuvvet Alanı

Ülkenin jeopolitik özellikleri şu anda bir “jeopolitik kuvvet alanı” kavramını, yani “siyasi, ekonomik, askeri ve diğer araçları seferber ederek devlet tarafından kontrol edilen ve jeopolitik bir kodla ifade edilen karmaşık bir mekânsal-zamansal paradigmaya sahip bir alan”⁹⁷ kavramını kullanmaktadır. Başka bir deyişle, “jeopolitik kuvvet alanı” ulusal bir topluluk tarafından kontrol edilen veya kendi çıkarları doğrultusunda yer alan, kontrol etmek istediği alan anlamına gelmektedir. Bu kavram Rus jeopolitik biliminde önerilmiş ve gelişmiş olsa da, Batı'da benzer bir “çekirdek alan” “core area” kavramı kullanılmaktadır. Dolayısıyla, J. Parker bunun için “çekirdek alan” terimini kullanmaktadır. Konseptinin özü, çekirdek alanın kendi kendine yeterli bir formun belirgin bir coğrafi, sosyal ve politik organizasyonuna sahip olan ve kendi jeopolitik kuvvet alanını yarattığını iddia eden bir uzamsal birim olmasıdır. Çekirdek alan Parker'in başka bir söylemine göre, bitişik ortalama alanlara göre periferik bölgede bulunmaktadır. Daha doğrusu, merkezkaç kuvvetlerinin merkez üssü,

⁹⁶ Taktika deystviy modjakedov, *Almanakh «isskustvo voyni», Voyni ot pervogo*, 24.04.2014, <http://navoine.info/moj-tactics.html> 20.07.2020

⁹⁷ Zeleneva İ. V. Geopolitika i geostrategiya Rossii XVIII – perv.polovina XIX veka). İzdanie 2-e, ispravlenie.- SPb.- 2005.- s.39

çekirdek alana kendi bağımsızlıklarını koruma fırsatı veren ve elbette komşuların politik emilimini önleyen. The middle space (“core area”) is located along the Parker in the peripheral zone with respect to the adjacent middle spaces, more precisely the epicenter of their centrifugal forces, which gives the middle space the opportunity to maintain its own independence and avoid political absorption by neighbors.

Tacikistan Cumhuriyeti için " jeopolitik kuvvet alanı " kavramını kabul ederek, ülke içi oluşum ve işlev özelliklerinde bazı farklılıkları dikkate almak gerekir. Özellikle büyük nehirlerin doğal, ulusal ve eyalet sınırları olarak kullanılması, büyük arazi engelleri ve çöller bu rolü oynamaktadır. Devletlerin, kültürlerin ve medeniyetlerin oluşumunun vaha sistemi, hem Orta Asya'nın hem de tüm Ortadoğu'nun jeopolitik tablosunda kendine özgü özelliklere sahip olup Batı ve Rus araştırmacıların teorisine “değişiklikler” getirmektedir.

Tacikistan Cumhuriyeti'nin “jeopolitik kuvvet alanının” karakterizasyonuna doğrudan dönersek, bu fenomeni “jeopolitik kuvvet alanını” çevreleyenlerden ayıran başlıca özelliklerinden üçünü ayırmak gerekir: 1) Stok oluşturan ülkenin coğrafi konumu. Burada Amu Derya akışının % 80'i, Zeravşan nehrinin ise % 90'ı oluşturur. Aynı zamanda Siri Derya kanalının önemli bir kısmı da buradan geçmektedir. Bu Tacikistan'ın “jeopolitik kuvvet alanı” nı Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan topraklarına ve kısmen (Aral Denizi akıntısının oluşumu yoluyla) Kazakistan'a yaymaktadır. “Jeopolitik kuvvet alanı”nın bu bölümü, su düzenlemesi ile ilgili iki teknik ve ekonomik fenomenle ortaya çıkmaktadır:

a) Tarım arazilerinin sulanması ve nüfusun su temini;

b) Hidroelektrik.

Bahsedilen Jeopolitik Kuvvet Alanı faktörünün kullanımı, hidroteknik ve hidroelektrik tesislerinin inşası için muazzam finansal yatırımlarla ilişkilidir ve büyük ölçüde potansiyeldir.

Şu anda Tacikistan, jeopolitik kuvvet alanına ilişkin bir takım problemleri çözmeye başlamıştır. Bunun örneği Rogun ve iki Sangtuda hidroelektrik santralinin tamamlanma aşamasında görülmüştür. Komşu ülke Özbekistan'ın TC'i için gerekli olan ölçüde Rogun projesinin uygulanmasına karşı aktif direncinde ifade edilen, sadece teknik ve ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir dizi zorlukla karşılaşmıştır. 2005'ten 2006'nın başına kadar, 1978 yılında Saogidroproekt Enstitüsü tarafından geliştirilen Rogun hidroelektrik santrali projesinin baraj yüksekliğini 335m'den 185m'ye düşürmek ve tasarımını kaya eğimi yerine betona dönüştürmek için hidro inşaatçılar uzman topluluğu etkilenmeye çalışılmıştır. Durum

böyle olsaydı, Tacikistan elektrik üretimindeki ve en önemlisi Amu Derya Vahş'in en büyük kolunun akışının su düzenlemesi konusundaki avantajlarını kaybedecekti⁹⁸.

Tacikistan'ın jeopolitik kuvvet alanının bu yönde genişlemesinin sadece TC'nin çabalarına değil, aynı zamanda merkezi Afganistan olan jeopolitik sorunların çözülmesine de bağlı olduğu açıktır. Tacik-Afgan hidroelektrik (ve sulama) projesinin Penc (derya) üzerindeki uygulamasının karmaşıklığına rağmen, Tacik jeopolitik kuvvet alanının ikinci özelliğe, yani Fars İmparatorluğu'nun ya da Büyük İran'ın bir parçası olarak Tacikistan'ın kültürel etkisine doğrudan erişime sahiptir. Tacik kimliği, Büyük İran'ın bir parçası olmanın yanında Büyük İran tarihin ve geleneklerinin de mirasçısıdır. Aynı zamanda ulus olarak, Büyük İran'ın en eski kısmıdır. Buna ek olarak, Taciklerin kaderi ayrılmaz bir şekilde tüm Orta Asya ve Orta Doğu'nun kaderiyle bağlantılıdır⁹⁹.

Tacikler, İslam medeniyetinin kültürel mirasının, Sünnilik ve İsmailizmin gelenek ve değerlerinin tüm zenginliğinin taşıyıcılarıdır. Aynı zamanda, Doğu halkları arasında Zerdüştlük ve Avesta kültürünün geleneklerini belli bir şekilde koruyabilmişlerdir. Büyük İran ve Türk dünyası arasında kültürel bir köprünün en önemli rolü de Tacik kimliğine sahip olmasıdır. Taciklerin bu rolü, son on üç yüzyıl boyunca Sünnilik çerçevesinde gelişen ve İslam'ın bu eğilimini savunan Orta Asya'nın tüm halkları için organik olarak kültürel bir köprü olmalarını sağlayan kültürleri ile açıklanmaktadır. Aynı zamanda, Tacik kimliği Fars dünyası ve Orta Asya ile büyük Avrasya uygarlığı - Rusya arasında bağlantı kurmaktadır. Tacikistan'ın jeopolitik rolü, Orta Asya ülkeleri arasında Rusya ile hem ikili anlaşmalar hem de güçlü bir demografik faktör - kitle işgücü göçü ve Rusya Federasyonu'ndaki bölge ülkeleri arasındaki en büyük diasporaya sahiptir. Tacikistan jeopolitik kuvvet alanının dağıtımında en önemli bölgelerden biri Kuzey Tacikistan'dır (tarihi Doğu Horosan, Kattagan ve Bedehşan). Bu bölge aslında Tacik kültürünün oluştuğu Maverâünnehir ile Büyük İran'ın tarihi ve kültürel bir bölgesidir¹⁰⁰.

Son olarak, üçüncü faktör TC'nin bir "göç donörü" olarak etkisi. 1992'den sonra yüz binlerce Tacik'in ülkeden ayrılması, Rusya, Kırgızistan ve Kazakistan'da büyük ve büyüyen diasporaların oluşması, jeopolitik kuvvet alanının henüz tam olarak takdir edilmemiş ve

⁹⁸ V. V. Dubovitskiy, « Geopolitičeskoe silovoe pole Tadjikistana », 2011 <https://proza.ru/2011/03/18/293> 28.06.2020

⁹⁹ V. V. Dubovitskiy, « Geopolitičeskoe silovoe pole Tadjikistana », 2011 <https://proza.ru/2011/03/18/293> 28.06.2020

¹⁰⁰ V. V. Dubovitskiy, « Geopolitičeskoe silovoe pole Tadjikistana », 2011 <https://proza.ru/2011/03/18/293> 28.06.2020

ekonomik, politik ve kültürel hedeflere ulaşmada gerçekleştirilmemiş güçlü bir kaldıraç sağlamaktadır. Bu bağlamda, 1990-2006 döneminde Tacikistan'dan ayrılan Rus nüfusunun yaklaşık yarım milyonunun kaderine de dikkat çekmek lazımdır. Birçoğu kendilerini Tacik olarak görmeye, “ilk anavatanlarına” karşı sıcak bir tutum sergilemeye devam etmektedirler¹⁰¹.

TC'nin coğrafi konumu, ülkeyi Orta Doğu'daki en önemli jeopolitik süreçlerin çekirdeği haline getirmekte, aynı zamanda koşullara bağlı olarak ya çeşitli medeniyetler ve ekonomik makro bölgeler arasındaki kapıya ya da emprenye edilemez bir dağ kalesine dönüştürmektedir. Her halükarda, şu anda ülke, milyonlarca Tacik etnik grubunun devlet çekirdeği, dünyanın otuzdan fazla ülkesinde yaşayan Tacik diasporasının desteği ve umududur.

TC'nin kalkınmasının ekonomik temeli, ülkenin coğrafi konumu nedeniyle sahip olduğu eşsiz doğal zenginliği, dağlık bölgelerde tatlı su kaynakları gibi olmalıdır. Bu, Tacikistan'ı aynı zamanda su tasarrufu sağlayan ve su düzenleyen bir devletin yanı sıra Orta Asya'daki güçlü bir hidroelektrik gücü haline getirmektedir. Bu potansiyelin gerçekleşmesi, kısa ve uzun vadede Tacikistan ekonomisini geliştirmenin temel stratejik görevidir.

2.3. TARİH - SİYASET İLİŞKİSİ

Tacik kimliğinin tarihi üç döneme (dediğiniz gibi Hocam): İslam öncesi, Hanlıklar dönemi ve Çarlık Rusya'dan Sovyetler dönemine kadar ayrılmaktadır. İslam öncesi dönemde Tacik halkının atalarının devletlerini Pers (550mö- 330mö), Parthia (250mö - 247 m) ve Sasani (224-652) İmparatorluklarında yaşadıkları dönemden ele alınmaktadır. Bu dönemde Tacik kimliği Pers kimliğinin içerisinde yer almaktadır ve Pers olarak tanınmaktadır. Sasanilerin son yıllarında Tacik kimliği yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Tam olarak Samanilerin (819-999) devlet olmasıyla Tacik kimliği Fars kimliğinden ayrılmaktadır.

Hanlıklar dönemi ise Tahirilerin devletinden (821-873) başlayarak Buhara Emirliği (1757-1868) Çarlık Rusya'ya bağlanana kadar ele alınmaktadır. Üçüncü dönem ise Çarlık ve Sovyet döneminden oluşur.

2.3.1. İslamiyet Öncesi Dönem Tacik Tarihi

¹⁰¹ Mejgosudarstvennie otnoşeniya Rossii i Tadjikistana, RİA NOVOSTİ, 03.12.2019, <https://ria.ru/20190416/1552705446.html> 28.06.2020

Taciklerin iki en eski devleti vardır ki bunlar merkezi Semerkant olan Sugd (Sogdiana) ve merkezi Belh olan Bohtardır (Bactria). İki devlet de M.Ö IX- VIII. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Sugd, Avesta'daki en eski Tacik devleti olarak bilinir. Taberi'nin tarihi ve Farsname'ye göre, Turan'ın başkenti Semerkant'tır. Buhara'yı ise, İran şahının oğlu ve Efrasiyab'ın damadı olan Siyavuş'un kurduğu söylenir. Yazılı kaynaklarda, Sugd'dan pek söz edilmemiştir. Daha sonra kaynaklarda bulunan, bu devletin merkezi Ustruşana¹⁰² (şimdiki İstaravşan¹⁰³) diğer adıyla Kiropolis, 2.Kiros Pers İmparatorluğu'nun kurucusunun adıyla anılır.

Sogd devleti ve Ustruşana (İstaravşan)

Taberi'nin dediğine göre Sogd ve Bohtar'ı 2. Kyros (550mö-530mö) Pers İmparatorluğunun¹⁰⁴ kurucusu, Midiya (670 m.ö -550m.ö.)'yı ortadan kaldırdıktan sonra fethetmiştir¹⁰⁵¹⁰⁶.

¹⁰²Ustruşana şimdiki Tacikistan'ın kuzeyi'de yer alan İstaravşan'dır. Tarihta Ustruşana, Kuruşkada, Kiropol, İstaravşan, Buncikat, Urateppe ve en son yine İstaravşan adını taşımıştır.

¹⁰³ Boris Starikov. «Turistiçeskie mesta. Gororda Tadjikistana. İstaravşan (İstravşan Ura-Tube)», 2018 god <https://www.youtube.com/watch?v=SJ3JpiSVjeg> (15.04.2019)

¹⁰⁴ Başka bir söylem ile Ahemeniş İmparatorluğu

¹⁰⁵ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s.35-36

¹⁰⁶ Edelman D.İ. *Etimologiçeskiy slovar iranskikh yazıkov*. Moskva: İzdatelskaya firma «Vostoçnaya literatura » RAN, 2011. — C. 4 (i—k). — 416 s.

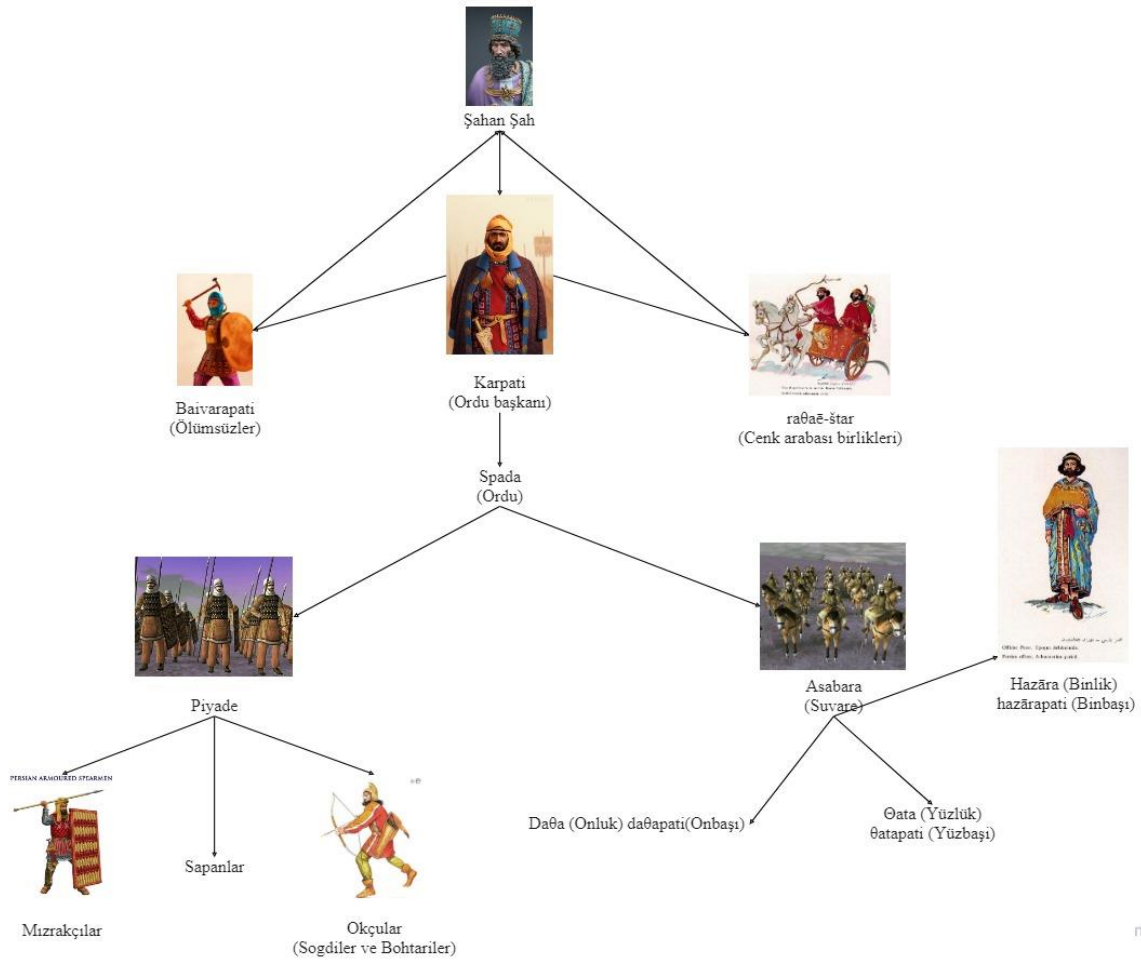
Pers İmparatorluğu'nun (550m.ö-323 m.ö) ordu düzenine bakıldığında savaş komutanına ‘‘Karapat’’ı denmektedir. Onun yönetiminde olan üst kademe savaşçılar ‘‘Ölümsüzler’’ ve cenk arabasındaki birliklerdir ki duruma göre Şahan Şah¹⁰⁷’a bağlı olmaktadır. On bin Ölümsüz Şahan Şah’ın muhafızlarıdır ve ordunun elitidirler. Cenk arabasındaki birlikleri ise Yunan dilinde quadriga ve biga olarak adlandırılmıştır¹⁰⁸. Burada okçular Sogd ve Bohtar’daki askerlerden ibaretti. Oraklı savaş arabalarının, daha önce Pers ordusuna hâkim olan okçuların ve hafif silahlı atlıların neredeyse çaresiz olduğu falanja (falanga) karşı ağır silahlı olarak Yunan hoplitlerinin yoğun ve sayısız savaş hattını kırdığı düşünülmüştür. Quadriga saldırısının amacı, düşman piyadelerinin saflarını bozmak ve böylece süvari ve piyadelerinin eylemlerini kolaylaştırmaktı. Orak ve ‘‘Peltastlar’’ içeren arabaların ortaya çıkmasıyla birlikte, süvari açıkça savunma silahlarının güçlendirilmesi ve yakın dövüş taktikleri eğitimi yönünde yeniden düzenleniyor. Persler, atlarının savaş gürültüsünden korkmamaları ve ölümlerin üzerinde yürümeleri için özel olarak eğitilmişlerdir¹⁰⁹. Ordunun temelini ise piyade ve süvari oluşturur. Piyadeler, sapanlar, okçular ve mızraklılar olarak ayrılmıştır. Piyadeler ordunun merkezinde yer alırken süvariler ise arka planında yer almıştır.. Sapanlar genellikle Kafkas halklarında, okçular ise Bohtarlılar ve Sogdlardan alınmaktadır¹¹⁰.

¹⁰⁷ Pers İmparatorluğunu Unvanı

¹⁰⁸ Nafyodkin A.K ,‘‘ Serponosnie kolesnitsı: problema proiskhojdeniya’’, Vestnik SPbGU. Cep. 2. 1997. B. 2 (№ 9). C.25

¹⁰⁹Nafyodkin A.K . a.g.m. s. 23

¹¹⁰ Şeppard R., Farrokh K. *Makedontsı protiv persov. Protivostoyanie Vostoka i Zapada.* — Moskova.: Eksmo, 2014. — 584 s. — (Vsemirnaya voennaya istoriya)

Pers İmparatorluğunun Ordu düzeni

Satrapiya'da (eyalet) olan ordu, Satrap'a (vali) bağlı değildir. Doğrudan komutanlarına ve satrapiyadaki komutan Şahan Şah'a bağlı kalmıştır. Bu 1.Dariyus döneminde böyle olup, valiler ordu ve sivil yöneticilikten sadece sivil yöneticiliğe dönmüşlerdir.¹¹¹ 1.Dariyus'un başka bir reformu savaş sırasında tüm ülkenin kontrolünü 9 kişiden oluşan Saray Konseyi ve 3 divandan (maliye, hukuk ve ordu), ölümsüzlerin başında olan Baivarapatı'ye vermesi olmuştur.¹¹²

Büyük İskender, MÖ 329'dan-MÖ 327'ye kadar Orta Asya'da yoğun bir direnişle karşı karşıya kalmıştır. Sugd'un lideri olan Spitamen ve Pers İmparatorluğu'nun son şahı Bess (IV. Dariyus), İskender'in askerlerini vurabilmiştir. İskender Sugd'u ancak Spitamen'in ölümünden

¹¹¹ Dyakonov İ.M., Neronova V.D., Svetsitskaya İ.S.. *İstoriya Drevnego Mira, C. 2. Rastvet Drevnikh obşestv. (Sbornik)*.2.b.,Moskova: Glavnaya redaksiya vostočnoy literaturı izdatelstva «Nauka», 1983. s 151-152

¹¹² A. Sh. Shahbazi, "ARMY i. Pre-Islamic Iran", *Encyclopædia Iranica*, NY, Vol. II, Fasc. 5, pp. 489-499, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/army-i> (accessed on 30 December 2012).(21.04.2019)

ve Kuruşkada'nın altı ay süren kuşatmasından sonra yenebilmiştir¹¹³. Hocent şehrinin tarihi bu dönemde başlamıştır. Şehir Siri Derya kıyılarında Büyük İskender tarafından kurulmuş ve İskenderiye (Eshata uç) adı verilerek onurlandırılmıştır¹¹⁴.

Tacik halkının ataları Sogdların gösterdiği direnişle yenilmez olan İskender'i durdurmuştur. Yunan Tanrısı Zeus'un ve Olympiada'nın çocuğu olan İskender sol bacağından yaralanmıştır. Altı ay süren bu kuşatmadan sonra Sogd merkezi Kuruşkada'yı işgal edebilmiş ve 18 binden fazla şehir ahalisini öldürmüştür. Geride kalan ahali ise dağlara kaçmış ve saklanmıştır. Böylece Sogd İskender'in imparatorluğuna bağlanmıştır¹¹⁵.

Bohtar'da ise İskender böyle bir direnişle karşılaşmamak için diplomasi yolunu tercih etmiştir. Askerlerini Bohtar'daki kızlar ile evlendirerek Bohtar savaşçılarının kendi ordusunun has okçularına getirmiştir. Bohtar okçularının taktikleri, İskender'e Hint Raca¹¹⁶,larına karşı savaşlarında yardım etmek olmuştur. Yunan ordusunun mızrakçıları fillere karşı bir şey yapamadıkları halde, Bohtar okçuları yakın mesafede düşmana karşı iyi savaştıkları için, filleri Hint ordusunun önemli bir figürüken arka plana itmişlerdir.¹¹⁷

¹¹³ Diletant. "Jajda pobedi Aleksandra Makedonskogo ", 4 şubat 2016, *Diletant*, <https://diletant.media/articles/27651389/> (02.09.2019)

¹¹⁴ Doklad İ.N. Nikitenko, "Velikiy Şyolkoviy Put - Kulturnoe naslediye", *Advantour*, <https://www.advantour.com/rus/silkroad/great-silk-road-nikitenko.htm> (16.04.2019)

¹¹⁵ Anton Borisoviç Ksenofontov, «Alexandr Makedonskiy», *Vokrug sveta* , 22 temmuz 2007

<http://www.vokrugsveta.ru/encyclopedia/index.php?title=%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9> (02.09.2019)

¹¹⁶ Hint grandüklerin hükümdarları

¹¹⁷ Ahmad Tafazzoli «Sasanian society. I. Warriors II. Scribes III. Dehqāns». *Cambridge University Press* v 65, I 1, (2000). 71 p.

Ahameniş ordusunun amblemi, uzanmış kanatlı altın kartalı gösteren standarttı.

İskender'in ölümünden sonra Sugd ve Bohtar önce **Selevkilere (m.ö 312 - 256)** bağlanmıştır. M.Ö 250'de Bohtar valisi 1.Diodot Selevkilere isyan ederek **Yunan-u Bohtar (Greco-Backtria)(250m.ö-125m.ö)** devletini kurmuştur. Ordu Yunanlılar ve Bohtarlılardan oluşuyordu. Orduyu piyadeler, süvariler ve filler oluşturmaktaydı. Komutanlar ve askerler devlette önemli bir rol oynamışlardır. Evtidem ve Evkradit gibi şahlar önce generaldiler ve bu iki şah da Sugd eparkhları (vali) olarak isyan yoluyla yönetimi ele geçirmiştir. Bu devlette yönetim sülale ve ordunun mızrakçıları Yunanlılar tarafından oluşturulmuş, devletteki diğer yetkililer ve ordudaki kişiler yerel halktan oluşmaktadır.¹¹⁸

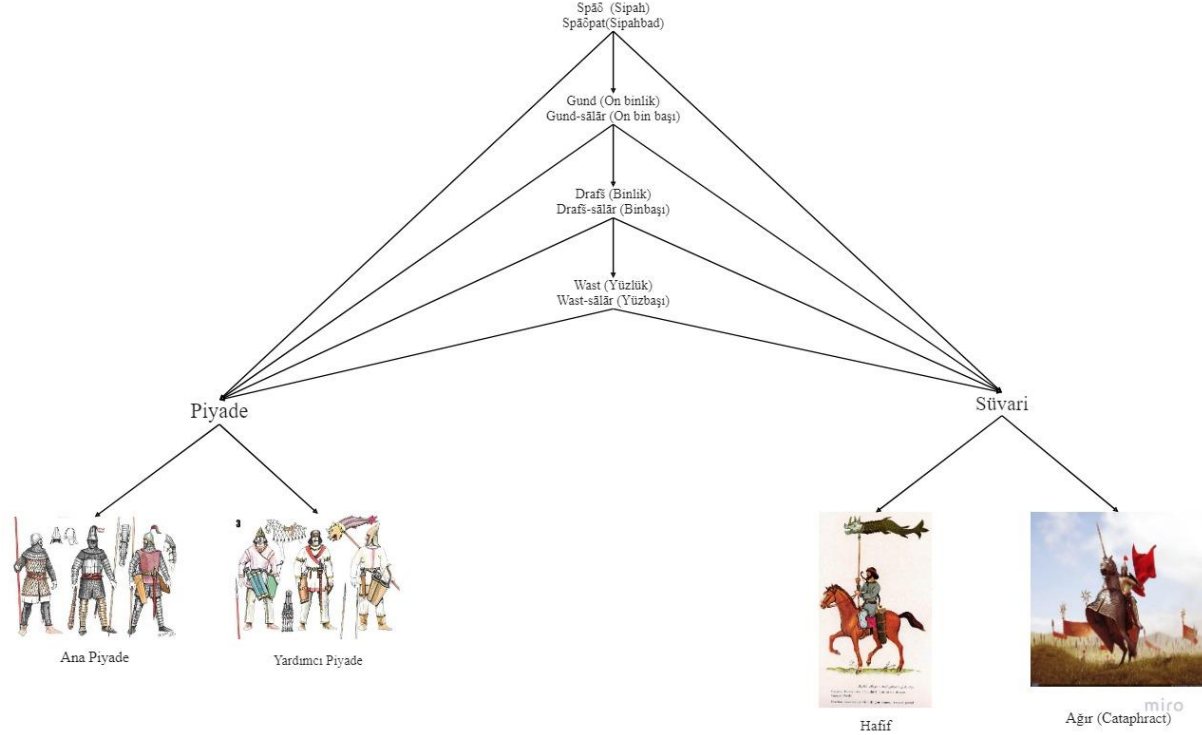
Sugd ve Bohtar, Yunan Bohtar'ının ortadan kalkmasından sonra Parthia **İmparatorluğu'na (250m.ö – 225 m.)** vassal olarak girmiştir. Parthia'nin ordusu tıpkı Perslerin ordusu gibi karışık halklardan oluşmuş, Sugd ve Bohtar'ın ordusu Parthia ordusunun ağır ve hafif süvari, ağır ve yardımcı piyadelerini oluşturmaktadırlar ki bunu ordu yapısında da görebiliriz.

Düzenli birliklerin olmaması nedeniyle, Parth devletindeki silahlı kuvvetlerin net bir yapısı olmamıştır. Her vali, satrap, vassal kral veya kabilenin lideri, birimlerinin yapısını kendi yeteneklerine göre düzenlemiştir. Parthilerin birlikleri, yukarıdaki nedenlerden dolayı, etnik ve bölgesel bağlılığa göre ayrılmıştır. Bağlı olan krallıklarda ittifakçı olarak kendi ordusunu Parthia savaşlarında yönlendirmiştir. Tek bir merkezi komuta kavramı da olmamış - sadece

¹¹⁸ Voennaya istoriya: persidskaya armiya Dariya 3 protiv Alexandra Makedonskogo, *Strateg*, <http://strategwar.ru/military-history/voennaya-istoriya-persidskaya-armiya-dariya-3-protiv-aleksandra-makedonskogo> (14.06.2020)

özel durumlarda şah doğrudan birliklerini komutan olarak yönetmiş, çoğu durumda sipahbat tarafından yönetilmiştir¹¹⁹.

Parthia ordusunun yapısı

Parthia ordu düzeni

Ana piyade ve ana süvari Parthia'nın 7 klanından oluşur. **Yardımcı piyade** ise Fars ve Mezopotamya şehirlerinin, İberia, Ermenistan (vassal), Sugd (vassal) ve Bohtar (vassal)'ın ordusundan oluşur. **Hafif süvariler** Massaget, Saki ve ittifak şeklinde olan Kuzey Arabia ve Kafkasya Albanyası (II m.ö-VI m.) ordusundan oluşur. **Ağır süvariler** ise Fars ve Mezopotamya şehirlerinin, Ermenistan (vassal), Sugd (vassal) ve Bohtar (vassal)'ın ordusundan oluşur. Başlangıçta Parthiaların stratejisi ve taktikleri büyük ölçüde geleneksel göçebelerinki gibi olmuştur. Bununla birlikte, Selevkid krallığı gibi Hellenistik devletlerin düzenli ordularıyla sürekli mücadeleler sırasında bunların taktiklerinin etkisiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Başarılı olmak için yeni bir yaklaşım gerekiyordu ve Parthiler bu nedenle yoğun bir piyade falanksı uygulayıp, daha sonra zırhlı ağır süvari birlikleri oluşturmuşlardır. Bu tür birliklerin evrimini göstermesi bakımından en iyi örnek özel ve ağır süvari türü olan Cataphracttır.¹²⁰

¹¹⁹ Ostakhov A.A., İlyuşin Y.V. *Kavkaz v episentre vneşney politiki Rima na blijnem vostokeye (I V. Do N.E. – III V. N.E.)* Pyatigorsk: PGGTU,2012, s 140

¹²⁰ Ostakhov A.A., İlyuşin Y.V. a.g.e. ss. 161-182.

Parthiler İzmora stratejisini kullanmaya başlamış. Bu strateji işgalci düşman ordusunun ilerleyiş esnasında hafif süvariler tarafından sistematik olarak vurulup, zayıflatılmasını öngörmekteydi. Düşman bu şekilde tüketilip zayıflatıldıktan sonra Parthiler genel bir savaş başlatıyor ve son bir darbeye onları vuruyordu. Örneğin, Parthia ordusu Carr savaşında (53 m.ö), Roma generali Crassus'u¹²¹, oğluyla birlikte öldürmüştür.¹²² İzmora stratejisi bir yana bu savaşta, Cataphract'ın rolü çok büyüktür.¹²³

Sasani İmparatorluğu'nun (227-651) ordusu ise Parthia ordu yapısını biraz değiştirerek, filleri ordunun temeli olarak eklemiştir. Sasani ordusu donanmaya da sahiptir. Donanma o kadar okyanus ve denizlerde savaşmadan daha fazla askerleri bir bölgeden başka bölgeye taşımıştır. Örneğin Yemen ve Arabistan'dır. Sasani ve Bizans savaşı esnasında bir defa Akdeniz'i geçerek Bizans'tan Rodos'u(622-623) almıştır. Amiralî Navbed adını almıştır¹²⁴. Sasani ordusuna Rüstem (Türkçede Zaloğlu Rüstem denir.)¹²⁵'in Ordusu denilmektedir. Kendisi Sasani ordusunun en zeki ve güçlü komutanlarından olmuştur. Bugünkü Farsi ülkelerde iyi pehlivanları ona benzeterek 'Rüstem'in gücü ve yüreğine sahip pehlivan demekteler, eğer bir boksör ise 'Rüstemin ellerinin sahibi' diyerek övmektedirler. Sasanilere bağlı olduğu dönemlerde Sogd ve Bohtar kendi ordularıyla devletin doğu sınırlarını muhafıza etmişler ve Sasani'nin son dönemlerinde ise feodal devletlerin ordusu bu konuda zaman zaman Eftalit ve Türk Hakanlığı ile barış ve savaş durumundadırlar.

IV-VIII yüzyıllarda Varazrud¹²⁶'da (Maveraünnehir), yani modern Orta Asya'da feodal ilişkiler yavaştan ortaya çıkmıştır. Daha sonra, Dihkan'lar (feodal beyler, toprak sahipleri) ve çiftçiler toplumun ana sınıflarını oluşturmuştur. Çiftçilerin artık eski kölelerden farkı toprak sahibi olmalarıydı.

Orta Asya'daki Farsların ve diğer halkların bu döneminin sosyo-politik tarihi Sasanilerden farklıdır. İran'da feodalizm, Sasani hanedanının merkezileşmesi ve güçlenmesi, İran halkının siyasi ve ulusal birliğinin oluşması sonucunda ortaya çıkmaktadır, Varazrud'da bu süreç göçebe halklarla ve dini karışıklıklarla karşı karşıya gelme durumunda gerçekleşmiştir. Doğal olarak, bu durum toplumun siyasi, sosyal ve kültürel kurumlarını etkilemiştir. Askeri ve siyasi

¹²¹ Julius Caesar'ın konsül rakibi ve Spartacus'un isyanını bastıran general.

¹²² Ostakhov A.A., İlyuşin Y.V. a.g.e. ss. 161-182 .

¹²³ Khazanov A.M, « Katafraktarii i ikh rol v istorii voennogo iskusstvo», *Vestnik drevney istorii*. №1,(103), 1968, ss. 180-191.

¹²⁴ Daryae, Touraj . *Sasanidskaya Persiya: Vzlyot i padeniye Imperiiu*. IBTauris. (2008), s.240

¹²⁵ Fars pehlivan, Zabil bölgesinin yöneticisi, Şahnamedeki ana karakter

¹²⁶ Bölgenin İslamdan önceki ismi

durumda sık değişiklikler yaratmış ve tarihsel süreçlerin anlaşılmasında birçok tutarsızlığa yol açmıştır¹²⁷. Feodal ilişkilerin kademeli oluşumu, Eftalit Devleti (IV yüzyıl - VI yüzyıl) ve Batı Türk Hakanlığı'nın askeri ve siyasi gücünün zayıflaması, Varazrud'un siyasi olarak dağılmasına neden olmuştur. Varazrud, dönem dönem Sasaniler ve bu iki devlete bağlı kalıyordu. Sonuç olarak, V-VIII yüzyıllarda yaklaşık 15 siyasi yapı vardı - çoğu büyük şehirler ve ilçelerde ortaya çıkan küçük feodal devletlerdi (beylikler). Dönemin nispeten büyük eyaletlerinde, yerel yönetici ailelerin temsilcileri geleneksel olarak özel bir unvanla hüküm sürdürmüşler. Örneğin, Sugd ve Fergana-Ihşid, Takhoriston-Yabgu, Harezm-Harezmşah, Çoç ve Ilok - Budun ve Dihkan, Usturuşana-Afşin, Çaganiyan-Çaganhudat, Horasan¹²⁸-Marzban tarafından yönetilmektedir. Her ne kadar bu küçük feodal devletler politik olarak önce Eftalit, Türk Hanlığı'na sonra da Sasanilere tabi olsalar da, bu devletler genellikle idari ve mali işlerine müdahale etmemişlerdir. Çünkü bu feodal devletler vergilerini merkezi hükümete ödemiş ve gerekirse askerleri savaş zamanında göndermişlerdir. Bunlardan bazıları Ustruşana ve Horasan gibi feodal devletler ise coğrafi özelliklerini kullanarak çoğu zaman bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir ve bir ölçüde ekonomik bağımsızlıklarını savunmuşlardır¹²⁹.

2.3.2 İslam İle Tanışma ve Halifelik Dönemi

Horasan ve Maverünnehir'deki Arap çatışmaları ve operasyonları; amaç, plan ve rotaya göre üç aşamaya ayrılabilir:

1. İlk aşama, 644-704 yıllarını kapsar. Bu dönemde önce tamamen Horasan'ı fetheden ve Maverünnehir'in ayrı feodal devletlerine bir dizi yağma saldırısı Araplar tarafından gerçekleşmiştir. Ancak bu savaşlar daha çok keşif ve yağma karakterlere sahiptir.
2. İkinci aşama 705-715 yıllarını kapsar. Bu dönemde, yoğun Arap savaşları, ayrı feodal devletlerin şiddetli direniş ve son olarak, Maverünnehir topraklarının Ustruşana¹³⁰ feodal devletleri hariç Araplar tarafından ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır.
3. 715-821 yıllarını kapsayan üçüncü aşama. Bu aşama, İslam'ın yayılması, Arapların sömürge politikasının yoğunlaşması, Maverünnehir ve Horasan halklarının Araplara karşı

¹²⁷ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S a.g.e.s.86

¹²⁸ Bu Hurasan bölgesi değildir, Bugünkü Tacikistan'ın Hatlon vilayetidir.

¹²⁹ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S a.g.e.s.88

¹³⁰ Tacikistandaki bugünkü Hatlon vilayeti

direnişi, Ustruşana (823) Araplar tarafından feth edilmesi, ulus devletlerin kurulması ve bu toprak halklarının bağımsızlığının başlangıcıdır¹³¹.

Sasani devleti 651 yılında ortadan kalkmış, Arap fethinden sonra Sogd ile Bohtar'daki feodal devletler Emevi devletinin bir parçası olmuştur. İlk olarak, Emevi devleti sırasında 705-715 yıllarında, Arap komutan Kutayb ibn Müslim tarafından bölge ele geçirilmiştir. Bu dönemde Pencikent¹³² yöneticisi Devaştıç isyancı bir lider olarak tanımlanmıştır. Araplara direnen Devaştıç ordusunun azlığı nedeniyle yenilmiş ve öldürülmüştür.¹³³

751 yılında Çin birlikleri, Emevi devletinin iç çatışmalarını da kullanarak Mâverâünnehir'e girmiştir. Sonuç olarak, Ebu Müslim'in ordusu ile Çinliler arasında Talas Vadisi savaşında elli bin civarında Çin askeri öldürülmüş ve yirmi bin civarında da esir alınmıştır. Çin açısından son derece büyük ve yıkıcı bir yenilgi olmuştur.

750 yılında gerçekleşen ve Halifelikte yeni bir hanedanı iktidara getiren Abbasi devrimi ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler kökten değişmiştir. Emevi ve Arap karşıtı duygular sayesinde yükselen Abbasiler, Arap olmayan müttefiklerini devletin siyasi ve kültürel yaşamına dâhil etmişlerdir. Bunun, İslam devletinin tüm yaşam alanlarında ciddi etkileri olmuştur.¹³⁴

Bu dönemi takiben Farslar, Abbasi devletinin bürokratik aygıtında önemli bir rol almışlardır. Bu devlet içinde Farslar “kalem insanları” (ehlî kalem sınıfı) olup mübaşir, hazinedar ve hatta vezirlik gibi makamlarda görülmüşlerdir. Sistemdeki pozisyonlarını kullanarak, devlete Sasaniler döneminde oluşturulan yönetim yöntemlerini ve saray geleneklerini taşımışlardır. Birçok bilim adamı, Abbasi saray sisteminin aslında Fars görevlileri tarafından oluşturulduğunu iddia etmektedir.¹³⁵

Harun Reşid ve diğer halifelerin vezirliğine kadar yükselen Tacik hanedanlarından biri de Belh'ten Bermekîler sülalesidir¹³⁶. Hilafetin komutanları büyük ölçüde Ustruşan'daki

¹³¹ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S. a.g.e.s.90

¹³² Tarihi bir şehir, Semerkent'tin 30km doğusunda

¹³³ Babacan Gafurov. a,g,e,.s. 22

¹³⁴ Videourok, «Pobeda dinastii Abbasidov», Coursera <https://ru.coursera.org/lecture/islam-istoriya-kultura/5-5-pobieda-dinastii-abbasidov-bZFhj> (03.09.2019)

¹³⁵ Maksim Alontsev « Barmakidi: tvortsi «zolotogo veka» Abbasidskogo khalifata », İran segodnya, 26 aprel, <http://iransegodnya.ru/post/view/2806> (22.04.2019)

¹³⁶ Bartold V.V., “ Barmakidi ”, Soçinenie. Raboti po istorii İslama I arabskogo khalifata. Moscova: Nauka, 1966. ss. 669—674.

(bugünkü İstaravşan) Afşinler sülalesi¹³⁷ temsilcilerinden olmuştur. Bu iki sülale saray, valilik ve kısmen ordu yönetimini kendi ellerinde bulundurmuşlardır.

Arapların Horasan ve Mâverâünnehir'deki zaferinin ana nedenlerinden biri, bu toprakların siyasi olarak birlik olmamasıydı. Bazı durumlarda, Mâverâünnehir eyaletleri yerel ordular tarafından fethedilmiştir. Örneğin, Buhara'nın fethi sırasında Chagan-Hudot'un ordusu ve Semerkant kuşatmasında Buhara, Harezmi yöneticilerinin askeri kuvvetleri de seferber edilmiştir. Aynı zamanda Araplar birbirleriyle çatışan mülk-devletlerinin yöneticileri ve Türk Hakanlığı ile olan anlaşmazlıklarını iyi kullanmışlardır. Ayrıca, Mâverâünnehir ve Horasan'da, elbette toprağın siyasi olarak dağılmasına katkıda bulunan birleşik bir dini sistem olmamıştır¹³⁸.

Araplar bu toprakları yönetmek için bölgesel bir birim olarak Horasan'ın yönetim merkezi Merv'de, halife emriyle atanan bir valilik tesis etmiştir. İslam'ın yayılması Farsların İslamlaştırılması süreci yaklaşık iki yüz yıl sürmüştür. Genel olarak, İslam'ın yayılması Horasan ve Mâverâünnehir'in Arap Halifeliğine erken aşamalarda ilhak edilmesi olumsuz sonuçlara yol açmış olsada, tarihsel bir bakış açısıyla feodal ilişkilerin gelişimi, Horasan ve Transoxiana halklarının entegrasyonu, merkezi devletlerin ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur.¹³⁹

Bu bağlamda, daha sonra İran, Horasan ve Mâverâünnehir'de Tahiriler (821-873), Saffariler (873-903), Samaniler (819-999) gibi yerel devletler ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, Arap fetih süreci başlangıçta yerel halkın ekonomisine, sosyal yapılarına ve kültürüne büyük zarar vermesine rağmen, daha sonra Orta Asya'nın ve tüm Ortadoğu'nun büyük kültürel sentezinin oluşumuna, farklı halklar arasındaki ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır.

2.3.3 Hanlıklar Dönemi ve Moğol İstilas

Bu bölümde 16 devlet, 7 emirlik ve 9 hanlık ile Moğol ve Çağatay yönetimi döneminde Tacik kimliğinin yaşadıkları ele alınmaya çalışılmaktadır. Bu dönem Tahiriler'in (821-873)

¹³⁷ Mukhtorov, A. *Materialı po istorii Ura-tyube. Sbornik aktov XVII–XIX.vv*, Moskova: İzdatelstvo vostočnoy literaturı, 1963, s 8.

¹³⁸ Hotamov, N. Dovudi D. Mulloconov S. a.g.e.s. 92

¹³⁹ Hotamov, N. Dovudi D. Mulloconov S. a.g.e.s. 102

Horasan yönetimini ele geçirmesiyle başlayarak Rus Çarlığı'nın Orta Asya'ya (1868) gelmesiyle sona ermiştir.

Arap hükümetinden iki yüz yıl sonra halifeliğin siyasi ve askeri gücü azalmıştır. Halifeliğin uzak bölgelerindeki isyanlar, merkezi hükümetin gücünü zayıflatmıştır. Fars ve Türk halkının siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerdeki rolü de o zamandan beri artmıştır. Genel olarak, Abbasi Halifeliği daha çok Halifeliğin doğu kesimine, yani İran ve Orta Asya'ya dayanıyordu. Aynı zamanda Abbasilerin gücünün artmasında katkısı büyüktür. Halife, halifeliğin geniş topraklarının yönetiminde bunların temsilcileriyle iktidar paylaşmaktan başka seçeneği kalmamıştır. Tam bu sırada Halife Harun'un ölümünden sonra, oğulları Emin ile Me'mun arasında Halifelik için bir anlaşmazlık çıkmış ve bu da büyük bir savaşa dönüşmüştür. Bu sırada yerel yönetimler ortaya çıkmıştır. Horasan halkının Tahir ibn Hüseyin'in önderliğindeki rolü, şehzade Me'mun'un iktidara gelmesi için önemliydi. (813-833) Tahir'in şehzade Me'mun'dan taraf olması Me'mun'un halife olmasında büyük rol oynamıştır. Bu hizmet karşılığında Me'mun, **Tahiriler**¹⁴⁰ (821-873) devletinin kurucusu Tahir'i 821'de Horasan Emiri (821-822) olarak atamıştır. Ancak, bu dönemin olaylarına daha yakından bakıldığında, Horasan'ın artan gücü Me'mun'u böyle bir karar almaya itmiştir. Tahir'in kısa yönetimi (bir yıl altı ay) sırasındaki en önemli hamlesi Merv (başkent) camilerinde vaazda halifenin ismini söylememektir. Bu eylem halifeyi tanımamak veya bağımsızlık iddiasında bulunmak anlamına gelmektedir. Ancak bir gün sonra Tahir ibn Hüseyin, zehirlenerek (Abbasilerin en yaygın uygulaması olan) halifenin casusu tarafından öldürülmüştür. Tahir'den sonra gelen hanedan üyeleri, bir uzlaşma politikası izleyerek, haraç göndererek, hutbede Bağdat halifelerinin isimlerini söyleyerek, Tacik kimliğinin bağımsızlığının temellerini savaşmadan veya kan dökmeden elde etmeyi başarmışlardır. Tahiriler zamanında, İslam öncesi gelenekler, Tacik kültürü ve dili ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı olmuştur. Son hanedan üyesi Muhammed Tahiri'nin (862-873) döneminde, Siestan'da bir isyanın patlak vermesi sonucu Siestan, Tahiriler'in yönetiminden neredeyse çıkmıştır¹⁴¹.

Siestan'da Yakubi Lays (873-879) önderliğinde **Saffariler (873-1003)** devleti kurulmuştur. Zaten 866 yılında Tahirilerin başkenti Nişapur hariç diğer bölgeler Yakub'a bağlanmıştır. Saffariler Tacik kültürüne çok önem vermişlerdir. Hükümdarlıkları sırasında doğu İslam dünyası Fayrouz Mashriqi, Abu al-salik Jirjani ve saray şairi olan Muhammed bin Wasif al-

¹⁴⁰ Tahiriler, Tahir'dan 820'den 891'e kadar Bağdat'tan askeri valiler (ashab al-şurta) olarak da görev yaptılar.

¹⁴¹ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S.. a.g.e.s 109

Sistani gibi ünlü Fars-Tacik şairlerinin ortaya çıkmasına tanık olmuştur¹⁴². İlk olarak Saffariler Pencşir Vadisi'ndeki gümüş madenlerine sahip olduktan sonra kendi gümüş sikkelerini kendi topraklarında para haline getirebilmişlerdir¹⁴³.

Başlangıçta Saffarilerin ordusu iki bin askerle yola çıkmıştır. Ancak 874-75 yıllarında 15 bin süvariye erişebilmiştir. Birliklerin sosyal yapısı karmaşıktır. Özgür (Azadagon), yani çiftçilerin çocukları, toprak sahipleri, (şövalyeler gibi), gaziler ve ayyarlar¹⁴⁴ Safari ordusunda bulunmuşlardır. Yakup'un, 2.000 köleden oluşan özel bir muhafız ordusu olmuştur. Ordusunda küçük bir Hintli (fillerle birlikte) ve siyahi grup da görev yapmıştır. Toplumda yeri olmayanlar da Saffarilerin ordusunda yer almışlardır. Askerlerin renkli bileşimi, Saffarilerin iki yönlü sorunlarını çözmelerini sağlamıştır. Birincisi, cesareti ve gözü karalılığı ile zaferlerini sağlamışlar; ikincisi, Siestan'da huzursuzluk çıkararak bir grubu çıkarıp kendilerini olası isyanlardan ve huzursuzluklardan korumuşlardır. Yakup, askerlerini ordusuna kabul etme prosedürüne özellikle önem vermiştir. Adayların silah kullanma yeteneği test edilmiştir.¹⁴⁵ Birliklere özel bir divan (bugünkü bakanlık) bakardı. Askerlere her üç ayda bir maaş verilirdi. Başarı durumuna göre ekstra ödeme orduyu bekliyordu. Saffarilerin askerlerinin maaşlarının yüksekliği, Abbasilerin süvari savaşçılarına maaşlarına denk geliyordu. Senede bir verilen yüksek maaş, düzenli olarak Nevruz'a denk getirilip organize edilen askeri gösteriler eşliğinde dağıtılmıştır. Askeri bölüm başkanı (Arz denilmiştir) para çantalarının yanında oturup, her bir askere 300 dirhem vermiştir. İbn Hallikan, bu prosedürü Sasani Şahinşahı Hüsrev I Anuşirvan'ın uygulamasıyla karşılaştırır¹⁴⁶. Yakup'un ordusu iyi silahlanmıştı. Mancınık ve Arrod tipi silahlara sahipti. Süvarilerle birlikte Yakup'un ordusunda, 5 bin Bactria (Bohtar) develeri, 15-20 fil ve katır yerine tercih edilen 10 bin merkep sahibidir¹⁴⁷.

Kardeşi Amr Lays'ın sosyal askeri politikası, Yakup'un politikasından çok farklı değildi. Yakup ve Amr tarafından kurulan devlet, askeri yönetim sistemi ile tipikti, gücünün temeli orta ve küçük toprak sahiplerinden oluşan bir ordu idi. Fakat saltanatının son yıllarında Amr için özel ilgi konusu olan ordu, sonu gelmeyen fetihlerle tükendi. Askerler seferlere ve savaşlara katılmayı reddettiler. "Abbasilerle uzlaşmaya çalışan Saffarilerin iç ve dış politikası, yüksek Fars - Tacik aristokrasisi ve emekçiler arasında destek bulmamıştır. Bütün *bunlar*

¹⁴²C. E. Bosworth, «The Tāhirids and Persian Literature», Iran, Vol. 7, (1969), 104.

¹⁴³*Pandjhir*, Encyclopedia of Islam, Vol. VIII, p. 258.

¹⁴⁴Horasan savaşçıların ünvanı

¹⁴⁵The history of Tajik Nation . V.II. *The era of the formation of the Tajik people.*- Dushanbe, 1999. p.330

¹⁴⁶Gardezi A. *Zaiyn-al- akhbor.*- Tehran, 1962,- 272 p.

¹⁴⁷The history of Tajik Nation . V.II. *The era of the formation of the Tajik people.*- Dushanbe, 1999. p.330

Horasan'daki Saffariler devletinin hızla sonunu getirmiştir”¹⁴⁸. Saffariler, devletin Abbasilerle uzlaşacağını ima eden bir bildiri de bulunmuştur. Bu sözler Amr Lays'la ilgili değil Yakup Lays'la ilgili düşünülebilir. Amr Horasan'ın hükümdarı olduktan hemen sonra Halife'ye sadakatini ilan etmiştir. Buna ek olarak, Fars-Tacik asilleri, yüzlerce yıllık Arap yönetiminden sonra, iktidara gelince, iktidarı kaybetmek istemiyordu ve güçlü bir Amr'ın devletine sahip çıkmasını, elbette destekliyordu. Varoluşunun sonuna kadar, bu devlet ve askeri güçleri başkomutanlarına sadık kalmışlardı. Hanedan temsilcilerinin Horasan'daki bazı bölgelere ve şehirlere sahip olmasına rağmen, bölgenin siyasi yaşamındaki eski güç unutulmaya başlanmıştır. 910'da Samani kuvvetleri Siistan'a girip, Saffari Muhammed Ali ibn Lays'ı yenmiş ve başkenti Zaranc'ı almıştır. Bu tarihten itibaren Siistan Samanilerin bir parçası olmuştur. Saffariler dağılmış olmasına rağmen, aslında Siistan ve çevresinde XI-XIII yüzyıllara kadar Saffarilerin torunları hüküm sürmeye devam etmişlerdir¹⁴⁹.

Muhammed Narşahi'nin her hükümdarın veya yeni hanedanın iktidara yükselişine her zaman yeni toprakların fethinin eşlik ettiğini söylemesi ilginçtir (6, 381). Bu nedenle, ordu ve özellikle liderleri yüksek bir yasal statüye sahipti, birçok ayrıcalığı ve imtiyazları olmuştur. Sivil yetkililerden daha fazla ağırlık taşımış, bu da sürtüşme ve yanlış anlaşılmalara yol açmıştır.

Tarihsel kaynakları analiz edenler, ordunun devlet yönetiminde ve Saffari devletinin yapısında önemli bir yer işgal ettiği sonucuna varmışlar ve devletin askeri güce bağlı olduğu gerçeğini kabul etmişlerdir¹⁵⁰. Formasyon yaklaşımına dayanan tarihi çalışmalara göre, Saffariler devleti feodal bir yapıdaydı. Ülke gelirinin ana kaynağı tarım ve el sanatları olmasına rağmen, bir kaynak olarak askeri ganimetler ve üretimin devlet hazinesinin zenginleşmesinde rolü çok büyüktü. Gönüllü bir savaşçı topluluğundan gelen Saffariler, askeri eylem yoluyla saygı ve güç kazanmıştır ve bu nedenle güçlerini bir kalkan ve kılıca dayandırmıştır. Siestan Tarihi ve Taberi Tarihi kitapları, komşu devletlerin topraklarında soygunlar ve baskınlar yapan militarist - askeri bir devlet olan Saffariler'in gelişmiş bir devlet organizasyonuna sahip olmadığını açıklamışlardır. Ancak Saffariler hükümdarlarının faaliyetlerinin ayrıntılı bir incelemesi, askeri bir devletin bile devlet organları olmadan çalışamayacağını göstermektedir. Askeri eğitim okulu, moralin güçlendirilmesi ve askeri becerilerin kontrol altına alınması, yerel nüfusun göçebe kabilelerle ve komşu gayrimüslim

¹⁴⁸ Kaikavus, U. Qabusname (book of Kavus). –Tehran, 1964.- 84 p.

¹⁴⁹ The history of Tajik Nation . V.II. The era of the formation of the Tajik people.- Dushanbe, 1999. p.331

¹⁵⁰Tabari, M. History of the Prophets and Kings (Tarikh-ar-rasul wal-muluk)/ M. Tabari.- Tehran, 1992.- 383-384 p.

devletlerle mücadelesine yardımcı olmuştur. Pamirlerden Çin'e, Orta Doğu'dan kuzey Afrika'ya ve İspanya'ya kadar yayılan Müslüman dünyasının sınırları (Dar-ül-İslam), büyük mesafeleri ve geniş toprakları nedeniyle dünyanın hiçbir ordusu tarafından etkili bir şekilde savunulamamıştır. Bu bölgeler kısmen askeri birimler tarafından elde tutuldu ve diğer bir kısmı savunmasız kaldı. Bu kısımlardaki devlet, görevlerini gönüllülere, dini gayreti olan insanlara ve sadece nüfusun olduğu yerde, evlerini ve ailelerini korumak zorunda bırakmıştır. Tarihçilerin çalışmalarında belirtildiği gibi kayda değer olan, anavatan, gönüllülerin bu savunucularının büyük kısmı, Horasan ve Maverâünnehr'in şehirlerini ve bölgelerini temsil etmiştir. Büyük gönüllüler arasında hem zengin insanlar, hem refah sahibi insanlar hem de fakir insanlar olmuştur. Hepsi, bu vatan uğruna dini mücadele ruhuyla çoğu Orta Asya halklarından olmak üzere birleşmiştir. İslamı benimseyerek, ordunun savaşıma en hazır bölümünü de oluşturmuşlardır. Saffarilerin hükümet şekli askeri monarşidir. Devlet başkanı aynı anda tüm birliklerin başkomutanıdır. Tarihsel verilere göre, Saffariler ordusunun ve büyük devlet ordusunun bir kısmının "savunma bakanı" olarak görev yapan özel bir komutanı vardır. Saffariler devleti orduya özel önem vermiş ve onu devletin ana gelir ve gücünün kaynağı olarak görmüştür. Saffarilerin Arz denilen, ordunun işleriyle uğraşan özel bir birimi vardır. Görüşlere göre, ilk olarak Saffarilerin askeri kontrol sistemi, halifeliğin askeri komutasının devamı olan Arap halifeliğindeki valilerinin gücüne benzetilmiştir. Gelecekte, hükümetteki bazı değişiklikler sayesinde askeri komuta ve kontrol sistemi daha da iyileştirilmiştir. Bu sadece devlet ve askeri geleneklerin yeniden canlanmasının başlangıcı değil, aynı zamanda feodal toplumun ana kurumlarının oluşumunun tamamlandığı dönemdir. Hem Arap Halifeliğinin doğu bölgelerinin sosyo-ekonomik, kültürel, politik hem askeri-idari yönlerden bağımsız gelişimi için temeller atılmıştır ve Saffariler, Tahirilerin aksine, daha büyük bir politik bağımsızlığa ulaşmışlardır. Saffariler tarafından kurulan devlet tipik bir askeri despotizmdi, gücünün temeli orta ve küçük feodal beylerden oluşan bir orduydü. Ancak Saffarilerin son emirleri için özel bir endişe konusu olan ordu, yönetimin son yıllarında sonu gelmeyen fetihlerle yıpranmıştır. Askerlerin seferlere ve savaşımlara katılmayı reddettikleri birçok durum ortaya çıkmıştır. Böylece, Tahiriler ve Saffarilerin egemenliği sırasında, Samanilerin erken Tacik devletinin askeri komutasının temelleri atılmıştır.

Kaynaklara göre, Somon'un soyağacı Bahram Çubina'ya ¹⁵¹ dayanmaktadır. Samaniler isimlerini Semerkand (ya da Belh) yakınlarındaki Saman köyünden almışlardır. **Samaniler İmparatorluğu, 819-999** yılları arasında hüküm sürmüştür. Semerkant (819-892) ve Buhara

¹⁵¹ Sasanilerin büyük komutanı, veziri

(892-999) bu devletin başkenti idi. Sülalenin büyük üyelerinden biri İsmail Samani'nin kardeşi Nasr ibn Ahmed idi. Kendisi birçok Türk kavminin İslam'ı kabul etmesini sağlamıştır. Bölgede gücü tam olarak eline almıştır. Çin imparatoru bile ilk olarak oğlunun Nasr'ın kızıyla evlenmesini istemiş, bu akrabalık Nasr tarafından reddedilince ve İslam'ın buna karşı olduğunu söyleyince İmparator, Nasr'ın oğluna kendi kızını vermeyi teklif etmiştir. Bu teklif de kabul görmemiştir.¹⁵²

Saffaroğulları ile Samaniler arasındaki farklılıklardan biri Saffaroğullarının gücünün tamamıyla ordudan ibaret olmasıydı. Fakat Samaniler'deki devlet, tüm fonksiyonlarıyla bir devlet olarak görülüyordu. Samaniler orduya değil, Tacik soylu sülalelere ve şehir halkına güveniyordu. Orduyu ve nüfusu toprak ve arazi yönetimiyle, vergi ve harçlar yoluyla yönetmişlerdir. Dış politika olarak hep kuzey ve doğuda Türklerle mücadele halinde olmuşlar. İsmail Samani'nin ağabeyi Nasr, Karahanlıları İslamı kabul etmeye zorluyor ve cizye alıyordu. Fergana vadisinin yıllık vergisi, o zamanlar 600.000 dirheme denkti¹⁵³.

Özetle, Samani Devleti tüm devlet fonksiyonlarıyla iktidar sahibi olmuştur. Samaniler, Hilafete karşı isyancı Arap komutan Rafi İbn Lays'ın ayaklanmasından sonra (806) tüm Orta Asya yönetimini ele almışlardır. *Bölgede, Halife'nin temsilcisi olarak görev yapan Samaniler, halkın sevgisini kazandı.*¹⁵⁴ İsmail Samanoğlu' nun (874-892) savaşlarının tümü cihattır. Kazakistan'ın Talas bölgesine kadar, göçebe halkı İslam'a davet ederek, Talas'taki kiliseleri camiye çevirmiştir. Verilen bu savaşlarda ne Samanilerin toprağı genişlemiş ne de bölge hep çöl ve kurak olduğu için onları zengin etmiştir. Ancak Türklerin Samani topraklarına sürekli savaş ile gelmelerine son vererek onların Müslüman olmaları için çaba göstermiştir. Ayrıca, Müslüman misyonerler o dönemlerde bu alanlarda İslam'ı teşvik etmek için çok çabalamışlardır. Bir diğer önemli adım ise, İsmail tarafından 893'te Ustruşana'nın (İstaravşan) fethi ve bu önemli kentin Samaniler tarafından ele geçirilmesidir. Bu bölge (Mâverâünnehir) İsmail ve torunu Nuh (914-943) döneminde İslam dünyasının bilinen ve güçlü bir bölgesi olmuştur. Abbasiler'in doğu bölgesindeki Buhara ve Semerkant, Bağdat gibi ilim, sanat ve medeniyetin merkezi olmuştur¹⁵⁵. Bundan sonra İslamı kabul eden Türkler, Samani Devleti'nin ordusuna paralı asker olarak kabul edilmiştir. Bu durum yeniçerilerin Osmanlı Devleti'ndeki rolüne benzetilmektedir

¹⁵² Hasan Kurt "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları", *AüİFD Cilt XLIV (2003) Sayı 2 s. 109-129*

¹⁵³ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S. a.g.e.s.110

¹⁵⁴ Babacan Gafurov. a.g.e.,s 42

¹⁵⁵ Babacan Gafurov. a.g.e.,s 39

İsmail Samani 907 yılında vefat ettiğinde, birçok tarihçi zehirlendiği iddiasında bulunuyor, Samani Devleti'nin toprakları Kaşgar'dan Fars körfezine kadar uzanıyordu. Onun döneminde elde edilen başarılarından bazıları:

1. Tacik dilini konuşan ve birçok bölgede yaşayan insanları tek bayrak altında birleştirmiş. Bu olayın tarihi önemi büyüktür ve birleşik Tacikçe bazı söylemlere göre yeni Farsça'nın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır;

2. Samaniler'in siyasi ve idari sisteminin temelleri bu dönemde atılmıştır. Eski Tacik devlet geleneğine dayanan nizamlardan oluşan bir devlet sistemi kurulmuştur. Bu devletin yönetim şekli Samaniler'in yıkılmasına kadar devam etmiş ve onlardan sonraki devletler de bunu devam ettirmişlerdir (Osmanlı'ya kadar);

3. Çölde, güvenliklerini Türklerden oluşturmuş ve aynı zamanda İslam'ı bu sınırların dışına yaymıştır. Buhara halkı, Türk akınlarını savunmak için inşa edilen şehrin savunma duvarını uzatıp yükseltirken, "Buhara duvarı benim" diyerek o zamanki Türk kavimlerinin seferlerini durdurmuştur.

4. İki yüz yıllık Arap egemenliğinin ardından, Emevi ve Abbasi'nin tanınmasıyla Horasan ve Mâverâünnehir'in gerçek bağımsızlığı sağlanmıştır. İsmail'den sonra Samani emirleri, iç ve dış ilişkilerinde bağımsız olmuştur.¹⁵⁶

Samanilerin yaklaşımı, diğer birçok din ve inanca saygı göstermek şeklinde olmuştur. Samaniler Halifeliğin resmi mezhebi Hanefilik mensubu idiler, fakat diğer İslami ve hatta İslami olmayan mezheplere karşı da hoşgörülü davranıyorlardı. Bu, İslam dünyasının her yerinden ilim ve sanat adamlarının Buhara ve diğer Samani bölgelerine gelmelerini sağlıyordu.¹⁵⁷ II. Nasr'in (914-943) emirliği döneminin, Samaniler'in "altın çağı" olduğu söylenebilir. II. Nasr döneminde Samani Devleti'nin barışı, istikrarı ve refahında, veziri azam Abuabdullah Ceyhani'nin (914-921) payı büyüktür.¹⁵⁸

Mâverâünnehir'in bağımsızlığının 9. ve 10. yüzyıllarda korunması, her şeyden önce güçlü bir merkezi devletin kurulmasını gerektiriyordu. Bunun farkında olan Samaniler çok bütüncül bir kamu yönetim sistemi geliştirmiştir. Samaniler'de devlet, dergâh (emir sarayı) ve merkezi

¹⁵⁶ Sputnik. "Legenda o dobrom tadjikskom tsare: nezavershyonnaya istoriya İsmaila Samani ", 23 kasım .2018 <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20181123/1027499871/ismail-samani-istoriya-tajikistan.html> (16.09.2019)

¹⁵⁷ Babacan Gafurov. a,g,e.,s 44

¹⁵⁸ Sabirov S, "Rol dinastii Samanidov v istorii Uzbekskoy gosudarstvennosti" *EvrAziyskiy nauçniy jurnal*, V 2, (2009), s 210-213.

yönetim (divan) olarak ikiye ayrıldı. Merkezi yönetim (divan) ise on divandan oluşuyordu. Bunlar arasında Vezirlerin divanı (Vazorat¹⁵⁹) ana divan olarak kabul edildi. Devletin tüm idari, politik ve ekonomik kurumlarını kontrol etmek bu divanın göreviydi ve yöneticisine de **Divan-i Hocib-i Buzurg** (Vezir-i azam) deniliyordu. Hocib-i Buzurg üç hanedandan Ceyhani, Bel'ami ve Utbi'lerden seçiliyordu. Diğer divanların liderleri ona bağlıydı. Diğer divanların işlevleri aşağıdaki gibidir:

- **Divan-i İstifo** (Maliye Bakanlığı), Vezirinin unvanı Mustavfi idi.

- **Divan-i İnşo** (Dışişleri Bakanlığı) Vezirinin unvanı Amid-ül-mülk ya da Hoca-i amiddi. Devlet belgeleri ve elçilik ilişkilerinden sorumluydu.

- **Divan-i Üşrot** (Ordu Bakanlığı) Vezirinin unvanı Sahib al-uşrattı. Ordu ile ilgili her iş bu divanın yetkisindeydi.

- **Divan-i Barid** (Posta), Vezirinin unvanı Sahib al-bariddi. Posta servisi ve resmi yazışmaların yapılmasından sorumluydu.

- **Divan-i İşrof** (Rüşvet ve yolsuzluklara karşı Bakanlığı), Vezirin unvanı Sahib ul-Muşrifti. Devlet çalışanlarını kontrol eder, devlet güvenliğini sağlar, gelir ve giderleri takip ederdi.

- **Divan-i Hacba** (Kamuoyu), Vezirin unvanı Muhtasibdi. Halkın ahlakını ve Şeriat'ın gözetilmesini, piyasayı ve pazardaki terazilerin doğruluğunu kontrol ediyordu. Samaniler'de Muhtasib çalışanı olmayan bir şehir yoktu.

- **Divan-i Vakıf**, Hayır amaçlı binaların ve yapıların bakımından, muhasebesinden sorumluydu.

- **Divan-i Kazi**, Vezirin ünvanı, Danişment (Şeyhülislam) idi ve dini hükümler ve mahkemelerden sorumluydu.

- **Divan-i Malikiyet-i Has**, hanedanın serveti idare ediyordu.¹⁶⁰

Samani yönetimini öven ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk, bu sistemin (divanlar ve vezir tayininin belli ailelerden olması) miras alınmasını önerdi. Samani döneminde görülebileceği gibi, en etkili üç ailenin temsilcileri (Bal'ami, Ceyhani ve Utbi) vezirlikten sorumluydu. Ortaçağ idare sisteminde en tehlikeli görevlerden biri aslında vezirlikti.

¹⁵⁹ Bugünkü Tajikistanda Bakanlıkları öyle adlandırmıştır. Örneğin Vazorati Korhoi Khoriji (Dışişleri Bakanlığı)

¹⁶⁰ Babacan Gafurov a.g.e., ss44 - 45

Gördüğü üzere Samani Devleti'ni yöneten yapı bir bakıma onların mirasçıları olan Gazneviler, Selçuklular, Harezmşahlar, Gurlular ve hatta Osmanlı Devleti'ne kadar devam etti. Bu sistem vezir Nizamülmülk sayesinde Selçuklu Devleti'ne geçti ve Selçuklulardan ise Osmanlı'ya bu yapı aktarıldı.

Semerkant'ın kâğıdı hilafet bölgesinde iyi bilinmektedir ve iki yüz yıldan uzun bir süredir şehir, yüksek kaliteli kâğıt üretip ihraç etmektedir. Kentsel yaşam ve kent kültürü Samani döneminde iyi bilinmektedir. Bağdat'ın hemen yanında Buhara'yı hayal eden Rudaki, bu şehri övmüş ve Buhara'yı İslam dünyasının ve doğunun yeni merkezi olarak nitelendirmiştir. İbn Hürdadbek, İstahri, Mukaddesi, İbn Havkal gibi onuncu yüzyılın seyyahları ve coğrafyacıları, Samani Devleti'nin refah düzeyi ve önemli şehirleri hakkında bilgiler vermektedir. Buhara'nın yanı sıra Semerkant, Çaç (bugünkü Taşkent), İstaravşan, Hocent, Tirmiz, Belh, Nişapur, Merv, Herat, Rey gibi bazı şehirler de önemli bir gelişim düzeyine ulaşmışlardır.¹⁶¹

Samaniler Devleti'nde yalnızca Tacik şiiri gelişmedi. Bu dönemde Tacikçe ve Arapça arasındaki uzun ve zorlu bir rekabetin ardından, onuncu yüzyılın sonlarında Tacikçe, baskın bürokratik bir dil haline de gelmiş gibi görünüyordu.¹⁶² Samaniler, Tacikçe'yi konuşma dilinden edebi bir dile dönüştürmede Tahiriler ve Saffariler gibi haleflerinden çok daha fazla başarılı olmuşlardır. Hem maddi hem de sembolik olan adli ve dini kurumlarıyla daha sonra gelenlere örnek olmuştur. 957 yılında Samanilerin ticaret kentleri olan Horasan, Tus ve Nişapur'un valileri, Şehname'nin yeni Farsça'yla yazılmasını desteklemişlerdir. Hint yarımadasında ise Gaznevi ve Büyük Moğolların zamanında münşiler (yazıcılar) resmi yazışmalarda Tacikçeyi kullanmışlardır.¹⁶³

Tacik kimliği, tarih boyunca Fars-Tacik dilinin tarihine bağlı kalmıştır. Bu, halkımızın geçmişte varlığının ana faktörüdür. Samanilerin en büyük hizmeti şüphesiz Tacik halkının kültürel uyanışını sağlamalarıdır. Samaniler ve Saffarilerde, yeni Farsça (Tacikçe) devlet diline dönüştürülmüştür.¹⁶⁴

¹⁶¹ a.g.e., ss51-52

¹⁶² A. C. S. Peacock, "Mediaeval Islamic Historiography and Political Legitimacy: Bal'ami's *Tarikhnamah*", London: Routledge, (2007), pp 36–37.

Lutz Richter-Bernberg, "Linguistic Shu'ubiya and Early Neo-Persian Prose," *Journal of the American Oriental Society* 94, 1 (1974), pp. 55–64.

¹⁶³ S. Jabir Raza, "Hindus under the Ghaznavids", *Proceedings of the Indian History Congress*, V71, (2010–11): pp. 213–25.

¹⁶⁴ Babacan Gafurov. a.g.e., s 82

Uluslaşma süreci uzun bir hikâyedir ve onu tamamlamak için birçok unsur kullanılmıştır. Sasanilerin egemen olduğu dönemde, Doğu-İran halklarını tek bir ulusta birleştirme süreci başlamıştır. Arap fetihleri, Tacik kimliğinin oluşum sürecini durdurmuştu. Soğdlar, Tahiriler, Harezmliler, Ferganalılar, Horasanlılar bu topraklarda binlerce yıl boyunca yaşamışlardı. Bu doğu halklarının ortak kökenleri ve ilişkileri olmasına rağmen, her Fars ulusunun kendine özgü kültürü ve gelenekleri vardı. Horasan ve Maverâünnehir Samanilerin elindeyken, Tacik kimliğinin oluşumu tamamlanmıştır. Bu sürece etki eden faktörler şöyle sıralanabilir:

- İlk faktör; Soğd, Tahir, Harezm, Fergana ve Horasan halklarının tek bölgede birleşmesiydi. Semerkant, Buhara, Çoç, Keş, İstaravşan, Hocent, Harezm, Fergana, Tiraz, Şuman, Çaganyan, Hotlan, Belh, Herat, Gur, Kabil, Gazne, Merv, Tus, Nişapur, Sebzevar gibi önemli şehirler ve Rey bölgesinin Taciklerin atalarının mekânı olduğu söylenebilir ve buralar tek bir Samani bölgesi olarak bütünleşmiştir. Aralarındaki politik, ekonomik, kültürel ve etnik bağlar da bu şekilde ortaya çıkmıştır.

İkinci faktör, ortak bir dilin ortaya çıkmasıydı. İslam'ın ortaya çıkmasından önce, her ulus kendi dilini veya lehçesini konuşurdu. İslamın yayılması sırasında, İran ve Horasan Farslarının birçoğu Araplara katılmış, öte yansan Fars dili, Orta Asya halkları arasında İslam'ın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Nerşehi, Buhara'daki çalışmalarında halkın Kur'an'ı Tacikçe okuduğunu anlatır.

Üçüncü faktör, Samaniler'in farklı illeri arasında ekonomik ve sosyal ilişkilerin ortaya çıkmasıydı. Güvenlik ve barışın sağlanmasıyla, bölge halkları arasında ilişkiler kurma fırsatı da oluşmuştur.

Dördüncü faktör, Tacik geleneklerinin özü itibariyle İslam'a uygun olmasıydı. Farsça konuşanların çoğunluğunun ortak bir dinde birleştiği görülür. Yukarıda bahsedildiği gibi, Arapların gelişinden ve İslam'ın yayılmasından önce Taciklerin ataları farklı inanç ve uygulamalara sahipti. İslam, bugünkü Tacik kimliğinin oluşumunda önemli bir faktör olmuştur. Böylece X. yüzyılda Tacik kimliğinin oluşumu tamamlanmıştır. XI. yüzyılın ortasından bu yana, bu etno-dini topluluk artık Tacik olarak adlandırılır hale gelmiştir.

Samanilerin temellerini de atmış olan Taciklerin Altın Çağı, Karahanlıların ayaklanmalarının ardından çıkan iç karışıklıklarla zayıfladı. Horasan'daki Samani valisi Alptekin öncülüğünde, Türkler Samani devletine karşı savaşılmaya başlamıştır. Mahmud Gaznevi'nin babası olan Sabuktekin, yaşamının sonuna kadar Samanilere sadık kalmıştır. Ancak 999 yılında

Karahanlılar Buhara'ya girmişlerdir. Tarihte Alemdar Fatih olarak bilinen son Samani temsilcisi Ebu İbrahim İsmail, 1000 yılında Selcuklular yardımı ile Buhara'yı ve ardından Semerkant'ı fethetmiştir. Ancak 1005'te Ebu İbrahim'in vefatından sonra Samani devletinin ortadan kalktığı görülür.¹⁶⁵

Samanilerden sonra Tacik kimliği **Gazneliler (963-1186)** ve Karahanlılar devletinde yaşamıştır. 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya hükümdarları, Taciklere bürokratik sorumluluklar vermişler ve Türklere askeri ilişkileri bırakarak “Tacikler Bakanlığı” (Dīvān-i Tajikān) ve “Savunma Bakanlığı” (Dīvān-i Harbiyan) şeklinde bir sistem oluşturmuşlardır¹⁶⁶. Gazneli Sultanı Mahmut ordusunu farklı ırklardan oluşturdu. Ordusu Araplar, Hintliler, Türkler, Kürtler ve Tacikleri içeriyordu. Sultan Mahmut her birine ayrı takımlarda görev yaptırmış ve aralarında rekabet yaratarak saraya karşı birleşmelerini engellemiştir. Bu ordudaki Taciklerin sayısının çok fazla olduğu ve İslam'ın Hindistan'da Tacikçe-Farsça ile yayıldığı belirtilmelidir. Çoğu devlet çalışanı Tacik'ti ve sarayın resmi dili Tacikçe-Farsça idi¹⁶⁷. Sultan Mesut döneminde Sultan'ın özel muhafızları Taciklerden oluşuyordu.

Gazneli sarayında binlerce şair, bilim adamı ve tarihçi birçok tarihi kaynağı koruyarak kültürümüze hizmet etti ve onu zenginleştirdi. Gazneli Devleti, başlangıçta genişleme siyaseti takip ettiğinden ordu hazır durumda bulunurdu. Gaznelilerde askerî teşkilat; gulâmlar, vassal devlet askerleri, Türkmenler, bölge kuvvetleri ve fillerden oluşurdu. Ancak, ordunun temel gücünü gulâmlar oluştururdu¹⁶⁸. Orduda en küçük rütbe *hayltaş* (ya da *ser-i visak*) olup 10 süvarinin kumandanıdır. 100 kişilik süvari kumandanı *kâid*, 500 süvarinin kumandanı *serhenk*, en az 1000 kişinin kumandanı *sâlâr* ya da *sipehsâlâr* ve ordu kumandanı da *hâcib* olarak adlandırılırdı.

Gulâmların çoğunluğu Türk olup sayıları yaklaşık 4.000-6.000 kişiydi. Bunların kumandanına *sâlâr-ı gulâmân* denirdi. Sultanın muhafız kuvveti olan gulâmlar ise, *gulâmân-ı hâs* olarak adlandırılırdı. Orduda kuzeyden gelen ücretli Türkmen askerler de yardımcı kuvvet olarak bulunurdu. Eyalet valileri de yerel savunmada kullanmak amacıyla kabilelerden asker kaydederdilerdi. Ordunun önemli bir unsuru da Hindistan'dan haraç olarak alınan fillerdirdi.

¹⁶⁵ Babacan Gafurov. a.g.e.s 60

¹⁶⁶ CAA NETWORK, *Kto taie tadjiki? Vostoçnie irantsi, utverjdaet kniga Riçarda Foltsa. Obzor (çast pervaya)*, 2 mayıs .2020
<https://caanetwork.org/archives/15999?fbclid=IwAR3xTCrOTsNQzSqbtIcdDwhvmy4KNXsEePSRNmij9zzg9QOmIf2DbOfob4> (05.05.2019)

¹⁶⁷ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S..a.g.e.s 140

¹⁶⁸M. Hanefi PALABIYIK.GAZNELİLERİN HİNDİSTAN SEFERLERİ . *EKEV AKADEMİ DERGİSİ* Yıl: 11 Sayı: 32 (Yaz 2007)----- 139-152

Ordudaki fil sayısı 1700 civarındaydı. Ayrıca, devletin kuruluşundan itibaren savaşlarda gönüllü gazilerden de faydalanılmıştır¹⁶⁹. Gazneliler kendilerini Samanilerin varisi ilan etmişlerdir. Gazneliler de Türk kökenli olmasına rağmen Karahanlıları Türkler olarak adlandırılmışlar, (999-1040 arasındaki ilişkileri her zaman düşmanca olmuştur.) ve Samanilerin tüm Tacik devlet geleneklerini takip etmişlerdir. Gazne Devleti daha sonra Gurlarla uzun bir savaş vermiş, zayıflamış ve nihayet 1187'de Gurlar tarafından devrilmiştir.

Samanilerin düşmesinden sonra, Maverünnehir'in çoğu **Karahanlıların (diğer adıyla İlakhanlar) (999-1212)** yönetimi altına girdi. Devletin oluşumunda önemli bir faktör olan ve Karahanlıların ilk siyasi başarılarından biri olan şey, İslam'ı Kabul etmeleri ve merkez Tien Şan ve Haftrud (Yedi say) nüfusunun Müslümanlaştırılmasıydı. 960 yılında Satuk'un oğlu Musa, İslam'ı Karahanlıların devlet dini olarak ilan etti. Karahanlıların İslamlaşmasında Samanilerin büyük rolü vardı. 9. yüzyılın sonunda, Samanilerin bçlgede gücünü artıran savaşlar gerçekleşti. Bazı tarihi kaynaklar, Nasr ibn Mansur Samani'nin taht kavgasında başarısız olarak Yedisay Kaşgar'a gittiğinden, Karluk hükümdarı Oğulçak'ın Nasr ibn Mansur Samani'yi sarayında kabul ettiğinden bahs etmektedir. Oğulçak'ın kendisi İslamı kabul etmedi. Fakat Samanilerin kovulmuş lideri Nasr'in yanında onun taraftarları, Buharalıları ve akrabalarını da himayesine aldı.¹⁷⁰ İslam dini 960 yılında Abdulkerim Satuk Buğra Han liderliğinde çok sayıda Türk kavmi (20.000'den fazla çadır) tarafından kabul edilmiş¹⁷¹, Maverünnehir'de ilk Müslüman-Türk devleti kurulmuştur. İslam'a bu barışçıl dönüşüm süreci, esas olarak Samani devletinin propagandası ve kültürel etkisiyle olmuştur. Bununla birlikte, Han Oğulçak'ın, halkın İslamiyeti kabul etmesine direnmesi gerçeği de vardı, bu yüzden Müslüman Karluklar yardım için Samanileri çağırmıştır. "Yeni dostlarını kâfir büyük H akan'a karşı imanla çağırdılar¹⁷²". Tezkirei Buğrahani'de, İslam'ı Kaşgar'daki Karluklar arasında yaymayı amaçlayan Müslüman Ebunasri Samani hakkında bilgiler vermiştir. Oraya tüccar olarak gelen Ebunasr, 7 yıl boyunca İslam'ı yaymış ve 972'de vefat etmiştir¹⁷³.

¹⁶⁹Merçil, Erdoğan (1996). "Gazneliler". *İslam Ansiklopedisi*. 13. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 482-485.

¹⁷⁰ Materialı po istorii Sredney i Tsentralnoy Azii X – XIX vv. Taşkent: İzd-vo FAN Uzbekskoy SSR, 1988, s. 413

¹⁷¹ İbn Asir İzzuddin Abul-Hasan ibn Muhammad al-Jaziri. *Al-kamil fi t-tarikh* / per. Hamidreza Ojir. Asotir. Tegeran, 1383. s. 35–36 (na persidskom).

İstoriya Kazakhstana v arabskikh istoçnikakh. İzvleçeniya iz soçineniy XII – XVI vekov. T. Z. Almatı: Dayk-Press, 2006. 272 s

¹⁷² Pritsak O. Von den Karluk zu den Karakhaniden // *Studies in Medieval Euroasian History* by O. Pritsak. London, 1981.

¹⁷³ S popravkoy Muhammad Muniri Olim. *Tazkirai Bugrokhoni*. Tsentr issledovanie İrana i Pakistana, İslamabad, 1374. C. 1. ss. 86–91 (na persidskom).

Karahanlı ordusu¹⁷⁴, 4 bölümden oluşmuştur:

1. Saray muhafızları,
2. Hassa ordusu,
3. Hanedan mensupları, eyalet valileri ve diğer devlet adamlarına bağlı güçler,
4. Karahanlılar'a tabi olan Çiğil, Karluk, Uğrak vb Türk kabilelerine mensup kuvvetler

İlk günlerde, Karahanlılar Maveraünnehir'deki, Tacik ve Türklerden vergi topladılar ve iç işlerine nadiren müdahale ettiler. Böritegin ve oğlu Şemsülmülk döneminde ise, önce yerli halkı koruma altına almışlar ancak daha sonra ciddi şekilde sömürmüşler. Başlangıçta, Karahanlılar, ayaklanmalara karşı İslam din adamlarıyla birlikte savaşmışlar. Ancak daha sonra Karahanlı hanları ile din adamları arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Din adamları hanların iradelerine bağlı olmasını istemişler. Ancak Böritegin, din adamlarının beklentilerinin aksine, Semerkantlı ünlü İslam bilginlerinden biri olan Abdulkasım Semerkandi'ye suikast düzenlemiştir. Şemsülmülk döneminde ise Şeyh Ebu İbrahim İsmail Sefer'i öldürmüştür ve din adamları ile Karahanlılar arasındaki mücadele yoğunlaşmıştır. Şemsülmülk'ün hükümdarlığından sonra devlet zayıflamış ve on ikinci yüzyılın ortalarında Buhara'daki güç "sadr" olarak adlandırılan din adamlarına geçmiştir. Sadrlar bir "dini ve sivil hükümet" kurmuşlardır. Hükümet başkanına 'Sadr-i cihan (Cihan burda Buhara'yi demektir) denirdi. Bu devletin kurucusu Abdulaziz ibn Ömer (vefatı 1141) idi. Ancak bu yönetim de hatalar yapmış, sonunda din adamlarının zulmüne dayanamayan Melik Sencer liderliğinde 1206-1207'de Buhara'da hünermentlerin aktif katılımıyla büyük bir ayaklanma başlatılmıştır. İsyancılar şehirdeki "dini ve sivil hükümet"i devirip iktidarı ele geçirmiştir. Ancak, durumdan yararlanan, Muhammet Harzemşah 1207 yılında Buhara'yı fethetmiş, 1212'de Karahanlı devletini tamamen ortadan kaldırmıştır. Tacik etnik kimliği bu dönemde Harzemşahlar, Selçuklular ve Gurlular'ın yönetiminde kalmıştır¹⁷⁵.

1040 yılında Merv yakınlarında gerçekleşen Dandanakan Savaşı'nda Gazne ordusu tamamen yenilmiş ve bu devletin topraklarının çoğu yeni kurulan **Selçuklu Devleti'nin (1037-1194)** eline geçmiştir. Tarihçi Ebulfazl Beyhaki'ye göre Selçuklu Türkmenleri, Horasan ve Maveraünnehr'e egemen olduklarında sosyal durumları yetersizdi. Büyük bir imparatorluğun organizasyonu ve yönetimi için deneyim ve yeterlilik sahibi insanlara gereksinim

¹⁷⁴ İslam Ansiklopedisi, "Karahanlılar" Cilt:24, s.11, 2001

¹⁷⁵ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s.142

vardı.Selçuklulardan önceki Türk hanedanlarının yönetim sisteminde Tacikler etkindi.Tacik vezirleri İsfaraini, Maimendi, Hasanak ve Ahmedi Abdüsamed'in Gazneliler'in düzen ve istikrarı konusundaki rolü ne kadar büyükse, otuz yıl vezirlik yapan Nizamülmülk'ün (1063-1092) Selçuklu Devleti'nin refahı ve gelişimi için rolü de o kadar büyüktü.Samanilerin ve Gaznelilerin deneyimlerine dayanarak Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yönetim sistemini oluşturdu. Ayrıca bir dereceye kadar Türkmen sipahilerinin, Tacik asillerinin ve din adamlarının yönetime karışmalarını engelledi. Nizamülmülk'ün vezirliği sırasında, Selçuklu Devleti zirveye ulaşmıştır¹⁷⁶.

Selçuklular önce Türkmen soyluların çıkarlarını savunmuşlardır.Bu dönemin en yaygın yöntemlerinden biri "ikta" denilen toprak verme sistemiydi.Horasan ve Maveräünnehir boyunca, binlerce metrekare arazi Türkmenlerin kullanımına sunulmuş bu durum yerel halkı yönetime isyana yöneltmiştir.Ayrıca Selçuklu Devleti'nde görev yapan askerlere hediye verilirdi.Yeni devletin bu politikası yerel aristokraside güçlü bir tepki yaratmıştır.Bu nedenle, halk hoşnutsuzluğunu çeşitli şekillerde ve farklı siyasi ve dini hareketler altında göstermiştir. Bu dönemde yaygın olan İsmaililer harekati Horasan ve Maveräünnehir'in içlerine kadar ulaşmıştır. Gazneli Mahmut kendi döneminde, Horasan'daki bu hareketi ortadan kaldırmak için büyük çaba sarf etmiş ve bu hareketin binlerce üyesini öldürmüştür. "Nizamiye" olarak bilinen doğunun ilk üniversitesi Nizamülmülk tarafından kurularak Sünni din adamlarını yetiştirmiş ve her türlü toplumsal ve gayrisünni hareketlere karşı mücadele etmiştir. 1090'da bugünkü İran'ın dağlık bölgesinde yer alan Alamut Kalesi'nde, Hasan Sabbah liderliğinde İsmaililer Selçukluların en sert rakiplerinden biri oldu. İsmaililer bugünkü İrandan doğuya Bedehşan dağlarına kadar kalelere sahipti. Ünlü felsefeci ve yazar Nasiri Hüsrev de bu harekete üye olarak Badahşan'da faaliyette bulunmuştur. Sabbah'ın taraftarları çok çeşitli siyasi, dini ve sosyal faaliyetlerinin bir parçası olarak, düşmanlarını yok etmek için her yola başvurmuşlardır. Böylece tarihteki ilk gizli terörist birliklerini kurmuşlardır. Bu devletin en ünlü suikastlarından biri de Nizamülmülk'ün öldürülmesidir. İsmaililer ile iyi geçinmeyen düzinelere siyasi ve kültürel figür İsmaili adanmışları tarafından öldürülmüştür. Sultan Sencer (1118-1157) Selçukluların son büyük hükümdarı olmuştur. Bu sultanın ölümü ile, Selçukluların toprakları yavaş yavaş diğer hanedanlar tarafından fethedilmiş, Selçukluların ana bölgesi Harzemşahlar tarafından ele geçirilmiştir¹⁷⁷.

¹⁷⁶ a.g.e.s.144

¹⁷⁷ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s.144

Gurlular Devleti (1147-1215), (diger adı Şensebaniler) Tacik kimliğinin sürekli bağımsızlık mücadelesi, tarihin sayfalarına Gurlular devletini de yazdırmıştır. Gurlular Horasan'ı Gazneliler ve Selçuklular yönetiminden alıp, bölgedeki rollerini güçlendirmeyi başardılar. Coğrafi olarak, bu devletin toprakları Hazar Denizi'nden Jamna Nehri kıyılarına, Amuderya kıyılarından Belucistan'a kadar uzanıyordu. Tacik kimliğinin tarihi ve medeniyetinde özel bir yeri olan bu hanedan kaynaklara göre Ebu Müslim¹⁷⁸ (747-750) zamanından itibaren egemenlik kurmuştur. Bu hanedanın temsilcileri, Tahiriler, Saffariler, Samaniler ve Gazneliler'e resmi itaatte bulunup kendi hükümetlerini koruyabilmişlerdir. Gur halkı cesaretiyle tanınmış, ancak sürekli iç savaşlar nedeniyle 1147'ye kadar tam bağımsızlık kazanamamıştır. 11. Yüzyılın başında, Gurlularda sosyo-ekonomik ilişkiler hala kölelik sistemine göre oluşturulmuştu ve bütünüyle bir feodal sistem yoktu. Bu topraklara İslam çok geç gelmiş hatta 11.yüzyılın ortalarında bile, bazı kavimler İslam'ı kabul etmemişlerdi. Gurlular'ın bir başka özelliği de çeşitli emirliklerden oluşması ve bu emirlerin kendi arasındaki mucadelisiydi. Gazneliler'in ve Selçuklular'ın yönetimi altında kendi kültürlerini ve güçlerini koruyabilmişlerdir. 1147 ve 1149'da Gurlular'ın emirleri Kutbiddin ve Seyfeddin, Gazneliler tarafından suikaste uğramıştır, bu da iki sülale arasında düşmanlığa yol açmış ve Gurlular ve Gazneliler arasında kırk yıldan fazla süren savaşın nedeni olmuştur. Buna karşılık, Emir Alaaddin Guri (1149-1161) 1150'de Gazne'yi ateşe vermiş ve Gaznelilerin topraklarının çoğunu ele geçirmiştir. 1187'de Gurlular Lahor'u fethettikten sonra Gazneliler hanedanına son vermiştir. Muizziddin (Şihabuddin) Guri (1173-1206) hükümdarlığı sırasında, Hindistan yarımadasının kuzey kesiminin Müslümanlaşması sona ermiştir. Hindistan'da Gurluların askeri faaliyetleri Giyasuddin ve Şihabuddin Guri kardeşlerin Horasan'ı Harzemşahlar'dan tamamen geri aldıktan sonra başlamıştır. Gurlular'ın Hindistan'daki askeri faaliyetlerinin ilk aşaması 1175-1191 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Aşağıdaki faktörler Gurluların Hindistan'a seferlerine neden olmuştur:

1. Gurluların Hindistan'daki seferleri için temel neden, ekonomik çıkarlarıydı. Cammu ve Ganj bölgelerinde bulunan zengin üretim kaynaklarına hakim olmayı amaçlamışlardır., Hindistan'ın son derece gelişmiş tarım kültürünün ürünleri Gurlular'ı kendisine çekti. Örnek olarak pirinç ve şeker kamışının yılda üç defa hasat edilmesidir¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Emevi hanedanlığına isyanda bulunup Abbasilere biyet eden Horasan valisi.

¹⁷⁹ Ashrafyan K. Z. *Delki Sultanat. On the Issue of Economic Structure and Social Relations (the XIII-th – the XIV cc.)*. – M.: Oriental Literature, 1960. – 145 p.

2. Horasan'a girmeden önce, Gur doğu dağlık bölgesi, sanayi ve ticari sayından kendi mallarını komşu ülkelere ihraç etmekle sınırlıydı. Kuzey Hindistan'ın ilhak edilmesi Gurlulara Hint Okyanusu'ndan Hazar Denizi'ne, Çin sınırlarından Batı İran'a kadar geniş bir alanda kara ve deniz ticaret yollarını kullanmak için olanak sağlamıştır.

3. Gurluları Hindistan'da askeri seferler düzenlemeye iten en önemli faktörlerden biri, putperestliği ortadan kaldırmak ve kâfirlerin İslamı kabul etmelerini sağlamaktı. Bu görev Kuzey Hindistan'ın İslamlaştırılması ile sona ermiştir. K.E. Bosworth şöyle yazıyor: “Batıda Alaaddin Hüseyin’in zorlayıcı istekleri önce Sultan Sencer’i durdurdu, ancak kısa bir süre sonra Horasan’daki Selçuklu saltanatının düşmesi Gurluların Hazar Denizi’nden Kuzey Hindistan’a uzanan geniş bir devlet yaratmasına izin verdi. Aynı zamanda, Gazneliler “kâfirlerle kutsal savaş” (cihat) geleneğini miras almışlar ve bu nedenle Hindistan’a askeri seferlere başlamışlardır”¹⁸⁰.

Kaynaklar, Gurluların Hindistan'daki askeri seferlerinin çok azını içeriyor. Bu seferleri az çok ayrıntılı olarak inceleyen tek kaynak Mirza Nasrullahan Fedai'nin “Hindistan'a Türklerin seferleri” (“Dostoni Turktozoni Hind”) çalışmasıdır. Bu kitaba göre, Şihabuddin Muhammed Guri Hindistan'da on bir askeri sefer yapmıştır ve bu seferlerin hepsi kısaca açıklanmıştır¹⁸¹. Sultan Şihabuddin Muhammed Guri'nin fetihlerini özetlemek gerekirse, K.Z. Eşreyan şöyle yazıyor: “Böylece İslamı benimsemiş Muhammed Guri ve feodal asillerden oluşan askeri liderlerinin seferleri, Kuzey Hindistan üzerinde iktidar kurulmasıyla sona erdi. Ele geçirilen bölgeler kuzeybatıda Lahor, Multan, Uch, Sistan, kuzeyde Sarsuti (Sarasvati) ve Samana, Ganj ve Jumna nehirleri, Ganc ve Gogra, Kanaudzh, Aud, doğuda Lucknowi topraklarını içeriyordu”¹⁸².

Gurluların Hindistan seferlerinin çarpıcı sonuçları aşağıdaki faktörlerdi: Kuzey Hindistan topraklarının ele geçirilmesinin bir sonucu olarak, Gurlular onlara tabi bölgeleri genişletti; Hindistan'ın bir kısmını ele geçiren Gurlular İslam'ı burada yaymışlardır; Horasan ve Kuzey Hindistan topraklarında, kısa ömürlü bir imparatorluk yarattılar, Delhi Sultanlığı adı verilen bir Müslüman devletin oluşumunun temel nedeni olmuşlar, Tacikçe-Farsçayı bilim, edebiyat, sanat ve siyaset dili haline getirmişlerdir.

¹⁸⁰ Bosworth K. E. *Moslemic Dynasties. Reference-Book on Chronology and Genealogy*, Translation from English and commentaries by P. A. Gryaznevich. –M.: Science, State Inventory of Oriental Literature, 1971. – 241p.

¹⁸¹ Fidoi, Mirzo Nasrullohon. «The Talk about Tiurcs’ Forays upon India», Mirzo Nasrullohon Fidoi. – Lakhnau: lithographic home edition. V. 1 – 209p.

¹⁸² Ashrafyan K. Z. a.g.e, 1960.s 42

Gurlular'ın Hindistan'daki seferlerinin ikinci aşaması 1191-1206 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1191'deki sekizinci sefer sırasında Gurlular, yirmi bin kişilik orduyu komuta eden Raja Rajputlara karşı ağır bir yenilgi almışlardır. Rajputların Gurlulara tattırdığı yenilgi Sultan Şihabuddin için iyi bir ders olmuş, 1192'de gerçekleşen bir sonraki Hindistan seferine dikkatle hazırlanmıştır. Gurluların Hindistan'a dokuzuncu askeri seferi, doğru hazırlıklardan sonra, 120 bin kişilik bir ordu ile başlamıştır. Ordunun etnik yapısı farklıydı. Bu sefere Gurlular ve Taciklere ek olarak Persler, Türkler ve Peştunlar da katılmıştır¹⁸³. Kuzey Hindistan'daki tüm Rajalar tehlike karşısında birleşmişler ve oluşturulan birliklerin sayısı 300 bin kişiye ulaşmıştır. Buna ek olarak, 3000 savaş filine de sahiptiler. Koalisyon ordusu Delhi Rajası tarafından kumanda edilmiştir¹⁸⁴. Müslüman Ortaçağ döneminde, Muhammed Mansur Mübarek'in "Odob-ul-Harb-va-şucoat" ("savaş ve cesaret kuralları hakkında") adlı savaş sanatı, savaş kuralları ve yasalarıyla ilgili eseri o dönemde hükümdarlara savaş sanatı noktasında katkıda bulunan bir kaynak olmuştur¹⁸⁵. Sultan Şihabuddin, kuşkusuz 1192'de yapılan savaşın planlanmasında bu kitaptan faydalanmıştır. 1192 yılındaki askeri sefer için Sultan Şihabuddin 120 bin kişilik iyi silahlanmış bir ordu kurmuştur. Mübarekşah'ın önerdiği gibi, "düşman dinleniyorsa, ona böyle bir fırsat vermemeli ve sürekli rahatsız etmelisiniz." Gurlu komutanının dinlenen Hintlilere gece saldırısıyla yaptığı şey tam olarak buydu. Patanların küçük bir mobil müfrezesi kullanıldı ve o sırada ana güçler dinlendirildi. Mobil müfrezelerin kullanılması daha fazla askeri birliğin kaybedilmesini önleyerek başarıya yol açabileceğini düşünüp asıl savaş için askerlerine güç kazandırmıştır. Böylece, yorgun Hint askerlerine karşı bu savaşı kazanan Gurlular, Kuzey Hindistan'daki Rajput Ajmer hanedanının yönetimine son vermiştir¹⁸⁶. Kuşkusuz, Gurlular yetenekli komutanlara ve akıllı yöneticilere sahipti. İyi istihbaratları sayesinde Hint rajaları ve Hint birliklerinin durumunun yeterince farkındaydılar.

Feodal parçalanma, ortak bir ideolojinin olmaması, yöneticiler arasındaki düşmanlık Hindistan'ı Müslümanların fetihleri için kolay bir av yapmıştır. Bu zaaf hem Gazneliler hem Gurlular ve daha sonra Timurlular tarafından kullanılmıştır. Bütün bunlar Gurluların Kuzey Hindistan'daki geniş toprakları ele geçirmesinin nispeten kolay olmasına yol açmıştır. Hint

¹⁸³ Armandı, P.D. *Voennaya istoriya slonov s drevneyşikh vremen i do izobrateniya ognestrelnogo oružiya, s kritičeskimi zameçaniyami otnositelno neskolıkh naibolee znamenitikh voinskikh deyanıkh*/Per. s fr., primeç. A.V. Bannikova; vstupit, statya A.A.Popova, A.V. Bannikova –SPb.: Filologičeskiy fakultet SPbGU; Nestor-İstoriya, 2011. – 279 s

¹⁸⁴ Armandı, P.D. a.g.e. s. 279

¹⁸⁵ Muborakşoh, Şarif Muhammad Mansur. *Odob-ul-harb va-ş-şucoat.*/Ba çop hozirkunanda Ahmad Suhaylii khonsori. /Ş.Muborakşoh – Tehron: İqbol, 1346 ş. (1967). – 325 s

¹⁸⁶ İrmiyaeva, T.Y. *İstoriya musulmanskogo mira: ot Khalifata do Blistatelnoy Porti.* Perm: Zvezda, 2000.-78 s.

Rajasının birleşik güçlerinin yenilmesinden sonra Gurlular Ganj Nehri'ne kadar ilerlemiş ve Hinduizmin merkezi olarak kabul edilen ve çok sayıda Hindu tapınağı olan Benares şehrini harap etmişlerdir¹⁸⁷. Hindistan'da önemli bölgeleri fetheden ve Kutbiddin Aybek'i bu toprakların hükümdarı olarak atayan Sultan Şihabuddin, Gazne'ye dönmüştür.¹⁸⁸ 1206'da Sultan Şihabuddin'in çadırında aniden bir kavga meydana gelmiş ve Sultan bıçakla öldürülmüştür. Kutbiddin Aybek Hindistan'daki fetihlerine bağımsız olarak devam etmiştir. Örneğin Fedai'ye göre Agra şehrinin doğusunda bulunan Tahnakar şehrini ele geçirmiştir. Bu sefer, Fedai'ye göre, Hindistan'da Gurluların on birinci ve son seferi olmuştur. Bu tarihten başlayarak Sultan Şihabuddin suikastinden sonra Gurluların devlet düzeni bozulmaya başlamıştır¹⁸⁹. Hindistan'da Gurluların fetih politikası sona ermiş, komutanlar arasında düşmanlıklar ortaya çıkmış ve bunun sonucunda Gurlular devleti üç parçaya bölünmüştür. Kutbiddin Aybek Delhi'nin, Taciddin Yulduz Gazne'nin ve Nasiruddin Kabachi Multan'ın hükümdarı olmuştur. Şihabuddin Guri'nin en önde gelen ve sadık komutanı, eski köle ve daha sonra Sultan olan Kutbutdin Aybek (1206-1210), 24 Haziran 1206'da kendi devletine Delhi Sultanlığı adını vermiştir. Bu devlet 1526 yılına kadar Hindistan'da egemen olmuştur.

Gurluların gücü zirveye ulaştığında, Harzemşahlar akrabalık çağrısı yapmıştır, bu durum Orta Çağ'da bir devletin diğeriyle ittifak isteğinin bir işareti sayılırdı. Giyasuddin Guri Muhammed Harzemşah'ın annesi Türkan Hatun ile evlenmeyi reddetmiştir. Bunun sonucunda Gurluların elinde bulunan Horasan 1215'te iç çatışmalar nedeniyle Harzemşahlar tarafından imha edilmiştir. Gur devlet sistemi konfederal yapıya sahipti ve devlet bir Emir tarafından yönetilmekteydi. Ailenin diğer üyeleri olan ve devletin diğer topraklarını yöneten ve Emir'in kontrolü altında olan hanedan mensüplarına Melik ve Sultan deniyordu. Gurlular, yöneticileri Alaaddin Cihansuz, Giyasuddin ve Şihabuddin ile komutanlarının çabaları ve akıllı politikaları sayesinde, Gaznelileri yenerek Hindistan'ı ele geçirdiler. Harzemşahlar devleti ise, zorlu bir mücadele (Muhammed Harzemşah ve annesi Türkan Hatun arasındaki) içinde oldukları için Gurlulara Hindistan'da güç toplama ve müdahale etme fırsatı vermiştir. Hindistan'da Gurluların fetihleri, feodal parçalanma, Hint feodal racaları arasındaki düşmanlık, birlik eksikliği gibi koşullarda gerçekleşmiştir. Bütün bunlar Hindistan'ın zayıflamasına yol açmış ve Müslüman hükümdarlar - Gurlular için uygun bir av haline gelmiştir.

¹⁸⁷ Armandı, P.D. a.g.e. s. 279

¹⁸⁸ Murattib Nurmuhammadi Amirşohi. *Davlatdorii tocionon dar asrhoi IX-XIV. Porçaho az «Ravzatu -s-safo» va digar qutub*. Duşanbe, Amri İlm, 1999.-517 s

¹⁸⁹ Şibonkorahi, Muhammad ibni Ali ibni Muhammad. *Maca-al-ansob. /Bo tashehi Mirhoşimi Muhaddis*. Tehron 1363 ş. (1984) – 124 c.

Gurlular ortadan kalktıktan sonra Tacik kimliği Horasan ve Maverünnehirde **Harzemşah (1097-1231)** devletinde yaşamıştır.Bu sülale Sultan Sencer'in vefatından sonra bütünüyle bağımsız olmuştur.En önemli yöneticileri Tekeş ve Muhammet Harezmşah'tır.Horasan 1206 yılında , Maverünnehir ise 1212 yılında Harzemşahlara bağlanmıştır.

Muhammet Harzemşah, ana gücü Kıpçaklar olan büyük bir devlet kurmuştur. Moğol istilası zamanında Harezm Devleti Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarından Basra Körfezi'ne ve Kafkaslardan Hindu Kush dağlarına kadar genişlemiştir. Bununla birlikte, Muhammet Harzemşah döneminde devlet merkezileşme açısından zayıftı. Devletin iç durumu değişken olduğu için saray, Sultan'ın destekçileri ve annesi Türkan Hatun'un destekçileri olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu durum halkın, yerel valiler ve Harzem'in merkezi hükümeti tarafından acımasızca sömürülmesine yol açmıştır. Ayrıca seçkinler (aristokratlar), ordu ve din adamları çeşitli nedenlerden dolayı merkezi hükümetten memnun kalmamışlardır. Tüm zaferi elde eden paralı askerler bile Moğol istilası sırasında Harzemşah'ın emrinden çıkıp bozkırlara çekilmişlerdir¹⁹⁰. Harzemşahlar İmparatorluğu Moğollardan daha fazla askeri güce sahipti, ancak Sultan Muhammet ordusunu gruplara ayırıp, Moğol istilasından önce onları başkentten uzağa yerleştirdi. Başka bir durum, Harzemşahlar ordusunun farklı etnik gruplardan oluşması, bölgelerin yöneticilerinin merkezi devletle iyi ilişkilerinin olmaması ve hepsinin Harzemşah eyaletlerinin düşmesini istemesiydi.İki ülkenin sınıra ulaşan genişleme çabaları, aralarındaki savaşı kaçınılmaz kılmıştı ve başlatmak için bir bahaneye ihtiyaç vardı.Bu neden de 1218'de ortaya çıkmıştır.Moğol kervanının casusluk amacı olduğundan kuşkulanan Harzemşah askerleri, sınırdaki Utrar şehrinde, kervanı yağmalamışlar, tüccarlarını ise öldürmüşlerdir.Bu olay tarihte "Utrar Faciasi" (Trajedisi) olarak bilinir.

Bu olay, Cengiz Han'ın 1219 yılında iki yüz bin askerle Orta Asya'ya gelmesine yol açmıştır. Cengiz Han ordusunu üç kısma bölerek birinci kısmını Utrar'ı kuşatmak için oğulları Oktay ve Çağatay'ın, ikinci kısmını Siri Derya'nın kıyısındaki şehirleri almak için en büyük oğlu Cuçi'nin emrine vermiştir. Kendisi ve en küçük oğlu Tuluy, ordunun ana güçleriyle Harzemşahlar'ın Maverünnehir ordusunun Harzemşahlar ile bağlantısını kesmek için Buhara'ya gitmiştir. Utrar, Moğol istilacılarına beş ay boyunca direnmiş, ancak Moğollar şehri ele geçirmiş ve tüm savaşçıları öldürmüştür. Öte yandan Cuçi, Siri Derya kıyısındaki şehirleri ele geçirmiş ve buralarda herkesi kılıçtan geçirmiştir.1220'lerin başlarında ise Cengiz Han Buhara'ya ulaşmış ve üç günlük kuşatmanın ardından şehri ele geçirmiştir. Bu istilada

¹⁹⁰ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s. 153

Buhara'daki kütüphaneler, Samani sarayı, tüm kültür merkezleri Moğollar tarafından yağma edilmiştir. Buhara'dan sonra Semerkant da 100 bin kişilik savunma gücüyle düşmüştür. Cengiz Han'ın altı ay boyunca saldırılarına dayanabilen ve cesurca savaşan tek şehir Maverünnehir kıyısındaki Hocent'ti. Hocent valisi Timur Malik, şehrin Moğollara düşmesinden sonra bile Celalettin Manguberdi ile beraber Moğollara karşı direnişe devam etmişti ancak 1221'de Maverünnehr'in tamamı düşmana teslim olmuştur. Horasan'da Pervan'da (Panjšhir yakınında) kanlı bir savaş olmuş, bu savaşta Celalettin Moğolları yenmiştir, ancak ganimetlerin paylaşımı askeri bölmüştür. Sonuç olarak Maverünnehir yanında tüm Horasan şehirleri Moğolların egemenliğine girmiştir.¹⁹¹

Moğol istilasası, Orta Asya'nın ekonomik hayatına ciddi bir darbe vurmuştur. Moğol baskısı, kentsel ve kırsal nüfusu tüm ilerlemelerden ve özellikle de yaşama arzusundan mahrum etmiştir. Bununla birlikte Orta Asya kimlikleri, özellikle Tacikler, Cengiz Han'ın zulmüne karşı kahramanca savaşmışlardır. Buhara'da Mahmudi Turabi ayaklanması olarak adlandırılan 1238'deki ayaklanma buna örnektir. Tacik coğrafyası, Çağatay Han'ın yönetimine girmiştir. Maverünnehr'in yönetimi büyük ölçüde tanınmış tüccar Mahmudi Yalavac'un (Hocentli) elindeydi. Moğol yöneticileri, ülkeyi yönetmeleri için Tacik yetkililere büyük ölçüde güveniyorlardı. Tacik tarihi ve medeniyetinin iki önemli figürü Cüveyni - Tarih-i Cihanküşa (Cihan Fethinin Tarihi)'nin yazarı- ve Reşidüddin Fazlullah -Camiüttevarih'in yazarı- idi. Mangukaan döneminin reformcusu Mahmud Yalavac'ın oğlu Mesudbek'ti. Mangukaan'ın emriyle birçok görev ve vergi kaldırılmış. Ayrıca, kendisine bağlı halkların kültürünü yaşamasına izin vermiş ve hatta onların dillerinde emirler vermiştir. Kentsel yaşam istikrar kazanmış, kısa sürede Kurultay uygun kararlar almıştır. Özellikle, 1269 Kurultay'ında Moğollar vergi toplamamaya ve yerel işlere müdahale etmekten vazgeçmeye karar vermişlerdir. Moğollar haraç almaktan vazgeçerek gelirlerini vergilerden kazanmayı kabul ettiler. Bu bir ölçüde ekonominin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu karar bir dizi sosyal ve ekonomik gelişmelere neden olmuştur. Mesudbek'in 1271'deki para reformu, ekonomik ve finansal ilişkilerin gelişmesinde ve yaşamın düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu reformun özü, Orta Asya'nın tüm şehirlerinde ve bölgelerinde gümüş sikkelerin düzenli olarak basılması ve her yerde aynı değere sahip olmasıydı. Bu, finansal ilişkilerde önemli bir gelişmeydi. Başlangıçta, insanlar bu reformlara şüpheyle yaklaştılar ancak XIII. yüzyılın sonlarında bu reformların verimli sonuçları olduğu ve ülkedeki ekonomik durumu iyileştirdiği görülmüştür. Ecdatlarının aksine, sonraki Moğol hükümdarları şehirler inşa

¹⁹¹ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s.154

etmeye çalıştılar. Bunun bir örneği, Tuvahan'dır, Fergana'daki Andican kenti de Moğollar tarafından inşa edilmiştir. Büyük kültürel değişim Moğol Hanlarının İslam'ı kabul etmesiydi. İlhanlı hanları Tağudar Ahmet ve Gozonhan buna örnek gösterilebilir.1340'lı yıllarda Çağatay Hanlığı ikiye bölündü.Hanlık'ın kuzeydoğu kesimine Moğolistan, batı kesimine Maverünnehir denildi.Çağatay Hanlığı'nın çöküşünün her iki kesimde de ekonomik yaşam üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur.Ayrıca sosyal-ekonomik kaosa ve feodal çekişmelere yol açmıştır.XIV yüzyılın ortalarına gelindiğinde, sadece Moğol İmparatorluğu değil, Çağatay Hanlığı da devlet olarak ortadan kalkmıştır.Farklı bölgelerde farklı yönetimler ortaya çıkmıştır.Örneğin Tacik hanedanları, **Kürt devleti (1245-1381)**, **Serbedaran-i Sebzevar(1337-1381)**, **Muzaffariler (1313-1393)**. Acımasız Moğol istilasını Tacik halkının kültürüne inanılmaz bir hasar vermiş, yüzlerce kasaba ve köy yıkılmış , binlerce insan öldürülmüş, Birçok Tacik başka ülkelere göç etmiştir.Moğol yönetiminin yıkıcı etkisi, mimari ve sanatın azalması ile karşımıza çıkmıştır¹⁹².

Gurlular devletinin çöküşünden sonra başka bir Tacik sülale ortaya çıkmıştır. Tacik kimliğinin tarihinde, Moğol istilasının yaşandığı en zor anlarda, Gur Dağlarında **Kürt devleti (1245-1381)**olarak bilinen bir devlet kuruldu. 'Kürt' bu hanedanın adıdır ve bu devletin bildiğimiz Kürt halkıyla bir bağlantısı yoktur. Gurluların egemenliği sırasında Kürtler çeşitli askeri ve idari görevlerde bulunmuşlardır. Moğol istilasından sonra Gur dağları, Tacik topraklarında Moğol istilasından sağ kurtulan birkaç bölgelerden biriydi. Hanedan mensubu Şemsiddin, Moğol savaşlarından birinde büyük Han Mangu için savaşmıştır ve bu hizmet karşılığında Büyük Han tarafından kendisine bugünkü Afganistan ve tüm Batı Pakistan verilerek onurlandırılmıştır. Şemsiddin Kürt, resmi olarak Moğolların vassalıydı, ancak o dönemde yarı bağımsız tek Tacik devletiydi. Moğol hanlarının emirlerini defalarca reddetmiş ve 1278'de İlhanlılar tarafından zehirlenmiştir. 1306'da Moğollar bu bölgelerde, Kürt devleti tarafından ilk defa yenilmiştir. İkinci savaşta Moğollar Kürtleri yenmişler ve bu yenilgi sonucunda Kürt devleti parçalanma noktasına gelmişken Fahriddin (1307-1329) Kürt devletinin yöneticisi olarak devleti yeniden inşa etmek için çok çalışmış ve bunda başarılı olabilmıştır. Devlet kırk sene içinde (1330-1370) zirveye çıkmışken 1381'de Timur tarafından ortadan kaldırılmıştır¹⁹³.

Serbedaran devleti (1336-1381) Moğolların saldırganlığı ve zulmü, Moğol komutanlarından birinin insanlardan kadın ve şarap istemesi sonucunda bir isyanla sonuçlanmıştır. Moğol lideri

¹⁹² Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s. 159

¹⁹³ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s. 161

suikaste uğramış ve bu ayaklanma 1336'da Horasan'ın Sabzavar şehrinde gerçekleşen askerlerin ayaklanması olarak bilinmektedir. Ayaklanmanın arkasında Şeyh Hasan Curi ve Hoca Abdurazzok adında bir derviş ve devlet adamı bulunuyordu. Hoca Abdurazzok kendi adına hutbe okutup para bastırması ve Serbedaran (başı dar ağacında olanlar) yönetimini başlatmıştır. Bu devlet esas olarak iki güçten oluşmuştur: biri şeyh ve müritleri, diğeri ise Emir ve taraftarlarıdır. Hoca Abdurazzok Serbedaran devletinin hükümdarı olduktan sonra devlet Domgon, Cam, Habuşon'a kadar genişlemiştir. Bu devlet on iki bin askerle yetmiş bin kişilik Moğol ordusunu yenerek Nişabur, Tus ve Meşhed şehirlerini ele geçirmiştir. Buna ek olarak, Horasan Serbedarları başka bir Tacik hanedanı Kürtler devleti (1245-1381) ile sık sık çatışmalar yaşamış ve bu da her iki hanedanın gücünde bir zayıflamaya yol açmıştır. İki devlet arasındaki en şiddetli savaşıardan biri 1342'de olmuş bu savaşta Serbedaran devleti yöneticisiz kalmıştır. Bu olaylardan sonra iç çatışmalar o kadar yoğunlaşmış ki bu devletin tüm yöneticileri üç ila beş yıldan fazla hüküm sürememiştir. Şeyhin takipçileri ile Emir'in destekçileri arasında sürekli çatışmalar yaşanmış, Emir Hoca Yahya Karobi döneminde İlhanlıların son hükümdarı Tagotemurhan öldürülmüştür. Ancak tüm bunlara rağmen, bu hanedan ve Kürt devletlerinin yükselişi, Tacik kimliğinin bir dönem kargaşa ve baskılardan sonra bir araya gelmeleri için bir fırsat olmuştur. Ancak bu fırsat Tacik hanedanları arasındaki birlik, dayanışma ve güven eksikliğinden dolayı kaybedilmiş, Serbedaran devleti 1381'de Timur tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Muzafferiler devleti (1313-1381) Horasan'da ortaya çıkmış ve Tacik kimliğinin yaşadığı İran ve Afganistan'daki birçok kenti birleştirmeyi başarmıştır. Hafız Şirazi'nin hamisi olan muzafferlerin ünlü emiri Şah Şuca'dır. Muzafferiler hanedanı temsilcilerinin birbirlerine düşman oldukları bir dönemde, 1388'de Timur, büyük bir orduyla Maveraünnehir'den Horasan'a gelmiştir. İsfahan hükümdarı Muzaffer Kaşi kenti savaşmadan Timur'a teslim etmesine rağmen, Timur'un askerleri şehirde yağma başlatmışlardır. İsfahan halkının, birkaç askerini öldürmesine öfkelenen Timur bu olaydan sonra yetmiş binden fazla insanı İsfahan'da öldürtmüştür. Bu olay Muzafferilerin Timur'a karşı ayaklanmalarına neden olmuş ve Muzafferiler hanedanlığının kaderi trajik bir şekilde sona ermiştir. 1393'teki savaşlardan birinde Şahmansur, Timur'un ordusu tarafından yenilmiş, bunun sonucunda Timur, Muzafferiler hanedanının 72 üyesinin öldürülmesini emretmiştir¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 165

Timurlular Devleti (1370-1507)1370 yılında Timur, Maveräünnehir'da Emir Hüseyn ile (kayınbiraderi) bir güç mücadelesi başlatmıştır. Bu mücadeleyi Timur kazanarak Emir ünvanını almıştır. Hüseyn'in kız kardeşi Bibibhanımla evli olan Timur, Hüseyn'in karısı ve aynı zamanda Moğol hanının kızı olan, Saraymulk ile evlenmiştir. Böylece Emir Timur Kuragani (Han'ın damadı) ünvanını elde etti. Bu, Moğol liderlerine Cengiz Han'ın hanlarına yakınlığını gösteren bir jest idi. On yıl boyunca, başkenti Semerkant'ı (Semerkant halkı Timur'a karşı 9 kez isyan etmiştir) güçlendirerek, isyancı kavimleri ve emirleri yenerek, Harzem'e boyun eğdiren Timur, Maveräünnehir'in sınırları dışına bir sefer başlatmıştır. Timur 1381'de Kürt devletini, 1383'te Serbedaran-i Sebzevar'ı yenmiş, daha sonra 1386'da Tebriz'i, 1387'de de Muzafferiler Devleti'nin başkenti İsfahan'ı fethetmiştir. 1388'de Harzem'in başkenti Urgenç şehrini yerle yeksan etmiştir. Timur Çin'in Min hanedanına karşı düzenlenen askeri sefer sırasında 18 Şubat 1405 tarihinde Otrar şehrinde vefat etmiştir. Bu 30 senelik dönemde Timur Tacik ve başka kimliklerin önde gelen bilim adamları, ustaları, nakkaşları ve sanatçıları kendi istekleriyle ya da zorla Semerkanta getirtmiştir. Ölümünden sonra, oğulları ve torunları arasında 1409'a kadar süren bir taht kavgası çıkmıştır¹⁹⁵. Bu kavgada zafer, Timur'un oğlu olan Herat emiri olan Şahrüh (1405-1447) tarafından kazanılmıştır. 1409'da Şahrüh Maveräünnehir'i fethettikten sonra oğlu Uluğbey'i yönetici olarak görevlendirmiştir. Horasan'da Şahrüh ve Maveräünnehir'de Uluğbey döneminde kültür ve sanat gelişmişti. Bu dönemde Herat ve Semerkant'ta camiler ve medreseler inşa edilmiş, ünlü edebiyatçılar ve bilim adamları emirlerin sarayına davet edilmiş, hat sanatının başyapıtları verilmiş ve sanat eserleri muhteşem el sanatları ve minyatürlerle süslenmiştir. Bu dönemin en önemli sanatçılarından biri Kemalettin Behzat'tır. Kendisi Şahname'deki olayları minyatür sanatıyla anlatmıştır ki eserleri günümüze kadar gelmektedir. Semerkant'ta Uluğbey bir bilimler akademisi ve bir medrese kurmuş, Orta Asya'daki ilk gözlemevini inşa ettirmiştir. Ancak Sultan Ebusait (1451-1461) döneminde, bilim ve sanatın gelişimi dini aşırıcılığın yoğunlaşmasıyla durmuştur. Birçok bilim adamı Maveräünnehr'i terk edip İran ve Osmanlı topraklarına kaçmıştır. Horasan'da Sultan Hüseyn Baykara (1469-1501) döneminde, arkadaşı ve veziri olan şair Alişir Nevai'nin eserleri o günlerin özeti olarak kabul edilmektedir. Nevai ve hocası olan Abdurrahman Cami'nin ilişkisi bugünkü Tacik ve Özbek kimliğinin dostluk simgesidir. Herat yine Buhara ve Semerkant'ı geçerek Doğu'daki Tacik Müslüman kültürünün merkezi olmuştur. A. Mamadazimov¹⁹⁶, Samaniler döneminden Timurlular'a kadar (IX-XVI

¹⁹⁵ a.g.e.s 170

¹⁹⁶Tacikistan siyaset bilim adamların başkanı

yüzyıllar arası) Tacik kültürünün ve sanatının yükseliş ve uzun ömürlülüğünün şu nedenlerle sağlandığını söylemektedir:

1. Büyük merkezi devletlerin bölgedeki varlıkları.
2. Samanilerin mirasına sahip çıkan hem ulusal hem de yabancı hanedanların aydın hükümdarlarının yönetimi.
3. Kentli Müslüman din adamlarının kültür ve sanata hayırsever yaklaşımı.
4. Gerici ruhani sınıfların sosyal ve politik yaşamdaki zayıflıkları.
5. Bozkırda kentsel kültürün yaygınlığı.
6. Kültür ve sanatın kentsel gelişimi ve finansmanı için bir kaynak olarak uluslararası ticaretin sağladığı refahı(Büyük İpek Yolu).

Timur ordusu, XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında Orta Asya bölgesinin en savaşa hazır ve mükemmel askeri gücü idi. Ecdatlarının zengin deneyimine dayanarak, Timur, rakipleri üzerinde savaş alanlarında parlak zaferler kazanmasını sağlayan güçlü ve savaşa hazır bir ordu yaratmayı başarmıştı. Bu ordu, özü Türk-Moğol göçebe savaşçıları olan çok uluslu bir birlikti. Timurlu şair Alişir Nevai'nin çalışmasında, sipah terimi bir orduya atıfta bulunmak için kullanılmaktadır¹⁹⁷. Ordunun organizasyonu, Cengiz Han'ın ordusunun onluk organizasyonuna büyük ölçüde benzeyen onluk sisteme dayanıyordu. Ordu aşağıdaki birimlere ayrılmıştı¹⁹⁸.

Kondurç Nehri yakınındaki savaşta (1391), Timur'un ordusu, 2 yardımcı kuvvete sahip olan ve başkomutanın emriyle merkezi veya kanadı desteklemeye hazır olan, 7 kolordudan oluşuyordu. Ordunun öncüsü (özbekçede karovul olarak adlandırılan) birkaç bin askerden oluşmuştur. Ordunun ayrıca bir sol (zhuvonhor, cavangar) ve bir sağ (Barangar) kanadı vardı. İstihbarat kirovul tarafından sağlanmıştır. Ayrıca, yiğit olarak adlandırılan bir tür "özel kuvvetler"-e sahipti. Demir disiplini ve mükemmel eğitimi sayesinde, Timur ordusu disiplinli bir orduydü ve bu sayede, bozkırda düşmanı kendine çeken ve pusudan kaçmak için geleneksel Moğol taktiklerine sahip olan Altın Orda Hanı Tohtamış'ın birliklerini dahi yenmeyi başarmıştır. Timur, askeri faaliyetler yürüttüğü bölgelerin siyasi sistemi hakkında

¹⁹⁷ Navoi A. *Stena İskandara*. Per. V. Derjavina. Khudojestvennaya literatura, 1972.

¹⁹⁸ Muminov İ. "Rol i mesto amira Timura v istorii Sredney Azii", *Oldevrasia*, <https://oldevrasia.ru/library/Tamerlan--Epokha--Lichnost--Deyaniya/52> 22.06.2020

oldukça bilgili, çok sayıda casusu ustaca kullanmış ve düşman stratejileri ve taktikleri üzerinde yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiş bir komutandır.

Timur'un savaş ilkelerine göre, ordu her biri 3 kademeli 3 büyük bölüğe ayrılmıştır. Bu nedenle, savaş alanındaki birlikler dokuz kademeli derinliğe sahip bir yapıdaydı ve sayıları eşit değildi. Merkezi veya kanadı doğru zamanda güçlendirmek için yedekte önemli kuvvetler tutulmuştur. Merkezdeki hafif silahlı atıcılar savaşa başlayıp, daha sonra öncüler savaşa girecektir. Savaş esnasında her kanadın ana öncüleri desteklemek için kendi öncüleri vardır. Bu kuvvetler yeterli olmadığında, sağ kanadın sol yarısı ve sol kanadın sağ yarısı da savaşa girmiştir, ancak yardımlar yine yetersiz kalırsa, Timur savaşa her iki kanadın da kalan kısımlarını sokmuştur. Hatlar kademeli olarak savaşa girmiştir ve düşman önemli ölçüde tükendikten sonra, seçilen birliklerden oluşan ana yedek kuvvetler savaşa girmiştir. Kuvvetlerin en zayıfı ön cephedeydi. Savaş sırasında, Timur başlangıçta kanatların ortasından takviyeler getirerek, ordusunun ortasından ve daha sonra yeni yedek kuvvetlerle çarpışırken düşmanı kuşatma olasılığını korumak için kanatları ve rezervi kurtarmış. Bu tür taktikler Timurleng'in rakiplerine karşı mücadelede başarılı olmasını sağlamıştır. Bu taktik izmora taktiğine benzer bir taktiktir¹⁹⁹.

Timurluların son döneminde bozkırlarda yaşayan Özbek kavimleri Türkleşmiş Moğollar ile birleşip Maverünnehir'de (1499) yönetimi ele almışlardı. Timurluların son temsilcisi Muhammed Zahuriddin Babür bir takım mücadelelerde bulundu ama istediği sonucu ele edemedi. Bu kavimler kendi yöneticilerinin adını devletlerinin ismi yaparak **Şeybaniler** devletini (1499-1599) kurmuşlardır. Herat'taki Timurluların son hanedan mensubu Hüseyin Baykara 1507 yılında Şeybanilere karşı bir sefer sırasında vefat ederek devleti iki oğluna bırakmıştır. Neticede Herat düşmüştür. 1510 yılında İsmail Safevi batı sınırlarından Şeybani topraklarına girmiştir. Bu savaşlarda Safeviler bir şehre Şeybaniler başka bir şehre hücum ederek o şehrin ahalisini mezheblerine göre öldürmüşlerdir. Bu savaşları Tacik şairler ve tarihçi Hilali (eseri Şeybani-name) kendi eserlerinde kaydetmişlerdir. Hatta Hilali bu savaşlarda Safeviler tarafından öldürülmüştür. O dönemdeki kaynaklara göre daha çok Horasan'da yaşayan halklar bu savaşların kurbanı olmuşlardır, çünkü her iki hanedan iki farklı mezhebe mensuptur ve Horasan iki mezhep ve hanedan için stratejik öneme sahiptir. Bu sülalenin en büyük hanı II. Abdullah Han'ın merkezi yönetime itaat etmemesi nedeniyle tüm

¹⁹⁹ Poryadok v armii Timura, *Tsivilizatsiya i voyna*, <https://web.archive.org/web/20151030202456/http://ciwar.ru/gosudarstva-vostoka/tamerlan-i-ego-armiya/poryadok-v-armii-tamerlana/> 22.06.2020

erkek akrabaları öldürülmüştür. En sonunda 1598 yılında, kendi oğlu tarafından öldürülerek soyu kesilmiştir. Diğer sülale üyeleri de belli sebeplerle ortadan kalktıktan sonra I.Abbas ve kuzeyden Kazaklar bu fırsattan istifade ederek bir kısım toprakları almışlardır. Bu durumu gören Orta Asya yerel halkları Canibek Sultan'ı (Aştaraniler sülalesi) davet ederek han ilan etmişlerdir²⁰⁰.

Aştaraniler (1599-1747) 1566 yılında Rus Çarlığı tarafından zapt edildikten sonra han sülalesi Şeybanilere sığınmışlardır. Canibek Sultan ise II. Abdullahan'ın kızkardeşi ile evlendiği için Buhara ayan ve eşrafları onu han ilan etmeye karar verdiler. Kararın ilk sebebi eski sülaleyle akrabalığı, ikinci sebebi ise Sünni mezhebinden olmasıydı. Bu durumda Şii Safevilere ve göçebe Kazaklara karşı durabilmesi mümkündü. Bu sülalenin büyük hanı İmamkulihan'dır (1611-1642). Kendi yönetimi döneminde Fergana'ya kadar inmiş Ayratlar, Kalmuklar, Karakalpakları geri bozkırlara göndermiştir. Maveraünnehir ve Horasan'da yaşayan Tacik kimliği ve başka kimliklerin koruyucusu olduğunu göstererek vergi ve haraçları bir derecede indirmiştir. Belh, o dönemde hanedanın taht varısının şehri olarak bilinmiştir. Belh'i kendi egemenlik döneminde güzel bir şehre çevirmiştir. İmamkulihan'dan sonraki sülale yöneticileri devletin ilerlemesi için bir şey yapamadılar. Halkın malları askerler tarafından hep yağmalanmış, bu yağmalamalar daha çok Tacik kimliğinin yoğun olarak yaşadığı şehirler olan Dahbed-i Semerkant, Hisar (1703), Buhara(1708) ve (1714), Urotepa ve diğer şehirlerde gerçekleşmiştir²⁰¹. Bunun sonucu olarak bir takım bağımsız ve yarım bağımlı bekigari (beylikler) ortaya çıkmıştır. Örneğin Bekigari-i Hisar, Belcüvan, Darvaz, Badahşan, Urotepa (Kuruşkada, İstaravşan) vs.

Savaşlar sonucunda XVIII. yüzyıl İran şahlarından Nadir Şah'ın saldırılarına maruz kalan Orta Asya ekonomik yıkım nedeniyle parçalanmış ve büyük ölçüde zayıflamıştı. Nadir Şah-ı Afşar, 1740 yılında Mangit kavminin lideri Muhammet Rahim'i Buhara'da kendi vassalı tayin etmiştir. 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümüyle devleti çökmüştür. Nadir Şah'ın komutanlarından Ahmad Han hemen Kandahar'a gitmiş, çevresindeki Afgan kabilelerinin yöneticilerini birleştirmiş ve bugünkü Afgan devletinin temellerini atarak kendisini Afganistan şahı ilan etmiştir. 18. yüzyılda, Amu Derya Nehri'nin sol kıyısındaki Tacik topraklarının çoğu Afgan devletinin bir parçası olmuştur. 1770'lerde Afgan tarihçisi Muhammed Hayat Han, ünlü kitabı Afgan Yaşamı'nda Tacik çiftçilerin durumu hakkında şunları yazmıştır: "Uzun süre toprak haklarından yoksun bırakılmış ve Afganların hizmetinde

²⁰⁰ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 177-179

²⁰¹ Babacan Gafurov a.g.e. 273

işçi olarak çalışmışlardır." 1747'de Muhammedrahim, Abdulfayz Han'ı iki oğluyla öldürdü ve aristokrasi ve din adamlarının korumasıyla Buhara tahtına çıkmış ve 1753'te Mangitler devletinin temellerini atmıştır.

Buhara hanlığı (1753-1920) 3 senede Urotepa beyliği hariç (bugünkü Tacikistan'daki İstaravşan - beylik merkezi, Sogd vilayeti - İsfara ve Kanibadam hariç, Özbekistan'daki Zamin, Cizzah, Yom ve Kırgızistan toprakları – Fergana bölgesi) diğer bütün beylikler Buhara hanlığına bağlanmıştır. Muhammedrahim **1756**'da kendini han ilan etmiştir²⁰².

Bu devlet Emir Şahmurat (1785-1800) döneminde Moğollardan kalma han (sülale ve kavim) unvanından el çekerek kendisini emir ilan etmiştir. Bu adımın önemi yöneticinin sadece kendi kavminin yöneticisi değil başka kimlikler örneğin Tacik ve Farsların da yöneticisi olduğunu kabul etmesidir. Çünkü Samanilerden sonra Gazneliler ve başka Türk yönetici hanedanları kendilerini Samanilerin varisi olarak göstermişlerdir. Ama Timurlulardan sonra (Timur Cengizhan kavminden olan Emir Hüseyin'in eşi Saraymülk ile evlendiği için kendisini hem han ve tarihçilerini bildirdiği üzere en az üç -dört Tacik hanedanının topraklarını kendi toprağına kattığı için hem Emir unvanına sahipti.)kendilerini sadece han olarak tanıtmışlardır. Ondan dolayı Emir Şahmurat vakıf ve toprak sistemini değiştirerek Tacik kimliğinin gelişimine ve genel olarak halkın sosyal durumuna katkıda bulunmuştur. Emirliği döneminde her zaman derviş kıyafetinde olmuş , din adamlarının ve halkın sevgisini kazanmıştır²⁰³.

Aştarhanilerin'de bekigari'leri (beylikler) güçlendirmesi, öncelikle topraklarının daralmasına yol açmış, Belh ve Bedeşan bağımsızlık kazandıktan sonra Fergana 17. yüzyılın sonlarında yarı bağımsız hale gelmiştir. 18. yüzyılın başında (**1710**), Özbek Ming sülalesi lideri Şahrubhi tarafından kurulan Hocent şehri bağımsız bir hanlık olarak ortaya çıkmış, Hocent Hanlığı'nın oluşumu 18. yüzyılın ortası ve ikinci yarısında tamamlanmıştır.

19. yüzyılın başında, Fergana'nın birleşmesi ve Taşkent ile Şimkent'i topraklarına katması sonucunda Kokand'ın siyasi önemi artmıştır. 1805 yılında Alimhan resmen han unvanını almış, Fergana Kokand hanlığı olarak yeniden adlandırılmıştır. Hocent'in devlet faaliyetlerindeki önceliklerinden biri, Buhara Emirliği ile ittifak kurma girişimiydi. Ancak bu ittifak güçlendirilememiştir. Kısa süre sonra Uroteppa beyliği için mücadeleye girişmişler ve uzun yıllar (70 yıl) bu beylik için iki devlet arasında çatışmalar devam etmiştir. Beylik ise kendi bağımsızlığını koruyabilmiştir. XIX. yüzyılın ortasında ise Hocent Hanlığı Darvaz,

²⁰² Babacan Gafurov a.g.e. s. 275

²⁰³ Babacan Gafurov a.g.e.s. 278

Kulab, Karatekin beyliklerini kendisine bağlamıştır. Bunu sonucunda Buhara Emirliği tarafından 1842 yılında Hocent fethedilip Muhammadalihan birkaç aile üyesi ile öldürülmüştür. Ancak Hocent Hanlığının Tacik ve Özbek ahalisi Kıpçaklar ile birleşip Emir'in yönetimini devirerek eski emirin amcası Şeralihanı tahta geçirdiler. Bölgedeki iç savaşların insanların yaşamları üzerinde yıkıcı bir etkisi olmuştur. Sadece Uroteppa'yı 60 yıl içinde 50 defadan fazla fethetmeye çalışmışlardır. Bu yüzyılın bir başka önemli olayı, Mangit, Barlas, Lakay ve diğer Özbek kavimlerinin Orta Asya'ya göç etmeleriydi²⁰⁴.

Özbek kabilelerin yerleşik bir hayata kademeli olarak geçişi, Taciklerle Özbek kimliğinin bir arada var olmasına yol açmıştır. Emir Şahmurat'tan sonra vakıf topraklarının payı ile halkın yaşam seviyesi biraz da olsa artmıştır. Verimdeki artış vergi oranını da artırmıştır. Yaşamın zor geçirilmesi, zekat ve öşür dışında, ek vergiler "emanpulu" (yaşam vergisi), "çubpulu"(ahşap vergisi), "tagijoi"(pazarda yer vergisi, dükkanlar hariç), "nikahane" (düğün vergisi), "tanabane" (tarla vergisi), "mirabane"(su vergisi), "alafpulu"(ot vergisi) nin yanı sıra çeşitli vergilerden kaynaklanmaktadır. Dokuma ve eğirme bu dönemin en önemli meslekleridir. Ticaret büyük şehirlere özgüydü ve kırsal alanlarda ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık varmışdı. Bölgenin en büyük pazarları Buhara, Semerkant, Hocent, Taşkent, Urotepa ve Hisar'da faaliyet göstermiştir²⁰⁵.

2.3.4 Rus Çarlığı ve Sovyet Döneminde Tacik Kimliği

Bu bölüm 2 kısımdan oluşmaktadır. 1. si Çarlık Rusya'sının Orta Asya'ya saldırması ile başlayıp 1917 yılındaki ihtilale kadar süren dönem. 2.si büyük ihtilalden 1991 yılındaki bağımsızlığa kadar devam eden dönem.

2.3.4.1. Rus Çarlığı ve Tacik Kimliği

19. yüzyılın ortalarında, Orta Asya'nın üç bağımsız devletine Buhara Emirliği, Hocent ve Hive hanlıklarına ek olarak, Şehrisebz, Kitab, Hisar, Karatekin, Darvaz, Kulab ve Uroteppa gibi bir dizi beylikler bulunmaktaydı. Tacik kimliği, Özbek, Türkmen, Kazak ve Kırgız halklarıyla birlikte Buhara Emirliği, Hocent Hanlığı ve yukarıda belirtilen beyliklerde yaşamıştır. Bu devletler Ruslar tarafından saldırının eşiğinde, feodal ilişkilerin geliştirilmesi aşamasında idiler. Özellikle, Buhara Emirliği ve Hokant Hanlığı arasındaki bitmeyen savaşlar Orta Asya coğrafyasının büyük ölçüde tahrip olmasına neden olmuştur. Kısacası, Rusya'nın

²⁰⁴ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 182

²⁰⁵ Babacan Gafurov a.g.e. s.279

Orta Asya işgalinin başlangıcında, huzursuzluk, savaş, çekişme, geri kalmış ve harap olmuş bir ekonomi vardı²⁰⁶.

1860'lı yılların başından itibaren, Orta Asya bölgeleri aşağıdaki nedenlerle Çarlık Rusya tarafından işgal edilmiştir. Birincisi, Rus çarları uzun süre Orta Asya'yı ele geçirmeye çalışmışlardır. I.Peter Rus İmparatorluğu'nun güneyden, Arap Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden sıcak sulara erişiminin gerekli olduğunu düşünüyordu. 1717'de Peter, Hive Hanlığı'na ilk askeri saldırıyı gerçekleştirmiş ama başarısız olmuştur;

İkincisi, Rusya'da köleliğin kaldırılmasıyla (19 Şubat 1861), kapitalist ilişkilerin geliştirilmesi için büyük bir fırsat doğmuştur. Tekstil özellikle Amerikan pamuğuna bağlı olarak gelişme göstermiştir, ancak, ABD'deki iç savaş nedeniyle (1861-1865), Rusya'nın bu ülkeden pamuk ithal etmesi zorlaşmış, sonuç olarak, bazı Rus tekstil fabrikaları pamuk eksikliğinden dolayı çalışmalarını durdurmuştur. Bu nedenle Rus yetkililer Orta Asya'ya boyun eğdirmek ve pamuk gibi bir hammadde kaynağına dönüştürmek istemişlerdir. Bu durum rus sanayicilerin de işine gelmekteydi.

Üçüncüsü, Rus sanayicilerinin yeni ve rakipsiz bir pazara ihtiyaçları vardı. Batı Avrupa kıtasında böyle bir pazar kazanamamışlar, daha doğrusu, Rus sanayi ürünleri Batı ülkeleri pazarında rekabet edememekteydi. Bu nedenle, tekstil endüstrisinin sahipleri, Orta Asya'yı mümkün olan en kısa sürede malları için bir pazara dönüştürmeyi amaçlamıştır;

Dördüncüsü, Rus Çarlık hükümetinin Kırım Savaşı'nda (1853-1856) utanç verici bir şekilde yenildiği ve Paris barışının (1856) Rusya'nın zararına olduğu bilinmektedir. Rus diplomasisi sert koşullarını kaldırmak için mücadele etmiştir (Karadeniz'in kuzey kıyılarının kontrolünün kaldırılması dahil) Ancak Rusya'nın zayıf çabaları Batı'da istenen sonuçları vermemiştir. Bu nedenle, Rus yetkililer, ordu yetkililerinin tavsiyesi üzerine, doğuda İngiliz sömürgesi olan Hindistan sınırına büyük bir askeri gücü seferber etmek istemişlerdir, böylece Rus karşıtı ittifakın kilit üyelerinden biri olan İngiltere'yi Paris'teki zor barış koşullarını kaldırmaya ikna etmiş olacaklardı²⁰⁷.

Çarlık Rusya, 1840'ların sonu ve 50'lerin başında Orta Asya'ya karşı nispeten geniş bir askeri saldırı başlatmıştır. O zaman, Rus birlikleri bölgeye esas olarak iki yönden güneyden (Orenburg'dan) ve güneydoğudan (Semipalatinsk'ten) saldırıyı planlamışlardır. 1853'te

²⁰⁶ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 192

²⁰⁷ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 193

Orenburg valisi Perovsky Akmescit'e (bugünkü Kazakistan) saldırdı. O zaman stratejik olarak önemli bir nokta olan Akmescit, Hocent birlikleri tarafından savunulmaktaydı. Kuşatma 22 gün sürmüş ve 28 Temmuz 1853'te kale Rus birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Ayrıca kısa süre sonra Siri Derya kıyısında Ruslar beş yeni askeri üs inşa etmişlerdir. Sonuç olarak, Orenburg askeri hattının devamı olarak kabul edilen Siri Derya askeri hattı kurulmuştur. 1850-1854'te Rus ordusunun başka bir kısmı güneydoğudan (Semipalatinsk'ten) Zaliy vadisini ele geçirmiştir ve 1854'te Verny (Almatı) şehrini kurmuşlardır. Bu operasyon sonucunda Semipalatinsk'ten Verny'ye yeni bir askeri hat kurulmuştur. Ancak, Kırım Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle Orta Asya'daki askeri operasyonlar Rus ordusu tarafından her iki yönde de askıya alınmıştır²⁰⁸.

Böylece, 1860'ların başında, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, Ruslar Orta Asya'daki saldırılarının devamı için yeniden hazırlanmışlardı. Sibiryalı birlikleri tarafından Ağustos 1860'ta Tokmak Kalesi, Eylül 1861'de Pişpek Kalesi (günümüz Bişkek), 1861'de Çulek, Yeni Kurgan Kalesi ve Çimkent Çernyaev işgal edilmiştir. 1864'te, çok sayıda Çarlık birliği, Hocent hanedanının toprağı olan Taşkent'i ele geçirmek için sefer düzenlemiştir. İlk saldırı başarısızlığa uğramış, 29 Nisan 1865'te ikinci kez saldırılmıştır. Önce Çirçik Nehri'nin barajını yıkıp, Anhor Kanalı'nı kurutup, şehri susuz bırakmışlardır. Büyük bir direnişle karşılaşan Ruslar ancak 14-15 Haziran 1865 gecesi, şehre girebilmişlerdir. Üç gün süren ağır sokak savaşları sonucunda 17 Haziran'da Taşkent yenilgiye uğratılmıştır. Şehir temsilcileri ile Çernyaev arasında bir anlaşma imzalanmış ve anlaşmaya göre Taşkent diğer bekigari'ler (beylikler) gibi bağımsız olmuştur. Buharada da durum zordu. Taşkent'in Rus birlikleri tarafından ele geçirildiği haberi insanları etkilemiştir. Bazı gruplar Emir'i Rusya'ya karşı savaşa katılmadığı için şiddetle eleştirdiler. Bu nedenle Rusya'ya karşı savaşa hazırlanmak zorunda kalan Emir Muzaffer o sırada Hocent'i ele geçirmişti. Ruslardan Taşkent'i terk etmelerini istemiş, bunu kabul etmeyen Ruslar 1865'te resmen Taşkent'i Çarlık Rusya'ya bağlamışlardır. Bu eylem Emir'in Ruslara karşı savaş açmasının bir nedeni olmuştur. Rusya ile Buhara arasındaki ilk savaş Cizzak'ta başlamıştır. Ocak 1866'nın sonunda, 14 piyade bölük ve 600 Rus Kazak'tan oluşan nispeten az sayıda Rus birliği, 16 topçu ile Cizzak'a gelmişlerdir. Sonuç olarak, Cizzak ve çevresinde kalenin savunucuları ile Çernyaev birlikleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Cizzak, İstaravşan'ın bir parçasıydı ve İstaravşan bağımsız bir beylikti. Cizzaklılar dışında, İstaravşan hükümdarı Allayar Devonbegi liderliğindeki İstaravşan askerleri, Zamin valisi Çanghoca Tuksabo başkanlığındaki

²⁰⁸ a.g.e.s.195

Zamınllılar; Yakubbek Kuşbegi liderliğindeki Buhara askerleri de şehrin savunmasına katılmışlardı. Çatışmada birçok kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Bu savaşta, Çanghoca Tuksabo liderliğindeki kalenin savunucuları özel bir cesaret göstermiş ve kaleden çıkıp Rus askerleri ile meydana sert bir savaşa girişmişler, bu durum rus askerlerini ve General Çernyaev'i kaçmaya zorlamıştır. Sonuç olarak, Cizzak'ın ilk savaşı Çernyaev'in yenilgisiyle sona ermiştir. Bu zaferden sonra Emir Muzafferhan ordunun komutasını devralmıştır. Ancak askeri hazırlıkları yönetmek ve denetlemek yerine, zafer sarhoşluğuna kapılıp Ahmedî Daniş²⁰⁹'in söylediği gibi, Rus hükümetinin St. Petersburg'daki hazinesini ele geçirmeyi düşünerek ordugâhta satranç oynamaya devam etmiştir. Bu pervasız eylemler Emir'in birliklerinin sonraki savaşlarda yenilmesine neden olmuştur. Cizzak'teki yenilgiden sonra Çernyaev Orta Asya'dan çağrılmış ve yerine General D.I. Romanovsky atanmıştır. 8 Mayıs 1866'da, Ercar'daki (Cizzak ve Hocent yolunda) Rus ve Buhara orduları arasında şiddetli çatışmalar başlamıştır. Rusların zaferi ve Buhara'nın yenilgisiyle sonuçlanan savaşta Emir Muzafferhan, akrabaları ve korumaları ile savaş alanından Semerkant'a kaçmıştır²¹⁰. A. Daniş, Emir'in askerlerinin yenilgisini ve Muzaffarhan'ın kaçışını şöyle tarif etmiştir: "Emir'in askerleri kendilerini "İslam Gazileri" olarak adlandırmasına rağmen, savaş başlamadan önce "herkes kaçmayı bekliyordu" Rus topçularının sesiyle "aniden kaçtı". "Askerler sadakatsizdi ve sırtlarını çevirdiklerinde" Emir de aceleyle bir ata oturdu. Bir şapka ya da cübbe giymek için bile zamanı yoktu. Yine satranç tahtasından kalktı...²¹¹".

Ercar savaşından sonra Uroteppa 1866 yılında (İstaravşan) Ruslar tarafından işgal edildi. 11 Ekim 1866'da Rus birlikleri tarafından yeni bir Cizzak kuşatması başlatıldı. Cizzak'taki ilk

²⁰⁹ Lakabı Ahmadi Kalla, kalla Tacikçede baş demektir. Buhara Emirliğinde, Reformasyon ve Eğitim hareketi, Tacik evladı Ahmet'i Danişile başladı. Daha önce Emir Nasrullah'ın sarayında görevli olan A.Daniş Emir Nesrullah tarafından (1857-1858), (1869-1870), (1874-1875) Elçi genel sekreteri olarak Rusya'yı ziyaret etmiş, bu seyahatleri sırasında özellikle Rus İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik merkezi olan St. Petersburg'u da görmüştür. Bu ziyaretleri ve gördükleri, Ahmet Daniş'in eğitim konusundaki fikirlerini de şekillendirmiştir. 1870-1873 yılları arasında Ahmet Daniş, devleti ve toplumu idare etme, adalet ve düzen gibi konulardaki görüşlerini ifade ettiği "Medeniyet ve Medeniyet Üzerine İnceleme" başlıklı bir broşür yayınladı. Bu kitap temel olarak devlet sisteminin ciddi bir şekilde reform edilmesi gerektiğini savunur. Buhara Emirliği'nin sosyal temellerine dair fikirler de içeren bu kitap Emir Muzafferhan'a sunulmuştur. Ahmet Daniş kitapta, ülkeyi yönetmek için gerekli olan Bakanlık ve Danişma Meclisinin (Parlamento) kurulmasını önermiştir. Daniş'in görüşüne göre, mutlak bir yönetici olan Emir'in hakları Anayasa ile sınırlandırılmalıdır. Bunun yanı sıra bakanlıkların yapısı ve hakları, ordunun düzeni ve rolü, Emir'in hak ve rütbesi, devlet adamlarının halka karşı tutumlarını da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca emirin iyi bir eğitim almış olması gerektiğini ve her zaman kamu hizmetinde bulunması tavsiye edilmektedir. Daniş'e bir ülkede eğer emir haklı ve kararlı olursa diye yöneticide haksızlık yapmazlar çünkü yöneticiler emirin yetkisi altında hareket etmek durumundadırlar. Aslında bu kitap bir bakıma Makyavelli'nin Prens'ine ya da Nizamülmülk'ün Siyasetname'sine çok benzetmekteydi. Fakat görüşleri Emir Muzafferhan tarafından kabul görmemiştir. Bu nedenle Ahmet Daniş'in fikirleri yalnızca Buhara için değil Orta Asya için de önemli eğitim hareketlerinden biri olarak görüyordu.

²¹⁰ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 196-198

²¹¹ Daniş A.M. *Risola yi mukhtasare az tarikhi saltanatı khonadoni mangitiya*, Duşanbe, 1992. s.30-32

savaştan sekiz ay sonra, binlerce Tacik ve Özbek ilk iki duvara ek olarak, üçüncü bir duvar inşa etmiştir. 11-18 Ekim'de şiddetli savaşlar devam etmiştir. Ahali Tacik ve Özbek'ti. Ağır çatışmalar sırasında Rus kuvvetleri suyuollarını kapatmış ve şehir savunucularını sudan mahrum etmişlerdir. Sonunda, 18 Ekim'de, iki bin beş yüz kayıp ile harap kale Rus birliklerin eline düşmüştür. Yenikurgan da Cizak'ın yenilmesinden sonra Ruslar tarafından teslim alınmıştır. Bu savaşlardan sonra Rus birlikleri geçici olarak devam eden savaşlardan çekilip yeni savaşlara hazırlanmaktaydı. Bu süre zarfında, Çarlık hükümeti ele geçirilen toprakların yönetimini çözmüştür. 1865'in başında Hocent Hanlığı'ndan işgal edilen Türkistan bölgesi, Orenburg General Gubernator²¹²'luğunun bir parçası olarak kurulmuştur. 1867'de Çarlık yetkilileri Orta Asya'daki askeri operasyonlarının sonuçlarını özetlemiş ve aynı yıl Türkistan'ın Genel Gubernator'luğu (TGG) Taşkent'te bir merkez kurulmuş ve iki ilden oluşuyormuş: Taşkent merkezli Siri Derya ve Verny merkezli Haftrud. Hocent, Nov, Uroteppa, Cizzak, Siriderya bölgesinin bir parçası haline gelmiştir. 14 Temmuz 1867'de, Türkistan'ın ilk Genel Gubernator'u Adjutant General Baron von Kaufmann atanmıştır. Rusya'dan Çar Alexander II, Kaufman'a Altın Vesika ile geniş haklar vermiştir. Kaufmann, o haklara göre komşu ülkelerle siyasi, ticari ve sınır konularıyla ilgili anlaşmalar imzalayabilir, elçilikler kurabilir ve bu belgeye dayanarak, Buhara Emirliği, Hive ve Hocent Hanlıklarına savaş ilan edebilir veya barış imzalayabilirdi. Bu nedenle, 1868'de Kaufmann, Hocent Hanlığı ile Rusya için uygun bir anlaşma imzalamıştır. Antlaşmaya göre, hanlık bağımsızlık haklarından büyük ölçüde vazgeçecek Rus tüccarlar hanlıkta serbestçe faaliyet gösterebileceklerdir. Yani, bu anlaşmaya göre, Hocent Rusya'nın bir parçası olmuştur. Böylece TGG'luğu, Çarlık Rusya birlikleri tarafından işgal edilen topraklarda kurulmuştur. Siriderya, Haftrud, daha sonra Semerkant, Fergana ve hatta Trans-Hazar adını almış bu bölgeler, bu büyük ülkenin adı olan "Türkistan"ı yansıtmıyordu. Çünkü Haftrud eyaletinin bir kısmı hariç olmak üzere, Türkistan Genel Valiliği'nin parçası olan toprakların tarihi Türkistan'la ilgisi yoktur. 1867'de TGG'nin kurulduğu bölgede, Türk kimliği Tacik kimliğinden sayısal olarak üstün değildi. Başka bir deyişle, ülkenin böyle isimlendirilmesi, o dönemde Rus hükümeti ve askeri liderliğinin bu bölgelerdeki halkları ve bu bölgenin tarihini bilinmemesinin sonucuydu²¹³.

²¹² Genel Vali, 1775-1917 yıllarında Rusya İmparatorluğu'ndaki idari-bölgesel bölünmenin birimidir. Genel Vali bir veya daha fazla (kural olarak - üç) sınır iline veya oblast'a dahil edilmiştir. Genel valiye, devrim öncesi Rusya'daki bölgenin askeri-idari şefi olan genel vali başkanlık etmiştir. Tezde bundan sonra TGG olarak kısaltmıştır.

²¹³ Babacan Gafurov a.g.e.s 329-338

Kaufmann, TGG'ü olarak atandığı sırada saldırılarını sürdürmüştür. Ana hedefi Buhara Emirliği'ni teslim almaktı. İlk başta Semerkant alınmalıydı. Bu savaşta askeri mühimmatları çok az sayıda olan Emir'in ordusu yenilgiye uğramıştır. 11 Mayıs 1868'de bir ticaret anlaşmasının imzalanması Rusya ve Buhara arasındaki savaşı durdurmamış, 12 Mayıs'ta, Urgut, 18 Mayıs'ta Kattakurgan Rus birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Genel olarak, sonraki savaşlar Emir kuvvetlerinin direnme gücünü kaybettiğini kanıtlamıştır. Bu durumu anlayan Emir Muzafferhan, Kaufmann ile antlaşma imzalamaya istekliydi. Buhara ve Rusya arasındaki anlaşmanın henüz imzalanmamış olması ve Emir'in imzalamaya istekli olduğu haberi, Buhara'daki bazı insanları kızdırmıştır. Buhara âlimleri (ulema) Emir'in savaşı "kâfirler" yani Ruslarla sürdürmesini istemişlerdir. 2 Haziran 1868'de Rusya ile Buhara arasındaki en şiddetli ve son savaş Zirabulak yakınlarında gerçekleşmiştir. Ancak Emir'in birlikleri tekrar yenilmiştir. Zirabulak'taki zaferin ardından Rus birlikleri Semerkant'a tekrar yürümüştür. Çünkü 1 Haziran'da Rus karşıtı bir ayaklanmada isyancılar şehri ele geçirmiş, Rus yetkilileri ve onlarla birlikte çalışan yerlileri öldürmüşlerdir. Yedi gün boyunca şehri savunan ve Rus kuvvetlerine karşı sert bir direniş hattı kurmuş olan ahali, 8 Haziran 1868'de Ruslar tarafından acımasızca öldürülmüştür. Zirabulak Savaşı'ndaki yenilgisinden ve Semerkant ayaklanmasının bastırılmasından sonra Muzafferhan'ın, Kaufman'ın antlaşmayı imzalama teklifini kabul etmekten başka seçeneği kalmadı. 23 Haziran 1868'de Emir'in yükümlü olduğu Rusya ile Buhara arasında bir anlaşma imzalandı fakat anlaşma Çar II. Aleksandr tarafından kabul edilmemiştir. Her ne kadar 1869'da Emir'in hükümeti Çar'ın antlaşmayı kabul etmemesinden habersiz olarak, savaş tazminatı olan 125.000 altının (500.000 Rus sumu) bir kısmını (50.000 altın ve 19.000 gümüş para) büyükelçileriyle birlikte Çarlık hükümetine göndermiş olsa da Çarlık ganimetleri tereddüt etmeden kabul etmiştir. Bu antlaşma 1873'te Hive Hanlığı'nın Çarlığa bağlanmasından sonra yeniden gündeme gelmiştir. Bu arada savaşların durdurulmasından sonra Buhara'daki durum daha da karmaşıklaşmıştır. Anlaşmadan memnun olmayan Emir Muzafferhan'ın en büyük oğlu Abdumaliktura (Kattatura) emir ilan edilmiş ve isyan bayrağını çekmiştir. İsyan iki yıl sürmüş, 1870'de Von Kaufman'ın yardımıyla bastırılmıştır. Semerkant'ın Rusya'ya geçmesi ile Mastçoh ve Falgar'da yaşayan dağlı Taciklere boyun eğdirme fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu topraklardaki insanlar Tacik olsa da, yöneticilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları ve savaşları dağlık savunma güçlerini büyük ölçüde zayıflatmıştır. İskendergöl bilimsel gezisi bahanesiyle, bölgenin doğasını inceleyen Rus bilim adamları tarafından dağlık bölgelere sefer yapmışlardır. Nisan 1870'te Pancakent düşmüş ancak Falgar, Artuç, Pencrud, Mastçoh isyanları şiddetli savaşlara neden olmuştur. 1870 yılı Haziran ayında Zerafşan Rus yönetimi

altındaydı. Bu topraklarda dağlık bir okrug (bölge) oluşturup Zerafşan eyaletine dâhil edilmiştir. Bu seferlerden sonra 1873'te Hive Hanlığı Rusların yönetimine geçmişti. Bu nedenle Petersburg'da Buhara ile olan durumu yeniden değerlendirme düşüncesi ortaya çıkmıştır²¹⁴.

28 Eylül 1873'te Şehrisebz'de Rusya ile Emirlik arasında on sekiz maddeden oluşan dostluk anlaşması yeniden imzalanmıştır. Anlaşma, 1917 Ekim Devrimi'ne kadar Buhara ve Rusya arasındaki anayasal belgedir. 1873 Dostluk Antlaşması, o zamanki Rus-Buhara sınırını doğrulamış, Buhara ve Hive arasındaki sınırı tanımlamıştır. Buna dayanarak, her iki taraf da, yani Rusya ve Buhara, kontrolleri altındaki topraklarda, ticaret ilişkilerinin gelişmesini ve Orta Asya'daki Amu Derya'da Rus gemilere serbest dolaşımı sağlamak zorunda kalmıştır; Rus tüccarları sadece Buhara Emirliği'nin tüm şehir ve bölgelerinde özgürce çalışma hakkı elde etmekle kalmayıp, aynı zamanda Emirlik hükümetinin özel koruması altındaydı. Karşılıklı mallar üzerinden yüzde 2,5'ten fazla vergi alınmayacaktı. Rus malları Buhara toprakları üzerinden diğer ülkelere gümrüksüz olarak ihraç edilebilirdi. Her iki tarafın tüccarlarının Orta Asya'da kendi kervansarayları olabilirdi. Buna ek olarak, Rus tüccarlar Amu Derya Nehri kıyısında liman ve depo inşa edebilirdi. Karşılıklı olarak vatandaşlara mesleklerini mevcut yasalara uygun olarak her yerde icra etme hakkı verilmiştir. Ayrıca Ruslar ev, bahçe veya ekilebilir arazi gibi mülklere sahip olabiliyorlardı. Emirlik hükümeti Emirlik topraklarında insan ticaretini yasaklamak zorunda kalmıştır. 1868 ticaret anlaşmalarında ve 1873 "dostluğu"nda, Buhara topraklarındaki Rus tüccarlar için bazı avantajlar olmakla birlikte, Buhara Emirliği'nin Çarlık Rusya'ya tabi olacağına dair bir işaret yoktur. Bu nedenle, Buhara Emirliği'nin yasal olarak bağımsız bir devlet olduğu sonucuna varılabilir. Ancak, Rusya'nın askeri gücü karşısında kendilerini güçsüz hisseden Buhara emirleri "gönüllü" olarak boyun eğmeyi benimsemiş ve Çarlık hükümetine sadık bir hizmet politikası izleyerek emirliği gerçek bir Rus bağımlılığına dönüştürmüştür²¹⁵.

Yukarıda belirtildiği gibi, Emirlik topraklarında Şehrisebz, Kitab, Baysun, Dehnav, Hisar, Karatekin, Darvoz, Kulab gibi bağımsız beylikler vardı. Yöneticileri kendilerini bağımsız görmüş ve emirlik hükümetine boyun eğmemişlerdir. Emir Muzafferhan, 1866'da Rus kuvvetlerine karşı savaşta başarısız olmasını hazmedememiş ve kayıp toprakları Hocent, Semerkant ve Keş'i geri almak yerine Doğu Buhara topraklarına yönelmiştir. 1870-1878

²¹⁴ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 199-202

²¹⁵ Babacan Gafurov a.g.e.s 338-340

yılları arasında Şehrisebz, Hisar, Kulab, Baljuvon, Kurgantepe, Karatekin, Darvaz'ın bağımsız toprakları Buhara Emirliği tarafından ele geçirilmiştir²¹⁶.

Hocent'te Çarlık Rusya işgalinden sonra durum kötüleşmiştir. Yerel yöneticiler halka daha acımasız davranmaya başladılar. Namangan'da 1873 yılından Şubat 1876'ya kadar süren büyük bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. İsyanın ana nedeni aşırı zekat ve hayvancılık vergisi tahsilatıydı. Özbek, Tacik ve Kırgız halkları ayaklanmada aktif rol almışlardır. İsyancılar Oş, Namangan, Andican, Assaki ve Altıarık'ı ele geçirip Hocent'e doğrudan bir tehdit oluşturmuşlardır. Hudayarhan'ın ikinci oğlu Muhammed Eminbek de ayaklanmaya katılmıştır. Hudayarhan, tek çıkış yolunun Türkistan Genel Valiliği'nde olduğunu görerek, yardım için başvurmuştur. Ancak, Hudayarhan'ın başvurusu Taşkent'e ulaşır ulaşmaz, 22 Temmuz 1875'te akrabalarıyla Hocent'ten ayrılmış ve Çarlık hükümetinin koruması için Taşkent'e gelmiştir. İsyancılar kaçak hanın oğlu Nasriddinbek'i han ilan etmiş ve kısa süre sonra Urotepa'ya ulaşmışlardır. Buna karşı Kaufman tarafından yenilmişlerdir. Yeni han, Rusya ile gizlice, ölümüne yol açan bir anlaşma imzalamış ve isyancıların lideri olan imam Polathan'ı han ilan etmişlerdir, ancak Polathan Ruslar tarafından tamamen mağlup edilmiş ve II. Alexander'ın isteğiyle Hocent Hanlığı ortadan kaldırılmıştır. Bunun yerine Fergana bölgesi kurulmuştur. Böylece Fergana Vadisi halkının en büyük ayaklanması bastırılmıştı. Başlangıçta Hanlığın zorbalığına ve daha sonra Çarlık hükümetinin sömürge niyetlerine karşı gelişen bir halk ayaklanmasıydı. Çarlık yetkilileri sonuçta bu isyanı Çarlık lehine bitirmişlerdi²¹⁷. Bu tür isyanlar Bedeşan'da da görülmekteydi. Çünkü Bedeşan'da bulunan Vahon, Ruşon, Şugnon bölgeleri zaman zaman Afgan yöneticilere zaman zaman da Buhara Emirliğine bağlıydı. 1870-1880 yıllarında Afgan yönetimine bağlı olan bu bölgeler isyan çıkarmışlar ve birkaç Afgan vergi tahsildarını öldürmüşlerdir. Bu durumda Ruşon, Şugnon ve Vahan'daki yetkililer Afgan hükümetine karşı güçlerinin yetersiz olduğunu ve Rusya Çarlığı ile Buhara Emirliğine yakınlaşmaları gerektiğini düşünmüşler, bu amaçla Rus yetkililere birkaç heyet göndermişlerdir. XIX. yüzyılın sonunda "Pamir Sorunu", Rusya ve İngiltere arasında ciddi bir konu haline gelmiş durumdaydı. 1891 ve 1944 yılları arasında Rusya, Buhara ve Afganistan etkisi altındaki bölgeleri keşfetmek için Pamir bölgesine bir dizi bilimsel araştırma heyeti gönderdi. Bedeşan bölgesi üzerinde İngiltere, Rusya ve Çin gibi üç büyük ülke arasında bir anlaşmazlık vardı. Çarlık ve Çin heyetlerinin görüşmeleri sonucunda Çin aradan çekilmiştir. 1895 yılında Zorkul'dan Penc Nehri'ne kadar Rusya ve İngiltere arasında bir sınır

²¹⁶ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 205-210

²¹⁷ a.g.e.s.210-213

'tanımlanmıştır'. Müzakerelerin sonucunda Darvaz'ın bir kısmı Afganistan'a geçmiş, Vahan, Şugnon ve Ruşon Rus kontrolü altında kalmıştır. Rusya Emirlikten elde ettiği topraklar için tazminat olarak Buhara Emirliği'ne bu toprakları teslim etmiştir²¹⁸. Tarihten bu yana Tacik kimliğinin yaşadığı Belh, Herat, Bedeşan gibi bölgeler bu anlaşmada söz konusu edilmemiştir.

Orta Asya'daki Çarlık Rusya'nın yönetiminde (1867-1917), TGG'luğu Çarlık Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çarlık hükümeti tüm gerekli yasaları doğrudan bu topraklarda uygulamıştır. TGG'luğu, Çarlık hükümeti adına kendi sömürge rejimini ve yerel halka şiddetli bir sömürü sistemi uygulamıştır. 1886'da, "Türkistan Ülkesi İdare Yönetmeliği" onaylanmış ve Rusya'nın Ekim Devrimi'ne (1917) kadar bazı değişiklikler ve eklemelerle ülkeyi yöneten temel yasa olarak hizmet etmiştir. Aynı zamanda ülkenin yargı sistemini, arazi yönetim biçimlerini, vergi biçimlerini ve miktarlarını da tanımlamıştır. Türkistan'ın yönetimi, diğer Rus eyaletleri gibi, İçişleri Bakanlığı'na değil, Savunma Bakanlığı'na bağlıydı. İdari açıdan, Türkistan Genel Valiliği beş bölgeye (Siriderya, Haftrud, Fergana, Semerkant ve Trans-Hazar), iller ilçelere ve ilçeler de volostlara bölünmüştür. Genel vali emrinde idari ve askeri yönetim birleşmiştir. Bugünkü Tacikistan ve Doğu Badahşan (Pamir) toprakları, Türkistan'ın iki ili Semerkant ve Fergana'ya bağlıydı. Semerkant bölgesine Hocent ve yukarı Zereşan bölgeleri, Fergana bölgesinde Doğu Bedeşan, Konibodom, İsfara ve Aşt bölgeleri bağlıydı. Emir ve hükümetinin faaliyetlerini denetleyen ve Emir'in başdanışmanı olan siyasi bir ajan tarafından yönetilen Buhara'da Ocak 1886'da Rusya İmparatorluk Siyasi Ajansı açılmıştır. Muzafferhan zamanından itibaren, Buhara tahtına bir varis atanması emirlerin iradesine değil, Rus Çarının rızasına bağlıydı. Emir Muzafferhan saltanatının sonunda, Buhara Emirliği idari olarak 28 bekigari ve 9 tuman'a ayrılmıştır. İlçeler esas olarak Emirliğin merkezi olan Buhara şehri etrafında bulunuyordu ve doğrudan Emirlikteki ikinci kişi olan Kuşbegi tarafından yönetiliyordu. (Emir'den sonraki kişi). Bütün dini işler Kozikalonun (Büyük kadı) elindeydi. Şeriat hukukunun uygulanmasına ilişkin kontrol ise reisin elindeydi. Bekigarlar ise Bek ya da Hâkim tarafından yönetiliyordu. Her bölge ve ilçeye hâkimler de atanmıştır. Hem Türkistan'daki Rusların hem de Doğu Buhara'daki Emirliğin sömürücü politikaları bir dizi ayaklanmaya yol açmıştır. Bu isyanlar komşuluk ilkelerine ve kimliklerin geleneklerine dayanıyordu. Tacik kimliğinin tarihinde yaygın ayaklanmalarıyla ünlü olan Karşı ve Guzor (1891) ayaklanmaları, Hisar (1895), Kulab ve Belcüvan (1888) ayaklanmaları gerçekleşmiştir. En büyük isyan, Buhara'daki Sünniler ve Şiiler arasında bir çatışmadan

²¹⁸ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e.s. 214-216

başlayarak, sonunda ahalinin ayaklanmasına dönüşmüştür. Tüm bu ayaklanmaların temel nedeni, Doğu Buhara ve Şiilerin ikinci sınıf olarak kabul edilmesi ve hertürlü verginin tahsilinde adaletsiz davranılmasıydı. Türkistan'a Rusların göçü, ekilebilir arazilerin satın alınması, Tacik ve diğer Müslüman halkların geleneklerine saygısızlık, dini liderlerin otoritesinin yıkılması, vakıf mülkiyetinin kaldırılması, Taşkent'teki veba ayaklanmasının patlak vermesi (1891), Andican (1898), Hocent ve Urotepa'nın (1905 ve 1906)'da ayaklanmasına yol açmıştır. Orta Asya'yı karıştıran en büyük ayaklanma, gençlerin Birinci Dünya Savaşı'na götürülmesine karşı olan 1916'daki Hocent ayaklanmasıydı. Bir gün içinde ayaklanma Urotepa'yı ve tüm Fergana ve Semerkant bölgelerini içerisine almıştır. Emirlik'te ayaklanma Karatekin'de başlamıştır. Rus yetkililer silaha başvurarak TGG'luğunda sıkıyönetim ilan etmiş ve ayaklanmayı acımasızca bastırmıştır. Böylece 1916 ayaklanması Çarlık hükümetinin sömürge politikasına ciddi bir darbe vurmuştur. Çünkü bu ayaklanma aslında ulusal bir kurtuluş hareketiydi. Ayaklanma yerel halkın politik bilincini uyandırmıştır. Çarlık hükümetinin görmezden geldiği Orta Asya'nın yerli halklarının gücünü göstermiştir. Bu nedenle, bu ayaklanma büyük tarihsel öneme sahiptir²¹⁹.

Rusya'nın Orta Asya işgalinin artıları ve eksileri vardır. Olumlu yönleri:

- 1) Orta Asya'da işgalden önce feodal ilişkiler hüküm sürmüştü, işgalden sonra kapitalist mali ilişkilere yönelme olmuştur. İlk fabrikalar, demiryolları ve bankacılık organizasyonları kurulmuştur. Genel olarak ülke ekonomisi gelişmiştir. Orta Asya yavaş yavaş sadece tüm Rusya pazarına değil, aynı zamanda dünya pazarına da erişim sağlamıştır.
- 2) Bölgenin bağımsız ve yarı bağımsız beylikleri arasında, özellikle Buhara Emirliği ile Hocent Hanlığı arasında, halkın çok fazla yıkımına ve yoksulluğuna neden olan savaşlar belli bir ölçüde durdurulmuştur. Çünkü Orta Asya'nın bütün hanlıkları Çarlık hükümetinin sıkı kontrolü altındaydı. İç savaş koşullarının sona ermesi, Orta Asya'da farklı bölgeler ve devletlerarasındaki ticaretin geliştirilmesi için elverişli koşullar yaratmıştır.
- 3) Kölelik kalıntıları (özellikle köle satışı) yasaklandı. (Buhara Emirliği'nde pratik olarak bir süre devam etmesine rağmen)

²¹⁹ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s. 248-254

4) Birbirlerinin kültürünü tanımak ve zenginleştirmek için bir fırsat ortaya çıkmıştır. Orta Asya'nın doğası ve maneviyatı hakkında bilimsel çalışmalar için ilk ve en ciddi adımlar atılmıştır.

Dezavantajları ise:

1) Çarlık Rusya'nın Orta Asya'yı ele geçirmesiyle, bu toprakların halklarının devlet bağımsızlığı yok edilmiştir. Türkistan, Rus İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı da Rus hükümetinin politikasının bir parçası olmuştur. Rusya dışındaki ülkelerle ilişkileri ciddi manada azalmıştır;

2) Türkistan Genel Valiliği topraklarında güçlü sömürge propagandası ortaya çıkmıştır. Buhara Emirliği ve Hiva Hanlığı Çarlık hükümetinin koruması altına girmiş olsa da, her iki Orta Asya ülkesinde iç yönetim eski halindeydi. Bundan sonra, Emirlik yöneticileri, Çarlık Rusya'nın askeri gücünün gölgesinde, ezilen insanların daha da ezilmelerine ve acımasızca sömürülmelerine izin vermiştir. Sonuç olarak, tüm bu insanlar daha da sömürülmüştür.

3) Rusya ve İngiltere arasındaki antlaşma, Penc Nehri'ni binlerce yıldır nehrin solunda ve sağında yaşayan ve birbiriyle ilişkili olan Tacik halkını birbirinden ayıran bir güç sınırı haline getirmiştir.

O dönemde, devlet sınırları tanımlanırken Tacik halkının çıkarları dikkate alınmamıştır. Çünkü Tacik kimliğinin kaderi Rusya ve İngiltere'nin saldırgan politikasına bağlıydı²²⁰.

2.3.4.2 Sovyet Döneminde Tacikistan

Ülkedeki isyanlara bakmadan Çarlık Rusya I. Dünya Savaşı'nda aktif bir katılımcı olmaya devam etmiştir. Ülke hâlâ kıtlık ve enflasyon yüzünden sıkıntı çekiyorken bütün bu durum sadece halk arasında değil, Rus askerleri arasında da yeni bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Rus Bolşevik Partisi (RBP) durumdan faydalanarak 24 Ekim 1917'de Petrograd'da bir isyan çıkarmış, Çarlık Hükümeti'nin politikalarından memnun olmayan işçilerin yanı sıra şehirdeki askerler de bu isyana katılmıştır. Ayaklanma zaferle sonuçlanmış ve 25 Ekim (yeni tarihle 7 Kasım) Ekim Devrimi'nin zafer günü ve Sovyet Hükümeti'nin kurulması günü olarak kabul edilmiştir. 26 Ekim'de, Halk Komiserleri Konseyi (HKK), Çarlık Hükümeti'ni devirerek V.I. Lenin, Sovyet Hükümeti'nin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Aynı konferans Rusya halkı

²²⁰ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 214-217

için hayati önemdeki "Barış Kararı" ve "Toprak Kararı" belgelerini kabul etmiştir. İlk belgeye göre, Rusya'nın yıkıcı savaştan (I.D.S) çıkıp insanları barışçıl bir hayata döndürmesi lazımdı. İkinci belgeye göre, çiftçilere daimi kullanım için arazi verilecekti. Ayrıca, Türkistan dâhil Rusya genelinde iktidarın yerel işçi ve asker temsilcilerine devredilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Ancak bazı bölgelerde monarşiyi destekleyenler yeni bir Sovyet hükümetinin kurulmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Taşkent'te de benzer bir muhalefet gözlenmiştir. Taşkent'teki Bolşevik ayaklanması 28 Ekim 1917'de gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, ülkenin ilk Sovyet hükümeti HKK'ı şeklinde kurulmuştur. Bolşevikler başkanı F.I. Kolesov seçilmiştir. Bu durumu kullanarak Hocent Özerk Yönetimi Fergana'da ulema tarafından kurulmuştur. Şehir, âlimler meclisi tarafından yönetilmiştir. Ancak Hocent'te, 11 Kasım 1917'de devrim güçleri kazanmış, Hocent Özerkliği ise 22 Şubat 1918'de Kızıl Ordu tarafından ortadan kaldırılmıştır. Urotepa hariç, Ekim 1917'den Nisan 1918'e kadar tüm volostlarda Bolşevik yönetiminin kurulduğuna dikkat çekilmelidir. Urotepa'da, askeri güçler ve ahali için buğdayın halkın elinden alınması ayaklanmaya yol açmıştır ve ancak Eylül 1918 başlarında Bolşevik yönetimi kurulabilmiştir. Bu olayların ardından 30 Nisan 1918'de Rusya Federasyonu içinde Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (TÖSSC) kurulması kabul edilmiştir. 15 Ekim 1918'de VI. Türkistan Özerk Cumhuriyeti Konseyleri Olağanüstü Kongresi, Türkistan Anayasasını kabul etmiştir. Bu temelde, cumhuriyetin en yüksek yasa organı İşçiler, Askerler ve Köylüler Temsilciler Konseyi idi. 1919 baharında Doğu Pamir Sovyet yönetimine girmiştir²²¹.

Petrograd'daki Geçici Hükümet'in devrilmesi ve Türkistan'ın merkezinde bulunan Taşkent'te devrimci hareketlerin patlak verdiği haberi kısa süre sonra Buhara Emirliği'nin Rusça konuşulan bölgelerine kadar yayılmıştır. Sovyet rejiminin kurulmasından sonra, Buhara Emirliği, böyle bir hükümeti tanımamıştır. 1917'de Sovyet Türkistan hükümetinin başkanı Kolesov, Buhara Emiri Sait Alimhan'a, Sovyet Hükümeti'nin Emirlik ile ilişkileri geliştirmeye ve Buhara'nın egemenliğini tanımaya hazır olduğunu belirten bir telgraf göndermiştir. Ancak Buhara Emirliği bu telegrafi önemsemedi ve hatta Aralık 1917'de Sovyet Hükümetine iki tehdit mektubu gönderdi. İlk tehditte Emir, Türkistan'dan tüccarların mallarının Buhara'ya geçmesine hiçbir engel olunmamasını istemiştir. İkinci tehditte ise, Ceditler ve Gençbuharalılar'a (çoğunlukla yurtdışında eğitim görmüş Emir muhalifleri) Emirlik'in Ruslar'ın yaşadığı bölgelerine sığınma hakkı verilmemesini istemiştir. Çünkü bu oluşum Buhara topraklarında, Yeni Buhara adını almıştı ve Emir'in kontrolünde değildi.

²²¹ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 293-307

Türkistan Sovyet Konseyi'nin ikinci oturumu ilk tehdide tatmin edici bir şekilde cevap vermiş, ikincisini ise reddetmiştir. Aksine, Emir hükümetini, Buhara gençliği de dâhil olmak üzere emirlik içindeki tüm tehdit ve öldürmelere son vermeye çağırmıştır. Emirlik tarafından aynı politikanın sürdürülmesi, 2 Mart 1918'de Genç Buharalıların lideri Feyzullah Hocaev ve Sovyet Türkistan Hükümeti başkanı Kolesov'un tavsiyesiyle Emir'e karşı savaş başlatacak bir düzeye ulaşmıştır. Ancak bu mücadele 25 Mart'ta Emir'in hapisanesinde idam edilen Genç Buharalıların yenilgisiyle sona ermiştir. Buhara'daki bu olaydan sonra Genç Buharalıları Partisi gayriresmi olarak Fayzullah Hocaev tarafından ve Buhara Komünist Partisi (25 Eylül 1918'de Taşkent'te kurulmuş) Azimcon Yakubov tarafından yönetilmiştir. Genç Buharalıları ile Komünistler arasındaki temel fark Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin programına dayanıyordu ve bu nedenle Komünistler kendilerini bu partinin ve gelecekteki Buhara Türkistan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olarak görüyorlardı. Genç Buharalıları Partisi ise kendisini bağımsız bir parti ve gelecekteki Buhara Cumhuriyeti'ni de bağımsız olarak görüyorlardı. Dine ve şeriata dayanarak, halka yakın olmak istemişlerdir. Çünkü bu nokta komünistlerin programında yoktu. Buhara Komünist Partisi liderleri ise kentsel ve kırsal işçilere ve yoksullara dayanan emirlikte sosyalist bir devrimin mümkün olduğuna inanıyorlardı. Buhara gençliğinin liderlerine göre, Buhara devrimi, geniş bir yelpazede Buhara halkının, hatta orta ve küçük burjuvazinin yer alması gereken bir demokratik halk devrimi olmalıdır²²².

1920 olayları bağlamında Buhara konusu Türkistan Cephesi Komutanı M. V. Frunze 'nın kontrolü altındaydı. Çünkü 2 Şubat 1920'de Hive Hanlığı yerine Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Buhara Emirliği'nin devrilmesi Rus Sovyet Hükümeti'nin bir sonraki amacıydı. Böyle bir düşünce, Emirlik muhalifleri tarafından Buhara Emirliği'nin güneydeki Sovyet karşıtı güçlerin kalesi olduğu gerekçesiyle ortaya atılmıştır. Emir Alimhan 7 Temmuz'da, Hive Hanlığı'nın ortadan kalkması ile tüm Müslümanları İslam'ı ve Şeriati korumak için Sovyet devletine karşı cihat başlatmaya çağırarak bir fetva imzalamıştır. Bundan yararlanan F. Hocaev ve Buhara Komünistleri Frunze adına ayaklanmıştır. 25 Ağustos'ta Türkistan Cephesi Komutanı M.V. Frunze ve Ön Askeri Konsey üyesi, V.V. Kuibişev 3667 sayılı, esas amacı Buhara Emirliği'ni devirmek olan "Buhara'nın Asi İşçilerine Yardım Etmek İçin Sınır Askerlerine Rehber" adlı bir plan yayınlamıştır. 1 Eylül'de Emirlik, Sovyet hükümeti tarafından tamamen ele geçirildi. Toplamda, 29 Ağustos-2 Eylül arasında, on bir uçak Buhara'yı ele geçirmek için elli dokuz kez ve yetmiş dokuz saat uçmuş, ağırlığı iki bin

²²² Bobocon Gafurov a.g.e.s 361-371

on beş kilo olan yüz yetmiş bomba ve elli kilo ağırlığında Sovyetler propaganda broşürü atmıştır. 2 Eylül saat 10.00'da Buhara tamamen Kızıl Ordu tarafından ele geçirilmiştir. Böylece Kızıl Ordu tarafından ele geçirilmesiyle, Buhara'daki beş günlük kuşatma sona ermiştir. Emir 1 Eylül'de destekçileriyle birlikte Buhara'dan Doğu Buhara'ya (bugünkü Güney Tacikistan) kaçmıştır. Feyzullah Hocaev başkanlığında daha önce kurulan Buhara hükümeti Buhara'ya gelmiştir. Fayzullah Hocaev sadece Buhara Halk Denetleme Kurulu'nun başkanı değil, aynı zamanda Merkez Devrim Komitesi'nin ve Tüm Buhara Devrimci Komitesi'nin başkanıydı. Çünkü daha önce göreve aday gösterilen Komünist Parti başkanı, Buhara kuşatması sırasında şehrin bombalanmasını kabul etmemiş ve partidan kovulmuştu²²³. 1920 yılının başlarında, Buhara Emirliği'nin devrilmesiyle birlikte, Tüm Buhara Devrimci Komitesi, Buhara'yı Sovyet Halk Cumhuriyeti ilan eden bir bildirge yayınladı. Buhara'dan sonra Aralık 1920'den Nisan 1921'e kadar Kızıl Ordu'nun Doğu Buhara topraklarındaki askeri operasyonları sonucunda Emirlik tamamen ortadan kaldırılmıştır.

1918'in ortalarında Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında ve 1921'de Buhara topraklarında Sovyet düzeni henüz tam olarak kurulmamış ve güçlü bir muhalefetle karşılaşmıştır. Muhalifler arasında nüfusun tüm kesimlerinin temsilcileri dindar insanlar, demirciler ve sanayiciler (yani ulusal burjuvazinin temsilcileri), aydınlar, köylüler, ziraatçılar ve hatta işçiler bile vardı. Rus yanlısı kasaba ve köylerde muhalif harekete, yerel nüfusun yanı sıra monarşi yanlısı Ruslar da katılmıştır. Bazı yazarlar bu hareketi "iç savaş", "mücahitler hareketi", "basmacılık hareketi" olarak adlandırmışlardır. Bu adlandırmalar bir ölçüde kabul edilebilir. Ancak, anti-Sovyet hareketi olarak "iç savaş" ve "anti-Sovyet hareketi" olarak adlandırılması, o dönemin gerçekliğini tam olarak yansıtmaktadır. Bu hareketin ortaya çıkışının temel nedenleri şöyleydi.

1. Yerel halkın din ve geleneklerinin tanınmaması. Örneğin, Margelon'da (bugünkü Özbekistan'da bir şehir) yeni düzenin savunucuları Kur'an-ı Kerim'i halk içinde yakmış, Andican Camisi Kızıl Ordu için kışlaya dönüştürülmüştür;
2. "Öncelikle etkinliğini kısıtlayın sonra tamamen yasaklayın" ilkesi Bolşevik olmayan partiler ve toplumsal hareketlere karşı kullanılmıştır. Özellikle Sosyalist İşçi Partisi ve İslam Konseyi tüm partiler ve toplumsal hareketler içinde en etkili olanlarıdır. Bolşevik Parti'nin politikası hepsini birbirine düşürüp ortadan kaldırmıştır;

²²³ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 325-329

3. Özerk Hocent hükümetinin ortadan kaldırılması. Bu eylem, Fergana ahalisinin Sovyet hükümetine karşı ayaklanmasına yol açmıştır.
4. Arazi, fabrikalar, binalar ve diğer mülklerin geri alınması, bankaların kamulaştırılması, gıda dağıtım politikasının başlatılması.
5. Yeni hükümette, merkezde ve yerelde iktidara gelen bazı kişilerin uygunsuz eylemleri (rüşvet, halkın menfaatlerini göz ardı etmek vs).
6. İlk merkezi organların oluşumunda yerel nüfusun çıkarları dikkate alınmamış, böyle bir hükümetin kurulması sadece Rusların ve Rusça konuşanların yararına olmuştur. Tabii ki, yukarıdaki nedenlere anti-Sovyet hareketinin etkisinin yanı sıra, yabancı ülkelerin propagandası ve eylemleri de eklenebilir. Kısacası, tüm bu nedenler modern Tacikistan halkı da dâhil olmak üzere Türkistan halkının büyük bir bölümünü bu harekete çekmiştir.

1918'in sonundan itibaren, Ergaş, Madaminbek, Kör Şermat, Rahmankul, İslambek, Amankul, Mahmadsalih ve diğerleri tarafından yönetilen Sovyet karşıtı müfrezeler, bugün Kuzey Tacikistan da dâhil olmak üzere Fergana Vadisi'nin çeşitli bölgelerinde faaliyet göstermiştir. Madaminbek hükümet karşıtı güçlerin en etkili olanıymış. Kendi oluşturduğu "Türkistan Beyaz Müslüman Ordusu Başkomutanlığı", çerçevesinde küçük Sovyet karşıtı müfrezeleri birleştirebilmiştir. Bir dizi savaşta elde edilen zaferlerin bir sonucu olarak, 1924'te Sovyet birlikleri, kuzey Tacikistan'daki son muhalif bölgeler Mastçoh ve Uroteppa'yı almış ve böylece ulusal hareketlere son vermiştir²²⁴. Bedehşan'da Emir'in destekçileri hala etkindi. Etraflarında topladıkları Basmacılar, Sovyetlerle savaşmak için bölgenin dağlık konumundan yararlanmışlardır. Bu bölgede de 1919-1921 yılları arasında Tacik halkının kurtuluş mücadelesi sona ermiştir.²²⁵. Güney Tacikistan'da (doğu Buhara), 1921'de Kulab ve Balçuvan halkı yeni düzene karşı savaşmak için ulusal kurtuluş hareketleri başlamışlardır. Bu güçlere Emir'in eski bir yetkilisi ve Emir'in komutanı İbrahimbek başkanlık etmiştir. Aynı yıl Karatekin Vadisi, Fuzeyl Mahsum, Eşoni Sultan ve diğerleri tarafından yönetilen bir anti-Sovyet hareketine katılmıştır. Haziran 1921'in başında, Karatekin, Vahon ve Darvaz vadilerinde Sovyet düzeni kaldırılmış ve Emir'in hükümeti yeniden kurulmuştur. Ağustos 1921'in başında, Doğu Buhara'daki Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin olağanüstü temsilcisi Atahoca Puladhocaev'in girişimiyle, ulusal uzlaşma için ilk ciddi girişim

²²⁴ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 307-314

²²⁵ a.g.e. s 352-355

yapılmıştır. Sovyet karşıtı hareketin bazı liderleriyle görüşmüş ve onları yeni düzen için çalışmaya ikna etmiştir. 12 Ağustos 1921'de Atahoca Devletmentbey ile bir anlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Atahoca, Kızıl Ordu'yu Doğu Buhara'dan çıkarmayı ve onlara bağlı özel birimleri ortadan kaldırmayı kabul etmiştir. Öte yandan Devletmentbey, yukarıdaki koşulların yerine getirileceğine ve tüm grupların silahlarını yeni hükümetin temsilcilerine devredebileceğine söz vermiştir. Atahoca Pulathocaev, Eşoni Sultan ile benzer bir anlaşma imzalamıştır. Sovyet karşıtı güçlerin ana liderlerinden sadece İbrahimbek, Fuzayl Mahsum ve diğerleri yeni rejimle müzakere etmeyi reddetmiştir. Bununla birlikte, Ata Pulathocaev'in ulusal uzlaşma çalışmalarının sonuçlarından, o zamanki Buhara Cumhuriyeti'nin bazı liderleri ve özellikle V.V.Kuibyshev ve Buhara'daki Rusya Federasyonu temsilcileri hoşlanmamış, anlaşmalar yok sayılmıştır. Bu nedenle Devletmentbey ve Eşoni Sulton, yeni düzene karşı mücadeleye devam etmiştir. Buhara Cumhuriyeti'ndeki zor durum ve hükümetin yetersizliği, Doğu Buhara'daki istikrarsız durum, yeni düzenin henüz halk tarafından benimsenememesi, aksine, çeşitli anti-Sovyet gruplarının yükselişi; Buharalı mültecilerin büyük bir merkezi olan yeni rejimden memnun olmayan Afganistan'daki mülteciler, Emir Alimhan ve İngiliz yetkililer tarafından dış Sovyet karşıtı güçlere verilen destek vb. Enver Paşa'nın Basmacıların lideri olarak atanmasının ana nedenleridir. Kasım 1921'de, eski Türk albay Enver Paşa Doğu Buhara'daki Sovyet karşıtı güçlerin genel komutanı ve "İslam ordusunun" başkomutanı Emir Alimhan tarafından atanmıştır. Ancak eski komutan İbrahimbek, Enver Paşa'ya boyun eğmeden, işbirliğine devam etmiştir. 1922'de İbrahimbek ve Enver Paşa bugünkü Tacikistan şehirlerinin çoğunu ele geçirmiştir. Sovyet Rusya liderleri, Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da toplanmış yaklaşık 20.000 kişilik bir ordu ile oluşturduğu tehdidin sadece Buhara'daki Sovyet düzeninin varlığına değil, tüm Orta Asya'ya ciddi bir tehdit oluşturduğunun farkındaydı. Enver Paşa da amacını saklamamış ve 19 Mayıs 1922'de Rus Sovyet Hükümeti'ni Buhara, Türkistan ve Harzem topraklarında kurulacak olan İslam monarşik devletini tanımaya ve Kızıl Ordu'yu on beş gün içinde geri çekmeye zorlamıştır. Bu talepler tarihte "Enver Paşa tehdidi" olarak bilinir. Bu tehditten sonra Enver Paşa'yı yenmek, Rus Sovyet Hükümeti için en önemli görevlerden biri olmuş, Enverpaşa'ya karşı çok sayıda Kızıl Ordu askeri seferber edilmiştir. 15 Haziran 1922'de Enver Paşa'ya karşı Kızıl Ordu tarafından büyük çaplı bir saldırı başlatılmıştır. Bir dizi savaş, Enver Paşa'nın 17-20 Temmuz 1922'de Balçuvan'a geri çekilmesiyle sonuçlanmış ve burada bir çatışma

sırasında aldığı beş kurşun yarası ile vefat etmiştir. Sonuç olarak Enver Paşa Afganistan'a geçmeden trajik bir şekilde öldürülmüştür²²⁶.

Yukarıdaki tüm olayların (kurtuluş ya da Basmacılık hareketi) sonucunda Türkistan, Buhara ve Harzem'in topraklarını ulusal olarak sınırlama sorunu ortaya çıkmıştır. Komünist Parti Merkez Komitesi 1924'ün başında bu sorunu çözmek için farklı kimlikler arasında hem kültürel-ulusal hem de ekonomik nitelikteki çıkarların sürtünme ve düşmanlık yarattığını belirten kararları kabul etmiştir. Aynı zamanda, farklı cumhuriyetler arasında “bölünmüş” etnik grupların korunması, bunların gelişmesini geciktirebilir, tecrit ve kültürel geriliğine katkıda bulunabilirdi. Her milliyetin homojen bir “hem ulusal bazda, hem de ekonomi ve günlük yaşam biçiminde” birleşmesinin önkoşullarının “politik ve ekonomik olarak bir bütünü temsil eden” ayrı bir bağımsız birime dönüştürülmesi fikri olgunlaşmıştır. Orta Asya'da üç ulusal cumhuriyet - Özbek, Türkmen ve Kırgız²²⁷ (Kazak) yaratma planı ortaya çıkmıştır. Özbek, Türkmen ve Kazakların ‘taleplerinin’ yanı sıra böyle bir yeniden dağıtım için hangi stratejik güdüler vardı? Örneğin, İlk olarak, Bolşeviklerin genel ulusal politikasının eylemsizliği. Bu politika, ülkenin batı bölgelerindeki Bolşevikler tarafından - milliyetçi fikirlerin ve siyasi partilerin güçlü olduğu Ukrayna'da (kısmen Transkafkasya ve Volga bölgesinde) oluşturulmuştur. Geliştirilen ilkeler, daha sonra neredeyse otomatik olarak diğer bölgelere aktarıldı. Böylece, ulusal sınırlama Orta Asya'nın koşulları dikkate alınarak değil, Merkezi yönetimden dikte edilerek uygulanmıştır. İkincisi, Bolşevik siyasetinde dış politika yönü çok önemliydi. Orta Asya, Bolşeviklerin ulusal devrimi yaymak ve Büyük Britanya ile çatışması için bir tür karakol ve Doğu'da bir köprü olarak görülüyordu. Ulusal ideoloji, Sovyet Rusya'nın uluslararası alanında önemli bir oyuncu olmasına neden olarak kabul görülebilir²²⁸. Tacik kimliğinin ulusal bir devlete sahip olması, Özbek kimliğine bağlı olduğu için her şekilde Özbekistan'ın kuruluşu konumuzla ilişkilidir. Ondan dolayı Özbekistan, hem Ceditlere imtiyaz hem de elitlerin Türkçülük (Pantürkizm) ruhunu çeşitli etnik unsurlara bölmenin bir yolu olan bir tür “Küçük Türkistan”dı. Özbekistan'ın kurulması, özellikle Türkistan'da Türk kimlikleri arasında Pantürkizm duygularıyla mücadele etmenin yollarından biriydi. Bunun yanı sıra, etno-ulusal kopuş, Ceditlerin bir önceki “Türk (veya Türkistan) projesine” en yakın biçimde “Özbek projesini” uygulamaya çalıştığı bir durum yaratmıştır. “Özbek” terimi uzlaşmayı yansıtıyordu. Bolşevikler için Pantürkizm güdülerinin

²²⁶ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s 355-362

²²⁷ Bugünkü kazakları kırgız ve Kırgızları ise karakırgız adlandırılmıyormuştur.

²²⁸ Sergey Aşaşın, “Natsiostroitelstvo i natsionalizm: Srednyaya Aziya”, *Vestnik Rossiyskoy Natsii*, 2009 r., № 3(5), s. 112–136

arka plana düşmesi ve eski ceditlerin Pantürkizm ile bağlantısını sürdürmesi önemliydi. "Büyük Türkistan" ("Özbekistan") projesi, nüfusun az çok homojen bir ulusa dönüşmesini öngörüyordu. Bu hedefe, 1926 nüfus sayımında, Özbekistan nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan Sart kavminin Özbekler'e katıp Özbek ilan edildiği zaman ulaşılmıştır. Aynı zamanda Özbekler, Rus istatistik kaynaklarına göre, eski Türkistan Bölgesi'ndeki tüm sakinlerin üçte birlik kısmını oluşturuyordu. Özbeklere küçük gruplar Kurama Türkleri, Kaşgarlar (Kaşgarların bir kısmı Uygurlar olarak kaydedilmiştir), Araplar ve Taciklerin bir kısmı eklenmiştir. Ancak, iktdardakiler hemen dilsel ve kültürel birleşme hedefi koymamışlardır. Her grup kendi özelliklerini korumuş, Özbek kimliğini yaymayı ve bu seviyede yeni devlete sadakat oluşturmayı hedeflemişlerdir. Özbek projesinin bir başka ilginç detayı da başkent'in Semerkant'a transferi idi. Bu eylemin aynı anda birkaç sembolik yönü vardır. Birincisi, Buhara elitlerinin Özbekistan'ın yaratılmasındaki rolünü vurgulayan ve Taşkent'in Rus emperyal gücünün eski merkezi olarak rolünü azaltmaktır. İkincisi, Tacik dilinin Semerkantlılar arasında yaygın olduğu göz önünde bulundurularak, yetkililer farklı grupların dilleri ve kültürleri ile ilgili esnekliklerini göstermişlerdir. Üçüncüsü, Timur döneminde bölgenin başkenti olan Semerkant'ı yeniden canlandırmaktır. Bütün bunlar Özbek milliyetçiliğinin gelecekteki gelişimine damgasını vurmuştur²²⁹. Özbek projesi çerçevesinde ulusal ayrılma sırasında, aslında "Tacik konusu" ilk kez ortaya çıkmıştır. 1924 yılında Tacikistan sadece özerk bir bölge olarak planlanmış, ancak sonuç olarak Özbek SSCB'nin bir parçası olarak özerk bir cumhuriyet kurulmuştur (Pamir Tacik cumhuriyetinin bir parçası olarak özerk bir bölge olmuştur). "İlk" Tacikistan yönetimi, eski Buhara'nın geri ve en uzak bölgesi olan eski "Doğu Buhara" topraklarından kurulmuştur. Basmacılığa karşı etkin mücadele sırasında, Doğu Buhara'da özerk bir yönetim kurulmuştu. Etno-ulusal çağrışımları olmasına rağmen "Doğu Buhara"nın Tacikistan olarak yeniden adlandırılması, aynı zamanda Tacik teriminin "dağların insanları" ve "Farsça konuşan" olarak algılanmasını daha da yansıtmaktadır. Özbekistan'da ise Tacik dili "yararsız" ve "gereksiz" olarak kabul edilmiş ve önce Türkçeye sonra Özbekçeye geçiş teşvik edilmiştir. 1924'te Tacik konusu tartışılırken bağımsız bir Tacikistan kurulması için öneriler ortaya konmuştur. "Taciklerin Durumu Üzerine Tezler" bölümünde, Türkistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı üyesi, sonra Tacik Ulusal-Bölgesel Ayrılma Alt Komisyonu'nun bir üyesi A.Hocibaev (o zamanda 24 yaşında bir genç) "Ceditlerin bir kısmı (Tacikler dâhil) devrimi benimsemiş, ancak Pantürkizm ideolojilerinden vazgeçmemiştir." demektedir. Kısa süre sonra Hocibaev,

²²⁹ a.g.m. s.115

Müslümanlar ve Türkler yerine Özbekler, Kırgız, Türkmenler, Uygurlar ve Taciklerin ortaya çıktığını yazarken, Kırgızlar, Türkmenler ve Özbekler kendilerini özellikle iyi ifade etmişler, ancak Tacikler "kültürel ve bazı ekonomik taleplerini keskin bir şekilde ortaya koymaya cesaret edemediler." demektedir. Bu bölgede yaşayan birçok tacik kökenli insanın ulus olarak Tacik olmadığını ya da Özbekler tarafından asimile edilmeleri gerektiğini iddia etmelerini mümkün kılmıştır. Bunun sonucu olarak A.Hocibaev, Tacik kimliğinin yaşadığı toprakların Tacik devletinin doğal sınırı olması gerektiğini dile getiren bağımsız Tacikistan projesini ana hükümlerini formüle etmiştir. Hocibaev'in olduğu Tacik alt komisyonu, toprak iddialarında çok mütevazı olmasına rağmen, TASSC'ye Pencikent ve Uroteppa şehirlerinin dâhil edilmesiyle, " 24 Ekim 1924'te Tacikistan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur"²³⁰.

Büyük Tacikistan projesi 1927-1929'da olgunlaşmıştır. Bu plan iki bileşen içeriyordu: Tacikistan topraklarının genişletilmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde statüsünün güçlendirilmesi idi. Bu planın gerçekleşmesi, bölge nüfusunun çoğunluğunun (özellikle eski Sart) daha önce Özbekler'le yapıldığına benzer şekilde Tacik olarak yeniden kaydedilmesine bağlıydı. Kendilerini Tacik olarak tanımlama konusunda çekingen olan Bölge sakinlerinden, pasaportlarına zorla Özbek yazıldığı, dillerini öğrenmelerine izin verilmediği gibi çok sayıda ilham verici şikâyet alan, "Tacik Meseleleri Komisyonu" oluşturulmuştur. Tacik projesinin destekçileri, asgari şart olarak Tacikistan'daki, Hocent Bölgesini de içerecek şekilde coğrafi sınırları belirlemişlerdi. Tacikistan'ın Buhara, Semerkant, Surhanderya ve Kaşkaderya bölgelerine aktarılması sorunu da vardı. Özbekistan sadece Taşkent, Harzem ve Fergana'nın bir kısmında kalabilirdi. Bu durumda, Tacikistan Orta Asya'nın ana cumhuriyetine dönüşmüş olacaktı. Tacik tarafı Rus oryantalistlerinden bolca alıntı yapıp, argümanlarını temel olarak dil, kültür ve tarih konularıyla sınırlamıştır²³¹. Moskova'nın Tacik projesine artan ilgisinin birkaç nedeni vardı ama asıl mesele, Afganistan ve İran arasındaki sınırda devrimin fikirlerini ithal etmek için bir tür "köprübaşı" yaratma arzusu idi. (Afganistan'daki Habibullah Kalakoni'nin Tacik Hükümetini yıkmasına ve Büyük Vatanseverlik Savaşı'na kadar Bolşevikler bu politik hileyi kullanmışlardır. Çünkü o zamana kadar Tacikistan'ın Afganistan'a ve İran'a katılıp, büyük Fars devleti oluşturma korkusu vardı). Haziran 1929'da Komünist Partisi Merkez Komitesi (KPMK) Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurmaya karar vermiştir. O yılın ekim ayında bağımsız Tacikistan gerçeğe dönüşmüştür. Hocent ve

²³⁰ Sergey Abaşın, "Natsiestroitelstvo i natsionalizm: Srednyaya Aziya", *Vestnik Rossiyskoy Natsii*, 2009 г., № 3(5), s.116

²³¹ Sergey Abaşın, "Natsiestroitelstvo i natsionalizm: Srednyaya Aziya", *Vestnik Rossiyskoy Natsii*, 2009 г., № 3(5), s.121

tüm çevresi yeni Orta Asya cumhuriyetine transfer edilmiş ancak, bölgesel değişiklikler konusundaki anlaşmazlıklar devam etmiştir. 1930'un başında SSCB Merkez Yürütme Kurulu Başkanlığı tarafından Surhanderya vilayetini ve Urgut bölgesi (Semerkant yakınındaki bölge) Tacik SSC'ye ekleme kararı alınmış, lakin on gün sonra bu karar askıya alınmış ve gelecekte hiçbir zaman uygulanamamıştır. Büyük Tacikistan projesinin başarısızlığa uğramasındaki ana neden, yetkililerin böyle bir yeniden dağıtımın uygunluğu konusundaki tereddütü ve hâlihazırda alınmış olan kararlardaki ataletleridir. Ayrıcalıklı statüsünü savaşmadan teslim etmeye yanaşmayan Özbek elitinin direnişi de önemli bir rol oynamıştır. Ek olarak, terk edilmesi zor olan Özbekliğin sembolik kaynakları yaratılmıştır. Özbeklerin geçtiği kimlik değişikliği prosedürünün tamamını tekrarlamak ve Özbekleri tekrar Taciklere dönüştürmek imkânsızdı. Özbekistan'ın kendisi de değişikliklere uğramış, 1930'da Özbekistan'ın başkenti Semerkant'tan Taşkent'e taşınmıştır. Sonuç olarak, geri kalmış ve erişimi güç bir bölge olan eski "Doğu Buhara", toprakları üzerinde bir Tacikistan kurulmuştur. Ancak bu ülkeyle "Büyük Tacikistan" arasında önemli farklar vardı. Bölge coğrafi açıdan, eski Doğu Buharayı daha çok anımsatıyordu, ancak statü (ayrı bir mustakıl cumhuriyeti) ve gerekçelendirme (etnik köken) açısından, planlanan "Büyük Tacikistan" ın tüm unsurlarını korumuştur. Hocent vilayeti ve Batı Fergana'nın transferi önemli bir gerçeği meşrulaştırmıştır: Tacikler sadece dağ sakinleri değil, aynı zamanda ovaların yerleşik nüfusu, büyük şehirlerin sakinleri, yazılı medeniyetin evlatları olarak kabul edilmiştir. "Tacik projesi" nin iddiaları maddi düzenlemelerle teyit edilmiş, ancak tam olarak tatmin edici bir noktaya ulaşmamıştır. "Büyük Tacikistan" fikri, ilk olarak Tacik tarihçi N. Negmatov tarafından delillendirilen "Tarihi Tacikistan" kavramı şeklinde formüle edilmiştir. "Tarihi Tacikistan" coğrafi olarak Özbekistan ve Tacikistan topraklarının tamamı, Kırgızistan ve Türkmenistan topraklarının belli bir parçası, Kazakistan, Çin, Afganistan ve İran topraklarının belli parçalarıydı. Bu bölgeler "Tacik halkının etnik oluşumunun gerçekleştiği bölge" ya da "MÖ 1. yüzyılda Tacik halkının tarihi yerleşim yerleri ve etnik kültürü alanı" aynı zamanda "Tarihi Tacikistan" topraklarının devlet sınırları kazandığı Samaniler'in topraklarıydı. "Tarihi Tacikistan" fikri Tacik milliyetçiliği için bir dizi karmaşık meseleyi ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, Taciklerin "Tarihi Tacikistan" mirasında hak iddia etme hakkına sahip İranlılardan nasıl farklı olduklarıdır. Bazı ideologlar Taciklerin modern Tacik devletinin temellerini baltalayan "büyük İran ulusunun" bir parçası olarak görülmesini öneriyorlar. "Tacikliği" koruma ve "İranlılık"ta çözümlenmesini engelleme görevi büyük sorunlara yol açmaktadır, çünkü Taciklerle

İranlılar arasındaki farklar kültürel ya da dilsel olmaktan daha çok mezhepsel inançlardır (Sünnilik - Şiiilik)²³². Lakin başka bir delil ile İranlı ya da Fars kimliği dil ve kültür olarak Tacik kimliğine yakın olabilir ondan dolayı bazı araştırmacılar Tacikleri Doğu Farslar ya da Doğu İranlılar olarak adlandırmaktadırlar. Çünkü Tacik ve İran kimliği tarihteki Ariyan kavimlerdir. Tacik milliyetçiliğinin ikinci zor meselesi Tacik diasporasına yönelik tavidir. Diasporalar ile ilgili strateji, “Özbekler” tarafından kendilerine özbek nüfus kimliği verilmiş olan Taciklere aslında Tacik olduklarını hatırlatmaktır. Dahası, Tacik milliyetçiliğinin gözleri öncelikle Buhara ve Semerkant'ta yöneliktir. Aynı zamanda, Fergana vadisinde, Kırgızistan ve Kazakistan sınırları içinde kalan “potansiyel” Taciklerle daha az ilgilenmektedir. Afganistan Tacikleri hakkında aktif bir tartışma yoktur, ancak bu eyaletteki Tacik diasporası on beş milyon kişiye ulaşmışken asıl sorun “Büyük Tacikistan” projesinin neden gerçekleşmediği sorunudur. "Kim suçludur?" sorusu aynı zamanda ulusal ideolojinin bir parçası olmuştur. Bu sorunun cevabı "Kendisini inkâr ve başkasının kültürünün yüceltilmesi" olarak verilmektedir.

TSSC kurulduktan sonra Sovyetler Birliği'ndeki ekonomi tamamen planlı çiftçiliğe aktarılmış ve ülkede 1928-1932 yıllarını kapsayan ilk beş yıllık plan kabul edilmiştir. Bu plan, 5 yıllık bir süre boyunca Tacikistan SSC'si de dâhil olmak üzere Birliğin ve Birlik cumhuriyetlerinin görevlerini içeren bir Birlik-Devlet planıdır. Belirlenen amaç ve hedeflere bağlı olarak, yeni dönemin, yani 1929-1941'deki değişikliklerin bir sonucu olarak, aşağıdaki sonuçlar elde edilmiş olmalıdır:

1) Siyasi hayatta eski hükümetin tüm işaretleri kaldırılıp, işçi sınıfının ve müttefiki köylülüğün üstünlüğü güçlendirilmiştir. Buna proletarya diktatörlüğünün sağlanması ve daha da geliştirilmesi deniyordu. Bu hedefe ulaşıldığında, proletarya diktatörlüğü bir ulus devlet olmalı;

2) Sosyal ve ekonomik hayatta insan sömürsünün kaldırılması ve sosyalist bir toplum temellerinin inşası anlamına geliyordu. Bu amaçla, ülkede başarılı bir sanayileşme ve kolektifleştirme seferinin yanı sıra bu sektörlerin daha da geliştirilmesi planlanmıştır:

3) Kültürel hayatta ana görev, insanların zihinlerini kökten değiştirmek ve zihinlerini sosyalist toplumun gereklilikleriyle aynı çizgiye getirmektir. Kısacası, 1929-1941'de tüm parti, devlet ve kamu kuruluşlarının faaliyetleri yukarıdaki görevleri yerine getirmeyi amaçlamıştır. Bu

²³² Sergey Aşaşın, “Natsiestroitelstvo i natsionalizm: Srednyaya Aziya”, *Vestnik Rossiyskoy Natsii*, 2009 r., № 3(5), s. 123

yıllarda, Tacikistan'ın geri kalmışlığı nedeniyle, bu görevlerin uygulanması için Sovyetler Birliği bütçesinden sağlanan fonun % 70 ila 80'i olduğu belirtilmelidir.

Bu beş yıllıkların Tacikistan'ın Sovyet liderleriyle birlikte tüm dönemlerini içerecek şekilde bir tablo içinde verilmesi uygundur. Bu tablolar iki kısımdan oluşup, biri 1929'dan 1941'e, diğeri 1941'den 1991'e kadar iki dönemi kapsamaktadır.

Tacikistan Başkanları

Başkanlık dönemi

Nusratullo

Mahsum²³³

Aralık 1920'de, Bolşeviklere katılmıştır 1922'de Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Doğu Buhara için Merkezi İcra Komitesi'nin yetkili temsilcisi olmuştur ve daha sonra bölgedeki durumu iyi tanıyan bir kişi olarak Doğu Buhara bölgesel yürütme komitesinin başkanı olmuştur. 1924 yılında ulusal-toprak sınırları kurulurken Taciklerle ilgili alınan yanlış kararlar hakkında Stalin'e mektup yazmıştır. 1924-1929'da TSSMC Başkanı, 1929-1930 TSSC Başkanıdır. İlk tren 1929'da Duşanbe'ye gelmiş, Vaşş sulama kanalının inşası bu dönemde tamamlanmış ve bu da 94 bin hektarlık arazinin tarımsal sulamaya kavuşmasına yol açmıştır. Nusratullo Mahsum, birçok arkadaşı gibi, 8 Temmuz 1937'de tutuklanmıştır. 31 Ekim'de sahte karşı-devrimci faaliyet suçlamasıyla vurulmuştur. 2006 yılında Tacik Devlet Başkanı İmamali Rahmon ölümünden sonra kendisine "Tacikistan Kahramanı" unvanını vermiştir.

**Mirza
Guseynov(1930-1933)**

Guseynov döneminde, 1930-1932 yılları arasında konserve fabrikaları işletmeye alınmıştır. Duşanbe triko fabrikası (1933) kurulmuştur. 1933'te cumhuriyette okul sayısı 9 olmuştur. Cumhurbaşkanlığı döneminde İbrahimbek liderliğindeki Basmacı isyanı sona ermiştir ve İbrahimbek'i Moskova'ya göndermiştir²³⁴.

²³³ İz dehkan v bolşeviki: jizn, smert i nasledie Nusratullo Maksuma, *Sputnik*,15.12.2019
<https://tj.sputniknews.ru/opinion/20191215/1030396377/nusratullo-maksum-ussr-repressii-tajikistan.html><https://tj.sputniknews.ru/opinion/20191215/1030396377/nusratullo-maksum-ussr-repressii-tajikistan.html> 05.07.2020

²³⁴ Eldar İsmailov.Oçerki po istorii Azerbaydjana,Moskva, Flinta, 2010, s 262

Grigoriy Broydo
(1933-1935)

1933-1935 yıllarında TSSC Başkanı olarak görev yapmıştır. Bu kısa dönemde Hocent'te İpek fabrikası açılmıştır. Hala atlas ve adrasları (Kadınların geleneksel elbiseleri) ile meşhurdur. Ziraat Üniversitesi (1934) kurulmuştur²³⁵.

Suren Şaduns
(1935-1936)

Kendisi sulama ve pamuk konusunda uzmandı, bu yüzden Suren dönemi sulama ve pamuk üretimini geliştirmek gibi işler ile sonlanmıştır. Başkanlığının son senesinde Varzob HES kurulmuştur. Paris'te Meyve fuarında Hocent konserve fabrikasının kayısı reçeli birinciliği almıştır. Kasım 1937'de İlk tiyatro Duşanbede'de açılmıştır.

Urunboy
Aşurov(1936-1937)

Başkanlık döneminde Varzob HES kurulmuştur. 1937 yılında Paris'te Meyve fuarında Hocent'in konserve fabrikasının kayısı reçeli 1.yeri almıştır. Kasım 1937'de İlk teatro Duşande'de açılmıştır²³⁶.

Dmitriy Protopopov
(1937-1946)

Bu dönemde çok sayıda kişiyi Sibirya'ya sürgün etmiştir. Fergana ve Vahş sulama kanalı işine başlanmıştır. 1943 yılında ilk defa buğday üretimi Tacikistan'a yetecek dereceye ulaşmış, fazla olan bir ton buğday savaşçılara gönderilmiştir. Bu dönemin kurbanlarından biri, 1929-1932 yıllarında ilk yönetici sekreteri, daha sonra Tacikistan Komünist Partisi'nin ikinci sekreteri Şirinşoh Şohtemur'du²³⁷.

22 Haziran 1941'de Almanya SSCB'ye karşı savaşa başlamıştır. Bu savaş eski SSCB'de Büyük Vatan Savaşı (BVS) olarak adlandırılmıştır. Tacikistan'dan savaş sırasında toplam 254.000 kişi gönderilmiştir. Tacikistan'dan gönderilen 58.000 kişi askeri operasyonlarda cesaret gösterdiği için SSCB devlet madalyalarını kazanmıştır. 54 kişiye Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmiş, ayrıca Sovyetler Birliği Kahramanları arasında yer alan Onur

²³⁵ Germanov V. A, "Noviy dokument po istorii sovetskogo Turkistana načalo 20-kh govov' v", Obşestvennie nauki v Uzbekistane. 1991. № 4. s 41-47

²³⁶ Aşurov Urunbay Aşuroviç <https://centrasia.org/person2.php?st=1065094737> 06.07.2020

²³⁷ Hotamov N., Dovudi D., Mulloconov S., a.g.e. s.454

Derecesi'nin üç derecesi de 19 kişiye verilmiştir. BVS yıllarında, genç Tacikler, Brest Kalesi'nin cesur savunmasından Berlin'in alınmasına kadar pek çok çatışmaya katıldılar. Özellikle Brest Kalesi'nde hizmet veren makineli tüfekçi Akbar Mahmudov, 23 Haziran 1941'de yoldaşlarıyla katıldığı çatışmada hayatını kaybetmiştir. Dahası, cumhuriyetimizin savaşçıları Moskova yakınlarındaki çatışmalarda, Stalingrad'ın yoğun savaşında ve Leningrad Savunması'nda da paha biçilmez kahramanlıklar göstermiştir. Örneğin Ahmed Turdiev, sekiz Sovyet devletinin temsilcileriyle birlikte yaklaşık iki ay Stalingrad'daki "Pavlov" evini düşmana karşı savunmuştur. Öte yandan Kursk Savaşı'nın, II. Dünya Savaşı'ndaki en büyük tank muharebelerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu savaşta 5-7 Temmuz 1943'te Hoca Kencaev, bataryasıyla çeşitli düşman tanklarını imha etmiştir. Daha sonra hayatını kaybeden Kencaev'e başarıları nedeniyle Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmiştir.²³⁸

Yine aynı savaşta İsmail Hamzaliev, 8-10 Temmuz 1943'te isimsiz bir kahraman olarak yer almış ve düşman tanklarına saldırmıştır. O da başarıları nedeniyle, Sovyetler Birliği Kahramanı unvanıyla onurlandırılmıştır. Hadi Kencaev ve İsmail Hamzaliev'in BVS sırasında bu ünvanı alan ilk kişiler arasında olduğu belirtilmelidir²³⁹. Tacikler pek çok cephede SSCB için çarpışmıştır. Almanlara karşı kazanılan zaferde Taciklerin önemli katkısı olmuştur. Savaş sonrası dönemde D.Protopopov Moskova'ya çağırılmış ve onun yerinde Babacan Gafurov Tacikistan Başkanı olmuştur.

Tacikistan başkanları	Başkanlar dönemi
	Gafurov ²⁴⁰ Sovyet Doğu Araştırmalarının Babası olup ²⁴¹ Tacikistan ve Taciklerle ilgili dünya toplumunun imajını değiştirmiştir. Tanınmış bir bilim adamı olarak 1946-1956 yılları arasında Tacikistan başkanlığı yapmıştır. Döneminde ülkenin ilk marşı seslendirilmiş ve ilk trolleybüsler Stalinabad'a (o zamanki Duşanbe) gelmiştir. 1948'de Devlet Üniversitesi

Babacan Gafurov

²³⁸ a.g.e. s. 455

²³⁹ a.g.e. s. 456

²⁴⁰ A. M. Prokhorov . "Gafurov Bobocon Gafuroviç" , : [v 30 t.], 3.izd. Moskva : Sovetskaya ensiklopediya, 1969—1978. s 78

²⁴¹ Otets sovetskogo vostokovedeniya: Gafurov Bobocon i rasvet İV RAN, Sputnik, 10.09.2019

<https://tj.sputniknews.ru/Tajikistan-moscow-history/20190910/1029632850/bobocon-gafurov-moscow-institut-vostokovedenie.html> 07.07.2020

(1946-1956)

(Milli Üniversite) ve 1951 yılında Bilimler Akademisi kurulmuştur. Bu akademinin ilk başkanı Sadriddin Ayni²⁴²'dir.548 yeni okul yapılmıştır. Bilimle ilgili kurumların teşekkülü ve bilimsel ilerlemelerin çoğu bu döneme rast gelir. Bu gelişmelerin çoğu Gafurov'un çalışmalarının sayesinde olmuştur. Kendisine Tacikistan Kahramanı (1998, ölümünden sonra) unvanı verilmiştir.

Tursunboy
Ulcaboev
(1956-1961)

Sovyetler Birliği hükümetinin o zamanki dev projeleri Norak HES ve Rogun HES inşasına karar vermesini sağlayan başkan idi. Tacikistan için Nurek HES en önemli ve günümüzde de Orta Asya'daki en güçlü santraldir. Nurek hidroelektrik santralının inşası kararının ardından Tursunzade'deki alüminyum fabrikasının da yapım kararının Moskova'dan alınmasını başarmıştır. Ulcaboev sayesinde, özellikle Tacikistan'ın yeni topraklarının gelişmesi için, BAM (Büyük Aşt Masifi) planlaması başlamıştır. İnisiyatifi ile Yovon topraklarındaki Vahş nehir kanalının inşası, Yovon bozkırları ve Sovyet Tacikistan çöllerinin geliştirilmesi ve sulanmasına başlanmıştır. Ulcaboev, Tacikistan'da tarım ve sanayinin gelişmesi için temel oluşturmuştur²⁴³.

Cabbor Rasulov
(1961-1982)

Tacikistan'ın sanayileşmesine katkıda bulunan ve Tacikistan tarımını yeni bir seviyeye yükselten insanlardan biridir. Yönetimi sırasında Vahş azotlu gübre fabrikası, Duşanbe Termik Santrali (1968) , Yovon Termal Santrali (1971) ve Horug HES (1970) inşa edilmiştir, 1972-1979 döneminde Norak HES'in (9 adet) tüm birimleri çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde 1980'de Tacikistan Cumhuriyeti tarihinde ilk defa 1 milyon tondan fazla pamuk üretilmiştir.

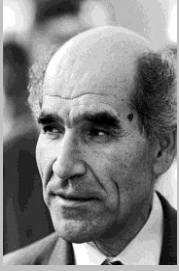

Boygozi Hes'inin tüm birimlerinin (4 birim) çalışması bu başkanın döneminde olmuştur.

²⁴²Tacik Sovyet yazar ve bilgin, Orta Asya halklarının tarihi ve edebiyatı üzerine eserlerin yazarı. Tacik Sovyet edebiyatının kurucusu ve Özbek Sovyet edebiyatının kurucularından biridir. Tacikistan Kahramanı (1998, ölümünden sonra).

²⁴³ T. Ulcaboev. 'Ştrikhi k portretu', 29 aprelya, 2016, Asia-Plus <https://asiaplustj.info/ru/news/life/person/20160429/t-uldzhabaev-shtrikhi-k-portretu> 10.07.2020

Rahman Nabiev
(1982-1985)

Kahhar
Mahkamov
(1985-1991)

Gorbaçov'un Glasnost ve Prestroyka politikasını destekleyerek, milletin (Tacik kimliğinin) kendi tarihinden, kültüründen uzak kalmasını dile getirmiştir. Alüminyum fabrikasının kurulmasından sonra Brejnev²⁴⁴ döneminde kurulması planlanan uçak fabrikasının yapımına başlanmıştır ama Sovyetlerin dağılması ile bu fabrika kurulamamıştır. Yönetiminin son senelerinde Tacikistan'da bir takım olaylar olmuş , devleti bağımsızlık ve iç savaşa götürmüştür.

Tacikistan'da Komünist partinin liderlerinin (başkanlar), en ünlüleri Nusratullo Mahsum'dan sonra Babacan Gafurov ve Tursunboy Ulcabaev'dir. "Tacikler" gibi birçok kitap yazan Babacan Gafurov SSCB'de büyük saygı görmüştür, Gromiko ve Primakov gibi isimler üzerinde bile etkisi olmuştur²⁴⁵.

Gafurov 700 sayfanın üzerinde, 2 bölümden oluşan bir kitap yayımladı. SSCB'nin Doğu devletleriyle olan bütün diplomatik ilişkileri bu büyük insanın elinden geçiyordu. Diplomat ve SSCB Bilimler Akademisinin Doğu Araştırmaları Enstitüsü²⁴⁶ başkanı olan Gafurov'un Doğu ve İslam devletlerinin tüm liderleriyle dostane ilişkileri vardır. Cengiz Aytmatov, Babacan Gafurov'un, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve diğer ülkelerin Doğu Enstitüleri ve Akademileri'nin kurulmasına önemli katkılarda bulunan Sovyetler Birliği'nin cesur ve kararlı bir yöneticisi olduğunu söyler²⁴⁷. 1999 yılında TC Cumhurbaşkanı İmamali Rahman'ın emriyle TC'nin ulusal kahramanlık unvanı Babacan Gafurov'a verildi.

²⁴⁴ Brejnev döneminde Alüminyum fabrikasının inşasından sonra Tacikistan yöneticileri, bir parça alüminiyumu hediye olarak Kremlin'e götürdükleri zaman, Brejnev Kosıgn'a bakarasin bunlar uçak fabrikasını kurulmamızı da isterler demiş...

²⁴⁵ Babacan Gafurov https://bgafurov.blogspot.com/?fbclid=IwAR39NmBBcR1xpN_dMH4ACtnNtKUBvWktq-62zMTmZ4-mBWJ2FyNigJ5_t8 (06.05.2019)

²⁴⁶En eski institü, 1818'de Çarlık Rusya'dan bugüne kadar çalışıyor, ünlü müdürleri B.Gafurov, E.Primakov.

²⁴⁷A. M. Prokhorov в“Gafurov Babacan Gafuroviç” , *Bolşaya sovetskaya ensiklopediya* : [v 30 t.], 3.izd. Moskova. : 1969—1978. s 78

Gafurov İndira Gandi ile

Tursunboy Ulcaboev ise Nikita Kruşev ile iyi ilişkilerde bulunmuş ve o dönemdeki büyük projeleri Tacikistan'a çekmiştir. T. Ulcabaev'in ekibinin yaptığı çalışmalar, 60'lı ve 70'li yıllarda cumhuriyet ekonomisinin dinamik gelişimi için sağlam bir temel haline gelmiştir. Hocent, Konibadam ve Kulab vadisinde binlerce hektarlık çöl arazisini sulamaya imkân veren Kayrakkum ve Muminabad rezervuarları gibi birçok proje onun döneminde gerçekleşmiştir. T. Ulcabaev insanlar arasında, özellikle gençler arasında, çok popülerdi. Aynı zamanda Tacik kültürünün ana küratörüydü, yetenekli insanlar bulup onları devlet işlerine getirirerek kendi kadrosunu ortaya çıkarmıştır ama maalesef 1961'de Kruşev dışında Sovyet yöneticilerine sözünü dinletememesi sebebiyle görevden alınmıştır. Onun sayesinde 60 ve 70'lerde küçük Tacikistan büyük bir şantiyeye benziyordu²⁴⁸.

2.3.5 Bağımsızlık ve İç Savaş Döneminde Tacikistan

2.3.5.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Çöküşü

1985 yılında, SSCB başkanı Mihail Gorbaçov ve parti ortakları yeni bir ideoloji programı olan Prestroyka genel adı altında reform paketinin uygulanmaya başlandığını duyurmuşlardır. Sonuç olarak, radikal ve milliyetçi dernekler ve örgütler de dâhil olmak üzere halkın siyasi

²⁴⁸ Geroy - Sozidatel, Dialog Tadjikistan i Mir , *Dialog*, 27.05.2013, <https://www.dialog.tj/news/news517> (10.07.2020)

faaliyetleri keskin bir şekilde artmıştır ve programı destekleyen büyük bir kitle oluşturmuştur. Eskiden ülke totaliter bir komünist sistem ve tek bir komünist ideoloji tarafından yönetilirken, yönetim sisteminde reform yapma girişimleri ülkede derinleşen bir krize yol açmıştır. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin çöküşünün nedenlerini 2 döneme bölebiliriz, Gorbaçov dönemi öncesi ve Gorbaçov dönemi.

Gorbaçov dönemi öncesinde şu nedenleri göstermekte fayda vardır:

- 1) Soğuk savaş ve silahlanma yarışı²⁴⁹.
- 2) Afganistan savaşı ve uluslararası toplumun kınaması²⁵⁰.
- 3) Sosyalist kamp ülkelerine mali ve askeri yardım yükümlülükleri ve sözde genç devrimler.
- 4) Sovyetler Birliği'nin en yüksek siyasi liderliğinin bileşimine “etki ajanları” dâhil olmak üzere Batılı istihbarat servislerinin yıkıcı faaliyetleri. Bu faktörün ciddiyeti, SSCB KGB'nin eski liderleri, bir dizi gazeteci ve araştırmacı tarafından belirtilmiştir, Komünist Parti'nin bazı resmi belgelerinde de benzer bir değerlendirme mevcuttur²⁵¹.
- 5) Batı ülkelerinden gıda, ihracat ve imalat sanayilerinin bazı sektörlerinde teknik olarak geri gecikmesi.
- 6) Parti elitlerinin, kişisel zenginleşme arzusunun bir sonucu olarak, güç ve rüşvete meyletmeleri.

Gorbaçov dönemi nedenleri ise şunlardır:

Gorbaçov'un Prestroyka ve Glasnost politikasını SSCB'nin çöküşünün tek nedeni olarak görmek doğru değildir. Bazı politikacılara göre, bu politika geçmişin kusurlarını gün yüzüne çıkarmıştır.

- 1) Eskiden partinin üst kademelerinde yer alan politikacıların birbirine düşmanlığı ve yarışması artık tüm ülke televizyonlarında gösteriliyordu. Bu durum devletin üst kademelerinde olan kişileri millet önünde değersizleştirmiştir, çünkü böyle bir değişime henüz toplum hazır değildi.

²⁴⁹ Morozov N.E. *Partokratiya za perestrojku. Poçemu?*, Gorkaya pravda (rus.). — Semipalatensk (Kazakhstan): OAO "Semey Poligrafıya", 2002. s. 154.

²⁵⁰ N. Leonov. “Raspad SSSR: 25 let spustya». *İnternet-gazeta «Stoletie»* (izdanie Fonda istoričeskoj perspektivi) (11 fevralya 2016)

²⁵¹ Osrtrovskiy, A. V. *Glupost ili izmena? Rassledovanie gibeli SSSR*. Moskova: «Krimskiy most », 2011. — 864 s.

2) Sovyetler Birliği Komünist Partisi derin bir kriz içindeydi. Bu kriz Brejnev'in son döneminde başlamış Gorbaçov dönemine kadar gelmiştir.

3) Gorbaçov'un kendi kendini finanse etme ve kendi kendine yeterlilik politikası, olumlu yönleri ile birlikte, ülkenin sanayi işletmelerinin çökmesine, sovyet cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin ve merkezi hükümetin yetkisinin önemli ölçüde zayıflamasına yol açmıştır. Sonuç olarak, işletmeler arasındaki bağların kopması, merkezin otoritesinin zayıflaması, birliğin çöküşünün bir başka önemli nedeniydi.

4) Gorbaçov'un yeni programı birlik içindeki ulusal sorunları da ortaya çıkarmıştır.

Bunların sonucunda ülke bir karışıklık durumuna girmişti. Sovyet Cumhuriyetleri'nde etnik gruplar arasındaki sorunlar ağırlaşmıştır. 1988-1991 yılları arasında SSCB'de etnik gruplar arası çatışma dalgası olmuştur: Dağlık Karabağ ve Sumgayıt'taki Ermeni-Karabağ çatışması (1988), Fergana'daki Özbekler ve Ahıska Türklerinin çatışması (1989), Gürcü ve Abhazların Sohum'da (1989), Tshinval'deki Gürcü-Osetyan çatışmaları (1990), Duşanbe'deki ayaklanmalar (1990). Yüzlerce insan etnik nedenlerden ötürü çatışmaların kurbanı olmuş, birçoğu SSCB'nin diğer bölgelerine taşınmaya ya da göç etmeye zorlanmıştır²⁵².

Bu olayların sonucunda, 8 Aralık 1991'de Belovezhskaya Pushcha'da (Viskuli köyü, Belarus) üç cumhuriyet, Belarus, Rusya ve Ukrayna başkanları SSCB'nin varlığını sona erdirdiklerini ve BDT kurulması anlaşmasını imzaladıklarını belirtmişlerdir²⁵³. Anlaşmaların imzalanması Gorbaçov'dan olumsuz tepki almış, ancak Gorbaçov artık gerçek bir güce sahip değildi. B. N. Yeltsin'in sözleriyle Belovezhsk Anlaşması SSCB'yi gerçek çöküşünü tespit etmiştir²⁵⁴.

2.3.5.2. Tacikistan'in Bağımsızlığı ve İdari Yapısı

1980'li yılların sonlarında, SSCB'de Sovyet toplumunun demokratikleşmesi ile ilişkili siyasi süreçler başlanmıştır. Ulusal demokratik güçlerin etkisi altında, SSCB cumhuriyetlerinin ulusal parlamentolarında "devlet egemenliği" ilan etme süreci başladı. Egemenlik Tacik SSC'de de ilan edilmiştir. 24 Ağustos 1990'da, Tacik SSC Yüksek Kurulu'nun ikinci oturumunda, Tacik SSC'nin egemenliği hakkında bir bildirme kabul edilmiştir. Ancak bu

²⁵² Rasspad SSSR. https://w.histrf.ru/articles/article/show/raspad_ssr_n 17.07.2020

²⁵³ Soglaşenie o sozdanii Sodrujestvo Nezavisimikh gosudarst. 8 dekabrya 1991 g. Kserokopiya Podpisi – avtografi S. Şuşkeviça, V. Kebiça (za Respubliku Belarus); B. Eltsina, G. Burbulisa (za RSFSR); L.Kravçuka, V.Fokina J. (za Ukrainu).29,6 x 21,0. Gosudaestvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii F. 10026. Op. 4. D. 1303. L. 1-5.

²⁵⁴ Kto i kak uprazdnil SSSR (dlya tekh, kto uje zabil) Glava dlya buduşego kursa istorii <http://sssr.net.ru/denons.html> 17.07.2020

egemenlik Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak ilan edilmiş ve buna rağmen, Bildirge Tacikistan'ın gerçek bağımsızlığına giden yolu önceden kuran ilk belgedir²⁵⁵. SSCB'nin dağılmasından sonra, Moskova ve ulusal cumhuriyetlerde eski komünistler tarafından ulusal bağımsızlığı ilan etme süreci başlamıştır. Bu olay, Cumhuriyet'te iktidarda olan Tacikistan Komünist Partisi'ne karşı mücadele eden Tacikistan'daki ulusal demokratik ve İslami güçlerin memnuniyetsizliğine yol açmıştır. Duşanbe'de muhalif partilerin destekçilerinden oluşan bir miting yapılmış ve burada Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'nin olağanüstü bir toplantı ile Tacikistan Komünist Partisi'nin istifasını ve faaliyetlerinin askıya alınmasını talep etmiştir. 9 Eylül 1991'de Tacikistan Cumhuriyeti Şuroy-i Olı (Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi) oturumunda Tacikistan Yüksek Kurulu Başkanı Kadriiddin Aslonov tarafından "Tacikistan Cumhuriyeti Devletinin Bağımsızlığı Üzerine" Kararı ve Beyannamesi kabul edilmiştir. Tabii ki, böyle bir egemen devletin kurulmasının temeli önce özerk bir cumhuriyet, daha sonra Tacikistan Sovyet Cumhuriyetidir. Taciklerin Sovyet döneminden önce Samaniler, Gurlular, Herat Kürtleri, Sarbadoroni Sabzavor ve diğerleri gibi kendi egemen devletleri olmasına rağmen, aslen Tacikistan olarak adlandırılmayan hanedan-sülale devletleridir. Sovyet döneminde TC'nin Sovyet içinde varlığı pek bilinmiyordu. Böylece 9 Eylül 1991'den sonra TC dünya haritasına egemen bir devlet olarak yansdı. Bütün bunları göz önünde bulundurarak, Tacikistan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığının tarihsel önemini aşağıdaki noktalarda görmek mümkündür:

1. Sonuç olarak, küresel ölçüde Cumhuriyet denilen yeni bir devlet, Tacikistan ortaya çıkmıştır;
2. Cumhuriyetin uluslararası toplantılarında Tacikistan egemen bir devlet olarak temsil edilir;
3. Tacikistan Cumhuriyeti iç ve dış politikada bağımsız bir yol izlemektedir;
4. Tacikistan Cumhuriyeti ile uluslararası kuruluşlar ve yabancı devletler politikalarını bağımsız olarak belirler;
5. Tacikistan iç politikasını belirlemede din özgürlüğü ve halkının geleneklerini dikkate alır.

²⁵⁵ Den nezavisimosti Tadjikistana: znaçenie i tsennosti prazdnika , Sputnik, 04.09.2019, <https://tj.sputniknews.ru/society/20190904/1029791357/den-nezavisimost-tajikistan.html> 17.07.2020

Tacikistan'ın siyasi sistemi, 6 Kasım 1994'te kabul edilen Anayasa ile belirlenir ve hükümet biçimindeki egemen demokratik laik üniter bir devlettir. (Madde 1) Tüm gücün halka ait olduğu bir cumhurbaşkanlığı cumhuriyetidir²⁵⁶. Tacikistan devlet iktidarı yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirinden bağımsız olarak ayrılması ilkesine dayanmaktadır (Madde 9). Yürütme organının başkanı, cumhurbaşkanıdır (mad. 64). Anayasanın, hakların ve özgürlüklerin, birlik ve toprak bütünlüğünün, ulusal bağımsızlığın, yasaların ve diğerlerinin garantörüdür. 7 yıl ve art arda en fazla iki dönem için seçilir (Madde 65). Aday, 30 yaşına ulaşmış, yükseköğrenim görmüş, Tacikçe konuşan ve son 10 yıldır Tacikistan'da yaşayan Tacikistan Cumhuriyeti vatandaşı olmalı, halkın en az % 5'i tarafından aday gösterilmelidir. Cumhurbaşkanı Tacikistan'ın siyasi sistemine hâkimdir, çünkü başbakan, yürütme organları ve hakimler de dahil olmak üzere hükümet üyelerini atama ve görevden alma yetkisine sahiptir, bu da onu siyasi süreçte neredeyse kontrol edilemez kılar²⁵⁷. Tacikistan Hükümeti Başbakan, ilk milletvekili ve milletvekilleri, 19 bakan ve 6 devlet komitesinden (petrol ve gaz, devlet sınırlarının korunması, radyo ve televizyon, dini konular, devlet mülkiyeti, istatistikler) oluşmaktadır (Madde 73). Hükümetin yetkisi, bağlayıcı kararların ve emirlerin yayımlanmasını içerir.

Hükümet; başbakan, bakanlar, komite başkanları ve ulusal kurum başkanlarından oluşur. TC'nin idari-bölgesel birimleri ve yerleşimleri şunlardır: viloyat (bölge), şahr (şehir), nohiya (ilçe), şahrak(köy), camoati dehot (kırsal topluluk) ve deha'dan (köy) oluşmaktadır. Tacikistan Cumhuriyeti yerleşim birimleri, kentsel ve kırsal yerleşimler olarak ayrılmıştır. Şu anda TC, Dağlık Bedeşan Özerk Bölgesi (DBÖB), Sugd ve Hatlon Bölgeleri, 18 şehir, 62 ilçe (13 cumhuriyet tahakküm bölgesi dâhil), 55 köy ve 368 kırsal topluluktan oluşmaktadır²⁵⁸.

Tacikistan Parlamentosu (Meclisi Ali, Yüksek Meclis), üst meclis – Meclisi milli (Milli Meclis) ve alt meclis - Meclisi Namayendegan'dan (Temsilciler Meclisi) oluşur. Her iki bölümün görev süresi 5 yıldır (Madde 48)²⁵⁹. Meclisi Milli 33 üyeden oluşmaktadır; Bunların 25'i yerel temsili güç organları (her idari-bölgesel birimden 5 milletvekili) tarafından seçilir, diğer 8 tanesi başkan tarafından atanır. Eski devlet başkanları, rızaları ile ömür boyu meclis

²⁵⁶ Tacikistan Anayasası

²⁵⁷ Političeskie sistemi sovremennikh gosudarstv. Ensiklopedičeskiy spravočnik v četirekh tomakh . T. 2: Aziya / MGİMO (U) MİD ROSSİİ, İNOP; gl. redaktor A. V. Torkunov; nauç. redaktor A. Y. Melvil; otv. Redaktor M. G. Mironyuk. — M. : Aspekt Press, 2012. — s. 458—466.

²⁵⁸ Arkhivirovannaya kopya, https://www.stat.tj/russian_database/socio-demographic_sector/administrative-area_units.xls 17.07.2020

²⁵⁹ Tacikistan Anayasası

üyeleridir. Milli Meclis toplantıya davet eder, meclisin başkanı cumhuriyetteki ikinci kişidir. Meclisi Milli, yetkisi dâhilinde ülkenin idari-bölgesel yapısını değiştirir, Meclisi Namayendegan tarafından kabul edilen yasaları dikkate alır, Yüksek Anayasa ve Yüksek Ekonomik Mahkemelerin hâkimlerini cumhurbaşkanının teklifi üzerine seçer.

Meclisi Numayendegan, doğrudan, gizli, evrensel oy hakkı ile seçilen 63 milletvekilinden oluşur. Meclisi Numayendegan'ın bir milletvekili başka bir temsilci organda görev alamaz, bilimsel, eğitimsel ve sanatsal faaliyetler dışında girişimci faaliyette bulunamaz (Madde 50). Meclisi Numayendegan, ülkenin bütçesini bağımsız olarak onaylar, af yasasını değiştirir, vergi yasalarını değiştirir, devlet kredisi verilmesine ve alınmasına izin verir, uluslararası anlaşmaları onaylar ve reddeder, referandum çağrısında bulunur ve kamuoyuna önemli tartışmalar sunar. Yükseköğrenim görmüş Tacikistan Cumhuriyeti vatandaşı 30 yaşına ulaşmış bir vatandaş meclis üyesi olabilir, (Madde 49) aynı anda hem üst hem de alt meclis üyesi olmak yasaktır²⁶⁰. Her iki meclisin ilk oturumu, seçimden sonra en geç 1 ay içinde cumhurbaşkanı tarafından toplanır, her meclis en yaşlı olan üye tarafından açılır ve başkanın seçimine kadar görevi sürer. Meclisler ortak toplantılar yapabilir²⁶¹. Hem meclislerin üyeleri hem de başkan, hükümet, Dağlık-Bedeşşan Özerk vilayeti Halk Temsilcileri Meclisi, yasama yetkisine sahiptir (Madde 58).

TC'ndeki yargı gücü ise bağımsızdır. Bu güç, devlet adına hâkimler tarafından kullanılır ve vatandaşların hak ve özgürlüklerini, devlet çıkarlarını, yasallığı ve adaleti korumaya çağrılır (Madde 84). Yargı makamları Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme (temyiz mahkemesi), Yüksek Ekonomi Mahkemesi, Askeri Mahkeme, DBÖV Mahkemesi, bölge mahkemeleridir. Yargıçların görev süresi 10 yıldır. Acil mahkemelerin oluşturulması ve hâkimlerin faaliyetlerine müdahale edilmesi yasaktır. Anayasa Mahkemesi biri DBÖV (Madde 7)'ün temsilcisi olan 7 kişiden oluşmaktadır. Kovuşturma denetimi sistemi, Ulusal Meclis ve Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu olan başsavcı başkanlığındaki diğer makamlardan bağımsızdır (Madde 94). Onu Yüksek Kurulun milletvekillerinin rızası ile beş yıllığına atar. (Madde 95).

²⁶⁰Političeskie sistemi sovremennikh gosudarstv. Ensiklopedičeskiy spravočnik v četirekh tomakh . T. 2: Aziya / MGİMO (U) MİD ROSSİİ, İNOP; gl. redaktor A. V. Turkunov; nauç. redaktor A. Y. Melvil; otv. Redaktor M. G. Mironyuk. — M. : Aspekt Press, 2012. — s. 458—466.

²⁶¹ a.g.e s. 458—466.

2.3.5.3 İç Savaş Döneminde Tacikistan

Eski Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Tacikistan, diğer Sovyet sonrası cumhuriyetlerde olduğu gibi, komünist sistemden demokratik sisteme geçiş sürecini başlatmıştır. Sovyet sonrası dönemin uygulaması, Baltık cumhuriyetleri hariç, bu gibi durumlarda iktidar mücadelesinin arttığını göstermiştir. İktidar sahibi olan elit, hükümeti elden bırakmak istememektedir, ama farklı oriyantasyonların başvuru sahipleri bunu herhangi bir yolla elde etmeye çalışmaktadırlar. Sonuç olarak toplum, Tacikistan'da çeşitli nedenlerden ve özelliklerden dolayı siyasi bir çatışmayı askeri bir çatışmaya dönüştüren bir duruma çekilmişlerdir.

2.3.5.3.1. İç savaş nedenleri

Tacikistan iç savaşının iki nedeni vardır:

1) Dış faktörler

Tacikistan'ın özel jeopolitik konumu, dış güçlerin kendisine karşı çıkarlarının farklı doğasını belirlemektedir. Büyük güçlerin çıkarları, esas olarak, büyük petrol ve gaz rezervlerine sahip olan Orta Asya'daki enerji kaynaklarının yanı sıra altın, uranyum ve diğer nadir toprak metalleri ve tatlı su yataklarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda, Tacikistan, su, elektrik, kömür ve uranyum rezervleri hariç, yalnızca Afganistan, Pakistan, Çin, Kırgızistan ve Özbekistan üzerinden enerji taşıyıcılarının ve Orta Asya'nın diğer doğal kaynaklarının güvenli bir şekilde taşınması için barış ve istikrarın sağlanması gereken bir geçiş ülkesi rolünü oynamaktadır. Rusya'nın Tacikistan'daki çıkarları, hem ikili biçimde hem de uluslararası anlaşmalar çerçevesinde askeri-politik, ekonomik ve kültürel çıkarlarla belirlenmiştir. İkincisi, Rusya, Tacik-Afgan sınırını (BDT'nin güney sınırlarını) uluslararası teröristlere, radikal aşırılık yanlılarına, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı korumaktadır. Üçüncüsü, SSCB döneminden kalma iki ülke arasındaki ekonomik bağlar SSCB'nin Ortak Ekonomik Kompleksi çerçevesinde hala devam etmekteydi. Dördüncüsü, Tacikistan nüfusunun belirli bir bölümünün, özellikle de kentsel olanın zihniyeti ve yaşam biçimi, Rus-Sovyet'e, diğer yabancılardan daha yakındı. Buna ek olarak, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, uzun süre yaşadıkları topraklarla ilişkisini devam ettiren TC'nde yaklaşık 500 bin Rusça konuşan nüfus hala yaşıyordu. Hepsine ek olarak Rusya, Pan-Türkist ve Pan-İslam devletlerin "Büyük

Türkistan” ve “Büyük Horasan”ın yeniden kurulması konusundaki fikirlerden de endişe duyuyordu²⁶².

Özbekistan'ın TC'ndeki çıkarları tarihsel bağlarla belirlenmiştir, Birçok Tacik ve Özbek karışık aileler vardır. Sugd bölgesi nüfusunun çoğunluğu, Hisar vadisinin batısı ve Hatlon bölgesi nüfusunun bir kısmı iki dilde konuşmaktadır. İkincisi, bu ülkeler komşudur ve ortak bir uzun sınırı vardır. Tacikistan'da yaklaşık 1,5 milyon etnik Özbek yaşamaktadır. TC'ne ulusal ve İslami güçlerin gelmesi, Taşkent'te Özbekistan'ın bütünlüğü ve güvenliği için de bir tehdit olarak görülüyordu. Bölgenin iki eski ve büyük şehri Semerkant ve Buharadaki Tacikler ile Fergana Vadisi'ndeki dini oluşumlar ile ilgili sorunlar vardı. O dönemin Afganistan'ı iç savaşların ortasındaydı ve jeostratejik konumu nedeniyle Orta Asya bölgesindeki genel durumu doğrudan etkilemekteydi. Bugünkü Afganistan ve Tacikistan topraklarında Amu Derya ve Panj nehirleri boyunca Orta Doğu ve Orta Asya arasında (Rusya Çarlığı ile İngiliz Kralliyeti arasında 1895 yılında) tarihi bir sınır oluşmuştur. Sovyetler Birliği Afganistan'a girdikten sonra, bölgedeki tarihi denge bozulmuş ve bu da tüm olası güç merkezlerini harekete geçirmiştir. Buna ek olarak, Afgan uyuşturucu satıcıları 1980'lerin sonunda Tacikistan üzerinden gelecekteki uyuşturucu kaçakçılığı politikasını şekillendirmekteydiler. Türkiye, İran ve bir dereceye kadar Pakistan, Çin ve Hindistan ile ABD bölgedeki etkilerini güçlendirme umudunu kaybetmediler. İran'ın teokratik bir devlet modelinin aksine laik bir imajı destekleyen Türkiye, bölgede lider bir konum kazanmaya, ABD'nin bir ortağı olarak bölgede Rusya'nın varlığına karşı pan-Türkizm fikirlerinin yeniden doğuşuna da neden olmaya çalışmıştır. İran ise ortak tarihi, dilsel ve dini bağlantıları nedeniyle bölgeyle, özellikle Tacikistan'la aktif bağlar kurmuştur. Ayrıca İran, ABD'nin müttefiki olan Türkiye ile rekabet etmesinin yanı sıra Amerika'nın bölgedeki varlığına karşı çıkması nedeniyle bölgedeki etkisini artırmıştır²⁶³.

Orta Asya ile 7.000 km sınıra sahip olan Çin, bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalamazdı. Bu nedenle Çin, bölgenin güvenliğini, istikrarını ve kalkınmasını teşvik etmek için bölge ülkeleriyle ikili ve bölgesel biçimde işbirliğini giderek artırmıştır. Çin ayrıca kendisiyle sınırı olan ülkelerle aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını kendi lehine çözmek için bir takım taleplere sahipti. Hindistan'ın Tacikistan ve bir bütün olarak bölgeye olan ilgisi bölgesel güvenlik sorunları, Afganistan içi çatışmanın bölgesel süreçler üzerindeki etkisinin yanı sıra

²⁶² Mehrali Toşmıhammadov, « Grajdanskaya voyna v Tadjikistane i postkofliktnoe vosstanovlenie », Sapporo 2004 g, s 9

²⁶³ Mehrali Toşmıhammadov, « Grajdanskaya voyna v Tadjikistane i postkofliktnoe vosstanovlenie », Sapporo 2004 g, s 10

uyuşturucunun yayılması ve radikal İslam ile mücadele için ortak tedbirlerden kaynaklanıyordu. Hindistan, Pakistan'ın bölgedeki, özellikle Tacikistan'daki genişleme etkisine karşı koymaya çalışmıştır. Pakistan, Hindistan'ın Orta Asya'daki çıkarlarına aktif olarak karşı çıkarak bölgeye benzer bir yaklaşıma sahipti. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ABD, güçlü finansal, ekonomik ve teknik potansiyeli sayesinde bölgede Rusya'nın aksine etkisini sistematik olarak artırmaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri, bölge ülkelerinin Amerikan karşıtı politikalar ve radikal İslami hareketler peşinde koşan ülkelerle siyasi yakınlaşmasına da karşı çıkmaya çalışmıştır. Washington ayrıca, ABD firmalarının Orta Asya'nın doğal kaynaklarının kullanımına katılmaları ve ABD mallarını yerel tüketici pazarlarına tanıtmaları için koşullar yaratmaya çalışmıştır. Böylece, çatışmanın arifesinde, Tacikistan kendisini dünyanın ve bölgenin en büyük güçlerinin çıkarlarının devasa bir kavşağında bulmuş ve bu da ülkedeki iç durumu daha da kötüleştirmiştir. Öte yandan, Tacikistan'la ilişkilerini kişisel ve grup çıkarları temelinde inşa eden ve genellikle bu ülkelerin resmi politikasına uymayan çeşitli çevreler ve güçler de aktif olarak faaliyet göstermiştir.

2) Çatışmanın iç faktörleri

Tacikistan'da 80'lerden beri yaşanan olayların siyasi önem ve içeriklerine göre birkaç döneme ayırarak ele almak mümkündür.

- a) 1985'e kadar, yani Sovyet döneminin sonu;
- b) 1985 - 1990 - Gorbaçov prestroyka dönemi;
- c) 1990 - 1992 ortalarına kadar - siyasi çatışma;
- d) 1992'nin ortası - Haziran 1997 - askeri çatışma ve Tacikler arası müzakereler süreci;
- e) Haziran 1997 - 2000, Tacikistan Cumhuriyeti'nde barışın ve ulusal uzlaşmanın kurulmasıyla ilgili Genel Anlaşma'nın imzalanması ve uygulanması dönemi;

Tacik iç savaşının nedenleri oldukça kompleks bir yapıdadır. Tacikistan'ın tarihi, coğrafi, demografik, sosyo-ekonomik özellikleri ile ağırlaşan bölgesel, yerel, dini ve diğer nedenler bir arada yer alır. TC'nin son 70 yıldaki sosyo-ekonomik kalkınmasının özelliklerine bakıldığında ülkenin pratik olarak eski Sovyetler Birliği'nin sanayileşmiş bölgelerinin hammadde sağlayıcısı olduğunu gösterir. Ulusal ekonominin temeli hammadde üretimidir. Yani ekonomik gelişim tek yönlü olmuştur. Bu nedenle Alman Deutsche Bank uzmanlarına

göre, ekonomik gelişme ve kaynak potansiyeli açısından Tacikistan, diğer BDT ülkeleri arasında 90'lı yılların başında son sırada yer almaktaydı.²⁶⁴

Nitekim, Tacikistan'da, diğer BDT ülkelerine kıyasla, kişi başına en düşük yıllık göstergeler dikkat çekmekteydi. Milli gelir, yaşam standartları, barınma, eğitim, sağlık, kültür gibi alanlarda Tacikistan en geri kalmış Sovyet Cumhuriyetiydi. Aynı zamanda Tacikistan'ın dış borçları 700 milyon ABD dolarını aşmış ve iç borç miktarı da 1,5 milyar Tacik rublesine ulaşmıştı.²⁶⁵

Bu olumsuz ekonomik tablo nedeniyle kitleler, hükümete ve idari sisteme karşı bir tutuma almış ve ülkede yavaş yavaş sosyal olarak aşırılık yanlısı ve radikal kesimler ortaya çıkmaya başlamıştır. 11-14 Şubat 1990 tarihlerinde 70 yıldan beri ilk kez, halkın yetkililere karşı kitlesel protesto gösterileri gerçekleştirdiği görülür. Çeşitli tahminlere göre on bin ila otuz bin kişi bu gösterilere katılmıştır. İlk defa “Tacikistan, Taciklere!” Sloganları atıldı. Protesto mitingi sonrasında, protestocu kalabalığının hükümetin istifasını talep etmesi ve eski Tacikistan KPMK binasını basmasıyla kanlı bir trajedi yaşandı. Protestocular, güvenlik güçleri tarafından zor kullanılarak dağıtıldı. Resmi rakamlara göre olaylar sırasında 22 kişi öldü, 100 kişi de yaralandı.²⁶⁶

2.3.5.3.2 İç savaşa dâhil gruplar

Şubat olayları aslında gelecekteki silahlı çatışmalar için bir nevi prova gibiydi. Etki düzeylerine göre o dönemin siyasi muhalefetini ve aktif katılım sağlayan kesimleri bazı ana gruplara ayırmak mümkündür: **Eski komünist parti mensupları ve ekonomik nomenklaturası (elitleri), Prestroyka tabakası, İslami yönelime sahip kuvvetler, uzlaştırılmaz periferik kesimleri ve Tacik mafyası** idi.

Aralarındaki en önemli siyasi güç şüphesiz Sovyet Komünist parti mensupları ve ekonomik nomenklatura idi, bu da Gorbaçov'un eski Sovyetler Birliği'ndeki perestroykasini ilk olarak partinin yeni liderliğinin başka bir oyunu olarak algılamışlardı. Bununla birlikte, yeni ortaya çıkan partilerin ve hareketlerin hızlı büyümesi, TC'nde gücün yeniden dağıtılması mücadelesinde olası tüm araçları kullanarak bu partilere ve hareketlere hızla karşı koymaya ve karşı bir saldırı başlatmaya zorlanmıştır.

²⁶⁴ «Ekonomičeskoe razvitie i resursny potentsial stran SNG», Delovoy mir. –Moskova.: 1992.Prilozenie. –s 14.

²⁶⁵ Narodnaya gazeta. -Duşanbe. №67, mart 1996 g.

²⁶⁶ Programma Fokus, «Duşanbe. Çyorniy fevral 90-go». 15 şubat. 2002, DW//www.dw-world.de/russian. 15.02.2019.

Prestroyka tabakası Demokrat Parti, İslam Rönesans Partisi, Rastohez Halk Hareketi, ulusal kültürel dernekler Lali Badahşan, Oşkoro, Hisori Şodmon da dâhil olmak üzere yeni ortaya çıkan siyasi partiler ve hareketler glasnost ve prestroika fırsatlarını kullanarak, eski elitlere karşı büyüyen bir mücadeleyi gerçekleştirdiler.

Uzlaştırılmaz periferik kesimler, prestroika sırasında görevlerinden çıkarılan ve kayıp pozisyonlarını geri kazanmak için her yolu deneyen kişileri içeriyordu. Kural olarak, bunlar Komünist Parti'nin şehir ve bölge komitelerinin ilk sekreterleriydi, özellikle eski Kurgan-Tepe bölgesinde, önde gelen kolluk kuvvetleri ve ticaret yetkilileri idi. Buna ek olarak, Kurgan-Tepe ve Kulab bölgesinin yeniden birleşmesi ve yeni bir bölgenin oluşturulması konusu da kitlelerin siyasallaşmasına büyük bir olumsuz itici güç sağlamıştır. Bu sorunun çözümünün iki yıldan fazla ertelenmesinin bir sonucu olarak, nüfusun bir kısmı arasında ağırlık ve nüfuzla sahip birçok üst düzey yetkili, onları yeni Hatlon bölgesindeki yüksek mevkiler için mücadelelerinde kullanmıştır.

İslami yönelim güçleri arasında en aktif olanlar Tacikistan Kadiyatının bir parçası olan bazı camilerin imamları ve Müslümanların Orta Asya Dini Müdürlüğü Tacik bölgesel şubesi ve özellikle kırsal nüfus arasında büyük popülerlik kazanan Tacikistan yeni İslami Rönesans Partisi'nin taraftarı olan gençler idi.

Son olarak 90'lı yılların başlarında, Tacik mafyası örgütsel olarak “gölge” ekonomi, ticaret, restoran işletmesi ve endüstriyel işbirliği sisteminin birçok alanını kontrol eden uluslararası organize suç gruplarına dönüşmüştü. Aktif olarak yerel yönetim organları ve kolluk kuvvetleri tarafından korunmuşlardır. İyi organize edilmiş iletişim sistemlerine, ulaşım, militan gruplara ve genel bir finansman sistemine sahiptirler. Askeri-politik çatışma sırasında, Tacik mafyası önce karşıt siyasi güçler tarafından bölünmüş ve daha sonra bu güçler, hedeflerini gerçekleştirmek için taraflarca aktif olarak kullanılmıştır²⁶⁷.

2.3.5.3.3. İç savaş olayları

1991'de Tacikistan'daki cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda **eski komünist parti mensupları ve ekonomik nomenklatura** iktidara döndü. Tacik mafyasının yanı sıra Uzlaşılamayan çevre kesimlerinin çoğunu da kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Bunun üzerine İslami yönelim güçleriyle birleşen ve ulusal vatanseverler ve demokratlar da dâhil

²⁶⁷ Mehrali Toşmıhammadov, « Grajdanskaya voyna v Tadjikistane i postkofliktnoe vosstanovlenie », Sapporo 2004 g, s 11

olmak üzere prestroyka grupları, derin bir krize dönüşen yeni bir çatışma aşaması başlatmıştır. Dış etki merkezleri de durumu istikrarsızlaştırma sürecine aktif olarak katılmış ve tarafların her birini kendi çıkarlarını gözeterek kullanmaya çalışmıştır. Olayların genel arka planı, mal temininde yaşanan sıkıntı, ekonominin çöküşü, toplumda artan toplumsal gerginlik ve kamu yönetim sisteminin felç olması ile daha da kötüleşmişti²⁶⁸.

Mart 1992'den sonra, ideolojik bir hal alan bölünme, komünist güçlerin demokratik partilere ve İslami muhalefete karşı mücadelesi olarak kabul edildi. Uzun süren mitingler, giderek artan güç kullanımı, tehdid ve nihayetinde zora başvurma ile sonuçlanan süreçte birçok insan hayatını kaybetmiştir. 5 Mayıs 1992'de bir cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle tüm siyasi partiler ve onların faaliyetleri yasaklanmıştır. Olağanüstü hal ilan edilmiştir. Ayrıca Duşanbe'de sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Bununla birlikte, ülkedeki durum zaten kontrol dışına çıkmış, iktidar tamamen işlevsiz kalmış ve askeri yollarla çözülmeye çalışılan bir siyasi dönem başlamıştır. Ulusal özbilinç, onun yerini alan bölgesel özbilinç tarafından devre dışı bırakılmış, muhalefetin ağırlık merkezi Duşanbe'den Vahş vadisine kaydırılmıştır.

27 Haziran 1992'den itibaren taraflar arasında düzenli silahlı çatışmalar başladı. Rusya, Özbekistan, Baltık ülkeleri, Kafkaslar, Afganistan ve bazı Arap ülkelerinin yolladığı paralı askerler ve ayrıca TC hapisanelerinden serbest bırakılan önemli sayıda suçlu aktif olarak her iki tarafta mücadeleye katıldı. Bu nedenle mücadele giderek daha kanlı ve tehlikeli bir hal aldı. Tacikistan'daki iç savaşın bir sonucu olarak, çeşitli tahminlere göre, 40 ila 100 bin kişi ölmüştür. Yaklaşık bir milyon kişi mülteci durumuna düşmüş, ülke içinde yerinden edilmiş, 50 binden fazla konut tahrip edilmiş ve ekonomik hasar 7 milyar dolara ulaşmıştır.²⁶⁹

16 Kasım 1992'de, TC Yüksek Konseyi XVI. oturumu yapıldı ve başkanlık sistemi yerine parlamenter sisteme geçildi. Tacikistan Cumhuriyeti'nin yeni hükümeti İmamali Rahman başkanlığında kuruldu. Muhafif kuvvetler daha çok ülkenin doğu bölgelerine çekildiler ve oradan da Afganistan'a geçtiler ve daha sonra Tacik-Afgan sınırındaki hükümet güçlerine saldıran bazı grupları eğitmeye başladılar. Örneğin 12 ve 13 Temmuz 1993'te, 200'den fazla kişiyi öldüren militanlar, 12. Moskova adlı Tacikistan'daki Rusya sınır karakoluna 200'den fazla kişi ile girmiştir. Sonuç olarak, 25 Rus sınır muhafızı, 201. motorlu tüfek bölümünün

²⁶⁸ a .g.m. s 13

²⁶⁹ V.İ Buşkov ile D.V.Mikulskiy, 13 Kasım, 1997; "Anatomiya grajdanskoj voynı v Tadjikistane (Etno – sotsialne processi i političeskaya borba, 1992-1995)". *Спецпрограммы*.

çeşitli askerleri ve TC Ulusal Güvenlik Komitesi memurları ve çok sayıda yerel sakin çatışmalarda hayatını kaybetmiştir.²⁷⁰

2.3.5.3.4. Tacikler arası müzakere süreci ve iç savaş sonucu

Mücadelede olan partiler çok geçmeden savaşın bütün kötülüğünü, nedenlerini ve sonuçlarını ayrıca çatışmaya güçlü bir çözüm için bir boşluk olduğunu fark etmişlerdi. Başta Rusya ve İran olmak üzere uluslararası toplum, Tacikistan'ın diğer destekçi ülkeleri ve komşuları ile Birleşmiş Milletler (BM) taraflar arasında bir müzakere köprüsü kurulmasında kilit rol oynadılar. Çatışmanın en başından beri, hem Tacik partilerinin hem de bazı BDT ülkelerinin talebi üzerine, çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesi yöntemi benimsendi. İlk BM ofis misyonu 21 Ocak 1993'te faaliyete geçmişti.²⁷¹

BM ayrıca, Tacikistan'daki ihtilafı çözmek için BM Genel Sekreteri'nin özel temsilcilerini ve kişisel temsilcilerini de gönderdi. Rusya Federasyonu (RF), Tacikistan'daki askeri-politik çatışmanın çözülmesinde önemli bir rol oynadı. Rusya'nın girişimi üzerine 7 Ağustos 1993'te Kazakistan, Kırgızistan, RF, Tacikistan, Özbekistan devlet başkanları ile Türkmenistan Devlet Başkanı'nın Moskova'da bir araya geldikleri görülür. BDT'nin güney sınırı olarak Tacik-Afgan sınırının ortak savunması üzerine bir karar alındı. Ayrıca Tacik partilerine müzakere çağrısında bulunuldu. Barış için çözüm çabalarına Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın yanı sıra AGİT, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından da aktif destek sağlandı. ABD, Japonya, Almanya, Avrupa Birliği ve diğer ülkeler de barış sürecine dâhil olmak üzere Tacikistan'daki danışma grubuna katıldı.

Barış görüşmelerinin ilk turu 5-15 Nisan 1994'de Moskova'da gerçekleştirirken, ikinci tur 18-25 Haziran 1994'te Tahran'da yapıldı.

Ayrıca 12-17 Eylül'de, ateşkes anlaşmasını (27.06.1997) izlemek üzere Ortak Komisyon kuruldu. Üçüncü tur görüşmeler 20 Ekim - 1 Kasım 1994'te, İslamabad'da gerçekleşti. Dördüncü tur 22 Mayıs - 1 Haziran 1995'te Almatı'da, beşinci tur ise Aşgabat'ta 3 kez, 3-24 Kasım 1995, 26 Ocak - 18 Şubat, 8 - 21 Temmuz 1996'da gerçekleşmiştir. Altıncı tur 5 Ocak - 19 Şubat 1997'de, Meşhed ve Tahran'da gerçekleşmiş ve yedinci tur ise Moskova'da 26 Şubat - 9 Mart 1997'de yapılmıştır. Sekizinci tur 9 Nisan - 28 Mayıs'ta Tahran'da olmuştur.

²⁷⁰ Aziz Niyazi, "Tadjikistan: regionalnie aspekti konflikta", *Tsentralno-Aziatskiy tolsty jurnal*, 15 Haziran 2010, <http://ctaj.elcat.kg/> (15.02.2019)

²⁷¹ Spravochniy dokument, "OON i polojenie v Tadjikistane", New-York.: Mart. 1995. s.11

Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İmamali Rahman ile Birleşik Tacik Muhalefeti lideri Said Abdullohi Nuri'nin kişisel toplantıları şu şekildedir: 17 Mayıs 1994, Kabil'de; 19 Temmuz 1994, Tahran'da; 10 Aralık 1996, Hüsdeh'da (Afganistan); 23 Aralık 1996, Moskova'da; 16-18 Nisan 1997, Bişkek'te. 27 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı İmamali Rahmanov ve BTM lideri, Moskova'da Barış ve Ulusal Anlaşma Kurulması Hakkında Genel Anlaşma'yı imzaladı. Bu anlaşma kısaca "Ulusal Birlik" olarak adlandırılmaktadır.²⁷² Bu anlaşmaya göre %30 BTM tarafından ve %70 Hükümet tarafından iktidar paylaşılmıştır.

Ulusal Uzlaşma Komisyonu'nun faaliyetinin en önemli kazanımlarından biri, yaklaşık 7.000 kişiden oluşan Tacikistan Hükümeti güvenlik yapılarının reformuyla eşzamanlı olarak BTM'nin silahlı birimlerinin entegrasyon, silahsızlanma ve dağılma sürecidir.

Tacik mültecilerin ülkesine geri gönderilmesi, İmamali Rahmonov'un politikasının en başarılı sonuçlarından biriydi. Afganistan, Pakistan, İran ve BDT ülkelerinden yaklaşık 1 milyon Tacik mülteci bu sayede ülkelerine geri dönebilmiştir.

Çatışma sonrası dönemde Tacikistan, iç savaşın sonuçların yarı sıra geçiş döneminin zorluklarıyla, ekonomik durgunlukla, yüksek düzeyde yoksullukla işgücü göçüyle, zayıflayan sosyal koruma ve kamu hizmetlerindeki düşüşle birlikte ortaya çıkan büyük zorluklarla karşı karşıya kaldı. Tüm bu zorluklara rağmen Tacikistan'ın son yıllardaki temel başarısı, ülkedeki barış ve istikrarın korunmasını ve ulusal uzlaşma politikasının sürdürülmesini sağlayabilmiş olmasıdır.

2.4 TACİK ULUSAL KİMLİĞİNİN BİLEŞENLERİ

Devrimden önce, Orta Asya devletleri, yerel geleneklere derinden yabancı ulusal bir topluluğa değil, aksine bölgesel, uygar bir topluluğa dayanıyordu. 1924'teki bölgesel-ulusal sınırlandırmanın bir sonucu olarak, TGG'nin toprakları, eski Hokand Hanlığı'nın toprakları, Rusya'nın yönetimi altında, Buhara Emirliği'nin bir parçası olan Kulob, Belcuvan, Darvaz, Karategin ve diğer yarı bağımsız beylikler Tacik SSR'ye dahil edildi. Sovyet iktidarı yıllarında, ortak bir ekonomi yaratma ve bölgesel Tacik gruplarını "tek bir sosyalist ulus" haline getirme çabalarına rağmen, Tacik toplumunun yalnızca sosyal değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel heterojenliğini de belirleyen derin bölgesel farklılıklar aşılamadı. Dahası, bir

²⁷² Spravočnyy dokument, "Organizatsiya Obedinyonnikh Natsiy i polojenie v Tadjikistane", New-York. DOI/1685 -Mart 1995 goda. s.37 ; Distr.GENERAL.S/1997/56. 21 January 1997. RUSSIAN; Obşee soglaşenie ob ustanovlenii mira i natsionalnogo soglasiya v Tadjikistane. MHOOT. 1997 god;

dizi işarete göre, bu heterojenlik artmıştır. Tacikistan'ın sosyal katmanları farklı oluşumlara ve yapılara aitti. Bununla birlikte, Tacikistan'daki geleneksel toplum, avlod (akraba, sülale) yapısı son 20 yılda büyük değişiklikler geçirdi. Bu, geleneklerin yaşlılardan gençlere aktarılması değişiklikleri ortaya çıkmıştır. Mahalleler (aynı meslekte çalışanların yaşadığı yer), guzarlar (mahalleden küçük ve ayrı meslekte çalışanların yaşadığı yer) ve kışlaklardaki (köy) erkek dernekleri artık farklı özelliklere göre değil, profesyonelliğe göre oluşturulmaktadır. Bu da belirli bir topluluktaki bir liderden veya belirli bir erkek birliğindeki bir liderden etkilenen bağlı grupları hızla oluşturmayı mümkün kılmaktadır. Bu tür gruplar katı disiplin, karşılıklı sorumluluk, lidere koşulsuz itaat ile birbirine bağlanır. Hem muhalefet kampında hem de Halk Cephesinde silahlı grupların ve müfrezelerin oluşumu eski avlodun bu dönüşümü ile oldu. Olası bir olumsuz durumda, mahallelerde, guzarlarda, kışlaklarda yaşa bağlı erkek grupları bazında, liderlerine bağlı olacak şekilde, mümkün olan en kısa sürede savaş birimleri oluşturulabileceği unutulmamalıdır²⁷³.

Tacik toplumunun başka bir özelliği, iç savaştan sonra yoğunlaşan bölgeselciliktir. Tacikistan, daha önce farklı devletlerin parçası olan, farklı sosyal politik organizasyon ve ekonomik potansiyele sahip bölgelerden oluşmaktaydı. Mevcut durumun bir diğer önemli özelliği, Tacik toplumunu bir bütün olarak niteleyen, en alttan en yüksek güç kademelerine kadar olan mitolojik karakteridir. Öz mitoloji düzeyinde, tüm Sovyet sonrası topluma bir derece doğal olarak ifade edilir, ancak Tacikistan'da, eski SSCB'nin diğer bölümlerinden daha güçlü ifade edilir²⁷⁴.

Taciklerin bir ortak ulusal kimlik inşa etmesi mümkün mü? Bunun önünde duran engeller nelerdir? Nasıl bir yol izlemelidir? Bu soruların cevabını ortaya koymak için ABD'nin ulusal kimliğinin nasıl ortaya çıktığını ve Tacik kimliği ile hangi ortak noktalara sahip olduğuna bakmak gerekir. 100 yıl önceki ABD'nin sorunlarını şimdi Tacik Ulusal kimliğinin kuruması sırasında da görmek mümkündür.

Bugün, ulusal kimliğin parametresi, mümkün olan maksimum tekdüzeliktir. ABD'nin tarihine bakarsak, ulusun millileştirilmesi sürecinde ilginç şeyler göreceğiz. F. Gleason'un dediği gibi, "Bir bireyin Amerikalı olması için özel bir milli, dilsel, dini aidiyeti gerek değil, çünkü tüm bu özellikler Amerikan bireyin günlük yaşamıyla çok bağlantılıdır. Ek olarak, ondan istenen

²⁷³ Muzaffar OLİMOV. Ob etnopolitičeskoy i konfessionalnoy situatsii v Tadjikistane i veroyatnosti mejetničeskikh konfliktov, https://www.ca-c.org/datarus/st_12_olimov.shtml 02.10.2020

²⁷⁴ V. İ. Buşkov, D. V. Mikulskiy. Obşestvenno – politiöeskaya situatsiya v Tadjikistane: yanvar 1992 g.— İstitut etnologii i antropologii RAN. İssledovaniya po prikladnoy i neotlojnoj etnologii. Dok. № 26, serc. A.

özgürlük, demokrasi ve eşitlik idealleri üzerine inşa edilmiş siyasi ve ulusal birliği kabul etmektir. Aynı ideoloji, nüfusun geri kalanıyla karışmaya hazırlanırken, herkesi kendi başına yeniden yerleşmeye teşvik eder. "Diğer koşulların yanı sıra, ülke halkının azami tek biçimliliğinin başarılması, halkın gücünü sağlamalıdır"²⁷⁵."

Bağımsızlık ve iç savaş döneminde Tacik kimliğinin problemleri bölgesel açıdan ortaya çıkmıştır. İktidar kuzeyli birindeyse iç işleri ve savunma güneylilerin elinde idi. Tacikistanlı olmak yani Tacik kimliğinin ve Tacikistan'da yaşayan azınlıkların bir araya gelmesi önce yerelciliğin ortadan kaldırılması mümkündür. Bu durumu gerçekleştirmek için savaş sonrası dönemde uygun şartlar oluşmuştur. Burada en önemli yöntem evlilik meselesidir. Değişik bölgelerden olmalarına rağmen bir çiftin evlenmesi bunu daha da kolaylaştırıyor. Amerikalı veya Tacikistanlı olmak için de dindar, milliyetçi olmaya gerek yoktur. Çünkü bunların hepsi 70 yıllık Sovyet döneminde kültür şemsiyesinin altına koruyup bugünlere kadar alıp getirmektedir.

Amerikalı olmak ideolojisi, tüm yeni gelenleri, nüfusun geri kalanıyla karışmaya hazırlarken kendi başlarına yerleşmeye teşvik etmiştir. "Diğer koşullarla birlikte, bu ülkedeki insanlarda azami tekdüzelik sağlamak, birliğin gücünü sağlamalıdır"²⁷⁶. ABD devlet kurucuları, göçmenlerin dillerini, geleneklerini, geleneklerini tamamen terk etmelerini ve İngilizce konuşan çoğunluğun değer sistemini kabul etmelerini istemişlerdi. Göçmenlerin sadakatine yönelik sağlam temellere dayanan korkular ortaya çıkabileceği için bu, ulusal güvenlik açısından özel bir önem taşıyordu. Ancak zamanla Amerikan kimliğinin daha geniş bir yorumu kullanılmaya başlandı. Yirminci yüzyılın ortalarında, beyaz Amerikalıları yeni Avrupalı göçmenlerle kaynaştıran "eritme potası" kavramı popülerlik kazanıyordu²⁷⁷. Bazı liberal tarihçiler (A. Schlesinger, D. Burstin, O. Handlin ve diğerleri), Amerika Birleşik Devletleri'nin bir "ulus" imajının kitle bilincinde oluşması ve pekiştirilmesi için sorumluluk almışlardır. Franklin Roosevelt'in başkanlığı döneminde rasyonel bir seçim olarak görülmeye başlanan Amerikan kimliğinden ırksal ve etnik unsuru çıkarmak gerektiği karaktive vurulmuştur. Özgürlük ve demokrasi ideallerini benimseyenler Amerikalı olarak kabul edilecektir. Demokratik değerler ve ideallerden oluşan bir sistemi reddetmek, Amerikan

²⁷⁵ The Constitution and National Security. Ed. by Shuman H. and Thomas W. Wash.: NDU Press, 1990. P. 99

²⁷⁶ SŞA na rubeje vekov. Moskva.: Nauka, 2000. s. 171.

²⁷⁷ SŞA na rubeje vekov. Moskva.: Nauka, 2000. s. 171.

karşıtlığı anlamına geliyordu. Benzer bir şey, "Rus" kavramını terk eden ve "Rusyalı" kavramını kullanmakta ısrar eden modern Rus liberalleri tarafından önerilmektedir²⁷⁸.

Tacikistan için, Bölgesellik, Cumhuriyetin gelişimini belirleyen en önemli faktörlerden biri gibi görünmekteydi. Modern fikirlerin en ince katmanı, her bölgenin geleneksel kültürüne özgü güçlü bir değerler, motivasyonlar, rol beklentileri ve davranış kalıpları katmanını kapsardı. Bununla birlikte, her bir bölgesel altkültürdeki siyasi bilinç birbiriyle çatışmaktaydı, bu da halkı ulusal bir fikir temelinde birleştirmeyi, ulusal bir ideoloji üzerine egemen bir devlet kurmayı pratikte imkansız kılmakta idi. Yalnızca bölgeselcilik faktörünü hesaba katarak, olası ulusal ve günah çıkarma (confessional) çelişkileri ve çatışmaları tahmin etmeye çalışılabilir. Mevcut koşullarda, bu açıkça ortaya çıkmıştır, çünkü Sovyet medeniyet topluluğunun çöküşü, dünyadaki yer arayışının her bir seçkin parçasının sürecine neden olmuştur.

Bölgeselliğin olumsuz sonuçlarından biri olarak Tacikler ile Özbekler arasındaki anlaşmazlığı -örneğin 2002 yılındaki olayları²⁷⁹-söyleyebiliriz.

Başka bir bölgesel sebeplerden biri Voruh anklavıdır. Bu anklav Kırgızistan toprağında olup son çözümemiş sınır sorunlardan biridir Tacik-Kırgız sınırının İsfara ve Hocent kesimlerinde Kırgızlarla biraz farklı bir durum gelişmekteydi. 1989'daki İsfara-Batkent çatışmasından sonra tutkular azalmış olsa da, sorunun nihai çözümü için hala zaman vardır²⁸⁰.

Bu tür bölgesel problemlerin çoğu günümüze kadar hükümetler arasında halledilmiştir. Sınır sorunlarının çoğu sınır ülkelerle anlaşmalar çerçevesinde bir düzene girmiştir. Aynı şekilde, zor coğrafyasına rağmen, tarih boyunca, iç savaş dönemi hariç, ve son 20 senede Tacik kimliğinin geliştiğini görmek mümkündür. Buna rağmen Tacik kavramından Tacikistanlı kimliğine geçmesi daha da doğruluğunda bazı kesimler kanaat'ındadırlar. Komşu ülkelerde yeni hükümetlerin iş başına gelmesi ile pek çok bölgesel sorun ortadan kalkmış ve bu durum Tacik kimliğini ve Tacikistanlıların bir ortak ulusal kimlik kurması için şartları daha da uygun hale getirmiştir.

²⁷⁸M.İ. Rikhtik. *Strategičeskaya kultura i novaya koncepsiya natsionalnoy bezopasnosti SŞA , Nijniy novgorodskiy gosudarstvenniy universitet*

²⁷⁹ 2002 yazında, 75 Tacik asker, tek bir yürüyüşte, Özbekistan tarafından yasadışı olarak tutulan bölgeyi ülkeye iade etmiştir. Üstelik bu sınır bölgesi stratejik öneme sahiptir. Nov bölgesi eski milis başkanı Rustam Saidov 6 saat içinde bu olayı sonlandırıp: 4 stratejik kanalı ve Farhad hidroelektrik santrali Tacikistan'a iade etmiştir.

²⁸⁰ Vorukhs kaya zavarukha. Konflikt na tajk-kır-granitse. *Kratkaya istoriya protivostoyaniya*
<https://centrasia.org/newsA.php?st=1552642260> 19.05.2019

Tacikistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri öncelikle olası bir saldırı ve savaş durumunda ülkenin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak için tasarlanmış bir silahlı devlet örgütüdür. Tacikistan Silahlı Kuvvetleri Baş Komutanı, Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanıdır.²⁸¹ Silahlı kuvvetler kara kuvvetleri, seyyar birlikler, hava kuvvetleri ve hava savunma kuvvetleri, cumhurbaşkanlığı muhafızları ve güvenlik kuvvetlerinden (iç ve sınır birlikleri) oluşur. Askerlik hizmeti süresi iki yıldır, üniversite mezunu olanlar için ise bir yıldır.

Önemli bir faktör, ülkenin topraklarında, Rusya Federasyonu silahlı kuvvetlerinin özellikle de 201'inci askeri üssün (daha önce 201. Gatchina Motorlu Tüfek Bölümü) varlığıdır. Vremya Vostoka yayınına göre, Rusya 2025'e kadar Tacik ordusunun yeniden yapılandırılması için 900 milyon ila 1 milyar 590 milyon dolar ayırabilir²⁸².

Eski Sovyet Orta Asya cumhuriyetlerinin geri kalanının aksine Tacikistan, SSCB Silahlı Kuvvetleri'nden herhangi bir silah devralmadı. Misal olarak 8. Motorlu Tüfek Tümeni ve 17. Ordu Kolordusu'na (Frunze'deki karargâh) bağlı bazı birimler Kırgızistan topraklarında konuşlandırıldı. Bu bölüm (Frunze'deki karargah) 50. tank alayını, üç motorlu tüfek alayını (4., 23. ve 282.) ve 14. topçu alayını içeriyordu. Ordu birimleri, 68. dağ motorlu tüfek tugayını ve ayrı bir iletişim taburunu içeriyordu²⁸³. Özbekistan'da ise 304. Tank, 362., 365. ve 367. Motorlu Tüfek Alaylarından oluşan 4. Muhafız Motorlu Tüfek Tümeni (Termez) konuşlandırıldı. 1992-1993'te, eski Sovyet ordusunun bazı birimlerinin geri çekilmesiyle askeri teçhizat ve silahların bir kısmı yeni bağımsız devlete devredildi. Eski Sovyet ordusunun resmi olarak bölünmesi sırasında, birçok yeni bağımsız devletin zaten keyfi olarak çok sayıda silah ele geçirdiği belirtilmelidir. Bu nedenle, ulusal silahlı kuvvetlerde silah ve askeri teçhizat sayısı çeşitli araştırmacılar tarafından sadece yaklaşık olarak tahmin edildi.

Tacikistan'da ise bir motorlu tüfek bölümü, iki ayrı tugay ve Volga-Ural Askeri Bölgesi'ne doğrudan bağlı birimler konuşlandırıldı. Bu askeri birliklerin mülkiyeti Tacikistan'a

²⁸¹ Konstitutsiya Respubliki Tadjikistan

²⁸² Vremya Vostoka, rossiyskaya voennaya baza v Tadjikistane budet polnostyu ukomplektovano v 2014 godu, 11.11.2013 <http://www.easttime.ru/news/tadjikistan/rossiyskaya-baza-v-tadjikistane-budet-polnostyu-ukomplektovano-v-2014-godu/5087> 19.05.2019

²⁸³ Razdel bıvshikh sovetskikh voorujonnykh sil posle raspada SSSR (1çast) http://kombat-bvoku.com/publ/voennaja_tematika/razdel_byvshikh_sovetskikh_vooruzhjonnykh_sil_posle_raspada_ssr_1_chast/4-1-0-100 02.10.2020

devredilmedi. Bunda temel sebep, SSCB'nin dağılmasının hemen ardından iç savaşın patlak vermesi olmuştur²⁸⁴.

Bunun yerine, Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı, Duşanbe'de bulunan 201'inci motorlu tüfek birliğinin kontrolünü ele almış ve tümenin komutasını Taşkent'ten Moskova'ya devretmiştir. SSCB Silahlı Kuvvetleri sınır birliklerinin büyük bir kısmı, daha sonra Rus subayları ve Tacik askerlerden oluşacak şekilde Tacikistan topraklarında bulunuyordu. Uzun bir süre boyunca, BDT barış gücü kuvvetleri Tacikistan topraklarında (201 md üssünde bulunan) konuşlandırıldı. Rus birliklerinin ülkedeki varlığı ve iç savaş nedeniyle, Tacikistan Silahlı Kuvvetleri resmi ve yasal olarak ancak Nisan 1994'te ortaya çıkmıştır, fakat 23 Şubat 1993'te Duşanbe'de Halk Cephesi tarafından yeni kurulan birlikler sebebiyle bu tarih silahlı kuvvetlerin kuruluş günü kabul edilmiştir. 1990'lar boyunca, Tacik ordusu zayıf bir şekilde kontrol edilmiş, düşük disipline sahip olmuş ve teçizatını korumaya çalışmıştır. Örneğin, 1995'in sonunda, Makhmud Khudoiberdyev (1.) ve Faizali Saidov'un (11.) tugayları, Haziran 1996'da Hızlı Tepki Tugayı (eski M. Khudoiberdyev'in tugayı) ve Başkanlık Muhafızı olarak birkaç kez vuruldu ve birbirlerine karşı savaşmışlardır. Sonuç olarak Albay Khudoiberdiev komutanlıktan çıkarılmıştır. Bu olayların bir sonucu olarak, hükümet orduyu disipline etmeye çalışmış, ancak iç savaş nedeniyle kısmen başarılı olmuştur²⁸⁵.

Taciklerde geleneksel olarak ordunun başkomutanı cumhurbaşkanı olduğu için dengeleyici, kamu kurumlarından biri olarak görülür ve bu durum, gelecekte “ulusal çıkarlar” gerektirdiğinde kamuoyunu ordu lehine etkileme imkanı sağlar.

Silahlı Kuvvetlerin Yapısı²⁸⁶:

a. Kara birlikleri

1. motorlu tüfek tugayı (Kurgan-Tyube)

3. motorlu tüfek tugayı (Khujand)

12. Topçu Tugayı (Duşanbe)

²⁸⁴Razdel bıvshikh sovetskikh voorujyonnykh sil posle raspada SSSR (1çast) http://kombat-bvoku.com/publ/voennaja_tematika/razdel_byvshikh_sovetskikh_vooruzhjonnykh_sil_posle_raspada_ssr_1_ch_ast/4-1-0-100 02.10.2020

²⁸⁵ Rossiyskie instruktory načali obučenie 640 voennoslujajuşikh armii Tadjikistana , 4 iyunya 2019

²⁸⁶ Tadjikskaya armiya :çto mı imeem 1 fevralya 2014. <http://news.tj/ru/news/tadjikskaya-armiya-çto-my-imeem> 02.10.2020

14. Muhafızlar Motorlu Tüfek Alayı

27. ayrı anti-tank bölümü

7834 Ayrı Keşif Taburu

39 ayrı tıbbi ve sıhhi tabur

25 ayrı iletişim taburu

56. Kimyasal ve Biyolojik Savunma Şirketi

b. Mobil birlikler

7. havadan saldırı tugayı

Hızlı müdahale için ayrı motorlu tüfek tugayı MV'nin üç taburu, Toplu Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO) çerçevesinde faaliyet gösteren Orta Asya Toplu Güvenlik Bölgesi Toplu Hızlı Konuşlanma Kuvvetleri'nin (CRDF) bir parçasıdır.

89. Tank Alayı

74. Topçu Alayı

21. Ayrı Füze Tümeni

67. Komuta ve Topçu Keşif Bataryası

61. mühendis taburu

70. tamir ve restorasyon taburu

127. Lojistik Taburu.

c. Hava Kuvvetleri ve Hava Savunma Kuvvetleri

N-I ayrı helikopter filosu (Aini, Duşanbe, Bokhtar ve Khujand hava alanları)

536. Uçaksavar Füze Alayı (Duşanbe)

45. Radyo Mühendislik Taburu (Duşanbe)

97. Uçaksavar Füze Tugayı (Kurgan-Tube)

770. Uçaksavar Füze Alayı (Isfara)

74. Uçaksavar Füze Alayı (Khujand)

69. Uçaksavar Füze Alayı (Kulyab)

42. Uçaksavar Füze Alayı (Duşanbe).

Tacikistan Silahlı Kuvvetleri Hava Kuvvetleri ve Hava Savunma Kuvvetlerinin henüz savaş uçakları bulunmamaktadır. Ülkenin hava sahası Rus Hava Kuvvetleri tarafından korunmaktadır. Hava Kuvvetleri ve Özel Savunma Kuvvetleri, Mi-8 ve Mi-24 helikopterlerini kullanıyor.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, Tacik Savunma Bakanlığı Dil ve Bağlam Komitesi, Tacik ordusunun askeri rütbelerini değiştirme kararını verdi. Tacikçe askeri rütbelerin kabulü ve onaylanması ile, Tacik ordusundaki, Sovyet döneminin mirası olan ve Rus diline ait olan "general ve polkovnik" (albay) kelimeleri Tacikçeye dönüştürülmüştür.²⁸⁷

Tacikler en eski zamanlardan beri savaşıyorlardı ve kendi dillerinde savaş terimleri vardı. Örneğin Pers İmparatorluğu, Parthia, Sasani, Samani İmparatorluğundan kalan artış, sipah, laşkar, gund, hang, gurdan, vaşt, tahm, güruh verada gibi savaş terimleri vardı ki Rusça savaş terimleri olan armiya, korpus, diviziya, brigada, polk, batalyon, rota, vzvod, otdeleniye, vezveno kelimeleri yerine kullanabilmektedir. Dilbilimciler ayrıca askeri birliklere ad olarak tarihte kullanılan artışsolor, sipahsolor, laşkarsolor, gundsolor, sarhang, sargurd, sarvaşt, tahmbon, guruhbon, veradabon gibi terimleri belirlediler.²⁸⁸

Tacikistan'da iki askeri eğitim kurumu var: Tacikistan Cumhuriyeti Askeri Enstitüsü ve Tümgeneral Toshmukhamadov'un adına Tacikistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Askeri Lisesi (1999'da Suvorov Okulu'ndan (1984) değiştirilmiştir). Askeri lisede eğitim süresi iki

²⁸⁷Abdullo Aşurov, "Polk-hang, polkovnik – sarhang va general-mayor – gundsolor?", *Ozodi*, May 18, 2018 <https://www.ozodi.org/a/proposal-for-changing-military-ranks-in-tajikistan/29233584.html> 21.04.2019

²⁸⁸Kumitai Zabon, "Ogohinomai onlayn" <http://www.kumitaijabon.tj/tg/category/%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D2%B3%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D2%B3%D0%BE%D0%B8-%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD> 21.04.2019

yıldır, ardından mezunlar Askeri Enstitü veya yabancı devletlerin askeri üniversitelerinde okumaya devam edebilirler (Rusya, Hindistan, Çin ve benzeri).

Bunların dışında ABD Silahlı Kuvvetlerinin eğitim merkezi, Tursunzade'de (Duşanbe'ye 45 km uzaklıkta), yerleşmiştir²⁸⁹. Ayrıca Tacikistan vatandaşları, Rusya Savunma Bakanlığı'nın yüksek öğretim kurumlarında daha yüksek askeri eğitim almaktadır. 2015'ten beri, 201. Rus askeri üssünün eğitmenleri, Tacikistan Silahlı Kuvvetlerinin askeri personelini, genç uzmanların askeri muhasebe uzmanlıkları konusunda eğitmektedirler²⁹⁰.

2.5 BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE: DİPLOMASİ VE SİYASET

Coğrafya ve dünya tarihi alanında Taciklerin bilgisi son derece fazladır. Profesyonel diplomatlar 60'lı ve 70'li yıllarda Tacikistan'da görünmeye başladılar. Diplomatlar genelde oryantalizm üzerine çalışanlar, ekonomi ve hukuk mezunlarıydı. Dış politika sorunları, resmi veya ticari çıkarlar nedeniyle uluslararası sorunları çözmeye çabalayan dar bir çevre eliyle yürütülebildi. Yeni Tacikistan'da dış politika bölümünü eline alan T. Nazarov, cumhurbaşkanı E. Rakhmon'un ekibinde, yüzyılın başında popüler olan Tacik halkının geleneğini sunmayı başardı.

²⁸⁹ SŞA moderniziruet armiyu Tadjikistana http://www.ng.ru/cis/2013-07-31/1_tajikistan.html

²⁹⁰ Rossiyskie instruktory načali obučenie 640 voennoslujajyuşikh armii Tadjikistana , 4 iyunya 2019

Talbak Nazarov ve Rusya Dışışler Bakanı

Bunlar arasında genç cumhuriyetin dış politikasının temelini etkileyebilecek oryantalistler, diplomatlar, tercümanlar ve politikacılar da bulunmaktaydı.

Bir dizi iç politik faktör de dış politikayı etkilemektedir. Artan karşılıklı bağımlılığa rağmen, farklı iktidar merkezlerinin ekonomik çıkarları bulunmaktadır. Bu bağlamda, bir ihtiyaç vardır ve bu ihtiyaç da Tacik dış politikasında bir dengeleyici faktör olarak geleneksel ve ulusal çıkarların korunmasına dayanan devlet aygıtının geleneksel adaletidir.

Her devletin dış politikası, kendi ulusal çıkarlarına dayanmaktadır, bu politikanın amaçlarının ve yöntemlerinin mevcut jeopolitik ve jeo-ekonomik durum ile uyumlu olması gerekir. Bunun yanı sıra, uluslararası arenada zamanın eğilimlerini ve dönüşümleri de göz önünde bulundurarak bir dış politika stratejisi oluşturmak ve buna uygun taktikler uygulamak gerekir.

Eylül 2002’de, bağımsız Tacikistan’ın, uluslararası arenadaki faaliyetlerinin anlamını ve hedeflerini yansıtan bir Dış Politika Konsepti onaylandı. Bu, Tacikistan Cumhuriyeti’nin ulusal çıkarlarının gerçekleştirilmesine yönelik yol ve mekanizmaları belirleyen bir dış politika konseptidir.

Bu konsept kabul edildikten sonra bölgede ve dünyada, yeni güvenlik sorunları ortaya çıktı ve bunlar siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecini hızlandırmaya devam etti.

Öncelikle, dünyanın birçok yerinde istikrarsızlığa yol açan kapsamlı bir güvenlik sisteminin olmadığı anlaşılmıştır. Başta uluslararası terörizm, radikalizm ve ayrılıkçılık olmak üzere çeşitli tehditler ve narkotik maddelerin üretimi ve kaçakçılığının artması gibi istikrarsızlaştırıcı faktörler ortaya çıkmıştır.²⁹¹ Elbette, dünya toplumunun gelişimi, Tacikistan'ın dış politikasının, modern dünyada meydana gelen değişimler ve mevcut zorluklar tehditler ile uyumlu hale getirilmesini gerektirmektedir. Uluslararası alanda izlenecek strateji devletin ve toplumun ulusal çıkarlarının korunmasını sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu bağlamda, mevcut Dış Politika kavramının güncellenmesi gerekli hale gelmiştir. Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Emomali Rakhmon, ülkenin diplomatik kadrolarına yaptığı 15 Mart 2013 tarihli konuşmasında, bir dış politika stratejisi geliştirilmesi için Dışişleri Bakanlığına gerekli talimatları vermiştir. Ülkenin dış politikasının Devlet Başkanı'nın belirlediği ilkelere uygun olarak geliştirildiği söyleyebilir. Belge, ülkenin ilgili makamları tarafından değerlendirilip tartışıldıktan sonra Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle onaylanmıştır.

Yeni konsept aşağıdaki dört bölümden oluşmaktadır:

1. Genel hükümler;
2. Uluslararası ilişkiler sisteminde Tacikistan Cumhuriyeti;
3. Tacikistan Cumhuriyeti'nin dış politika öncelikleri;
4. Tacikistan Cumhuriyeti dış politikasının geliştirilmesi ve uygulanması.

“Genel Hükümler” bölümü, Tacikistan Cumhuriyeti'nin dış politikasının kavram ve ilkelerinin yasal temellerini ve ayrıca şu anda ve öngörülebilir gelecekte ülkenin ulusal çıkarlarını da belirlemektedir.

TC dış politikasının kavramsal temelleri “Uluslararası İlişkiler Sisteminde TC” bölümünde açıklanmıştır. Bağımsızlık yılları boyunca, yürütülen çok yönlü dış politika, dünyanın çeşitli ülkeleri ve modern dünyanın siyasi ve ekonomik kutupları ile dostane ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkilerin kurulmasını öngörür. Ayrıca Cumhuriyetin temelini güçlendirmesini, cumhuriyetin politik, ekonomik ve kültürel gelişiminin sağlanarak ulusal güvenliğinin sağlanmasını hedeflemektedir. Ayrıca Uluslararası arenada Tacikistan'ın dünyanın bütün

²⁹¹ Statya, Ministra inostrannikh del Tadjikistanaa Siraciddin Aslov, Ministr İnostrannikh del Respubliki Tadjikistan, Putevodnyy dokument vneşney politiki Respubliki Tadjikistan

ulusları ve ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmasını öngören bu politikanın sürdürülmesini ve dünyanın tüm bölgesel ve uluslararası partnerleriyle karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğinin kurulmasını istemektedir.

Bu bağlamda, Konsept'te, TC'nin dış politikası, uluslararası hukuka koşulsuz saygıya dayanan ve objektif ve pragmatik bir temelde uygulanan bağımsız çok yönlü dış politika olarak tanımlanmaktadır.

İzlenen politika, esasen, barışçıl bir “açık kapı” politikasıdır ve uygulamasında Tacikistan, karşılıklı saygı, eşitlik ve tüm yakın ve uzak ülkelerle karşılıklı yarar sağlayan işbirliğine dayanan karşılıklı çıkarların dostluğuna ve tanınmasına bağlı kalmaktadır.

“TC'nin dış politikasının öncelikleri” bölümü birkaç bölümden oluşmakta ve Tacikistan'ın çok yönlü politikasını belirli alanlara ayırmıştır.

TC dış politikasının önceliklerinden biri de, geleneksel ortakları olan BDT üyesi ülkeler ile olan uzun vadeli ve istikrarlı ilişkilerin sürdürülmesidir. Konseptte, Tacikistan'ın, ‘Commonwealth’ çerçevesinde farklı hızlarda ve çok düzeyli bir entegrasyonu göz önüne alarak, karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini derinleştirmek için çaba göstereceği sonucuna varılmıştır.

RF ile siyasi, askeri, ekonomik, ticari ilişkiler ve yatırım alanları, işçi göçü, kültür, bilgi, bilim ve eğitim alanlarında TC'nin ulusal çıkarlarının temin edilmesinde önemli bir etken olan bölgesel barış ve istikrar ve diğer alanlarda dostça ilişkilerin ve stratejik ortaklığın geliştirilmesi önemli bir yer tutmaktadır.

Tacikistan her zaman derin bölgesel entegrasyonun destekçisi olmuştur Tacikistan bunu Orta Asya'da ekonomik ve sosyal konuların yanı sıra çevre koruma, güvenlik ve istikrarın çözümünde önemli bir mekanizma olarak görmektedir. Konsept, bölge devletlerinin ortak amaçlarını ve hedeflerini belirtir. Bu çerçevede güven, dostluk ve karşılıklı faydaya dayalı işbirliği temelinde Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan ile ilişkileri genişletme ve derinleştirme ihtiyacını belirlemiştir.

Her iki tarafın isteği ve çabaları sayesinde, ÇHC ile ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine ulaştı ve politik, güvenlik, ticaret, ekonomik ve kültürel alanlarda çok yönlü etkileşimi aşamalı olarak geliştirmek için olumlu bir temel oluşturdu. Bu ülkeyle iyi komşuluk ilişkilerinin, dostluğun ve karşılıklı faydaya dayanan işbirliğinin devamı, Tacikistan'ın milli çıkarları için gereklidir ve TC dış politikasının en önemli görevlerinden biri de bu olarak belirlenmiştir.

Modern uluslararası politikadaki bazı diplomasi alanlarının artan rolü ve TC'nin dış politika hedeflerinin bu alanlarda tanımlanması gereği göz önüne alındığında, Kavramın ayrı bölümleri:

- Ekonomik Diplomasi;
- Su İşbirliği Diplomasisi;
- Kültürel-İnsani Diplomasi;
- Bilgi Diplomasisi olarak belirlenmiştir.

TC Cumhurbaşkanı Emomali Rahmon'un girişimleri sayesinde ülke bağımsızlık yıllarında aktif olarak bir su diplomasisi uygulamaktadır. Bu girişimlerin amacı, hayat kurtarmak ve sürdürülebilir insani gelişme adına su sorunlarını çözmede yaratıcı etkileşime duyulan ihtiyacı vurgulamaktır. Bu yaratıcı diplomasi ile su alanındaki girişimler, hem ulusal çıkarları hem de dünya toplumunun isteklerini karşılamaktadır. Bugün TC'nin dış politikasının öncelikleri arasında, temel amacı Tacik halkının yerli, ulusal, manevi ve kültürel değerlerinin korunması olan kültürel ve insani diplomasi uygulamaları da bulunmaktadır. Tacikistan halkının olumlu algısını güçlendirmek için dünya toplumuyla insani işbirliği kurulmaktadır.

Tacikistan bağımsızlığını kazandığı yıllarda, uluslararası toplumun tam bir üyesi oldu. Bugün Tacikistan dünyadaki 151 ülkeyi resmen tanımaktadır ve 126 ülkeyle de diplomatik ilişkiler kurmuştur. TC uluslararası, bölgesel ve kişisel finansal kuruluşları dahil olmak üzere toplam 51 örgütün aktif bir üyesidir.²⁹²

Sonraki dönemde Tacikistan, ülkenin kalkınması için öncelikli hedefleri barış ve ulusal uyumu pekiştirmek, siyasi, ekonomik ve sosyal reformları güçlendirmek olan bir dış politika belirlemiştir. Bu dönemde, ülkenin liderliği “açık kapı” politikası izlemiş ve dünyadaki çeşitli ülkelerle dostane ilişkiler ve verimli bir işbirliği geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla çok yönlü, dengeli ve pragmatik bir dış politikanın başlatıldığı söylenebilir. Bu politika sayesinde Tacikistan'ın uluslararası arenadaki konumunun güçlendiği ve dünyadaki sorunların çözülmesine katkı sağladığı söylenebilir. Birçok ülke ile etkileşim sağlanmış ve ulusal çıkarları göz önüne alarak dış politikada ulusal çıkarlar ile ortak çıkarların dengesi sağlanmıştır. “Açık kapı” politikası günümüzde, Tacikistan'ın dış politikasının temelidir.²⁹³

²⁹² Dostijenie vneşney politiki Tadjikistana <http://mfa.tj/?l=ru&art=2> 17.05.2019

²⁹³ Dostijenie vneşney politiki Tadjikistana <http://mfa.tj/?l=ru&art=2> 17.05.2019

Bugün Tacikistan, siyasi, ekonomik, ticari, askeri teknik alanların yanı sıra güvenlik, bilim, kültür, eğitim, tıp, turizm vb. olanlarda işbirliğini kapsayan 1.200'den fazla ikili belgeyi imzalamış durumdadır.

Tacikistan liderliği tarafından başlatılan siyasi girişimlerin çoğu dünya toplumu tarafından benimsenmiş ve desteklenmiştir. Bu girişimler arasında;

- İç çatışmaların müzakerelerle çözülmesi,
- Afganistan'ın politik ve ekonomik sorunlarına çözüm getirilmesi,
- Bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi,
- Su kaynaklarının rasyonel kullanımı konusunda bir dizi girişim,
- Enerji alanlarında işbirliği,
- Terörle mücadele,
- Aşırılık ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele bulunmaktadır.

Tacikistan ayrıca Farsça konuşan ülkeler birliğinin (Tacikistan-Afganistan-İran Top-3) ve Duşanbe Dörtlüsü (Tacikistan-Rusya-Afganistan-Pakistan) oluşumunun kurucusudur.

Tacikistan Cumhuriyeti'nin özellikle su alanında liderliği BM tarafından desteklenen girişimler, bir çalışma seviyesinden uluslararası toplum tarafından pratik uygulamaya geçmiştir. Bu girişimler, insanlık için yeni bir strateji yaratmayı ve gezegenin sakinleri için iyi bir yaşam sürdürmeyi amaçlamaktadır.

Büyüyen küreselleşme süreci, uluslar ve devletler arasında eşi görülmemiş derecede yakın bir ilişkiyi temsil eder ve uygarlığın en son kazanımlarının ve değerlerinin, yaratıcı entelektüel faaliyetlerin sonuçlarının tüm insanlık tarafından kullanılması için fırsatlar yaratır. Bununla birlikte insanlığın maddi ve manevi sorunları da küresel bir karakter kazanıyor, bu da halkların ulusal-kültürel gelenek ve değerleri üzerindeki baskının artmasına ve medeniyetler çatışmasının artmasına neden oluyor. Bu koşullarda Tacikistan Cumhuriyeti dış politikasının önceliklerinden biri de küreselleşme süreçlerinin olumlu ve olumsuz eğilimlerini dikkate alarak Tacik halkının yerli milli manevi ve kültürel değerlerinin korunmasını ve güvenliğini sağlamak, TC'nin uluslararası platformlarda layıkıyla temsiline katkıda bulunmak, kültürel ve insani diplomasi uygulamaları yapmaktır. Tacikistan, halkının olumlu algısını güçlendirmek için eski tarih ve kültüre sahip, modern ve demokratik bir ülke olarak dünya ülkeleriyle kültürel ve insani işbirliğini genişletiyor.

TC'nin kültürel ve insani diplomasisinin belirlenen hedeflere ulaşması, aşağıdaki görevlerin dış politikası tarafından yerine getirilmesini gerektirir:

- yabancı devletlerle ve bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla kültürel ve insani bağların yasal çerçevesinin güçlendirilmesi;

- Her şeyi kapsayan bir yasal çerçevenin oluşturulması ve ülke vatandaşlarının yurt dışında yoğunlaştığı bölgelerde TC'nin konsolosluk varlığının genişletilmesi yoluyla yurtdışında TC'nin işçi göçmenleri de dahil olmak üzere vatandaşların haklarının, çıkarlarının ve onurunun aktif olarak korunması;

- Yabancı yurttaşlara uluslararası yasal düzenlemeler ve TC'nin uluslararası anlaşmaları temelinde hukuki, kültürel ve eğitim desteği, yurtdışındaki yurttaş birliklerine yardım ve ikamet ettikleri devletin yasaları çerçevesinde ana dilleri dâhil etnik ve kültürel kimliklerin korunması;

- Tacikistan Forumu'nun ve Farsça Konuşan Ülkeler Forumu'nun, ülkenin yabancı yurttaşlarla temaslarını güçlendirmek, siyasi, ekonomik, manevi ve kültürel etkileşimin gelişmesi için potansiyellerini çekmek, Tacikistan'a dünya toplumundan ve uluslararası siyasi çevrelerden insanların ilgisini yaratmak için yaratıcı faaliyetleri teşvik etmek;

- Uluslararası turizmin geliştirilmesi ve ülkeye turistlerin çekilmesi için Tacikistan'da yabancı vatandaşlarının kalması ve ziyareti için uygun koşulların oluşturulmasına yardım;

- Taciklerin dini ve medeniyet hoşgörüsünün oluşumunda tarihsel deneyim ve katkılarına vurgu yaparak medeniyetler ve inançlar arasında bir diyalogun oluşmasına katkı.

‘TC Dış Politikasının Geliştirilmesi ve Uygulanması’ adlı Dış Politika konseptinin son kısmı, TC Cumhurbaşkanı, Meclisi Milli ve Meclisi Namoyandagon Meclisi Oli ve TC Hükümeti'nin TC Dış Politikasını hazırlama ve uygulama sürecinde rolünü göstermektedir. TC Dışişleri Bakanlığı, dış politikayı doğrudan uygulayan ve dış politikayla ilgili konularda Tacikistan devlet yürütme organlarının yurt içi ve yurt dışındaki faaliyetleri koordine eden bir organdır.

2. TACİKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜLÜK ARAYIŞLARI VE BÖLGESEL İLİŞKİLER

2.1. SOVYET DÖNEMİNDE TACİK DIŞ POLİTİKASI

Herhangi bir politikanın başarısını ölçmek için en iyi kriter, geçen zaman ve elde edilen pratik sonuçlardır. Her ne kadar Şu anda dış politikadaki imkânların çoğu daha önce olmamış olsa ve diplomatik personelin eğitimi noktasında devlet bağımsızlığı döneminde olduğu kadar ileri seviyede olunmasa bile Tacikistan'ın dış politikasının gerek 1944'te kurulan Birlik-Cumhuriyet dışışleri bakanlığı döneminde gerekse sonraki dönemde temelde testi geçtiği söylenebilir. Ülke diplomasisinin tarihi, temettü getirebilen ve getirmesi gereken politik ve manevi sermayedir. Bu, Tacikistan'ın modern dış politikasının oluşumunda önemli bir unsurdur. Bu nedenle, Tacikistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından her Şeyin sıfırdan başladığını iddia etmek mantıksız olur. 90'ların başında boŐ bir sayfa değil, yeni bir sayfa açılmıştır.²⁹⁴

Tarih, günümüz ve gelecek için dersler çıkarmamızı söyler. Yeni ve önemli zorlukları aÇmak, hızla değişen modern dünyaya uyum sağlamak geçmişteki deneyimler ile mümkün olacaktır. Günümüz Tacikistan dış politikası, büyük ölçüde ülke liderliğinin çok yönlü ve kalıcı faaliyetlerinin bir meyvesi olarak görülebilir. Uluslararası hayati konuları sürekli gündemde tutar, günlük olarak devletin dış politika faaliyetlerini yönlendirir ve tutarlılık, pragmatizm, Őeffaflık, yapıcılık gibi ilkeler iŐıđında uluslararası alanda alınan önlemlerin etkinliğini sağlar. TC'nin dış politikası, tıpkı diğer ülkelerdeki gibi özünde kısa ve uzun vadede halkının temel çıkarlarını karŐılamak durumundadır. Bu yüzden barışçıl, açık, anlaşılabilir, öngörülebilir ve yapıcı davranmak ve pragmatik bir dış politika izleyerek ülke nüfusunun mutlak çoğunluğu tarafından onaylanan ve dünya toplumunu yeterince dikkate alan politikalar geliştirmek durumundadır.²⁹⁵

Resmi olarak, Tacikistan Dışışleri Bakanlığı'nın oluşumu, II. Dünya Savaşı yıllarında, tarihsel olarak zor bir dönemde gerçekeŐtirmiŐtir. 65 yıl önce, 12 Mayıs 1944'te, Tacik Sovyet

²⁹⁴ Hamrokhon Zarifi. *Diplomatiya Tadjikistana vçera i segodnya. V dvukh tomakh Tom 1.* (Pod obşey redaksii Hamrokhon Zarifi) Seriya: Vneşnyaya politika Tadjikistana. Duşanbe: «İrfon», 2009, s 6-7/.

²⁹⁵ Hamrokhon Zarifi. a.g.e. ss 15-16.

Sosyalist Cumhuriyeti (TSSC) Yüksek Kurulunun ilk toplantısının VII. oturumunda, Birlik-Cumhuriyet Halkının TSSC Dışışleri Komiserliği'nin oluşturulması kanunu kabul edildi.²⁹⁶

29 Temmuz 1944'te Tacik SSC Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın bir kararnamesiyle Ali Aliyeviç Ahmedov, Tacik SSC'nin Halk Dışışleri Komiseri olarak atandı. Halk Komiseri personeli 42 kişi olarak öngörölmüşü. Halk Komiserliği'nin yapısında Halk Komiseri ve yardımcısının yanı sıra siyasi, stenografi, protokol, konsolosluk, personel ve iş idaresi gibi bölümleri vardı. ‘‘Vatan Savaşı’’ (1941-1945) katılımcıları esas olarak parti örgütlerinin ve askeri birliklerin tavsiyeleri temelinde çalışmaya başladılar. Bu bağlamda Halk Komiseri, öncelikle dil eğitimi de dâhil olmak üzere, çalışanların profesyonel seviyede yetiştirilmesi konusuna özel bir önem vermiştir.

Bunun yanı sıra SSCB Dışışleri Komiserliği altında yeni personelin eğitildiği eğitim kursları da düzenlenmişti. 1946'dan başlayarak Halk Dışışleri Komiserliği'nin çalışmalarına kademeli olarak kısıtlamalar getirildi. Dışışleri Bakanlığı'na önce TSSC Bakanlar Konseyi Başkanı ve son birkaç yılda ise dışışleri bakan yardımcılığı başkanlık etti. Buna ek olarak, 1948 yılında, yapısal güncelleme nedeniyle, personel önemli ölçüde azaltıldı ve sayı 7 kişiye düşürüldü. 90'lı yılların başına kadar Bakanlık pratik olarak Tacikistan Bakanlar Konseyi'nin bir departmanı olarak görev yapmaya devam etmiştir.²⁹⁷

Sovyet Hükümeti politikasındaki değişikliklerle bağlantılı olarak Prestroykanın başlangıcında, Tacikistan da dâhil olmak üzere Sovyet Cumhuriyetleri'nin dışışleri bakanlıkları ile yabancı ülkeler arasındaki ilişkilerin yeni bir ivme kazandı. Cumhuriyetin bazı bölgeleri Afganistan, İran ve Çin ile ilişkilerini ve işbirliğini genişletti. Özellikle Tacikistan ile Afganistan arasında, farklı düzeylerde delegasyonların karşılıklı ziyaretleri daha sık hale geldi, Hatlon bölgesi ile Kunduz; Leninabad bölgesi ile Tahor; Tacikistan'ın Badahşan bölgesi ile Afganistan'ın Bedehşan vilayeti arasında ilişkiler kuruldu. İran İslam Cumhuriyeti ile işbirliği kurulması konusunda görüşmeler yapıldı. 1990 yılında Tacik SSC ile İran İslam Cumhuriyeti arasında kapsamlı işbirliğinin geliştirilmesi konusunda bir mutabakat zaptı imzalandı. İran ile kültür

²⁹⁶ İstoriya Ministerstvo inostrannikh del Tadjikistana 01.03.2013 <https://mfa.tj/ru/main/ministerstvo/istoriya-mid> (05.02.2020)

²⁹⁷ İstoriya Ministerstvo inostrannikh del Tadjikistana 01.03.2013 <https://mfa.tj/ru/main/ministerstvo/istoriya-mid> (05.02.2020)

alanında iyi ilişkiler kuruldu. Ayrıca, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi (SUÖB) ile bilimsel ve teknik alanda işbirliği ve ilişkiler kuruldu.²⁹⁸

Farklı yıllarda, Tacikistan temsilcileri SSCB'nin yabancı ülkelerdeki diplomatik misyonlarının bir parçası olarak çalıştı ve güçlü Sovyet devletinin dış politikasının uygulanmasına ve gelişmesine katkıda bulundu. Bugün, ülkenin Dışişleri Bakanlığı'nın kuruluşunun yetmiş altıncı yıldönümü kutlanırken, Tacik kökenli diplomatlar Mirzo Rahmatov (SSCB'inin eski Yemen Arap Devleti ve Moritanya Büyükelçisi), Cabbor Rasulov (eski SSCB Togo Büyükelçisi), Yokub Islomov (SSCB'nin Mukkal - Yemen Demokratik Cumhuriyeti Başkonsolosu) Lakim Kayumov SSCB'nin İskenderiye Mısır Arap Cumhuriyeti Konsolosu olarak görev yapmışlardır²⁹⁹.

1944'ten Tacikistan'ın bağımsızlığına kadar, Tacik SSR'de birçok konferans ve zirve yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- 5-10 Ekim 1958'de Tacik SSR Hükümeti'nin daveti üzerine, Güneydoğu Asya ülkelerinden Afganistan, Burma, Hindistan, Nepal ve Japonya temsilcileri tarafından bir ziyaret gerçekleştirildi.
- 1959'da Hindistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rajendra Prasad Tacikistan'ı ziyaret etti.
- 10-12 Ekim 1960'ta "Asya ve Afrika Halklarının İlk Tacik Cumhuriyetçi Dayanışma Konferansı" Duşanbe'de yapıldı.
- 22 Ocak 1961'de BM Temsilcisi Grace Barbey Tacikistan'ı ziyaret etti.
- Mart 1970'te Ruanda Cumhuriyeti Ulusal Meclisi delegasyonu Tacikistan'ı ziyaret etti.
- 1977'de Demokratik Alman Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Oscar Fischer Tacikistan'ı ziyaret etti.
- 1978'de Fransa, Hindistan, Vietnam, Sri Lanka ve Pakistan büyükelçileri Tacikistan'ı ziyaret etti.
- Eylül 1979'da Duşanbe'de "Orta Asya, Volga bölgesi ve Kafkasya Müslümanlarının İslami düşüncenin gelişmesine, barışa ve sosyal ilerlemeye katkısı" konulu Sovyetler Birliği Müslümanları sempozyumu düzenlendi. Sempozyuma Avusturya, Cezayir, İngiltere, Bangladeş, Gine, Hindistan, Ürdün, Yemen, Lübnan, Libya, Mali,

²⁹⁸ İstoriya Ministerstvo inostrannikh del Tadjikistana 01.03.2013 <https://mfa.tj/ru/main/ministerstvo/istoriya-mid> (05.02.2020)

Moritanya, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, Pakistan, Suudi Arabistan, Türkiye, Fransa, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti, İran, İsviçre, Bulgaristan, Kuveyt'ten dini liderler katıldı.

- 1979'da Hindistan ve ABD'nin diplomatik misyonlarının personeli Tacikistan'ı ziyaret etti.
- 1979'da Demokratik Alman Cumhuriyeti Devlet Planlama Komitesi temsilcilerinin Dışişleri Bakanı Friedrich Schiefer ve başkan vekili Heinz Klopfer Tacikistan ziyareti.
- 1980'de Suriye'nin Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi, Jabra al-Kafri Tacikistan'ı ziyaret etti.
- 1980'de Ortak Sovyet-Afgan Sınır Komisyonu Tacikistan'da çalışmalarına başladı.
- 5 Mart 1985'te Devlet Konseyi Birinci Başkan Yardımcısı ve Küba Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi Başkanı Raul Castro Tacikistan'ı ziyaret etti.
- 9-22 Eylül 1985'te Duşanbe'de SSCB ile Demokratik Afganistan Devleti arasında sınır geçişini açıklığa kavuşturmak üzere Ortak Sovyet-Afgan Komisyonu toplantısı yapıldı.
- Eylül 1986'da Tacikistan Dışişleri Bakanı Usmon Usmonov New York'a ziyaret düzenledi ve BM Genel Kurulunun 41. oturumuna katıldı.
- Aralık 1986'da Tacik SSR Dışişleri Bakanı U. Usmonov tarafından Gana'ya gönderilen Sovyet heyetinin ziyareti.
- 11 Haziran 1988'de Tacik SSR heyeti Afganistan Cumhuriyeti'ni ziyaret etti³⁰⁰.

Bu tarihlere bakıldığında, tüm bu olayların rastgele olmadığı açıktır. Bazıları Afganistan'la bağlantılıdır. Çünkü askeri işler Termiz askeri üssünden başlamıştır. Diplomatik toplantılar ise her zaman Duşanbe'de veya Kuzey Afganistan'daki Ahmet Şah Mesut yönetimindeki Kuzey İttifakı ile gerçekleştirildi. Tacik SSC heyetinin katılımı olmasaydı, Afganistan'daki Taciklerin Peştunlara ve Taliban'a karşı bir denge unsuru olması nedeniyle tüm bu görüşmeler sorunsuz bir şekilde gerçekleşmeyecekti. Tacik SSR'nin Doğu ülkeleri ile ilişkileri, Moskova'daki Abulkasım Lahuti³⁰¹ ve SSCB Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları

³⁰⁰ Hamrokhon Zarifi. a.g.e. ss.7-12

³⁰¹ Fars -Tacik Sovyet şairi, Tacik edebiyatının klasiği: çevirmen, editör, gazeteci. A. Lahuti, Batı İran'da İranlı bir kunduracı ve Kürt bir annenin ailesinde doğdu. Babam "HakimIlhomi" (İlham verici) takma adı altında mistik şiirler yazdı ve köylüler tarafından "filozof" olarak adlandırıldı. Lahuti'nin kendisi, modern Rus aydınlarının büyük bir ailesinin kurucusu oldu. Abulkasım Lahuti gençliğinde bir demirci, bir hizmetçi, bir kunduracı öğrencisiydi. Babasının yaratıcılığının etkisi altında çocukken şiir bestelemeye başladı. İlk şiiri genç şair 18 yaşındayken Habl al-Mateen'deki Kalküta'da yayınlandı. Öğrenci yıllarında sosyalist fikirlerle doluydu, Kirmanshakh'da devrimci demokratik Besutun gazetesini yayınladı. 1905-1911 Pers devriminin bir üyesi oldu ve Şah rejimine karşı savaştı. Devrimin yenilgisinden sonra Lahuti ölüm cezasına çarptırıldı, gizlice Bağdat'a, daha sonra İstanbul'a, sonra SSCB'ye taşınmayı başardı. İranlı yetkililere yönelik bir darbenin imkânsızlığını

Enstitüsü'nden B. Gafurov'un başkanlığından beri her zaman karşılıklı olarak verimli olmuştur. Özellikle o zamandan günümüze kadar Tacikistan'ın Hindistan'la ilişkileri çok verimli geçmiştir³⁰².

2.2 Tacik Dış Politikasının Temeli Olarak Açık Kapı Siyaseti.

Tüm bu diplomatik birikim ülkenin stratejik kültürünün, açık kapı politikasının temelini oluşturmaktadır. 2002 yılında devletin dış politikası ile ilgili mevcut "Açık kapı politikası" kavramı nihayete erdirildi. Böylelikle büyükelçilikler, konsolosluklar, diplomatik misyonlar gibi kurumsal altyapının oluşumunda önemli bir değişim sağlandı. Ülke diplomatik personeli hala eğitim sürecindedir ve TC "Diplomatik Hizmet Kanunu" ancak 2002 yılında kabul edilmiştir. Böylelikle yerli diplomatların faaliyetleri için düzenleyici ve yasal çerçeve güçlendirilmiştir. Bu başarılar, dış politikanın uygulanma seviyesini ve kalitesini etkili bir şekilde arttırmıştır³⁰³.

"Açık kapı politikası" doktrini daha en başından itibaren tüm siyasi yönlere, uluslararası temaslara ve ticari ilişkilere açık olmak anlamına gelir. Bu doktrin, 1899 yılında ABD Dışişleri Bakanı John Hay tarafından ekonomik rekabet kuralları, Çin'deki büyük güçlerin politikaları, ortak bir tarife politikası, liman hizmetleri, demiryolu taşımacılığı gibi konularda serbest ticaretin liberal ilkeleri çerçevesinde ortaya kondu. Tacikistan Devlet Başkanı Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin bir çalışanı olan Umed Davlatov: "Açık kapı politikası, Tacikistan'ın dünya toplumunun diğer üyeleri arasındaki yerini bulmasına yardım etmiştir." diyerek şöyle devam etmiştir: "Rusya ile ABD, ABD ile Çin arasındaki ilişkilerin zorluklarına tanık oluyoruz. Bu ülkelerin her biri ulusal çıkarlarını savunmaktadır. Ancak Tacikistan'ın

hissederek, 1922'de Sovyetler Birliği'nde kalmaya karar verdi. Rus şiiiri Cecilia Banu ile evleniyor, Bakü ve Tiflis'te yaşıyor, sonra Moskova'ya taşınıyor. 1924'te CPSU'ya katıldı (b). Lahuti burada Orta Asya'daki Sovyetler Birliği'nin Firdousi, Khayyam, Saadi ve Hafız'ın orijinal olarak okunduğu ve eski zamanlardan beri İran'daki gibi saygı duyulduğu bir Tacikistan cumhuriyeti olduğunu öğreniyor. Kişisel talebi üzerine, 1926'da Tacik SSR'nin Merkez Yürütme Komitesi üyesi olduğu bu cumhuriyette çalışmaya gönderilir.

II. Dünya Savaşı yıllarında yaratılan vatansever şiiirleri çok meşhurdu. Ayrıca A. Pushkin, A. Griboedov, T. Shevchenko, U. Shakespeare, Lope de Vega, V. Hugo, V. Mayakovsky'nin eserlerini Tacik diline çevirdi. Lahuti uzun yıllar SSCB Yazarlar Birliği'nin genel sekreteri ve Pravda gazetesi için özel bir muhabirdi. Birkaç kez İran'da Transkafkasya cumhuriyetlerine bitişik devrimci olayların gelişimini yakından takip eden ve bu ülkedeki popüler hareketin liderlerinin adlarını bilen I.V. Stalin ile tanıştı. Stalin'in dostça şaire bırakılması liderin ölümüne kadar korunmuştu. Moskova'da Novodevichy mezarlığına gömüldü. Tacikistan'ın ulusal kahramanı. Tacik SSR Marşı sözlerinin yazarı. <https://today.tj/video/31917-odin-geroy-na-tri-strany-sudba-nebozhitelya-abulkasima-lahuti-video.html>

³⁰² Hamrokhon Zarifi. a.g.e. s 26

³⁰³ Alidjanova Adiba Hamidovna. «Nekotorie aspekti vneşney politiki Respubliki Tadjikistan», *Vestnik TGUPBP* №3(47), 2011

hepsiyle ilişkilerini sürdürmesi ve bu ülkelerden yatırım çekmesi açık kapı politikası sayesinde gerçekleşmektedir³⁰⁴."

Bugün, TC dünyanın 150'den fazla ülkesi ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ayrıca, bugün Tacikistan BM, AGİT, BDT, KGAÖ, ŞBÖ, OIC ve diğer birçok uluslararası ve bölgesel kuruluşla çok taraflı işbirliği için aktif bir katılımcıdır. TC birçok alanda uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla yakın işbirliği içerisinde. TC'nin dış politikasında, BDT ülkeleriyle ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesine özel önem verilmektedir. BDT'nin üye devletleri, 20 yıllık ortak ekonomik ve siyasi faaliyet döneminde, sistemik krizi kısa sürede aşmayı, ekonomik büyüme oranlarını artırmayı ve karşılıklı ticareti mümkün kılan sağlam bir yasal temel oluşturmayı başardılar³⁰⁵.

Açık kapı doktrini Tacikistan'ın çok yönlülük arayışında temel politikadır. Bu nedenle Tacikistan'ın Çin ile ilişkilerine geçmeden önce, kısaca bu ülkenin Rusya, Hindistan, Afganistan ve İran gibi ülkelerle ikili ilişkilerine dikkat çekmek gerektiğini düşünmekteyiz.

2.2.1 TACİKİSTAN'IN RUSYA İLE İKİLİ İLİŞKİLERİ

Mevcut aşamada Tacik-Rus ilişkileri stratejik ortaklık niteliğindedir. 1992 yılında Duşanbe'de Tacikistan ile Rusya arasında diplomatik ilişkilerin kurulması hakkında bir protokol imzalanmıştır. Bilindiği üzere Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Tacikistan'da bir iç savaş patlak vermiştir. Savaş sona erdikten sonra barış süreci başlanmış ve 27 Haziran 1997'den, 1 Nisan 2000'e kadar sürmüştür. Eylül 1991'de bağımsızlık kazanan devletin dış politikasını oluşturmanın zorluğu, bu sürecin neredeyse sıfırdan başlaması gerçeğinden kaynaklanmaktaydı. Sovyet döneminde Tacikistan'ın tam teşekküllü bir dış politika tecrübesi yoktu. Sovyet diplomasisinin ilkeleri, ideolojisi ve hedefleri ile uyumsuzluk söz konusu olamazdı. SSCB'nin çöküşünden sonra gelen belirsizlik ve istikrarsızlık durumu, Tacikistan liderliğini yeni jeopolitik duruma adapte olma ve yeni bölgesel ve küresel siyasi ortama uyum sağlamak için zor politikalar geliştirmeye zorladı. Kısaca ülke zorlu şartlar içindeydi. Devam eden bir iç savaş vardı. Ayrıca uzun yıllardır süren Afgan savaşı da şartları daha da ağırlaştırmıştı.

³⁰⁴ İskandar Firuz, 'Çto dala Tadjikistanu politika "otkritikh dverey"' za godi nezavisimosti?', *Ozodi*, Sentyabr 06, 2019 <https://rus.ozodi.org/a/30150234.html> 01.08.2020

³⁰⁵ Nazarov T.N. *Tadjikistan: ekonomičeskoe sotrudničestvo i bezopasnost. Sbornik statey i vystupleniy*, Duşanbe, 2003, s 8.

Geçen yüzyılın sonlarında, Tacikistan ile Rusya arasındaki yakın askeri ve teknik işbirliği, Batılı politikacılar ve çeşitli medya temsilcileri tarafından çokça eleştirilmiştir. Ancak bunun nedenini açıklamak için yakın geçmişe kısa bir yolculuk yapmak gerektiğini düşünmekteyiz. Öncelikle 1992-1993 yıllarında iç savaş devam ederken Tacikistan'ın durumunu düşünmek gerektir. Tacikistan'ın SSCB'nin çöküşünden sonra neredeyse ulusal bir ordusu, sınır birlikleri veya yetenekli kolluk kuvvetleri yoktu. Tüm bu zorluklar, komşu Afganistan'da yıllarca süren savaşın etkisiyle katlanmıştı. Ulusal güvenlikle ilgili bu durum TC'nin egemenliğine gerçek bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu zorlu şartlar altında İ. Rahman liderliğindeki Tacikistan, tarihsel Tacik-Rus bağlarına dayanarak ve toplumun ile devletin önceliklerini dikkate alarak hareket etmeyi tercih etmiştir. Çünkü sadece bu çaptaki bir güç, müttefiklerini sıkıntıdan kurtarmak için yeteneklerini ve kaynaklarını kullanabilirdi³⁰⁶.

Orta Asya ve elbette Tacikistan Rusya'nın uzun vadeli hayati çıkarlarını güvence altına almak için her zaman son derece önemli bir bölge olmuştur. Orta Asya'da istikrar ve bölge ülkelerinin dinamik sosyal-ekonomik gelişimi olmadan aynı zamanda bu bölgedeki entegrasyon süreçleri derinleşmeden ve genişlemeden Rus ekonomisinin gelişimini sürdürdürebilmesi ve büyümesi zordur³⁰⁷. Bu bağlamda Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki çıkarlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Bölge ülkeleriyle mümkün olan en yakın ortaklıklara dayanarak, Orta Asya'da istikrarın sağlanması. Herhangi bir istikrarsızlaştırma senaryosu Afganistan örneğinde olduğu gibi Rusya için ciddi sonuçlara yol açabilir.
2. Avrasya Ekonomik Topluluğu çerçevesinde Orta Asya ile tek bir ekonomik alanın oluşturması ve sürdürülmesi. Bir dizi tarımsal ve endüstriyel malların bölgeden sürdürülebilir ithalatı için yeterince büyük bir pazar olması.
3. Rusya'nın, Çin, Hindistan, İran ve Asya-Pasifik ülkeleriyle arasındaki ortaklıkları özgürce sürdürdürebilmesi ve geliştirmesi için Orta Asya'nın coğrafi konum ve geçiş potansiyeline sahip olması.

³⁰⁶ Saidov Z. Ş. (Saidzoda Z.Ş.). *Tadjikistan: mejgosudarstvennie otnoşeniya v period stanovleniya vneşney politiki*. Monografiya. 6-ye, dorabotanno izdanie. Duşanbe: OOO «Kontrast», 2013. s. 558-559.

³⁰⁷ Mirzoev B.K. «Voenno-tekhnicheskoe sotrudniçestvo Respubliki Tadjikistan i Rossiyskoy Federatsii v dvustoronnem formate i v ramkakh integratsionnikh obedineniy». Mat-lı mejdunar.nauçn.konf. «Rossia i Tsentralnaya Azia v usloviakh geopolitiçeskoy transformatsii: vneşnepolitiçeskoe izmerenie». Duşanbe: 2007.s.26

4. Avrasya Ekonomik Topluluğu, BDT ve ŞİÖ içindeki ekonomik işbirliğini artırarak Rusya'nın bölgedeki öncü rolünün sağlanması.

Şu anki, Tacik-Rus işbirliği yaşamın neredeyse tüm alanlarını (politika, ekonomi, ticaret, askeri-teknik, insani, finans ve kredi, yakıt ve enerji, endüstriyel işbirliği, sivil savunma, acil yardım) kapsadığına dikkat edilmelidir. Rus-Tacik işbirliği sadece ikili temelde değil, aynı zamanda BDT, AET, KGAÖ, ŞİÖ çerçevesinde çok taraflı bir şekilde de gelişmektedir.

Rusya ile Tacikistan arasında bağımsızlığının ilan edilmesinin ilk yıllarından itibaren aktif siyasi bağlar korundu. Her yıl iki ülke başkanlarının ikili ve çok yönlü olarak gerçekleştirdikleri toplantılarda işbirliğini önemseydiği, bölgesel güvenliğin ve çeşitli formatlarda entegrasyon süreçlerinin güçlendirilmesini istedikleri, askeri konularda ve sınır bölgelerinde Rus-Tacik işbirliğini sürdürmek istedikleri görülür. Ayrıca Tacikistan için askeri eğitimin ve teknik işbirliğinin geliştirilmesi konusu da önemli ölçüde ele alınmıştır.³⁰⁸

Bağımsızlıktan bu yana, TC askeri personeli genellikle Rus yükseköğrenim kurumlarında eğitim görmektedir. Öte yandan, 1993'ten 2007'ye kadar, TC ile RF hükümetleri askeri alanda çeşitli düzeylerde 21 anlaşma, 5 sözleşme, 5 protokol ve 25 ek anlaşma imzaladılar. Bu belgeler ikili işbirliği için yasal dayanağı oluşturmaktadır. Tacik Silahlı Kuvvetleri, askeri tehditlerle mücadele etmek için yaratılan KGAÖ çerçevesinde Rusya ile işbirliği yapmaktadır. KGAÖ'nün BDT'nin güney sınırlarını korumadaki rolünü güçlendirmek için Toplu Hızlı Müdahale Kuvvetleri (CBIS) oluşturuldu. Ayrıca Tacikistan, uluslararası terörizm, dini aşırılıkçılık, ayrılıkçılık ve günümüzün diğer tehditlerine karşı eylemlerde ŞİÖ çerçevesinde Rusya ile işbirliği yapmaktadır.³⁰⁹

Ekim 2004'te, Rusya Devlet Başkanı Putin'in Tacikistan'a resmi ziyareti kapsamında, RF Hükümeti ile Tacikistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında optik-elektronik düğüm " Okno³¹⁰" (Norak - uzay izleme sistemi ve düzeni) Rusya'ya transfer konusunda bir anlaşma imzalandı. Bu belgeye uygun olarak, Nisan 2005'te Rusya ve Tacikistan savunma bakanları bu tesisi 49 yıl süreyle Rus tarafına devretme konusunda anlaşdılar. Kasım 2005'te TC Maliye Bakanlığı,

³⁰⁸ Mirzoev B.K. «Voenno-tekhniçeskoe sotrudniçestvo Respubliki Tadjikistan i Rossiyskoy Federatsii v dvustoronnem formate i v ramkakh integratsionnikh obedineniy». Mat-lı mejdunar. nauçn. konf. «Rossia i Tsentralnaya Azia v usloviakh geopolitiçeskoy transformatsii: vneşnepolitiçeskoe izmerenie». Duşanbe: 2007.s.26

³⁰⁹ Sattorov A., Saidov Z. O. «Rossiysko- Tadjikskie otnoşeniya na sovremennom etape i perspektivı razvitiya». Mat-lı nauçno -praktiç. Konf. «200 let Ministerstvu inostrannikh del Rossiei i 10 let so dnya ustanovleniya dşplomatiçeskikh otnoşeniy mejdu Rossiei i Tadjikistanom ». Duşanbe: 2002. s.17-18

³¹⁰ Rusçede pencere anlamına gelir.

optik-elektronik düğüm "Okno"nun bir parçası olan taşınır ve taşınmaz malların transferi konusunda RF Savunma Bakanlığı'na bir sertifika verdi.³¹¹.

Sadece Orta Asya'nın değil, aynı zamanda tüm Avrasya alanının güvenliği için, Afganistan'daki narkotik maddelerin kaçakçılığı ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Tacikistan, başta Rusya, BDT ülkeleriyle uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadelede, tek başına örgütlü uluslararası grupları kontrol etmesi son derece zor olduğu göz önüne alındığında işbirliği yapmaktadır. Özellikle, Tacikistan Cumhurbaşkanlığı Uyuşturucu Kontrol Ajansı, uyuşturucu madde, psikoterapik madde ve kaçakçılıkla mücadelede Rusya'nın kolluk kuvvetleri ile işbirliği yapmakta ve bu maksatla iki ülke bir dizi ikili kurumlar arası anlaşma, protokol ve plan imzalamıştır.

TC ile RF arasında Tacikistan'da bulunan Rus sınır birliklerinin yasal statüsü hakkında 15 Mayıs 1993 tarihinde imzalanan anlaşmaya göre, Rus sınır muhafızları Tacik-Afgan sınırını korumuş ve uyuşturucu kaçakçılığının önüne geçmiştir. Toplam uzunluğu 1863 km olan Tacik-Çin ve Tacik-Afgan sınırlarını koruma işlevi daha sonra Tacik sınır muhafızlarına bırakılmıştır. Bu süreçte Tacik birlikleri Rus meslektaşlarından 13 askeri nokta, 64 sınır karakolu ve komuta bürosunu devralmıştır. Tacik askerleri ayrıca, devlet sınırını korumak için Rusya'nın 800 milyon rubleden fazla harcadığı tüm teknik araçları, optik aletleri, radyo istasyonlarını aldı. Mevcut aşamada, Tacik-Rus sınır işbirliği yeni bir biçimde devam etmektedir. Tacik ve Rus sınır muhafızları, gerektiğinde, TC devlet sınırında yasadışı eylemlerle mücadele etmek için ortak önlemler geliştirir ve uygularlar. KGAÖ Devlet Başkanlarının uyuşturucu tehdidine karşı mücadeleyi yoğunlaştırma kararlarıyla birlikte Tacik-Rus uyuşturucu karşıtı işbirliği daha güçlü bir ivme kazandı. Sovyet sonrası dönemde uyuşturucu karşıtı mücadeleyi koordine etmek amacıyla KGAÖ üyesi devletlerin uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele için yetkili organların başkanlarının Koordinasyon Konseyi'nin bu karara göre oluşturulması, uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı suçuna etkili bir yanıtı. 2003 yılından bu yana, KGAÖ himayesi altında ve sekreterliği ile işbirliği içinde, Afgan

³¹¹ Vladimir Georgiev, "Optiko- elektronny kompleks «Okno» v Tadjikistane de-yure stanovitsya rossiyskim", *Fergana*, 17.04.2006, <https://www.fergananews.com/articles/4351> (08.02.2020)

Uzmanlara göre, Tacikistan'daki Nurek uzay izleme sisteminin (OEC Window) optik-elektronik düğümü cumhuriyetin en değerli Rus askeri tesisidir. Askeri-stratejik rolü harika ve sadece öngörülebilir gelecekte artacak. Bu da Moskova ve Duşanbe arasındaki ilişkilerde "Pencerelerin" askeri-politik öneminin her zaman temel olacağı anlamına geliyor.

Sanglok Dağları'nda Tacikistan'da deniz seviyesinden 2200 m yükseklikte bulunan Uzay Kuvvetlerinin Okno Optik-Elektronik Kompleksi (OEC), RF Silahlı Kuvvetlerinin Uzay Kuvvetleri'nin uzay alanının kontrol sisteminde yer alan en etkili araçlardan biridir. Burada, yılda neredeyse 365 gün, gökyüzü açık kalır, bu da alanı çok etkili bir şekilde gözlemleyebileceğiniz anlamına gelir.

uyuşturucularının kuzey güzergâhları boyunca yasadışı taşındığı yolları belirlemek ve engellemek için birkaç başarılı operasyon gerçekleştirilmiştir.³¹²

TC Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi Igor Semenovîç Lyakin-Frolov'a göre, “Tacikistan'ın Avrasya Ekonomi Teşkilatı'na muhtemel girişi konusu, TC yetkilileri tarafından uzun süredir göz önünde bulunduruldu. Bu ciddi bir konudur, bu nedenle cumhuriyet hükümeti olası bir girişin artılarını ve eksilerini inceliyor ve dikkatle tartıyor. Bizim (Rusya) açımızdan, bu adımın TC'nde bir dizi sorunun çözülmesine yardımcı olabileceğine inanıyoruz. Her şeyden önce, RF'ndaki Tacik işçi göçmenlerin durumu düzelecek. Böyle bir sürecin canlı örneği Kırgızistan'dı. Tacikistan'a benzer sorunları olan Kırgız Cumhuriyeti'nde, Avrasya Ekonomik Teşkilatı (AAET) üye ülkeleriyle ticaretin, birliğe katıldıktan sonra keskin bir şekilde arttığını ve bunun ülkenin genel ekonomik durumunu olumlu etkilediğini vurgulamak isterim”.

Frolov'a göre “Bununla birlikte, bu konuda bilinçli bir karar vermeleri gerektiği için Tacik arkadaşlarımızı ve ortaklarımızı acele ettirmiyoruz. Rusya Avrasya entegrasyonunu, kalkınmanın stratejik hedeflerini karşılayan pragmatik, tarihsel anlamda haklı bir süreç olarak görüyor. Kısa bir sürede, AAET üyelerinden bazılarının dışarıdan benzeri görülmemiş bir siyasi ve ekonomik baskıya maruz kaldığı son derece zor uluslararası koşullara rağmen Orta Asya'nın jeopolitik konfigürasyonunu değiştirdi. Birlik canlılığını kanıtladı. Örgütü ve işleyişini daha yakından tanımak için, Tacik ortaklarımızı gözlemci olmaya davet ettik (Moldova ile benzer şekilde). Bu statü cumhuriyete herhangi bir yükümlülük getirmemekte, ancak birliğin tüm meseleleri hakkında daha fazla bilgi vermektedir.”³¹³.

02 Ağustos 2020'de Tacikistan Başkanı İmamali Rahman, AAET Yüksek Avrasya Ekonomi Konseyi toplantısında onur konuğu olarak yerini aldı. Nur-Sultan'daki zirvede Tacikistan'ın bu örgüte katılması konusunda bir tartışma bulunmamaktadır. Uzun yıllar boyunca Tacikistan'ın bu örgüte üye olma konusu sadece hükümet düzeyinde değil, aynı zamanda farklı toplum kesimleri ile farklı mecralarda tartışıldı.

³¹² Umarov KH., Ulmasov R. *Vneşnyayay trudovaya migratsiya v Tadjikistane (priçini, problemi, posledstviya, regulirovaniye)*, Duşanbe: İrfon 2006. s.95

³¹³ Olga Kazantsova, İntervyu Çrezvuçaynogo i Polnomoçnogo Posla Rossiyskoy Federatsii v Respublike Tadjikistan İgorya Semenovîça Lyakina – Frolova Rossiysko – kazakhstanskomu ekspertu IQ- klubu. «Rossiya i Tadjikistan stratejiçeskie partneri spervikh dnei nezavisimosti », *İnformatsionno- analitiçeskaya dyatelnost «Rossiysko-Kazakhstanskogo ekspertnogo IQ-kluba»*, 31 ocak 2018, <http://ural-eurasia.ru/pundits/interview/712-rossiya-i-tadjikistan-strategicheskie-partnery-s-pervyx-dnej-nezavisimosti> (08.0 2.2020)

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Tacikistan'ın AAET'ye katılımının birtakım artıları ve eksileri söz konusu olabilir. Kısaca ifade etmek gerekirse;

ARTILAR

1. Bu örgütün tam üyesi olarak AAET ülkelerinin tek ortak pazarına giriş, gümrük engellerinin kaldırılmasını sağlayacaktır.
2. AAET'de engelsiz işgücü dolaşımı imkanı, Tacik işgücü göçmenlerinin Rusya'da kalma kurallarını kolaylaştırabilecektir (Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması'nın 26. bölümü)
3. Öncelikle Rusya'dan başta olmak üzere ülkenin petrol ürünleri ihtiyacı daha istikrarlı ve ucuz bir şekilde temin edilebilecektir.
4. Ekonominin modernizasyonuna olanak tanıyan, hem iç pazar hem de ortak ülkelere ihracat için ülkede yeni yüksek teknoloji üretim kapasiteleri yaratacak yatırım fırsatları sağlayacaktır.
5. AAET'deki hidroelektrik potansiyelinin gerçekleştirilmesi, birlik ülkelerine düzenli olarak büyük miktarlarda elektrik sağlama yeteneğini sağlayacaktır.
6. Turizm endüstrisinin potansiyelinin artırılması sağlanacaktır.
7. AAET üyeliği bir bakıma dış tehditlere karşı da koruyabilir.

EKSİLERİ

1. Artan bağımlılık nedeniyle ekonomik ve hatta politik egemenliğin zayıflaması.
2. İthalatta gümrük vergisinin artırılmasıyla Çin'den mal akışının azalmasına neden olması.
3. Vergi mevzuatının AAET kurallarına uygun hale getirilmesi sonucu ülkelerin mevcut vergi gelirlerinin kaybı.
4. Diğer ülkelerden yapılan ithalat nedeniyle RF vergi makamları tarafından alınacak gümrük vergilerinin azaltılması. Tacikistan, AAET vergi gelirlerinden yaklaşık % 2 Kırgızistan'ın payı kadar alacak.

5. Tacikistan ve Kırgızistan (AAET üyesi) sınır sorunlarının tam çözülmemesi

6. Yerel üreticilerin rekabet gücünü etkileyebilecek ucuz endüstriyel ve tarımsal ürünlerin ithalatı.³¹⁴

Buna ek olarak, hem Tacik ekonomisi hem de bölgedeki entegrasyon süreçleri üzerinde etkisi olan Rusya'nın enerji, endüstriyel üretim, madencilik ve metalürji gibi endüstrilerle inşaat endüstrisi, havacılık, demiryolu taşımacılığı, yüksek teknoloji endüstri, tarım vb alanlarda doğrudan yatırımları iki ülke arasındaki önemli ekonomik işbirliği alanlarından bazılarıdır.

Son birkaç yıldır Rusya'nın Tacikistan'da toplam 700 milyon ABD dolarından fazla doğrudan yatırım yaptığı unutulmamalıdır. Özellikle Gazpromneft Tacikistan'a 40 milyon dolardan fazla yatırım yapmıştır ve bugün Tacikistan'ın toplam petrol ürünlerinin yaklaşık % 60'ını bu firma temin etmektedir. En büyük yatırım projesi ise 2008 yılında işletmeye alınan Sangtuda - 1 hidroelektrik santralidir. Ayrıca TC Hükümeti ve Gazprom şirketi arasında imzalanan anlaşma uyarınca, taraflar TC'nin gelecek vadeden petrol ve doğalgaz alanlarında jeolojik araştırma projeleri yürütmektedir³¹⁵.

Öte yandan Rus eğitimi Tacikistan'da yaygındır ve Rus kültürü aslında çok talep görmektedir. Bu büyük ölçüde modern Tacik eğitim sistemi, kültür, sanat, tiyatro, sinema ve güzel sanatlar oluşumunun Sovyet döneminde tek bir halk ailesinde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır³¹⁶.

Rus eğitimi, özellikle yükseköğretimde, Tacik gençler arasında çok popülerdir. Tacik toprakları da dâhil olmak üzere Rus-Tacik (Slav) Üniversitesi (RTSU) ve burada bulunan Rus üniversitelerinin şubeleri - Moskova Devlet Üniversitesi temelinde konumunu güçlendirmektedir. MGU Lomonosov, MISiS ve MEI, TC'nde kendi okullarını açmıştır.

³¹⁴ Tadjikistan: Plyusi i minusi otstupleniya v EAES, *Azia-Plus*, <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20190529/tadzhikistan-plyusi-i-minusi-ot-vstupleniya-v-eaes> 08.02.2020

³¹⁵ Otnoshenie Tadjikistana s Rossiey, 01.03.2013, MİD RT, <https://mfa.tj/ru/main/view/142/otnosheniya-tadzhikistana-s-rossiei> (08.02.2020)

³¹⁶ Olga Kazantsova, İntervyu Çrezvuçaynogo i Polnomoçnogo Posla Rossiyskoy Federatsii v Respublike Tadjikistan İgorya Semenoviça Lyakina – Frolova Rossiysko – kazakhstanskomu ekspertu IQ- klubu. «Rossiya i Tadjikistan strategicheskie partneri spervikh dnei nezavisimosti », *İnformatsionno- analitiçeskaya dyatelnost «Rossiysko-Kazakhstanskogo ekspertnogo IQ-kluba»*, 31 ocak 2018, <http://ural-eurasia.ru/pundits/interview/712-rossiya-i-tadzhikistan-strategicheskie-partnery-s-pervyx-dnej-nezavisimosti> (08.0 2.2020)

Tacikistan'daki Tacik-Rus Üniversiteleri

Üniversite	Kurumları	Akademiksayısı	Öğrencilersayısı
Rus-Tacik Slav Üniversitesi ³¹⁷ (1996 yılında açılmıştır)	Tarih ve Uluslararası fakültesi; Yönetim ve Bilgi Teknolojileri fakültesi; Rus Filolojisi, Gazetecilik ve Medya teknoloji fakültesi; Yabancı diller fakültesi; Ekonomi fakültesi; Hukuk fakültesi	326 kişi (Tacik hocalar da dahil, 48 profesör).	5880 kişi (2016)
Moskova M.V. LOMONOSOV'un Devlet Üniversitesi (Duşanbe Şubesi) ³¹⁸ (2009 yılında açılmıştır)	1. Doğa Bilimleri Fakültesi Uygulamalı Matematik ve Bilgisayar Bilimleri; Malzemelerin kimyası, fiziği ve mekaniği bilimleri; Jeoloji bilimleri; 2. Beşeri Bilimler Fakültesi Uluslararası ilişkiler bilimi; Devlet ve belediye idaresi bilimi; Dilbilimi.	70kişi, (%30 Tacik hocalar).	
Duşanbe Ulusal Araştırma Teknoloji Üniversitesi "MISiS" Şubesi ³¹⁹ (2011 yılında açılmıştır)	Metalurji Ekonomi Bilişim ve bilgisayar mühendisliği	38 kişi (Tamamı Tacik hocalar)	

2.3 TACİKİSTAN - HİNDİSTAN İKİLİ İLİŞKİLERİ

TC ile Hindistan Cumhuriyeti (HC) arasındaki resmi diplomatik ilişkiler 28 Ağustos 1992'de kurulmuştur. Mayıs 2019'dan bu yana, Rahimzoda Sulton Nurmuhamadpur, Tacikistan Cumhuriyeti'nin HC Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi olarak görev yapmaktadır. HC'nin Tacikistan'daki Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi ise Temmuz 2019'da atanan Viraj Sinh'dir. Öte yandan 1994 yılında HC Duşanbe'de büyükelçiliğini açtı. 2003 yılında ise

³¹⁷ RTSU v SİFRAKH. <http://www.rtsu.tj/ru/university/rtsu-v-tsifrakh-i-faktakh/> (06.08.2020)

³¹⁸FilialMoskovskogogosudarstvennogouniversiteteimeni M.V.LOMONOSOVA v gorode Duşanbe <https://msu.tj/ru/about> (06.08.2020)

³¹⁹ Struktura i organı upravleniyaobrazovatelnoyorganizatsiey<http://df.misis.ru/sveden/struct.html> 06.08.2020

Tacikistan Büyükelçiliği Yeni Delhi'de faaliyete geçti. 2018 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminin 23 milyon 659,3 bin ABD doları olarak gerçekleştiği görülür³²⁰. Son yıllarda, TC'nin çok yönlü işbirliğini geliştirmek için planlar yaptığı Hindistan, dış politika doktrinini yavaş yavaş dönüştürmektedir. Hindistan sadece bölgesel süreçlerde değil, aynı zamanda modern dünyada da aktif bir katılımcı olma iddiasındadır.

Bu değişiklikler zaten belirgindir. Hindistan ile iyi ilişkiler içinde olmanın temel nedenleri ekonomisinin gelişimi, teknolojik gelişmeler ve son olarak da ülkenin dış politikasında meydana gelen olumlu değişikliklerin diğer ülkeler tarafından kabul görmesidir. Bu ülkenin diğer tüm dönüşümlerini temelden etkileyen ana ve en önemli değişiklik, ekonomik ve teknolojik yeteneklerinin hızlı gelişimi olarak düşünülmelidir.³²¹.

Tacikistan; enerji, ulaştırma, tarım, turizm, sanayi, özellikle de maden, kimya, ilaç bilimi (farmakoloji) ve inşaat malzemelerinin üretimi alanlarında Hindistan ile ticari, ekonomik ve yatırım işbirliğini genişletmeye olan güçlü ilgisini defalarca dile getirdi. Ülkeler arasındaki ticaret ve yatırım işbirliği çerçevesinde, fırsatlar hala yeterince doğru bir şekilde değerlendirilememektedir. Örneğin, Tacikistan ve Hindistan arasındaki düşük ticaret hacminin nedenleri, aslında Pakistan'ın karmaşık lojistiğinde yatmaktadır³²².

Bu aşamada, iki ülke arasındaki ticaret ilişkileri ılımlı bir gelişim göstermektedir. Toplam ticaret hacminin çoğu, esas olarak gıda ürünü yelpazesinden (çay, şeker, et ürünleri) oluşur. Bunun yanı sıra ilaç sanayi, metalürji ve tekstil ürünlerinin Hindistan'dan ithalatı söz konusudur. Düşük ticaret hacmi, diğer unsurların yanı sıra, iki ülke arasında malların taşınmasındaki zorluklardan kaynaklanmaktadır. Burada en önemli neden ise Tacikistan'ın coğrafi konumudur. Kısaca ticaret hacmi düşüktür. Bunun en önemli nedenlerinden biri nakliye maliyetleridir. Coğrafi engeller nedeniyle ulaşımın sağlanması çok güçtür. Bu nedenle

³²⁰ Otnoşeniya Tadjikistana s İndiey, MİD RT, 01.mart 2013 <https://mfa.tj/ru/main/view/26/otnoşeniya-tadjikistana-s-indiei> (10.02.2020)

³²¹ Tajik Development Gateway na russkom yazıke, «Missiya İndiii v Tsentralnoy Azii, tom çisle v Tadjikistane: ukreplenie mira,razvitie sotrudniçestvo – ekspert», <https://www.tajik-gateway.org/wp/missiya-indii-v-tsentralnoj-azii-tom-chi/> (10.02.2020)

Tajik Development Gateway na russkom yazıke, «Missiya İndiii v Tsentralnoy Azii, tom çisle v Tadjikistane : ukreplenie mira,razvitie sotrudniçestvo – ekspert», <https://www.tajik-gateway.org/wp/missiya-indii-v-tsentralnoj-azii-tom-chi/> (10.02.2020)

alternatif güzergâhlar geliştirilmesi gerekmektedir. (Alternatif olarak, Duşanbe-Delhi arasında şu an tek bir haftalık uçuş vardır).³²³.

Tacikistan ve Hindistan arasındaki mevcut ilişkilerin gelişimi için, her iki ülke de çok yönlü karşılıklı yarar sağlayacak projelerin uygulanmasıyla ilgilenmektedir.

Temmuz başında, Hint hükümeti tarafından tahsis edilecek olan 46,5 milyon dolar ile Tacik başkentinde bir otoyol inşaatına başlama kararı almıştır. Duşanbe Belediye Başkanı Rustam Emomali ve Hindistan'ın Tacikistan Büyükelçisi Somnath Ghosh, sekiz şeritli 9,2 km uzunluğunda ve 40 metre genişliğinde bir yolun yapımını başlattılar.³²⁴.

Böylece Hindistan, Delhi'yi potansiyel bir ortak ve yatırımcı olarak gören Tacikistan ile mali ve teknik işbirliğine önemli bir katkı daha yapmış oldu. Tacik ve uluslararası uzmanlar Hindistan'ın büyüyen ekonomik fırsatlarının aynı zamanda onun jeopolitik hırslarının büyümesine yol açacağını düşünmekte ve Orta Asya ülkelerinin özellikle Pekin ile ilişkilerde dengeyi korumak için bundan yararlanmaları gerektiği söylemektedirler.

2020 başında ticaret, bölgesel yatırım, yenilik, teknoloji, ulaşım ve iletişim gibi konuların tartışıldığı Afganistan'ın katılımıyla gerçekleşen Hindistan - Orta Asya Diyalogu formunda bir dışişleri bakanları toplantısı yapılmıştır.

Güzel Maitdinova'ya göre, bu girişim Hindistan'ın yeni bir bağımsız platform aracılığıyla bölge ülkeleriyle yeni ilişkiler kurmayı planladığını göstermektedir³²⁵. Ancak Rus uzman ve oryantalist Igor Pankratenko, Delhi'nin Orta Asya'daki fırsatları değerlendirmekten uzak olduğunu düşünmektedir. Pankratenko "Hindular Orta Asya'daki varlıklarını yerel pazarlara girmek, ticari ilişkiler geliştirmek, madencilik imtiyazlarına katılmak olarak görüyorlar. Ancak tüm bunlar ya Afganistan'dan ya da Türkmen - İran sınırından geçen lojistik hatları

³²³ Tajik Development Gateway na russkom yazıke, «Missiya İndii v Tsentralnoy Azii, tom çisle v Tadjikistane – : ukreplenie mira, razvitie sotrudničestvo – ekspert», <https://www.tajik-gateway.org/wp/missiya-indii-v-tsentralnoj-azii-tom-chi/> (10.02.2020)

³²⁴ Khursand Khurramov, "İndii v Tadjikistane: ambitsii i nerealizovanniy potentsial ", 15 Temmuz 2019, <https://rus.ozodi.org/a/india-is-looking-for-closer-ties-with-tajikistan/30056292.html> (10.02.2020)

³²⁵ Хурсанд Хуррамов, Индия в Таджикистане: амбиции и нереализованный потенциал, Июль 15, 2019 *Ozodi*, <https://rus.ozodi.org/a/india-is-looking-for-closer-ties-with-tajikistan/30056292.html> 03.06.2020

konusuna dayanıyor. Ama Hindistan tarafının bu soruna henüz bir çözümü yok ”demektedir³²⁶.

Buna ek olarak, Pakratenko'ya göre, Çinlilerden farklı olarak, Hintlilerin çıkarlarını artırmak için öyle sağlayabilecekleri karşılıksız mali kaynakları da yoktur. Pankratenko, bölge devlet başkanlarının Çin ile ilişkilerde dengeyi sağlamak için Hindistan ile işbirliği yapmak istediklerini söylüyor. Ancak Hindistan'ın bölgedeki aktif varlığı, Afganistan'da sağlanacak barış ve bu devlet aracılığıyla lojistik bağlar kurulduktan sonra mümkün olacaktır³²⁷.

Nitekim Hindistan'ın Tacikistan'dak şu anki ticari ve ekonomik varlığı Çin ile karşılaştırılmaz. ÇHC, Tacikistan'ın ana ekonomik ortakları ve yatırımcıları arasında yer alırken, Hindistan, henüz Tacikistan ekonomisinde önemsiz bir yere sahiptir. 2019'da, Tacikistan'ın Hindistan'la olan ticareti 10 milyon doların biraz üzerinde gerçekleşmiştir³²⁸.

Bununla birlikte, Hindistan'ın politikası temelsiz değildir ve bu ülkenin Tacikistan için önemli bir umut kaynağı olduğu söylenebilir. Buna örnek, Hindistan'ın Kuzey-Güney projesidir. Uzmanlar bu koridoru aynı zamanda Çin projesi olan "Tek kuşak tek yol" için bir alternatif olarak görmektedir. Örneğin, proje çerçevesinde, Hindistan, kargo hacmi yılda 12,5 milyon tona kadar (beş kat) artırılması planlanan İran'daki Çabahar limanının geliştirilmesine aktif olarak katılmaktadır. Duşanbe'deki İran ve Tacikistan başkanlarının son toplantısında tartışılan şey Çabahar'a erişim meselesiydi. Tacik yetkililer bu limanı Tacik mallarının diğer ülkelere nakli için önemli bir nokta olarak görmektedirler³²⁹.

³²⁶ Viktoriya Panfilova, Smotrını svaradja.İndia ukreplyaetsya v Tsentralnoy Azii «*Nezavisimaya gazeta*» 13.01.19

<https://www.turkishnews.com/ru/content/2019/01/14/%D1%81%D0%BC%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%8B-%D1%81%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BB%D1%8F%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%8F/> 03.06.2020

³²⁷ Viktoriya Panfilova, Smotrını svaradja.İndia ukreplyaetsya v Tsentralnoy Azii «*Nezavisimaya gazeta*» 13.01.19

<https://www.turkishnews.com/ru/content/2019/01/14/%D1%81%D0%BC%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%8B-%D1%81%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BB%D1%8F%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%8F/> 03.06.2020

³²⁸ Khursand Khurramov, İndia v Tadjikistane: ambitsii i nerealizovanniy potentsial, iyul 15, 2019 *Ozodi*, <https://rus.ozodi.org/a/india-is-looking-for-closer-ties-with-tajikistan/30056292.html> 03.06.2020

³²⁹ Khursand Khurramov, İndia v Tadjikistane: ambitsii i nerealizovanniy potentsial, iyul 15, 2019 *Ozodi*, <https://rus.ozodi.org/a/india-is-looking-for-closer-ties-with-tajikistan/30056292.html> 03.06.2020

Çabahar'ın inşası, muhtemelen Tacikistan'a önemli faydalar sağlayacak ve onu bölgesel oyuncular arasındaki rekabette önemli bir konuma getirecektir. Tacik uzmanlardan Dododudo Kadamzoda “Tahminlere göre, gelecekte Hindistan ve Çin dünyanın en büyük ekonomileri haline gelecek. Bu nedenle, Hindistan komşuları üzerinde olabildiğince fazla etkiye sahip olmak istiyor. Tacikistan gibi ülkeler ise Çin ve Rusya'nın konumlarını korumalarına rağmen, bir süre sonra Hindistan'ın da bu ülkelerle rekabet edebileceğini ve hatta onların önüne geçebileceği düşünüyor”. Kadamzoda'ya göre Hindistan'ın Tacikistan'a olan ilgisi, aynı zamanda kendi topraklarında ve komşu Afganistan'da yer alan radikal grupları desteklediğini iddia ettiği Pakistan ile arasındaki çatışmayla da ilgilidir. Bilindiği üzere bu gruplar Hindistan'ın ve bölgenin bir bütün olarak güvenliğini doğrudan tehdit etmektedir³³⁰.

Avrasya Araştırmaları Merkezi'nden Rus uzman Evgeny Troitsky, Hindistan'ın Orta Asya politikası hakkındaki makalesinde³³¹, askeri-stratejik açıdan Pakistan ve Keşmir'e en yakın bölge olan Tacikistan ile geliştirilecek işbirliğinin Hindistan için özel bir konu olduğunu söylemektedir. Askeri - stratejik bir bakış açısından, Pakistan ve Keşmir'e çok yakın bir konumda bulunan Tacikistan, Hindistan için özellikle önemlidir. 2000'lerin başında Hindistan Farhor'da (Duşanbe'nin 130 km güneydoğusunda ve Afganistan sınırına 2 km mesafede yer alan bir bölge) bir askeri hastane açtı. 2002 yılında bu hastane Afganistan'a taşındı. Ancak Hindistan istihbaratı Farhor'da Pakistan güvenlik güçlerinin Afganistan'daki eylemlerini takip etmek için bir merkez kurdu³³². Ayrıca Afganistan'daki Taliban rejiminin düşmesinden sonra Hindistan, geleneksel olarak Taliban'a karşı olan Afgan Tacikleriyle bağlarını güçlendirdi ve Tacikistan ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitti. 2002'de Hindistan ve Tacikistan, Duşanbe'ye 10 km uzaklıkta bulunan ve Moskova ile Washington'un farklı zamanlarda ilgilendiği Ayni³³³ askeri havaalanının yeniden inşası konusunda bir anlaşma imzaladılar.³³⁴. Ancak Ayni üssünde, uçak kullanma hakkını alamayan Hindistan'ın, küçük bir askeri mühendis grubu üstte çalışmalarına devam etti³³⁵. Delhi ve Duşanbe arasında askeri işbirliği de gelişmiştir.

³³⁰ Khursand Khurramov, “İndii v Tadjikistane: ambitsii i nerealizovanniy potentsial ”, 15 Temmuz 2019, <https://rus.ozodi.org/a/india-is-looking-for-closer-ties-with-tajikistan/30056292.html> (10.02.2020)

³³¹ Evgeniy Troitskiy «POLİTİKA İNDİİ V TSENTRALNOY AZİİ (2001-2012 ГГ.)», VESTNİK TOMSKİY GOSUDARSTVENNIY UNİVERSİTET, №13, 2013, S 123-127

³³² Sharma R. «India in Central Asia: The Road Ahead». New Delhi, 2008.

³³³ Aviabaza Ayni (Hisar) Dosye *Gazeta "Kommersant" №164 ot 03.09.2011, s. 2*, <https://www.kommersant.ru/doc/1765768> (10.02.2020)

³³⁴ Khursand Khurramov, “İndii v Tadjikistane: ambitsii i nerealizovanniy potentsial ”, 15 Temmuz 2019, <https://rus.ozodi.org/a/india-is-looking-for-closer-ties-with-tajikistan/30056292.html> (10.02.2020)

³³⁵ Kucera J, “India in theLeadfor Ayni”, *Eurasianet*, 7 june 2010, <http://www.eurasianet.org/node/61230> (10.02.2020)

Ağustos 2003'te ilk ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirilmiş, Tacik pilotlar, Ayni'deki Hintli uzmanları eğitmeye ve Hindistan da Tacik silahlı kuvvetleri için eğitime başlamıştır³³⁶.

Duşanbe aslında Ayni askeri havaalanını kimseyle paylaşmamış ve bu konuda hiçbir anlaşma imzalamamıştır; Tacik Savunma Bakanlığı, havaalanının yalnızca Tacikistan'a ait olduğunu söyledi. Ona göre, bir dizi yabancı medya tarafından bir askeri havaalanının Hindistan'a kiralandığı ya da başka devletlerle paylaşılacağına dair raporlar asılsızdır. Savunma departmanı, "Mevcut anlaşmalara göre, tesis KGAÖ ülkelerinin veya Rusya ile Tacikistan silahlı kuvvetlerinin ortak tatbikatlarını yürütmek için ortaklaşa kullanılabilir. Ancak daha fazlası değil" şeklinde açıklama yapmıştır³³⁷.

Hint medyasına dayanarak konuyu haberleşiren Eurasia Daily, iki ülke arasındaki ilişkilerde bu sorunun sadece Rusya bakımından değil, Duşanbe üzerinde Çin ve Pakistan'ın da baskısını arttırabileceğinden bahsetmektedir³³⁸. "Pakistan'ın 2012 yılında, Tacik tarafına, kullanımda olmayan iki havaalanını kendi adına kullanmayı önerdiği ve Tacikistan'ın Hindistan'ı reddetmesi karşılığında Tacikistan için ücretsiz eğitim vermeyi önerdiği gerçeği ile ifade edildi" dedi.

Hindistan liderliğinin Tacikistan ile işbirliğine verdiği özel önem, Hindistan ile Orta Asya ülkeleri arasında gerçekleşen ilk resmi ziyarette de kendini gösterdi. Hindistan Cumhurbaşkanı Duşanbe'ye bir devlet ziyareti gerçekleştirdi³³⁹. Eylül 2012'de ayrıca Hindistan ile Tacikistan stratejik bir ortaklık kurduklarını açıkladılar. Delhi ve Duşanbe'nin Tacikistan'ın güneyinde ortak bir askeri hastaneyi yeniden açmayı planladıkları görülür³⁴⁰.

Tacikistan ile Hindistan arasında, son on yılda, Duşanbe ve Delhi'de 7'den fazla toplantı yapılmıştır. Ticari, ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliği konularında ortak bir hükümetler arası komisyon da kurulmuştur. Öte yandan Hindistan'ın Tacikistan'ın enerji projelerinin uygulanmasına da dikkat çekici bir katkısı bulunmaktadır

³³⁶ Komissina I. "Will India Become a Full-Fledged Participant in the Big Game in Central Asia?", *Central Asia and the Caucasus*, №1 (49), 2008

³³⁷ "Minoboroni: voenniy aerodrom «Ayni» ostayotsya isklyuchitelno sobstvennostyu Tadjikistana", 28 ağustos, 2018 <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20180828/minoboroni-voennii-aerodrom-aini-ostaetsya-isklyuchitelno-sobstvennostyu-tadjikistana> (10.02.2020)

³³⁸ "İndii nujen tadjikskiy aerodrom «Ayni»", 13 Temmuz 2015, <https://eadaily.com/ru/news/2015/07/13/indii-nuzhen-tadjikskiy-aerodrom-ayni> (10.02.2020)

³³⁹ Kucera J. "India, Tajikistan Agree To "Strategic Partnership", But Still No Base". ,4 September, 2012, *Eurasianet* <http://www.eurasianet.org/node/65863> (10.02.2020)

³⁴⁰ Kucera J. "Indians Now Looking at New Air Base in Tajikistan?", 21 November, 2011, *Eurasianet* <http://www.eurasianet.org/node/64556> (10.02.2020)

Tacikistan Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin bir uzmanına göre, Hindistan'ın desteğiyle, Varzob-1 hidroelektrik santralının yeniden inşası gerçekleşmiştir. Şu anda 9,5 megawatt olan bu enerji tesisinin üretim kapasitesini artıran bu yatırım bedeli 17 milyon \$dır. Bunun yanı sıra Hindistan'ın Tacikistan nehirleri üzerinde çeşitli kapasitelerde hidroelektrik santralleri inşası ve bunlara ekipman tedarikinin finanse edilmesi için bir anlaşma da yapılmıştır.

Hindistan tarafının desteğiyle, şu anda başarıyla faaliyet gösteren Varzob-1 Tacikistan-Afganistan'ın 220 kV bölümünün inşaatı tamamlandı. CASA-1000³⁴¹ (Central Asia – South Asia) projesinin uygulanmasıyla Tacikistan'ın Hindistan'a da elektrik satacağı tahmin edilmektedir. Çokça siyasi problemlerin olduğu günümüz dünyasında bu türden, askeri-teknik işbirliği son derece önemlidir³⁴². Bu konuya dikkat çeken Zubaydullo Davlatov'a göre “İki devlet arasındaki askeri-teknik işbirliği iyi yönde geliyor. Tacikistan Savunma Bakanlığı askeri personeli Hindistan'da becerilerini düzenli olarak geliştirmektedir. Ayrıca Hindistan askeri hava üssü Farhor bölgesinde konumlanmıştır. Sadece terörizm ve aşırılıkçılığa karşı değil, aynı zamanda yasadışı uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı da birlikte çalışmaktadır. İçişleri Bakanlığı ve Devlet Ulusal Güvenlik Komitesi (DUGK) kadroları da orada ortak çalışma becerilerini geliştirmektedir. Tacikistan için Hindistan görüldüğü kadar uzak bir komşu değil. Dünyanın siyasi haritasına bakarsanız, DBÖB sınırları ile Hindu Kuş dağları silsilesi arasında küçük bir şerit olduğunu göreceğiz”³⁴³.

Öte yandan iki ülke arasındaki insani ve kültürel alanlardaki işbirliği de aktif bir şekilde gelişmektedir. Bugün Hint tarafının Tacikistan'a tahsis ettiği eğitim kotası yıllık 150 kişidir. Hindistan'dan ve Pakistan'dan 1500'den fazla öğrenci de Tacik Devlet Tıp Üniversitesi'nde eğitim görmektedir. Çeşitli alanlardaki Tacik uzmanlar da Hindistan'da çalışmaktadır. 2013 yılında Mumbai'de bugün başarıyla çalışmaya devam eden Tacikistan'ın kültür merkezi açılmıştır. TC Kültür Bakanlığı'nın uluslararası ilişkiler bölümünün önde gelen uzmanlarından Latofat Najmuddinova'ya göre, 15 Şubat 1993'te Tacikistan ile Hindistan arasında sanat,

³⁴¹ CASA-1000 projesi Orta Asya - Güney Asya'daki (CASA) en büyük enerji projesidir. Kırgızistan ve Tacikistan'ın enerji sistemlerini Afganistan ve Pakistan'a bağlayacak bir sınır ötesi yüksek gerilim iletim hattının (PTL) yapımını içeriyor. Projenin uygulanması, ülkelerin tüm yıl boyunca tek bir elektrik piyasası düzenlemelerine ve ticaret yapmalarına izin verecektir. Kırgızistan ve Tacikistan her yaz Güney Asya ülkelerine 1300 megawatt fazla elektrik sağlayabilecek.

³⁴² “Dveri Tadjikistana vseгда otkryty dlya doveritelnogo sotrudničestvo s Respublikoy İndii”, 5 ekim , 2019, Today TJ, <http://today.tj/politika/19411-dveri-tadzhikistana-vsegda-otkryty-dlya-doveritelnogo-sotrudnichestva-s-respublikoy-indiya.html> (10.02.2020)

³⁴³ Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin, Bilgi Destek Ofisi'nin Başkan Yardımcısı.

eğitim, bilim, spor ve medya alanlarında imzalanan bir anlaşma temelinde karşılıklı kültürel etkileşim gelişmektedir³⁴⁴.

Bunun yanı sıra, 2016-2018 döneminde Tacikistan ile Hindistan Kültür Bakanlıkları bir ortak program imzalamıştır. Bu belgelere dayanarak, Tacikistan'da Hindistan Kültür Günleri 19 Nisan - 24 Nisan 2016 tarihleri arasında Hindistan sanat sektörünün 14 temsilcisinin katılımıyla gerçekleştirildi. Tacik kolektifleri ve zanaatkârları her yıl SurajkundMellah Uluslararası Kültür Festivali'ne katılmaktadırlar. Tacik tarafı da her yıl Hindistan temsilcilerini "Duşanbe Kitabı" adlı uluslararası sergiye davet etmektedir. Tacikistan, Hindistan ile çevre sorunları ve su kaynaklarının kullanımı konusunda da irtibat halindedir. TC'nın başlattığı 4 su girişimi de Hindistan liderliğince desteklenmiştir³⁴⁵.

2.2.3. TACİKİSTAN'IN AFGANİSTAN İLE İKİLİ İLİŞKİLERİ

Nisan 1992'de modern ikili ilişkilerin oluşumu SSCB'nin çökmesi ve Tacikistan tarafından devlet bağımsızlığının kazanılması sorunları, Mücahitlerin Afganistan'da iktidara gelmesiyle aynı anda oldu. İlk günlerden itibaren Afganistan İslam Devleti'ni (AİD) tanıyan Tacikistan Cumhuriyeti'nin üst düzey bir hükümet heyetinin ilk resmi ziyareti Temmuz 1992'de gerçekleşti. Bu ziyaret Tacikistan'ın iki egemen ülke arasında iyi komşuluk ilişkileri kurmaya hazır olduğunu gösterdi. Bu ziyaretin dikkat çekici yanı, bağımsız Tacikistan devletinin hükümet heyetinin ilk ziyareti olması ve Taciklerin de Afganistan'ın başına geçmesidir. Ülkenin başkanı, Afganistan İslam Partisi (IPA) lideri Burhaneddin Rabbani'ydi, Başbakan ise yine Tacik olan Abdul Sabur Ferit, Savunma Bakanı ise Ahmet Şah Mesut idi. 15 Temmuz'da imzalanan protokole göre, taraflar bir ay içinde ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel işbirliği konusunda ortak komisyon kurmayı planladılar. Aynı gün dışişleri bakanları iki belge daha imzaladılar. Bu iki anlaşma "TC ile AİD Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması" ve "TC Dışişleri Bakanlığı ile AİD Dışişleri Bakanlığı Arasında İşbirliği Anlaşması" idi.

³⁴⁴ "Dveri Tadjikistana vseġda otrıtırı dlya doveritelnoġo sotrudniçestvo s Respublikoy İndii", 5 ekim , 2019, Today TJ, <https://today.tj/politika/19411-dveri-tadzhikistana-vsegda-otkryty-dlya-doveritelnogo-sotrudnichestva-s-respublikoy-indiya.html> (10.02.2020)

³⁴⁵ "Dveri Tadjikistana vseġda otrıtırı dlya doveritelnoġo sotrudniçestvo s Respublikoy İndii", 5 ekim , 2019, Today TJ, <http://today.tj/politika/19411-dveri-tadzhikistana-vsegda-otkryty-dlya-doveritelnogo-sotrudnichestva-s-respublikoy-indiya.html> (10.02.2020)

Müzakere sürecinin atmosferine bakıldığında, hem Tacikistan'ın hem de Afganistan'ın ikili ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiği görülmektedir. Bununla birlikte, bir süre sonra, her iki ülkedeki siyasi durumun kötüleşmesi neticesinde karmaşık sorunlar ortaya çıkmıştır. Tacikistan'da başlayan iç savaş nedeniyle, Afganistan yöneticileri komşu cumhuriyetteki olayların gelişiminden çok endişelenmişlerdir. Dönemin Afganistan Cumhurbaşkanı B. Rabbani'nin Radio-i Ozodi'de (RadioLiberty) F. Holbek ile yaptığı röportajda, “Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un daveti üzerine Taşkent'i ziyaret ettim ve bana Tacikistan'da askeri operasyonların başladığını söyledi. Tacik Dışişleri Bakanı sorunun çözülmesine yardım etmemi istedi. Ülkeye gitmeye hazırdım. Kerimov'a hedefimi anlattım ve doğrudan Taşkent'ten Duşanbe'ye uçmayı amaçladım. Fakat Sayın Kerimov Tacikistan'daki durumun tam olarak farkında değildi ve Tacikistan'da ne olduğunun belli olmadığını söyledi ve ben de Duşanbe'ye gitmedim.”³⁴⁶.

Tacikistan'daki iç siyasi durumun kötüleşmesi sadece Tacik-Afgan işbirliğinin olanaklarını sınırlamakla kalmadı, aynı zamanda ikili ilişkileri çok karmaşık bir hale getirdi. Rusya ve Orta Asya devletleri için Tacik-Afgan sınırı ciddi bir “baş ağrısı” haline gelmişti. Mevcut durum nedeniyle, bu hatlar özellikle yoğun kaçakçılık ve sınır ihlalleri nedeniyle Rusya Federasyonu askeri personeli tarafından korunuyordu. Öyle ki 1992 baharında ateşli silahlar, mühimmat ve narkotik mallar Tacikistan Cumhuriyeti'ne neredeyse hiç engelsiz olarak girebilmekteydi. Yıllarca süren savaşlar sonucunda tecrübe biriktiren Afgan militanları da Afganistan topraklarından Tacikistan'a geçmişlerdir. Tacikistan'da oluşan bu yeni gruplardaki Afganların varlığı 1992'ye gelindiğinde artık bir sır değildi. V. Buşkov'a göre, “1992 sonbaharında Tacikistan'da 500-600 Afgan eğitimci çalışmaktaydı³⁴⁷”. Ancak Tacik tarafın görüşlerine göre bu sayı çok yüksekti. Afganistan'da Tacik silahlı muhalefetinin ortaya çıkmasıyla birlikte Tacikistan Cumhuriyeti'ne silahlı ve iyi eğitilmiş militanların geçişi daha kolay hale geldi. Bunlar arasında sadece Tacikler ve Afganlar değil, aynı zamanda ülkedeki durumu ciddi şekilde istikrarsızlaştıran Araplar da bulunmaktaydı. Tacik-Afgan sınırı aslında, BDT'nin güney sınırı olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenle Mayıs 1992'de Taşkent'te imzalanan Toplu Güvenlik Düzenleme Teşkilatı (TGDT) uyarınca, taraf devletler, Tacikistan'a yönelik bu dış tehdidi geri püskürtmek durumundaydı. Sınırları güçlendirmek için önlemler ancak 1993'te alınmaya başlanmıştır. Rusya, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan

³⁴⁶ Kholbek F. B, İntervyu, “Rabbani: «Rahmonov- dostoyniy paren...»”, *Centrasia.org*
<https://centrasia.org/newsA.php?st=1151720280> 29.06.2006

³⁴⁷ Tsit. po: Knyazev.A. Afganskiy krizis i bezopasnost Tsentralnoy Azii (XIX - načalo XX vv.). Duşanbe.2004. s.181.

ve Özbekistan birliklerinden oluşan Toplu Barışı Koruma Kuvvetleri, bu tehdidi bertaraf etmek için kuruldu.

Tacikistan'da Halk Cephesi militanları ile Muhalifler arasındaki silahlı çatışmalar sonucunda on binlerce mülteci Afganistan'a girdi³⁴⁸. "İslami partilerin ve Afganistan islami hareketlerinin himayesi altında, Tacik silahlı muhalefeti, İslam Devleti'nin kuzey illerinde yaklaşık 20 askeri eğitim kampı kurdu³⁴⁹.

Tacik-Afgan sınırındaki ihlaller daha sonraki dönemde de sürdü. Rus sınır muhafızlarıyla bu gruplar arasında düzenli olarak silahlı çatışmalar yaşandı ve bu çatışmalarda onlarca askeri personel hayatını kaybetti. Buna karşılık, RF sınır muhafızları sıklıkla sivillerin de ölümüne neden olacak şekilde Afgan köylerini bombaladı. Bu gergin durum, neredeyse Rusya'yı Afganistan ile yeni bir savaşa sürükleyecekti. Bu nedenle, 1993'ün başlarında Duşanbe ve Taşkent'te Tacikistan ile Özbekistan liderlerinin katılımıyla çeşitli toplantılar yapıldı. Afgan tarafı, Rus sınır muhafızlarının Tacikistan'dan çekilmesini istemekteydi. 10 Ağustos 1993'te Afganistan Dışişleri Bakanı Hidayet Amin Arsala Duşanbe'ye geldi. Tacikistan yönetimiyle yaptığı üç günlük görüşmelerde, taraflar defalarca birbirlerinin içişlerine karışmayacaklarını vurgulamışlardır. Fakat Kabil yönetiminin Tacik-Afgan sınırının tamamını kontrol etmesi ve muhalif militanların Tacikistan'a girmesini önlemesi pek mümkün görünmüyordu. Daha Arsala Duşanbe'deyken, bir grup militan TC'nin Darvaz bölgesinde dört Rus sınır muhafızı ile bir Kazak'ı rehin aldı ve Afganistan'a kaçırdı. İ. Rahman'ın Rabbani ile 12 saatlik görüşmesinin ana sonucu rehinelere serbest bırakılması olmuştur. Rahman'ın ziyareti ve Rabbani ile yaptıkları müzakereler, iki ülke arasında daha yakın temasların kurulmasına ve Rabbani'nin 19-22 Aralık 1993'te TC'ne resmi bir ziyaret gerçekleştirmesine katkıda bulundu. Bu, yabancı bir devlet başkanının bağımsızlık sonrası Tacikistan'a gerçekleştirdiği ilk resmi ziyareti. Rabbani ve delegasyonun diğer üyelerinin toplantılarındaki konuşmalarının tamamı, bölgedeki diğer birçok ülkenin çıkarlarına aykırı olan iki ülke arasında net bir uzlaşma yönünde yoğun eğilimleri açıkça gösterdi. Bazı analistlere göre, örneğin Özbekistan liderliği Tacikleri bu ülkelerde bir araya getirmekle ve doğal gazın Afganistan'dan Tacikistan'a ihracatı konusunda bir anlaşma yapmakla ilgilenmiyordu. Taşkent, Tacikleri ekonomik çıkarları için

³⁴⁸ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) Ofisine göre, Afganistan'daki Tacik mülteciler Çalışma Bakanlığı'ndaki mülteci sayısı 60.939'dur. Tacikistan'daki savaşın başlangıcında, Tacikistan Cumhuriyeti'nden yaklaşık 90 bin kişi Afganistan topraklarına taşındı.

³⁴⁹ İskandarov K. «Problemı mejdunarodnikh otnoşeniy Respubliki Tadjikistan s İslamskim gosudarstvom Afganistan », *İzvestiya Akademii nauk Respubliki Tadjikistan. Seriya ekonomika i politologiya*. 1997. № 1-2 (7). s. 74.

bir tehdit olarak görüyordu. Bu bağlamda, askeri-politik bir grup olan "Afganistan Ulusal İslami Hareketi"ni yöneten etnik bir Özbek olan Abdurraşid Dostum'un Afganistan'da Taciklere muhalif kampa geçişi, dış bir faktörün etkisiyle olmuştur³⁵⁰.

Dostum'un dâhil olduğu sözde "İslam Devrimi Yüksek Koordinasyon Konseyi" birlikleri tarafından üstlenilen büyük bir darbenin (Rabbani'nin Duşanbe'ye resmi ziyaretinin tamamlanmasından bir hafta sonra) kendiliğinden gerçekleştiği düşünülemez. Başarısız olmasına rağmen, Dostum'un Afganistan'daki hükümet karşıtı güçlerin kampına geçmesi Tacik-Afgan işbirliğine büyük zarar verdi. Özellikle Dostum tarafından kontrol edilen topraklarda olduğundan Tacikistan'a gaz tedariki anlaşmasının uygulanması da engellendi. Salang Geçidi'nden gelen Kabil-Şerhan-Bandar karayolu da kapatıldı ve askeri operasyonlar Kabil'den ülkenin kuzeyine taşındı. Sonuç olarak, Afganistan, dış ve iç faktörlerin ciddi bir ablukası altında iç ve dış politikalarını sürdürmek zorunda kaldı. Tacikistan hükümeti ile muhalefet arasında devam eden silahlı çatışma bağlamında, cumhuriyetin dış politikasının ana amaçlarından biri de özellikle Tacik-Afgan sınırındaki durumu istikrara kavuşturmaktır. Çatışmayı barışçıl yoldan çözmenin ve mültecileri geri getirmenin yolları aranmıştır. Tacik silahlı muhalefetinin Afganistan'da olması nedeniyle, Tacikistan Hükümeti bu sorunların çözümünde Afganistan liderliği ile işbirliğine önem vermiştir. Bunun nedeni, yukarıda da ifade edildiği üzere militanların sık sık sınır ihlallerinde bulunması ve sınırlarda silahlı çatışmalardır. Ayrıca Afganistan'ın bombalanmasından kaynaklanan misilleme saldırıları da ikili ilişkileri olumsuz etkilemekteydi. Tacikistan hükümeti, 1996 yazında Tacik silahlı muhalefetinin saldırgan eylemlerini bitirmişti ve bunun sonucunda Tavildara ilçe merkezi Afgan silahlı kuvvetlerinin müdahalesiyle ele geçirildi. Bu olay sonucunda İslam Devleti İdaresi ile ticari temaslar kısıtlanmış ve Tacik Hükümeti'nin 1995 yılında Afganistan sınırında satış noktası açma kararı askıya alınmış ve taraflar silahlı muhalefetin sınırları aşmasını önlemek için çok çaba sarf etmişlerdir³⁵¹.

Ağustos 1996'da, RF ile Afganistan sınır muhafızları, Afgan tarafında bir güvenlik bölgesi (Şugnan bölgesinde sınırdan 25 km uzaklıktaydı) yaratmayı ve Tacik silahlı muhalif gruplarının bu bölgeye girmesine izin vermeyen bir taahhüt içeren İşbirliği Protokolü

³⁵⁰ İskandarov K. «Tadjiko – Afganskije otnoşeniya i perspektivi ikh razvitiya », *Tsentralnaya Asia i Kavkaz* №1 (55), 2008, ss 145-156

³⁵¹ İskandarov K. a.g.m. ss 145-156 .

imzaladı³⁵². "Ancak Tacikler arası çatışmayı çözmek için en üst düzeyde önlemler alınması gerekiyordu. Rabbani ve Savunma Bakanı Ahmet Şah Mesut, Tacikistan'daki barış sürecinin başlamasını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. TC Hükümeti ile Tacikistan İslami Hareketi (TİH) arasında bir güvensizlik ve şüphe ortamı vardı. Afganistan'daki Tacik muhalefet liderleri TC'nin meşru hükümetine karşı mücadelede buradan yardım almayı umuyorlardı. Ancak umutları gerçekleşmedi. Bu dönemde Rabbani, Nuri³⁵³ ile görüştü. "Görüşme sırasında (Seyid Abdullo Nuri'ye - K.I.) dedim:" Bay Nuri, ne için savaşıyorsunuz? Neden bu savaş? Rahmanov'un çok değerli bir adam olduğunu düşünüyorum, onunla oturun ve bir anlaşma yapın. Tacikistan siyasi ve ekonomik açıdan güçlensin. Bir gün gelecek ve fikirlerinizi siyasi reformlar olarak sunacaksınız. Savaşın Tacikistan'ı yok edeceğinden ve bundan sonra anavatanınıza geri dönemeyeceğinizden ve hükümetin büyük sorunlarla karşılaşacağından korkuyorum. Tacik muhalefet liderleri, bu ziyaretin hükümetin konumunu güçlendireceğinden endişe ediyorlar. Bu grupların amacı aslında Tacikistan hükümeti için zorluk yaratacak eylemler gerçekleştirmektir. Ama bunu istemedim. Ziyaretten sonra muhalefet liderlerinin her koşulda müzakere masasına oturmaları gerektiğinde ısrar ettim. Daha sonra dedim ki: "Önce Tacikistan'ı yaratmalıyız. Tacikistan'ı bağımsız ve müreffeh görmek istemeyen ülkeler var³⁵⁴."

Afganistan, Tacikler arası görüşmelere de katılmıştır. 17-19 Mayıs 1995 tarihlerinde yapılan bu müzakereler sırasında ilk kez Tacikistan lideri İmamali Rahman ile Birleşik Tacik Muhalifeti (BTM) başkanı Seyyit Abdullah Nuri (Şah Mesut ve Rabbani'nin arabuluculuğuyla) bir araya gelmiştir. Bu toplantı, Tacikler arası görüşmelerin sonraki turlarında karşılıklı anlayışın elde edilmesine büyük katkı sağlamıştır. Ortak yapılan açıklamada, taraflar Tacikler arası çatışmayı çözmeye, tüm mültecilerin ülkelerine dönmesini sağlama ve ülkedeki siyasi durumu istikrara kavuşturmaya hazır olduklarını vurgulamışlardır. Her iki lider de çatışmayı siyasi olarak çözmek için mümkün olan her şeyi yapacaklarına dair açık bir taahhütte bulunmuştur³⁵⁵.

³⁵² Pulat Makhkambaev, «Sostoyanie pograniçnoy bezopsnosti gosudarstv Tsentralnoy Azii nakanune zaverşeniya vıvoda MSSB iz Afganistana», *Tsentralnaya Azia i Kavkaz* №16 (3), 2013.

³⁵³ Birleşik Tacik Opozisyonu başkanı

³⁵⁴ Kholbek F. B. İntervyu, "Rabbani: «Rahmonov- dostoyniy paren...»", *Centrasia.org* <https://centrasia.org/newsA.php?st=1151720280> 29.06.2006.

³⁵⁵ Zayavlenie Presidenta RT Emomali Rahmona i predsdatelya Dvijeniı islamskogo vozrojeniya Tadjikistana S. A. Nuri ot 19.05.1995g. V kn.: Doroga mira (Dokumentı mejtadjikskikh peregovorov). Duşanbe, 1997. s. 150-151.

Birçok analiste göre, Tacikiler arası müzakerelerdeki geri dönüş aslında Rahman'ın Khostdeh'deki BTM lideri Nuri ile görüşmesinden sonra gerçekleşmiştir. Rabbani, "Bu toplantı sonucunda her şey kabul edildi, barış anlaşması imzalanmaya hazırды. Sadece Rusya'nın Tacikistan'da barışın sağlanması konusunda belirleyici rolünü göstermek için taraflar Moskova'daki toplantılara katıldılar ve orada bir anlaşma imzalanmasına karar verildi" demiştir. 12 Eylül 2002'de Kabil'de gerçekleşen toplantıda yaptığı bir açıklamada,³⁵⁶ " Tabii ki, Afganistan liderlerinin de, Tacikler arası çatışmaların hızlı bir şekilde çözülmesinde kendi çıkarları vardı. Bu görüşmeler sırasında Tacikistan'daki barış sürecinde önemli rolü olan Ahmet Şah Mesut barışın sağlanmasıyla sorunların %50 oranında çözüleceğinden emin olduğunu belirtti. Kuşkusuz, ilerleyen Taliban da bir barış anlaşmasının imzalanmasını hızlandırmıştır. Tacikistan'da Barış ve Ulusal Anlaşma Genel Anlaşması'nın Haziran 1997'de başlatılmasıyla çok yönlü Tacikler arası müzakereler sona erdi. Sonuç olarak, tüm Tacik mülteciler evlerine dönebildiler ve muhalefetin silahlı kuvvetleri Tacikistan'ın güvenlik güçlerine entegre edildi³⁵⁷.

Kuşkusuz, bu gelişme Afganistan liderleri için de önemlidir. Çünkü ulaşılan anlaşma ile Tacikler arası çatışma çözülmüş ve bu etkili bir Tacik-Afgan işbirliğiyle gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, Tacikistan'da sürdürülebilir barışın sağlanması büyük ölçüde Afganistan'daki durumla ilgiliydi. Kabil'in Taliban'ın kontrolüne geçişiyle bu kez de Afgan çatışması yeni bir aşamaya evrildi. Tacikistan, İslam aşırıcılığının ve terörizmin yayılması ve uyuşturucu kaçakçılığı tehditleriyle karşı karşıyaydı. Afganistan'ın uluslararası teröristlerin ve uyuşturucu üretiminin adeta merkezlerinden biri haline gelmesi, bağımsız Tacikistan'ın varlığını da tehdit etmekteydi. Bu nedenle, Tacikistan dış politikasında Afgan çatışmasına barışçıl çözüm yollarının bulunmasına büyük önem vermiştir. Tacik Cumhurbaşkanı, uluslararası toplumu Afganistan'da tüm dünyayı tehdit eden duruma ciddi bir şekilde eğilmeye çağırmıştır. Bunun sonucunda 4 Ekim 1996'da İmamali Rahman'ın girişimiyle bölge devlet başkanlarının acil bir toplantı yaptığı görülür. Toplantıya Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve RF başkanları katılmıştır. Liderler bu toplantıda Afganistan'da meydana gelen olaylarla ilgili endişelerini dile getirdikleri ortak bir bildiriye kabul ettiler. Afganistan sınırlarında meydana gelen ve BDT ülkelerinin istikrarını tehdit eden eylemlere kararlı bir şekilde karşılık verileceği ifade edildi. Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesine rağmen, Orta Asya ve Rusya

³⁵⁶ K. İskandarov. «Tadjiko – Afganskie otnoşeniya i perspektivi ikh razvitiya », *Tsentralnaya Asia i Kavkaz* №1 (55), 2008, ss. 145-156.

³⁵⁷ K. İskandarov. a.g.m. ss 145-156.

lkelerinin liderleri bu grubu tanımadı ve Başkan Rahman, Rabbani'yi desteklemeye devam ettiler. 1998'de Rahman Afganistan çevresinde bir uyuşturucu karşıtı "güvenlik kemeri" oluşturulmasını önermiştir. BM Genel Kurulu'nun 54. oturumunda Rahman, BM Güvenlik Konseyi'nin "Afganistan'da BM Genel Kurulunun kararını ihlal edenlere" karşı yaptırımlar getirmesini önerdi. Tacikistan gerçekten Afganistan'ın güvenilir bir müttefikine dönüştü. Afganistan'a yapılan tüm dış yardımlar ve Kuzey İttifak birliklerinin gözetimi Tacikistan'dan geçmiştir. Duşanbe, İşlam Devlet İdaresi'nin liderliği ile Kuzey İttifakı arasında çeşitli delegasyonlar ve Afgan ihtilafının barışçıl yollarla çözümlenmesine yönelik dış arabuluculuk misyonları ile müzakere yeri olmuştur. Tacikistan, BM tarafından meşru kabul edilen Cumhurbaşkanı Rabbani hkmetini her zaman desteklemiştir. Nitekim Rabbani de bu gerçeği ifade etmiş, "Bizim tek kalemiz olan Tacikistan toprakları ve halkıydı. Bunun sonucunda Taliban'ın aşırılık yanlısı rejimini yenebildik" demiřtir³⁵⁸.

11 Eylül 2001'den sonraki dönemde de Tacikistan, Afganistan'daki durumu çözme ve bu ülkede barış ve istikrar sağlama sürecinde aktif katılımcılardan biri oldu. Terörle mücadele operasyonunun başlangıcı olan Ekim 2001'den bu yana, Tacikistan kendi başına Afganistan halkı için uluslararası insani yardımın kesintisiz geçişini sağlamaktadır. Bunun için basitleştirilmiş gümrük ve sınır prosedürleri oluşturulmuş ve uluslararası koalisyonun kurtarma ve insani eylemleri için hava yolları ve kara yolları sağlamıştır. Tacikistan Cumhuriyeti Hükümeti, Afganistan devlet teşkilatını ve çatışma sonrası İşlam Devlet İdaresi'nin yeniden inşasını desteklemek için de çaba sarf etmiştir. TC ile AİD arasındaki ikili ilişkileri koordine etmenin önemli bir yönü, Eylül 2004'te düzenlenen ECO ye lkelerinin Sekizinci Zirvesi'ne katılmak üzere Tacikistan'a gelen Hamit Karzai ve İmamali Rahman'ın o sırada yapılan grşmesiydi. İ. Rahman ve H. Karzai, bu toplantıda Afganistan'ın yeniden inşası ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konularını ele aldılar. Yaşamın her alanında evrensel olarak kabul görmüş iyi komşuluk, karşılıklı saygı ve güven, dostluk ve karşılıklı yardım ilkelerine dayanan ikili ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Afganistan heyetinin Tacikistan'a yaptığı bu ziyarette, ticaret işbirliği konusunda da hükümetler arası bir anlaşma imzalanmıştır. İkili ilişkilerin daha da geliştirilmesi konuları, TC Cumhurbaşkanı İ. Rahman'ın 27-28 Nisan 2005'te Afganistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyareti sırasında gündeme

³⁵⁸ Kholbek F. B, İntervyu, "Rabbani: «Rahmonov- dostoyniy paren...»", *Centrasia.org*
<https://centrasia.org/newsA.php?st=1151720280> 29.06.2006.

gelmişti. Taraflar, inşaat, yol yapımı, su temini, bilim, edebiyat, kültür, bilgi, eğitim ve sağlık gibi alanlarda ikili ilişkileri geliştirme olanaklarını görüşmüştür³⁵⁹.

İki ülke arasındaki en önemli ve verimli işbirliği alanlarından birinin hidroelektrik olduğu konusunda anlaşılabilir. Ziyaret sırasında çeşitli işbirliği alanlarında eyaletler arası ve hükümetler arası nitelikte 11 belge imzalandı. Bunlardan en önemlisi, TC ile Afganistan İslam Cumhuriyeti (AİC) arasındaki ‘‘Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Antlaşması’’dır. Buna ek olarak, Kabil'deki TC Büyükelçiliği ve Duşanbe'deki AİC Büyükelçiliği'ne karşılıklı mülkiyet verilmesi sağlanmıştır’’. Ayrıca diplomatik pasaportlarla vizesiz seyahat anlaşması, enerji alanında işbirliği anlaşması, mal ve yolcuların transit taşınması konusunda anlaşma, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele anlaşması, uyuşturucu ile mücadelede işbirliği anlaşması, terörizm, aşırıcılık ve ulus ötesi organize suç ve diğerleri olmak üzere anlaşmalar imzalandı. Tacikistan ile Afganistan arasındaki ihracat-ithalat dengesi hakkında bilgi:

Yıl	Dış Ticaret	İthalat	İhracat
1994	4.632.736\$	2.058.210\$	2.574.526\$
1995	3.600.000\$		
1998	1.000.000\$		
2005	15.000.000\$		
2007	33.000.000\$		
2019	89.000.000\$	7.500.000	81.500.000\$

*Tacikistan ile Afganistan arasındaki ihracat-ithalat
TC Gümrük Komitesi'ne göre³⁶⁰.*

Bir diğer önemli işbirliği alanı, Tacikistan'ın hidroelektrik kaynaklarının büyük potansiyelinin stratejiyi belirlediği hidroelektriktir. Rezervleri açısından, Tacikistan BDT'de Rusya'dan sonra ikinci, dünyada sekizinci sırada (Çin, RF, ABD, Brezilya, Zaire, Hindistan ve Kanada'dan) sonradır. Kişi başına rezervlere göre (yılda kişi başına 87,8 bin kWh'dır) - dünyada ikinci sıradadır. (İzlanda'dan sonra); Birim bölge başına stok (yılda 3.62 kWh / km

³⁵⁹ K. İskandarov. «Tadjiko – Afganskie otnoşeniya i perspektivi ikh razvitiya », *Tsentralnaya Asia i Kavkaz* №1 (55), 2008, ss. 145-156.

³⁶⁰ Tacikistan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı'ndan alınan materyallere dayanmaktadır..

kare) – dünya birincisidir. Aslında, dünya hidroelektrik potansiyelinin yaklaşık % 4'ü Tacikistan'da yoğunlaşmıştır³⁶¹.

TC Enerji ve Sanayi Bakanlığı enerji departmanı başkanı A. Khabirov'a göre Tacikistan, 2002 yılında imzalanan elektrik arzı anlaşmasına göre, 2003 yılında Afganistan'a 10,419,948kWh, 2004'te 27.743.880 kWh ihraç etti³⁶². Devlet enerji şirketi Barki Tocik başkanı Mirzo İsmoilzoda, Duşanbe'de gazetecilerle yaptığı toplantıda, Afgan enerji şirketi Breşno ile 2020 yılı için elektrik tedariki konusunda anlaşma sağlanacağını söyledi. 588 milyon kWh, 2019'dan neredeyse 30 milyon kWh daha fazladır. Geçen yıl komşu ülkeye 1 milyar 458,2 milyon kWh elektrik 60,6 milyon dolara ihraç edildi³⁶³. Afganistan için geçen yıl her kilowatt enerjinin maliyeti 4,3 sent idi. Bu yıl bu rakam % 3 artacaktır.

Tacikistan'dan Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nin en büyük limanlarına giden en kısa güzergâhlar Afganistan'dan geçmektedir. Buna ek olarak, sınırın uzunluğu göz önüne alındığında, Tacikistan Afganistan'a giden ana transit yollardan biri olarak düşünülebilir. Bu bağlamda, taraflar sınır nehri Penc'e yollar ve altyapı geliştirme faaliyetleri çerçevesinde köprüler inşa etme ihtiyacının farkındadır. Yukarıda belirtildiği gibi, Tacikistan zaten dört köprü inşa etti. Penc nehrindeki en büyük Tacik-Afgan tesisi olan köprülerin biri Ağustos 2007'nin sonunda devreye alındı. ABD mali yardımı ile iki yıl içinde inşa edilen bu köprüden, günde 1.000'den fazla araba geçebilecektir. Gelecekte Duşanbe-Kurgantepe demiryolu hatlarının döşenmesi ve Kuzey Afganistan'daki yolların yeniden inşasını planlayan Tacikistan, Basra Körfezi ile Hint Okyanusu limanlarına erişebilecektir.

Son yıllarda, kültürel alanındaki ilişkiler de başarıyla gelişmektedir. Bu gayet doğaldır, çünkü her iki cumhuriyet halkının ortak bir tarihi olduğu bilinmektedir. Ünlü şairler ve düşünürler Abuali ibn Sino, Hakim Sanai Gazneli, Nasir Husrav, Celaleddin Rumii Belhi, Mevlana Yakub Çarhi, Abdurrahman Comi, Şakiki Belhi, Halillula Halili ve diğerleri Afganistan ile Tacikistan'da eşit derecede saygı görmektedir.

2.2.4. TACİKİSTAN'IN İRAN İLE İKİLİ İLİŞKİLERİ

³⁶¹ Petrov G. «gidroenergetičeskie resursı Tadjikistana», *Tsentralnaya Azia i Kavkaz*, 2003, №3 (27). s. 179.

³⁶² Vıstuplenie A.Khabirova na mejdunarodnoy konferensii «Afganstan i regionalnaya bezopasnost: pyat let posle talibov» Duşanbe, 6-7 aralık 2006)

³⁶³ Tadjikistan planiruet uveličit obyomı eksporta elektroenergii sosedyam , 12 fevralya 2020, *Avesto*, <http://avesta.tj/2020/02/12/tadjikistan-planiruet-uvelichit-obemy-eksporta-elektroenergii-sosedyam/> 05.08.2020

Bağımsız Tacikistan diplomasisi, dünya toplumunun tüm üyeleriyle dostane ilişkiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, dış politikanın çok-yönlülük niteliği, karşılıklı yarar sağlayan bağları güçlendiren bir dizi ülke ile öncelikli işbirliği geliştirme olasılığını dışlamaz. Son zamanlarda, “bölgesel güç” terimi pek çok yönde, yani etkisi yalnızca bir siyasi, ekonomik ve insani faaliyet ile sınırlı olmayan bir terim olarak sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Ve belirli bir bölgede, bu aktörler potansiyel olarak siyasi süreçleri doğrudan etkileyebilir. Bugün Orta Asya için bu tür devletlerden biri İran’dır. SSCB’nin oluşumundan sonra İran’ın bölgedeki etkisi neredeyse sıfıra indirilmiştir. Ancak bu güç her zaman Sovyet döneminde varlığını hissettirmek için çabaladı. 1980 yılında İran konsolosluğunu Leningrad’dan Duşanbe’ye taşıma girişimi Moskova’da büyük ses getirmişti. Ancak, bu fikir desteklenmedi. İran, 1991’de Tacikistan’ın bağımsızlığını tanıyan ve 1992’de Duşanbe’deki büyükelçiliğini açan ilk ülke olmuştur³⁶⁴.

TC ile İran İslam Cumhuriyeti (İİC) arasındaki diplomatik ilişkiler 9 Ocak 1992’de kurulmuştur. Nisan 2019’dan bu yana Nizomiddin Zohidi, TC’nin İİC Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi olarak görev yapmaktadır. İİC’nin Tacikistan Cumhuriyeti Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi, ise Mart 2019’dan bu yana bu görevi sürdüren Muhammataki Sobiri’dir. İİC Büyükelçiliği Ocak 1992’de Duşanbe’de faaliyetlerine başlarken TC’nin Tahran Büyükelçiliği 1995 yılında açılmıştır³⁶⁵.

Bilindiği üzere Tacikistan, bağımsızlığın ardından beş yıl süren ve cumhuriyet için trajik sonuçlar doğuran bir iç savaşla karşı karşıya kalmıştı. Aktif, yapıcı ve barışçıl politikasıyla İran, Tacikler arası çatışmanın barışçıl çözümüne önemli katkılar sunmuştur. 27 Haziran 1997’de Tacikistan Hükümeti ile Birleşik Tacik Muhalefeti Moskova’da garantörleri RF ve İran olan bir Barış ve Ulusal Anlaşma Genel Anlaşması imzalamıştır. Tahran’ın bu süreçteki tutumu, bölge devletleri tarafından İran’a güven duyulmasına da katkıda bulunmuştur. Hatemi’nin 2002 yılında TC’ne gerçekleştirdiği ziyaret ve Rahman’ın 2003’te yaptığı iade-i

³⁶⁴ Umed Djayhoni. Tacikistan i İran: poçemu porugalis i kogda pomiritsya, 1 iyul, 2017, *SputnikTajikistan*, <https://tj.sputniknews.ru/opinion/20170701/1022717468/iran-tadzhikistan-otnosheniya> (11.02.2020)

³⁶⁵ MİD RT Otnoşenie Tadjikistana s İranom, 1 mart 2013, <https://mfa.tj/ru/main/view/28/otnosheniya-tadzhikistana-s-iranom> (11.02.2020)

ziyaret ikili ilişkileri yakınlaştırmıştır. Taraflar, TC'ndeki en büyük İran yatırım projelerinden biri olan Sangtuda-2 hidroelektrik santrali konusunda anlaşmaya varmışlardır.³⁶⁶

2005 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde İranlı seçmenler, neredeyse tüm İran-İrak savaşı boyunca hayatı cephede geçen Mahmud Ahmedinejad'a oy verdiler. Ahmedinejad başkanlığında Tacik-İran işbirliği en iyi dönemlerinden birini yaşamıştır. İran cumhurbaşkanı ile ilk temas 24-30 Temmuz 2005 tarihinde kuruldu. Tacik parlamentosu alt meclisi başkanı Saydullo Hayrulloev tarafından İran'a bir resmi ziyareti gerçekleştirildi. Ahmedinejad ve yeni atanan Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki, Tacik misafirleriyle yaptıkları görüşmelerde İran tarafının ekonomik alanda, özellikle enerji sektöründe işbirliğini daha da geliştirme isteğini teyit etmiştir. 7-8 Aralık 2005 tarihlerinde Mekke'de düzenlenen İslam Konferansı Teşkilatı'na katılan ülkelerin devlet ve hükümet başkanları zirvesi yapılmıştır. Bu zirve esnasında Rahman ile Ahmedinejad arasında bir toplantı yapılmıştır. İran cumhurbaşkanı, ülkesinin Tacikistan'daki Sangtuda-2 projesi de dâhil olmak üzere tüm ekonomik projelerin uygulanmasına yardımcı olma politikasını sürdüreceğini yinelemiştir. Daha sonra 16 Ocak 2006'da Tacikistan Cumhurbaşkanı İran'ı ziyaret etmiştir. Görüşmelerde, iki cumhurbaşkanı ülkeleri arasındaki işbirliğinin gelişmesinin koşullarını görüşmüşlerdir. Sangtuda Hidroelektrik Santrali-2, Anzob Tüneli'nin inşaat projelerinin uygulanmasının yanı sıra Tacikistan'ın İran'a olan borcunun yeniden yapılandırılması konusuna da büyük önem verilmiştir. Ziyaret sırasında Rahman, ülkesinin Tacikistan'ın gelişimine katkıda bulunma niyetini açıklayan İran Yüksek Lideri Ayatollah Seyid Ali Hamenei tarafından kabul edilmiştir. 2006'da ayrıca Tacikistan ile İran cumhurbaşkanlarının iki toplantısı daha olmuştur. Birincisi, 15 Haziran'da Şanghay'daki ŞİÖ zirvesinde gerçekleştiren bu toplantıda, cumhurbaşkanları ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi, enerji ve diğer projelerin uygulanması ile Farsça konuşulan ülkelerin Duşanbe'de gerçekleştireceği zirveye ilişkin beklentilerini tartışmışlardır. İkincisi, toplantı ise Mahmud Ahmedinejad'ın zirveye katılmak üzere geldiği Duşanbe'de 25 Temmuz'da gerçekleştirilen Tacik-İran müzakereleri sırasında, enerji, ulaştırma, arazi kullanımı, bilim ve eğitim ile birlikte ortak traktör üretimi alanında işbirliğine dair belgeler imzalandı. Ertesi gün, iki lider Anzob Tüneli'nin resmi açılış törenine katılmıştır. Sonraki yıllarda Rahmn ile Ahmedinejad arasında toplantılar düzenli hale gelecektir³⁶⁷.

³⁶⁶ Kh.Dodikhudoev, V.Niyatbekov. «Tadjikistan i İran dostijenie i perspektivı sotrudniçestvo», *Tsentralnaya azia i Kavkaz*, №2 (56), 2008, s 152-161.

³⁶⁷ Raşid ABDULLO, «Presidenti İrana i Tadjiksko – İranskie otnoşeniya», *Tsentralnaya Azia i Kavkaz*, №3 (16), 2008, s 188-200

Temmuz 2006'da Fars medeniyetinin üç ardıl ülkesinin liderleri Duşanbe'de bir araya geldi. Günümüzde bu eğilim tarihsel karakterden daha çok jeopolitiktir. Genel olarak, bu olay İran ve Tacikistan liderleri tarafından oluşturulan bir girişim olarak tanımlanabilir. 2006, Tacikistan'da Aryan Uygarlığı Yılı ilan edildi. Bu doğrultuda Aryan medeniyetinin dünya kültürüne katkısını incelenmektedir. Modern İran ve Tacikistan, bir zamanlar birleşik olan Ariyan medeniyetinin doğrudan torunlarıdır. Tacikistan, tüm Orta Asya jeopolitik kara gücü stratejisinin jeopolitik menteşesi haline gelmelidir. Orta Asya'nın sadece siyasi ve jeopolitik olarak değil, bir sıradağ ile ayrıldığını unutmamak lazımdır. "Sovyet Dışı" Orta Asya'da İran, Afganistan (ve hatta etno-kültürel olarak Pakistan) yerleşik Hint-Avrupalılar yaşamaktadır. Dolayısıyla jeopolitik birliğin ırksal bir sınırı vardır. Orta Asya'daki yeni Avrasya düzeni, tüm bu toprakları kuzeyden güneye katı bir jeopolitik ve stratejik eksenle ilişkilendirmeye dayanmaktadır. Aynı zamanda, her zaman olduğu gibi, alanı münhasıran meridyen yönünde yapılandırmak ve ayrı alanların uzunlamasına yakınsamasına katkıda bulunmak önemlidir. Bu bölgenin tamamı (Orta Asya) üç bölüme ayrılmıştır:

- 1) Orta Kazakistan (50. paralelin güneyinde, çünkü "Rusya'nın Doğusunda" yer alan topraklar kuzeyde yer almaktadır);
- 2) Terk edilmiş Türkmenistan ve Özbekistan ve dağlık Kırgızistan (Turan toprakları);
- 3) İran Afganistan Tacikistan Pakistan Hindistan (bu "Ariana", "Aryanların ülkesi").

Bu bölümlenme nedeniyle Tacikistan, tüm Orta Asya jeopolitik tellurokrasinin (kara güç) stratejisinin jeopolitik menteşesi haline gelmelidir. Bu alan tüm Rus "DrangnachSuden", "güneye doğru" en önemli yönlerini birleştirmektedir. Tacikler Hint-Avrupa kökenli Müslümanlardır ve etnik olarak İranlılara ve Afganlara yakındır. Yani, bu bölgede "Aryan" dünyasının bir parçasını temsil ediyorlar. Tacikistan aynı zamanda Rusya ve SSCB'nin bir parçasıydı, yani kıtasal Avrasya jeopolitik sistemine entegre edilmiştir. Bu nedenle, bu küçük dağlık ülkenin (kadim Sogdiana'nın) kaderi, Orta Asya'da yeni bir Avrasya düzeni kurmanın başarısını (veya başarısızlığını) simgelemektedir. Tacikistan ve Afganistan arasındaki fiili sınır katı bir çizgi olarak görülmemelidir. Bu tarihsel bir gerçeklik değil, jeopolitik bir görevdir, çünkü burada herhangi bir katı kısıtlamayı tamamen ortadan kaldırmak, stratejik sınırı güneye doğru hareket ettirmek ve tüm ara bölgeyi etnokültürel, kabile ve bölgesel sınırlar temelinde yeniden inşa etmek, Heartland'ın çıkarlarına olacaktır. Afganistan'ın tam bir merkezi devlet olma geleneği yoktur. Devlet ve siyasetten çok din

(İslam) ile bağlantılı olan birçok göçebe ve yerleşik kabileler ve milletler (Peştunlar, Tacikler, Özbekler, vb.) vardır. Bu nedenle Rusya'nın Afganistan'a jeopolitik dönüşü kaçınılmazdır ve coğrafyanın kendisi tarafından önceden belirlenmiştir. Bu süreçte Tacikistan ana üs rolünü oynar ve toprakları, zıt yönelimli iki impuls (itkinin) birleştiği, Hint-Avrupa Avrasya Güney'in İslami itkisi ve kuzeyden gelen Rus jeopolitik itkisinin birleştiği bir jeopolitik laboratuvar haline gelir. Burada Tacikistan'da, Duşanbe'de veya başka bir şehirde ortak bir Rus-İslam stratejisi geliştirilmelidir. Bu topraklar, bir yandan Bozkır ve kuzey Ormanı arasında bir yandan aynı Bozkır (Turan) ile İran arasında, diğer yandan, geri döndürülemez bir şekilde sabitleneceği Yeni Avrasya'nın yaratılmasına dair çığır açan bir karar vermeye çalışmaktadır. Bu nedenle, Avrasya Merkezi'nden başka bir ışın çizmek mantıklıdır: Moskova, Duşanbe, Kabil Tahran, benzeri görülmemiş bir jeopolitik gerçekliğin gelişmesi gerekiyor.³⁶⁸

Tacikistan Başkanı İmamali Rahman tarafından 2008 yılında İİC'ne resmi bir ziyaret gerçekleştirildi. Bu ziyaretin ana hedefleri Sangtuda-2 hidroelektrik santralinin inşasını hızlandırmak idi.

Ayrılmaz tarihsel bağlar ve dostluk ve kardeşlik gelenekleri ile bağlı bu iki ülke arasındaki dil ve kültür alanındaki ilişkiler, ekonomik, teknik ve diğer alanlarda yapıcı ve stratejik bir işbirliği aşamasına evrilmiştir³⁶⁹.

Görüşmelerde askeri, bilimsel, kültürel ve eğitimsel işbirliği, güvenlik alanında işbirliği ve Afganistan'ın savaş sonrası yeniden yapılanması konusunu ele alınmıştır. Ayrıca Tacik-İran-Afgan ilişkileri ile bölgesel ve küresel siyasi süreçler hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Bir Tacik alüminyum şirketi, İran'ın Bandar Abbas limanını alüminyum üretimi için gerekli malzemelerin taşınması maksadıyla modernleştirmeyi kabul etmiştir.³⁷⁰

Ahmedinejad ile Rahman arasındaki son toplantılar 20 Mart 2013 tarihinde Nevruz'u kutlamak için geldikleri Aşkabat'ta ve 5 Haziran 2013'te yine her iki başkanın da İran-Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan demiryolunun inşasına başlama töreni nedeniyle

³⁶⁸ Dugin, A., *Osnovi geopolitiki. Geopolitičeskie budușee Rossii*. Moskova.: Arktogeya, 1997.s.354-357

³⁶⁹ Avesta TJ, "Tadjikistan – İran: noviy etap sotrudničestva", 15 fevral 2008, *Avesto*, <http://avesta.tj/2008/02/15/tadzhikistan-iran-novyj-etapsotrudnichestva/> 11.02.2020

³⁷⁰ Avesta TJ "Tadjikistan – İran: noviy etap sotrudničestva", 15 fevral 2008, *Avesto*, <http://avesta.tj/2008/02/15/tadzhikistan-iran-novyj-etapsotrudnichestva/> 11.02.2020

olmuştur. Türkmenistan'da gerçekleştirilen bu proje Tacikistan için son derece önemlidir, çünkü hayata geçirilmesi halinde Özbekistan'ı by-pass ederek Tacikistan'ın dış dünyaya erişimini sağlayabilir. Genel olarak, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı yıllarında, Tacikistan'ın İran'la yıllık ticaret hacmi yaklaşık 200 milyon dolar civarında kalmıştır. 2010 ve 2011'de İran, Tacik ekonomisinin en büyük yatırımcısı olarak kabul edilmiştir. Tacik Bakanı Hamrohon Zarifi ve İranlı mevkidaşı Ali Akbar Solehi'nin 26 Haziran 2013 tarihinde Tahran'da gerçekleştirdiği toplantı esnasında, Tacikistan'da yaklaşık 200 İranlı şirketin faaliyet gösterdiğine dikkat çekilmiştir³⁷¹.

Tacikistan'da eski İslami Renesans Partisi (İRP) adıyla tanınan terör örgütünün faaliyetleri 2015 yılında yasaklandı. Ancak kara listeye alındıktan hemen sonra, parti lideri Muhiddin Kabiri Tahran'daki İslam Birliği konferansına katıldı ve İran İslam Devrimi lideri Ayetullah Ali Hamaney ile görüştü. Tacik Dışişleri Bakanlığı Duşanbe'deki İran Büyükelçiliğine bu olay nedeniyle protesto notu gönderdi³⁷².

Tacikistan daha sonraki dönemde, İran'dan ithal edilen gıda ürünlerinin ithalatını "kalitesiz olması nedeniyle" yasakladı. İran vatandaşlarına yönelik basitleştirilmiş vize prosedürlerini sonlandırdı. İran'ın hayır kurumu İmam Humeyni Yardım Komitesi'nin Tacikistan'daki şubesinin faaliyetleri de askıya alındı³⁷³. İran buna yanıt olarak Tacikistan Ulusal Bankası'nı İranlı işadamı Babek Zencani aracılığıyla kara para aklamayı kolaylaştırmakla suçladı. Tacikistan'ın cevabı ise, % 51'i İran'a ait olan TajIran traktörlerinin üretimi için başlatılan ortak girişimi sonlandırmak olmuştur. Kısa bir süre önce Duşanbe yönetimi Tahran'ı Tacikistan İRP destekçilerini korumak ve örgütü terörist olarak tanımamakla suçlamış ve İran'ın ŞİÖ'ye katılma arzusunu veto etmiştir³⁷⁴. Yaşanan bu olumsuzlukların ardından iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2013'te 292 milyon dolardan 2016'da 114 milyona kadar düşmüştür.

Duşanbe, 1990'lardaki iç savaş sırasında silahlı muhalefetin finansmanı da dâhil olmak üzere Tahran'a birçok suçlama yöneltmektedir. Bundan dolayı İran'ın ŞİÖ üyeliği, Tacikistan tarafından engellendi. İran ile Tacikistan aralarındaki anlaşmazlıkları çözene kadar, ŞİÖ İran'ın örgüte katılmasını onaylamayacaktır. Son zamanlarda bazı olumlu gelişmeler

³⁷¹ Raşid ABDULLO, a.g.m. ss. 188-200

³⁷² Mejdunarodnaya analitika , № 3, (17), 2016 <https://mgimo.ru/upload/2016/12/imi-ma-3-17.pdf> 11.02.2020

³⁷³ Umed Djayhoni, Tadjikistan i İran: poçemu porugalis i kogda pomiryatsya, *SputnikTajikistan*, 1 июля 2017, <https://tj.sputniknews.ru/opinion/20170701/1022717468/iran-tadzhikistan-otnosheniya> (11.02.2020)

³⁷⁴ Umed Djayhoni, Tadjikistan i İran: poçemu porugalis i kogda pomiryatsya, *SputnikTajikistan*, 1 июля 2017, <https://tj.sputniknews.ru/opinion/20170701/1022717468/iran-tadzhikistan-otnosheniya> (11.02.2020)

yaşanmıştır. Duşanbe ve Tahran arasında uzun bir doğrudan görüşme kesintisinden sonra Sirojiddin Mukhriddin'in bu ülkeyi ziyareti nesnel olarak ilişkilerin restorasyonuna yönelik siyasi bir adım olarak algılandı. Uzlaşma girişimleri 2019'un son aylarında başladı. İlkbaharda İran, Tacikistan'a yeni bir büyükelçi atadı, bu görevde dört yıldan fazla süredir bulunan Hucattullo Fagoni'nin yerini Muhammedtaki Sobiri aldı. Daha önce Tacikistan dışişleri bakan yardımcılığı görevini yapan Nizomiddin Zohidi, Tacikistan'ın İran'daki yeni büyükelçisi oldu. Tacikistan ile İran'ın dışişleri temsilcilerinin yaptığı toplantı sonrasında bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır. İran tarafı İRP'ni desteklemeyecektir, Tacikistan ise İran'ın ŞİÖ üyeliğini engellemeyecektir. İran ile Tacikistan güvenlik, suçla mücadele, anayasal düzenin şiddet yoluyla değişimini önleme, terörizm ve aşırılıkçılıkla mücadele, bunların finansmanı, silah, patlayıcı, yasadışı göç, ticaret gibi alanlarda finansman sağlama gibi alanlarda işbirliği yapma konusunda karşılıklı yükümlülükler üstlenmiştir. Taraflar ayrıca birbirlerinin içişlerine karışmama konusunda anlaşdılar. Ayrıca terörist ve aşırılıkçı olarak tanımlanan tarafların ve hareketlerin faaliyetlerini karşılıklı olarak önleme ve bu tip faaliyetlere destek vermeme sözü verdiler. Bu mutabakat Duşanbe'nin diplomatik zaferi ve Tacik muhalefetinin yenilgisi olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁵

³⁷⁵ Khursand Khurramov, "İran otkazıvaetsya ot podderjki PİVT i delaet şagi na vstreçu Duşanbe?", 5 iyun 2019, <https://rus.ozodi.org/a/29983344.html> (11.02.2020)

3. TACİKİSTAN - ÇİN İLİŞKİLERİ

Bağımsızlık sonrası dönemde Tacikistan bağımsız bir dış politika izleyerek, yakın ve uzak komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmek istiyordu. Bu nedenle ülke çok yönlü bir dış politika anlayışına yönelmiştir. 1991'den sonra Tacikistan da dâhil olmak üzere Sovyet sonrası alanda ortaya çıkan yeni ülkelerle diplomatik ilişkilerin kurulması, Çin için, stratejik ve enerji bakımından, yeni Orta Asya jeopolitiğinin bir parçasıydı. ÇHC'ye göre, yeni cumhuriyetler, bir yandan, Büyük İpek Yolu'nun göçebe, savaşçı ve tüccarları olarak eski dönemlerden beri iyi bilinirken, diğer yandan Sovyet-Çin sınırının her zaman barış, dostluk ve işbirliği sınırı olmadığı Sovyet döneminden biliniyordu³⁷⁶.

Sovyet sonrası dönem, Orta Asya'daki genel belirsizlik ve büyük güçlerin doldurmaya çalıştığı bir tür "jeopolitik boşluk" ile karakterize edilmektedir. Çin için Tacikistan ile ilişkiler kurmak, bu boşluğu doldurmaya başlamak için iyi bir şanstı. Ayrıca, ÇHC'ye ek olarak, ABD, AB, Türkiye ve İran, bir dizi Doğu Asya ülkesi (Japonya, Güney Kore) ve diğerleri bu bölgeyle aktif olarak ilgilenmiştir³⁷⁷. 1995 yılında TC'nin dış politikasında ÇHC, Uzak Doğu ülkeleri, Güneydoğu Asya, Okyanusya ve Avustralya ile ilgili yeni öncelikler oluşmaya başladı. Bu alanın önemi göz önünde bulundurularak TC Hükümeti'nin kararı ile bölge ülkeleriyle çalışmak üzere Dışişleri Bakanlığı bünyesinde ayrı bir yapı oluşturulmuştur³⁷⁸. ÇHC ile ilişkiler, günümüz Tacik dış politikasının en merkezi konusudur. Cumhurbaşkanı E.Rahmon'un da belirttiği gibi iyi komşuluk, dostluk, ortaklık ve ÇHC ile işbirliği ilişkilerin geliştirilmesi Tacikistan için büyük bir öncelik olmuştur³⁷⁹. İki ülke arasındaki yeni etkileşim aşaması, Kuşak – Yol stratejisi çerçevesinde ekonomik, siyasi, güvenlik ve insani alanda işbirliği ilkesi ile karakterize edilmektedir. Çin-Tacik ilişkilerinin dönüşümü, Tacikistan'ın güvenliği ve ekonomik gelişimi üzerinde Orta Asya'nın komşu cumhuriyetlerine göre daha belirgin bir etkiye sahiptir. Bu durum, Rusya, ABD ve diğer büyük jeopolitik oyuncuların bölgedeki stratejik çıkarlarını etkiler. Pekin'in Tacik tarafına karşı eylemleri, Çin'in Afganistan'daki stratejisinin bazı özelliklerini anlamak için de önemlidir.

³⁷⁶ Bilim adamları, komşu, Çin ve Tacik halklarının geleneksel bağlarının tarihini yaklaşık 2000 yıl olarak belirler. Diplomatik ilişkiler kurma süreci, MÖ 2. yüzyılın ortalarında Han İmparatorluğu'nun diplomatik misyonunun Batı'ya gönderilmesiyle başladı. Mamadazimov A. Modern koşullarda Tacik-Çin ilişkilerinin gelişimi // Orta Asya: dış görünüm. Orta Asya açısından uluslararası siyaset. Berlin, 2008, S. 368-369.

³⁷⁷ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: İDV RAN, 2012.- S.22.

³⁷⁸ Saburov A., Sayidzoda Z.Ş. İnformatsionnoe izmerenie vneşnepolitičeskogo protsesssa v Tadjikistane (1993-1995 gg.) – Duşanbe: NİAT 'Khovar', 2007, s.17

³⁷⁹ E.Rahmonov. Nezavisimost Tadjikistana i vozrojdienie natsii: v 8 t. Duşanbe: İrfon, 2006-2010, T. 6. S. 45

3.1 İKİLİ İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ

TC ile ÇHC arasındaki ilk resmi diplomatik ilişkiler 4 Ocak 1992'de kuruldu. Duşanbe'deki Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçiliği 13 Mart 1992'de, Pekin'deki Tacikistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği ise 7 Nisan 1997'de açıldı³⁸⁰. ÇHC'nin Tacikistan Büyükelçisi, 2018'den beri Liu Bin³⁸¹ iken TC'nin ÇHC Büyükelçisi ise 2016'dan beri Parviz Davlatzoda'dır³⁸². İki ülke ilişkilerinin yasal çerçevesini belirleyen yaklaşık 200 ikili anlaşma bulunmaktadır. Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmon'un ÇHC'ye ilk resmi ziyaretinin 7-11 Mart 1993 tarihlerinde gerçekleştiği not edilmelidir.

3.1.1. İKİLİ İLİŞKİLERİN GELİŞİMİNİN İLK AŞAMASI

Çin ile Tacikistan işbirliğinin tarihi üç ana aşamada kurulduğu söylenebilir. Bunlardan ilki 1990'larda başlamıştır ve diplomatik ilişkilerin kurulma dönemi olarak adlandırılabilir. O dönemdeki TC Şuroi Oli(Yüksek Konseyi) Başkanı Rahmon'un ÇHC ziyaretiyle başlayan bu dönemde iki ülke arasındaki temasların geliştirilmesi kararlaştırıldı. Tacikistan iç savaşıyla (1992 - 1997) ilgili, Çin liderliğinin pozisyonu tarafsızlıktır³⁸³. Aslında Çin, 1993 ve 1996 yıllarındaki ortak bildirimlere dayanarak cumhuriyetin içişlerine karışmadan, Tacik liderliğine güven vererek Taciklerin ulusal uzlaşma sürecini siyasi olarak olumlu etkiledi. Tacikistan için bu bildirimlerde ticaret, ekonomi ve askeri bölümler özellikle önemliydi. Ekonomik alanda, gelecekteki işbirliği için somut avantajlar olarak, coğrafi yakınlık, enerji, tarım, ulaştırma, tekstil endüstrisi üretimi ayrıntılı olarak açıklanabilir. Askeri alanda ise, 26 Nisan 1996 tarihinde imzalanan Çin, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Rusya arasındaki sınır bölgesindeki askeri alanda güven tesisine ilişkin ŞİÖ Anlaşmasına atıfta bulunarak, taraflar iki ülkenin askeri birimleri arasındaki karşılıklı işbirliğini güçlendirmeyi üstlendiler³⁸⁴.

³⁸⁰ Siroejkin K. L, Kitay i Şankhayskaya organizatsiya sotrudniçestva. Moskva. Nauka. - 2007. str. 239.

³⁸¹ V Tadjikistane naznaçen noviy posol Kitaya, 10 dekabr. 2018, *Sputnik Tajikistan*, <https://tj.sputniknews.ru/country/20181210/1027672044/Tajikistan-naznachen-novyy-posol-china.html> (31.10.2019)

³⁸² Parviz Davlatzoda naznaçen poslom Tadjikistana v Kitae, 29 mart.2016, *Ozodi*, <https://rus.ozodi.org/a/27641673.html> (31.10.2019)

³⁸³ Sayidzoda Z. Vneinyaya politika Tadjikistana v period ego stanovleniya kak suverenno go nezavisimogo gosudarstvo (1992–2004 rr.). Duşanbe: Kontrast, 2010. Str. 13.

³⁸⁴ Sovmestnaya deklaratsiya mejdu Respublikoy tadjikistan i Kitaysloy Narodnoy Respublikoy. 16 sentyabrya 1996 g., Pekin/Tadjikistan-Kitay. S. 58-59

TC ile ÇHC'nin 16 Eylül 1996'da Pekin'de imzaladığı ortak bildirgeye göre, taraflar belgede tanımlanan siyasi ilişkilerin çerçevesini koruma anlaşmasına vardılar. Ortak bildirge şu noktalar oluşuyordu:

- a) Barış içinde birlikte yaşamın beş ilkesine(toprak bütünlüğü ve egemenliğine karşılıklı saygı, saldırmama, içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar, barış içinde birlikte yaşama) rehberlik edecek karşılıklı yükümlülük;
- b) Karşılıklı çıkarları dikkate alarak, karşılıklı anlayış ruhu içinde, genel kabul görmüş uluslararası hukuk normları temelinde ortaya çıkan sorunları çözme sözü;
- c) Tarihsel nitelik arz eden sınır sorunlarının tartışılmasına devam edebilmek için karşılıklı tavizlerde bulunmak;
- d) Her türlü ulusal ayrılıkçılığa ve devletlerarası, etnik ve dinler arası nitelikte çelişkilerin kısıktırılmasına karşı çıkma;
- e) Kendi topraklarındaki herhangi bir örgüt ve kuvvetin diğer tarafa karşı ayrılıkçı faaliyetlerine izin vermeme karşılıklı yükümlülüklerdir³⁸⁵.

Böylece, 2000'lerin başına kadar, Tacik - Çin ilişkilerinin ilk aşamasını sonucu olarak aşağıdaki siyasi ve uluslararası adımlar şöyle ifade edilebilir:

- Siyasi olarak, Tacikistan ve Çin arasındaki ilişkilerin yasal temelini oluşturulması, Tacikistan'ın genç bağımsız bir devlet olarak statüsünün uluslararası alanda meşrulaştırılması ve uygun bir dış politikanın oluşturulmasını sağladı. Aynı zamanda, 1992-1997 yılları arasında cumhuriyet, iç savaşın ciddi sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Sovyet sonrası Orta Asya'nın komşu cumhuriyetlerinden hiçbiri, Tacikler arası çatışmaya benzer şekilde bu tür zorluklar ve trajediler yaşamamıştı.

- Zorlu iç süreçlerden geçen Tacikistan, toplum kesimleri arasında birliği sürdürme ihtiyacını ve esnek uzlaşma kabiliyetini oluşturdu. Komşu cumhuriyetlerden farklı olarak Tacikistan, Lale devrimlerinden ve Andican olaylarından kaçınmayı başardı ve Rusya ile Çin arasında dış politikada dengeli bir model oluşturdu.

- Rus (Sovyet) faktörü, erken ortaya çıkan Tacik-Çin ilişkilerine belirli bir özgüllük verdi. Her iki devlet - Tacikistan ve Çin - Rusya ile uzun ve her zaman barışçıl olmayan (özellikle ÇHC

³⁸⁵ Sovmestnaya deklaratsiya mejdu Respublikoy tadjikistan i Kitaysloy Narodnoy Respublikoy. 16 sentyabrya 1996 g., Pekin/Tadjikistan-Kitay. S. 57-58.

için) bir ilişki geçmişine sahipti. Ortak Sovyet geçmişi göz önüne alındığında, Tacikistan, Çin'in aksine, Rus etkisinin daha büyük bir etkisini yaşamıştı.

- Tacik - Rusya ve Tacik - Çin devletlerarası ilişkilerinde kilit nokta, üçüncü ortağa yöneltilmeme ilkesiydi. Her iki model de potansiyel tehditler taşımadı, aksine birçok yönden birbirini tamamladı. Duşanbe, Pekin ve Moskova, hem Tacik-Afgan sınırındaki hem de bir bütün olarak Orta Asya bölgesindeki durumun büyük ölçüde resmi olmayan Rusya-Tacikistan-Çin "üçgeninin" etkinliğine bağlı olduğunu iyi anladılar.

- 1990'ların ortalarında - 2000'lerin başlarında Tacik-Çin ilişkilerinin belirli bir özelliği kurumsal faktörün etkisiydi - 2001'den beri Şangay Beşlisi (1996) ve ŞİÖ varlığı. Tacikistan ve ÇHC "Şangay Beşlisi" ne girmiş ve Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Özbekistan ile birlikte ŞİÖ'nün kurucusu olarak hareket etmişlerdir. Bu enstitü, işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan entegre bir bölgesel yapı olarak, TC ile ÇHC arasındaki ikili ilişkilere karşılıklı yarar sağlayan gelişme için ek dürtüler getirmiştir³⁸⁶.

3.1.2. TACİKİSTAN – ÇİN İLİŞKİLERİNİN İKİNCİ AŞAMASI

İkili ilişkilerin ikinci aşaması 2000'li yılların başından 2013'a kadar geçen dönemdir. Bu dönemin ana konusu, Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi'nin kesişme noktasında bin km²'den fazla alanı, Çin'in SUÖB bölgesine devretmesi olmuştur. Bu karar Tacik toplumu içinde ciddi eleştirilere neden oldu, ancak aynı zamanda Pekin ile ekonomik ve siyasi bağları daha da derinleştirmek için fırsatlar yarattı. Bu dönemin temeli olarak iki ülkenin 13 Ağustos 1999 tarihli ortak bildirisi ve ÇHC Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in 3-4 Temmuz 2000 tarihlerinde TC'ne resmi ziyareti sırasında Duşanbe'de imzalanan bildiriye söyleyebiliriz. Bu bildiride üç nokta yeniden düzenlendi:

- a) tarafların sınır meselelerinin nihai çözümüne kadar sınırdaki statükoyu koruma rızası;
- b) ÇHC'nin TC'nin devletin bağımsızlığını ve egemenliğini, iç istikrarı ve ulusal uzlaşmanın uygulanmasını korumayı amaçlayan liderliğini destekleme taahhüdü;
- c) Afganistan'daki silahlı çatışmanın tırmanmasıyla ilgili alarm ifadesi idi³⁸⁷.

³⁸⁶ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: İDV RAN, 2012.- S.24-25.

³⁸⁷ Sovmestnaya deklaratsiya mejdu Respublikoy tadjikistan i Kitaysloy Narodnoy Respublikoy. 19 avgusta 1999g., g. Dalyan// Tadjikistan-Kitay. S 66-71

Pekin'de imzalanan TC ile 17 Mayıs 2002 tarihli ÇHC Ortak Bildirisi de aynı seriye atfedilebilir. Bu belge, 10 yıllık siyasi, sınır ötesi, ticari ve ekonomik sonuçları ve ayrıca uluslararası terörizmin büyümesiyle ilgili endişeleri daha canlı bir şekilde ifade etmektedir³⁸⁸.

2005-2006'da, Tacik - Çin ilişkilerinde, Büyük Antlaşma'nın imzalanmasına ulaşmada ikili işbirliğinde niteliksel, politik bir atılım ihtiyacı vardı. 15 Ocak 2007'de Pekin'de, dönemin ÇHC lideri Hu Jintao ve TC Başkanı Rahmon, Çin ile Tacikistan arasında İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı imzaladı. Bu temel siyasi belge, iki komşu devlet arasındaki 15 yıllık etkileşimin sonuçlarını özetledi ve on beş yıllık bir süre içinde oluşturulan yasal çerçevenin gerçek siyasi sonucu oldu. 2007 yılına kadar bu ilişkinin temeli, 100'den fazla devletlerarası, hükümetler arası ve bölgeler arası anlaşma, protokol ve mutabakat belgelerini içeriyordu ve Tacikistan ile Çin arasındaki ikili ekonomik ilişkileri niteliksel olarak yeni bir gelişme aşamasına yükseltmenin yolunu açtı³⁸⁹. Anlaşma, siyasi, askeri, ekonomik, ticari, kültürel ve eğitim alanlarında çeşitli ikili işbirliği alanlarına değinmişti. Aynı zamanda taraflar birbirlerine yöneltilen eylemlerden kaçınma, üçüncü ülkelerle karşı tarafa yönelik herhangi bir anlaşma imzalamama, diğer tarafın güvenliği zararına topraklarının kullanımına izin vermemeyi taahhüt etmişlerdir³⁹⁰. Anlaşmanın 2007'de imzalanmasından sonra ikili işbirliği yeni bir ivme kazandı. İki ülke liderleri tarafından belirlenen ve Antlaşma'da öngörülen çok vektörlü görevlerin yerine getirilmesi için hem ülke içinde hem de ikili bazda bakanlıkların ve devlet yapılarının yoğun ve iyi koordine edilmiş çalışmaları gerekti. İki devlet, aralarındaki hemen hemen tüm etkileşim alanlarını kapsayan, ikili ilişkilerin hukuki temelini sürekli olarak güçlendirmeyi hedefliyordu. Bunun için öncelikle parlamentolar arası bağların geliştirilmesi de dâhil olmak üzere yüksek düzeyde ve yoğun bir siyasi diyalog sürdürülmesi gerekiyordu. İki devletin en yüksek yasama organları bunu yaklaşık olarak eş zamanlı olarak onaylamış (28 Haziran 2007 tarihli ve 178109 sayılı TC Meclisi Oli Meclisi Namoyandagon Kararı ve 29 Haziran 2007 tarihli ÇHC Milli Halk Kongresi Daimi Komitesi 27. Oturum Kararı) 110 ve böylece belgeye yasal güç vermiştir. Aynı zamanda, bu antlaşma, Kulma-Karasu³⁹¹ kontrol

³⁸⁸ Sovmestnaya deklaratsiya mejdu Respublikoy tadjikistan i Kitaysloy Narodnoy Respublikoy. 17 maya 2002g., Pekin/Tadjikistan-Kitay. S.86-91

³⁸⁹ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: İDV RAN, 2012.- S. 36.

³⁹⁰ Dogovor o dobrososedstve, drujbe i sotrudničestve mejdu Respublikoy Tadjikistan i kitayskoy Narodnoy Respublikoy (15 yanvarya 2007 g.) // Tadjikistan – Kitay. Sbornik osnovnikh dokumentov (1992-2007 gg.). - Pekin: Mejdunarodnaya jizn, 2008. - S. 127-138.

³⁹¹ Her yıl 30 Kasım'da kapanan ve ilkbahar ortasında çalışmalarına başlayan Tacik-Çin sınırındaki Kulma-Karasu kontrol noktası (Dağlı-Badahşan Özerk Bölgesi) 2013 yılından beri yıl boyunca hizmet vermektedir. 2012 yılında iki ülke hükümetleri arasında bu konuda bir anlaşmaya varıldı, ancak daha önce bölgenin zorlu iklim koşulları nedeniyle, araçların seviyenin yaklaşık 4,5 bin metre deniz yüksekliği üzerinde bulunan kontrol noktayı senelik çalışması 2013 yılında gerçek oldu. Kulma-Karasu kontrol noktasının 2003'teki açılışından bu

noktasının yıl boyunca kullanılması konusunda ortak bir karar bulmayı mümkün kıldı. Bu yola uluslararası statü verilmesi, kaçakçılığı ve gümrük kurallarının ihlallerini önlemeyi amaçlayan etkileşim ve ortak faaliyetler için bir anlaşma imzalamaya mecbur kıldı.

İkili ilişkilerde bir başka önemli olay, Tacikistan ve SUÖB arasındaki işbirliğini koordine eden Tacikistan- SUÖB Alt Komisyonu'nun 2009 yılında oluşturulmasıydı. Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmon'un ÇHC'ye 2010 yılı yaptığı çalışma ziyareti, iki devletin endüstriyel güvenlik beyanlarının(industrial safety declarations) güçlendirilmesi açısından büyük önem taşıyordu. Sonuç olarak, TC hükümeti ile ÇHC hükümeti arasında TC ile ÇHC'nin SUÖB hükümeti arasındaki işbirliği konusunda bir anlaşma imzalandı. Diğer komşu devletlerle benzerliği olmayan belge, Tacikistan ile Sincan arasında geniş çaplı işbirliğinin geliştirilmesi için en geniş olasılıkları açmış, Çin Hükümeti'nin Sincan'ın hızlı gelişimine yönelik yeni yaklaşımlarını dikkate almıştır³⁹². Aslında, özellikle ticaret ve ekonomik ilişkiler alanındaki yükün çoğu Tacik-Sincan formatına aktarılmıştır. ÇHC için bu, geleneksel, eyaletler arası işleve ek olarak, Tacikistan ile ilişkilerin bir Çin içi (Sincan) boyut kazanması anlamına geliyordu. Kasım 2010'da, o zamanki ÇHC Devlet Konseyi Başbakanı Wen Jiabao Tacikistan'a yaptığı resmi ziyaretini, ŞİÖ üye devletlerinin hükümet başkanlarının Duşanbe'deki zirvesine katılımla birleştirdi. Bu ziyaret sırasında, iki ülkenin endüstriyel güvenlik beyanlarına bir dizi yeni belge eklenmiştir. TC Hükümeti ve ÇHC Hükümeti'nin kabul edilen Ortak Tebliğ'ine ek olarak, enerji, maden ve bankacılık alanlarında işbirliği olanaklarına değindiler. Tercihli ihracat kredilerinin sağlanması konusunda anlaşmalar imzalanmıştır³⁹³. Genel olarak, Çin Başbakanı'nın ziyareti daha çok teknolojik bir yapıya sahipti, çünkü esas olarak devletler arası belgeler ve sözleşmeler üzerinde yoğunlaşıyordu³⁹⁴.

yana Mayıs ayından Kasım ayının sonuna kadar faaliyet göstermesinin nedenlerinden biriydi, ancak şimdi orada iki ülkenin hizmetlerinin sürekli çalışması ve Tacikistan'a kesintisiz mal tedariki ve üçüncü ülkelere transit geçiş için tüm koşullar yaratılmıştır. <http://tj2.mofcom.gov.cn/article/chinanews/201212/20121208466449.shtml>

³⁹²Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Emomali Rahmon'un Çin Halk Cumhuriyeti Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne yaptığı çalışma ziyaretinin ardından imzalanan belgeler, 17-19 Haziran 2010: Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti ile Tacikistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesine ilişkin anlaşma Halk Cumhuriyeti ve Tacikistan Cumhuriyeti; Barki Tojik Açık Anonim Holding Şirketi ile TVEA China arasında 220 kilovolt'luk enerji nakil hattı Khujand-Aini'nin inşasına ilişkin anlaşma; Tacik Ulusal Üniversitesi ile Xinjiang Eyalet Üniversitesi arasında işbirliği anlaşması. http://www.tajikembassychina.com/Ru_06_03.asp

³⁹³ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovigodny dialog? M.: IDV RAN, 2012.- S. 43.

³⁹⁴ 25 Kasım 2010 tarihinde Başbakan Wen Jiabao'nun Tacikistan Cumhuriyeti'ni ziyareti sırasında, aşağıdakiler imzalandı: Tacikistan Cumhuriyeti Hükümeti ve Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin ortak bildirişi; Çin Halk Cumhuriyeti Jeolojik Etütleri ile Tacikistan Jeoloji Ana Müdürlüğü arasında Tacikistan ve Çin sınır bölgelerinin ortak jeolojik çalışmalarına ilişkin anlaşma; Çin Halk Cumhuriyeti Bankacılık Denetim Komisyonu ile Tacikistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası arasında Mutabakat ve İşbirliği Muhtrası; Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Dangara Bölgesinde bir kırsal okulun inşası için insani yardım sağlanmasına ilişkin

2010'dan sonra Tacik-Çin ilişkileri daha sistematik hale geldi. Ekonomik ve siyasi ilkeler dengelenmiş, birbirlerinin içişlerine karışmama ilkesi gözetilmiş güvenlik alanlarında karşılıklı güven artmıştır. Aslında, asimetric bir Tacik-Çin modelinin varlığı koşullarında tam teşekküllü bir stratejik ortaklık ve etkileşim modeli şekilleniyordu.

Bölümün başlığında kaydettiğimiz gibi bu dönemin özelliği sınır konusunun sonuna kadar halledilmesidir.

3.1.2.1 Sınır Konusu

Dış fiziksel çevre, halkların ve devletlerin faaliyetlerinde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Özünde, her devletin coğrafi konumu kendine özgü ve benzersizdir, halkının kaderini ve tarihini içerir. Rus siyaset bilimci E.A. Pozdnyakov'a göre, "insanların faaliyetlerini etkileyen birçok faktörden, coğrafi faktör değişime en az maruz kalan faktördür. Devletlerin politikaları sürekli kendini yenilerken, mekansal ve coğrafi konumları değişmeden kalır."³⁹⁵

Sovyet sonrası dönemde yeni bağımsız uluslararası ilişkiler öznelere ortaya çıkmasından sonra, coğrafi gerçeklik faktörünün önemi, devletlerin siyasi ve askeri stratejilerinin, güvenlik kavramlarının ve ulusal-devlet çıkarlarının önemli ve kilit bir bileşeni olarak hayata geçti. Bağımsızlığı güçlendirme ve devlet kurma süreci, yeni bağımsız devlet için, komşu devletlerle sınırlarda karşılıklı güven ve güvenlik önlemlerini güçlendirme görevini belirledi.

396

Çin ile coğrafi yakınlığı ve komşuluğuna rağmen, SSCB içindeki TC, diğer eski Sovyet cumhuriyetleri gibi, Çin dâhil komşu ülkelerle bağımsız temas hakkından mahrum kaldı. Sovyetler Birliği'nin kapalı sınırları medeni dünya için normal olan komşularla ilişkiler yolunda aşılmaz bir engeldi. Çin ile sınır sorunlarını çözme süreci uzun yıllar devam etti. Bağımsızlık ilanından sonra ülkeler arasındaki tüm engeller kaldırıldı ve ilişkiler hızla gelişmeye başladı.

protokol; Khujand-Aini'de 220 kW'lık bir enerji nakil hattının inşası için Çin Eximbank tarafından Tacikistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'na alıcı lehine tercihli ihracat kredisi sağlanmasına ilişkin anlaşma; 2. bölümün 1. etabının Tacik-Çin yolunun inşası için Çin Eximbank tarafından Tacikistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığına alıcı lehine tercihli ihracat kredisi ile hüküme ilişkin anlaşma; Tacikistan Cumhuriyeti Enerji ve Sanayi Bakanlığı ile Tacik-Çin Madencilik Şirketi Limited Şirketi arasındaki madencilik faaliyetlerinin yürütülmesinde işbirliğinin genişletilmesine ilişkin mutabakat. http://www.tajikembassychina.com/Ru_06_03.asp

³⁹⁵ Pozdnyakov E. A. Geopolitičeskiy kollaps i Rossiya // Vneşnyaya politika i bezopasnosti Rossii : Khrestomatiya. T. 1. Kn. 1. - M., 1999. - S. 35.

³⁹⁶ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: IDV RAN, 2012.- S. 54.

3.1.2.1.1 Tarih öncesi

Pek çok sınır ötesi sorunun çözümü gerekiyordu ÇHC ile TC arasında önceki dönemlerden kalan toprak anlaşmazlığı oldukça uzun bir geçmişe sahip. 19. yüzyılın ortalarında ve sonunda Rus İmparatorluğu ile Qing Çin'in imzaladığı anlaşmalar, coğrafi referans noktaları açısından belirsizlikleriyle dikkat çekiyordu, bu da haritalar rafine edilirken farklı yorumlara ve karşılıklı iddialara yol açtı.³⁹⁷ Özellikle, sınırın Bedel'den çizilmesine ilişkin protokolün belirsiz ve yanlış formülasyonları, Kokshal-tau sırtından Uz-Bel geçişine, Sarykol sırtı üzerindeki Rus-Çin sınırlandırma komisyonu tarafından imzalanan ve Doğu Pamir'lerde Rus mülkleri ile Çin Kaşgar'ı arasındaki sınır hattını kurmak gerekirdi. 1882-1884 yılları birçok tartışmaya yol açtı. Çin tarafının 1894'teki inisiyatifiyle, mevcut durumu gözlemek ve sorunun nihai çözümüne kadar fiili kontrol çizgilerini ihlal etmemek için uygun notlarla desteklenen bir anlaşmaya varıldı³⁹⁸.

Bölgenin siyasi ve idari haritasında büyük değişiklikler, Orta Asya'nın Rusya tarafından ilhak edilmesinden ve Sovyet gücünün kurulmasından sonra gerçekleşti. 1924'te Orta Asya'nın ulusal-bölgesel sınırları ve yaratılan Sovyet cumhuriyetlerinin sınırları idari, ekonomik ve etnik faktörlere dayalı olarak belirlendi. Sovyet - Çin sınırının toplam uzunluğu 7,5 bin km idi. Başlangıçta, hem Sovyet hem de Çin taraflarının 17 bölüm halinde sınır hattının geçişine ilişkin tutumlarında önemli farklılıklar vardı.

3.1.2.1.2 Tacikistan – Çin sınır anlaşmazlığının çözümünün ilk aşaması

Sovyet-Çin sınırının batı kısmındaki (Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan dâhil) müzakereler, 1988'in ikinci yarısında başladı. Bu cumhuriyetlerin temsilcileri delegasyona ancak 1991'in başında katıldılar, sınırın batı kısmındaki bazı bölümlerde ise SSCB ile çoktan anlaşmaya varılmıştı, diğerleri ise hala Çin tarafıyla görüşülüyordu. 1991 yılında, SSCB hükümet delegasyonları ile ÇHC arasında son ve beşinci tur müzakereler gerçekleşti.³⁹⁹ Önceki tur müzakerelerin aksine, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan temsilcileri ilk kez beşinci tur toplantılarına katıldı. Müzakereler sırasında, sınırın koordine edilmemiş bölümlerinin dikkate alınmasıyla ilgili çalışma grubu, tüm Sovyet-Çin sınırının geçişi

³⁹⁷ www.fergananews.com/article.php?id=4862

³⁹⁸ Kuzik B.N., Titarenko M.L. Kitay-Rossiya 2050: strategiya sorazvitiya. M.: Institut ekonomičeskikh strategiy, 2006. S. 119-120

³⁹⁹ 1964'te 1., 1969'da 2., 1980'de 3., 1982'de 4. ve son olarak 1991'de olmak üzere 5 tur vardı..

konusunda % 90 oranında bir anlaşmaya ulaşmayı başardı. Beşinci tur müzakerelerden sonra, altı bölüm koordinasyonsuz kaldı⁴⁰⁰.

Rusya ile Çin arasında ortaya çıkan Pamir topraklarındaki sorunlar Sovyet döneminde çözülmedi ve Çin, DBÖB'nin toplam alanı 20 bin kilometrekareden fazla olan tartışmalı bölgelerinde hak iddia etmeye devam etti.

1992'de Minsk'te Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan temsilcilerinden oluşan bir toplantı yapıldı ve bu sırada ÇHC ile sınır müzakerelerinin ortak olarak sürdürülmesine ilişkin bir anlaşma imzalandı. Pekin'deki bir toplantıda taraflar, SSCB ile ÇHC arasında kararlaştırılan sınır sorunlarının çözümüne yönelik ilkeleri yeniden teyit ettiler. Cumhuriyet temsilcilerinin metodolojik yaklaşımı şu ilkeye dayanıyordu: Tarihten kalan sınır meselelerini, uluslararası hukukun genel kabul görmüş normları tarafından yönlendirilen önceki Rus-Çin sınır anlaşmaları temelinde, eşit istişareler, karşılıklı anlayış ve karşılıklı uyum ruhu içinde çözmek⁴⁰¹.

Dünya devletler topluluğuna katılma, ekonomide yapısal dönüşümler gerçekleştirme ve güvenliğinin güvenilir bir şekilde teminatını sağlama gibi zor sorunları çözmek zorunda kalan Tacikistan, çözülmemiş sınır sorunları ile engellenmiş ve bu durum ülkenin ulusal çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Tacikistan'ın genç diplomasisi, Çin gibi büyük bir güçle yeni ilişkiler kurma ve geliştirme gibi ciddi bir görevle karşı karşıya kaldı. Tarihte ilk kez her iki devlet de eşit eyaletler arası ilişkilere girdiği için, tam olarak yeni bir ilişkiler biçimiyle ilgiliydi. Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki iyi bilinen çatışma yıllarını, çözülmemiş bir dizi bölgesel sorunu da miras aldılar. Zaten ilk resmi Tacik-Çin belgesi olan ÇHC ile TC arasındaki İlişkilerin Temel İlkelerine İlişkin Ortak Bildiride, tarafların tüm ihtilafı konuları barışçıl yollarla çözecekleri doğrulandı. Herhangi bir şekilde güç veya kuvvet tehdidine başvurmadan karşı tarafın güvenliğini tehdit edecek herhangi bir işlem yapmayacaklardır. Taraflar, karşılıklı olarak kabul edilebilir, adil ve rasyonel çözümler bulmak için eşit istişareler, karşılıklı anlayış ve karşılıklı uyum ruhu içinde, iki devlet arasında mevcut ilgili anlaşmalar temelinde çözülmemiş sınır meselelerini uluslararası hukukun genel kabul görmüş normları temelinde tartışmaya devam edecekler⁴⁰². Ortak Bildirge'de kaydedilen tarafların, ülkeler

⁴⁰⁰ iki tanesi Kazakistan'da (Sarychilda nehri ve Cha-gan-Obo geçidi bölgesi), biri Kırgızistan'da (Bedel geçidi bölgesi) ve üçü Tacikistan'da (Pamir'de 337 km uzunluğunda Uz-Bel'in güneyindeki büyük bir alan, Karazak geçidi alanları, 22 km uzunluğunda ve Markansu nehri, 28 km uzunluğundadır.

⁴⁰⁴ Sovmestnaya deklaratsiya ob osnovnikh prinsipakh vzaimootnoşeniy mejdu KNR i respublikoy Tadjikistan, 9 marta 1993 g., Pekin http://www.tajikembassychina.com/ru_06_03_03.asp

⁴⁰⁵ Sovmestnaya deklaratsiya ob osnovnikh prinsipakh vzaimootnoşeniy mejdu KNR i respublikoy Tadjikistan, 9 marta 1993 g., Pekin http://www.tajikembassychina.com/ru_06_03_03.asp

arasındaki mevcut sınır üzerindeki Sovyet Rusya - Çin antlaşmaları temelinde çözülmemiş meselelerin tartışılmasına devam etme kararının onaylanması temel öneme sahipti⁴⁰³.

Nisan 1996'da Şangay'da, bildiğiniz gibi, beş komşu devletin - Kazakistan, Çin, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan- başkanları, dünyada katılımcı ülke sayısı ve konumu ile yaygın olarak bilinen Sınır Bölgesinde Askeri Sahada Güven İnşası konusunda bir anlaşma imzaladı. "Şangay Beşlisi" olarak imzalanan anlaşma, "Şangay Beşlisi" nin yerleşik beş taraflı danışma mekanizmasının faaliyetleri çerçevesinde bu aşamada sınır sorunlarının çözümüne de katkıda bulunmuştur⁴⁰⁴.

Anlaşma, bölgenin entegrasyon süreçlerinde önemli bir aşamaya işaret etti. Bu ilişkilerin temel ilkeleri, 1996'daki ilk Şangay toplantısında o zamanki ÇHC Başkanı Jiang Zemin tarafından formüle edildi, bu formüller şunlardı: karşılıklı güven, karşılıklı yarar, eşitlik ve etkileşim.⁴⁰⁵ Tacikistan ve Çin yetkilileri, Nisan 1996'da Şangay'da imzalanan anlaşmayı takdir ederek, "genel kabul görmüş uluslararası uygulamalara uygun olarak iki ülkenin askeri birimleri arasında... Bağlar kurmak ve geliştirmek için daha fazla çaba göstereceklerini" vurguladılar

406

30 Ekim 1997'de Pekin'de ÇHC ve TC dışişleri bakanları arasında bir danışma toplantısı düzenlendi. Görüşmede TC ile ÇHC arasında sınır meselelerine ilişkin protokol imzalandı ve Tacik-Çin sınırının mevcut sorunları ele alındı. Toplantı, başta Pamir'lerdeki tartışmalı alanlar olmak üzere, sınır sorunlarının çözümüne yönelik ortak yaklaşımların geliştirilmesi açısından önemliydi⁴⁰⁷. Dahası, her iki taraf da başlangıçta çatışmacı yaklaşımlarla değil, işbirliği felsefesi ve entegrasyon için ek yollar arayışı ve etkileşim "koridorları" yaratmasına yöneldi. Bu Tacikistan için önemliydi, çünkü yol doğuya doğru açılıyordu ve Güney Asya ve Asya-Pasifik bölgesi ülkeleri ile işbirliği fırsatları genişliyordu, cumhuriyetin uzun vadeli coğrafi izolasyonu sona erdi. Pek çok tanınmış gözlemci ve uzman, Tacikistan'ı tecrit politikası hakkında defalarca yazılar yazmıştır⁴⁰⁸.

Aynı zamanda, Çin için sınırda bu tür işbirliği köprülerinin oluşturulması, SUÖB sınırındaki üç sorunla mücadele ve ayrılıkçı düşüncelerin dizginlenmesi sürecinde ek fırsatlar yarattı.

⁴⁰³ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: İDV RAN, 2012.- S. 58.

⁴⁰⁴ Там же.

⁴⁰⁵ Vızoıı i vozmojnosti. İntervyu i vıstupleniye İspolnitelnogo sekretarya ŞOS Çzhan DEGUANA za 2005 go. s. 18; Urazov A. ŞOS İATS MGU, 2 aprelya 2007 goda.

⁴⁰⁶ Vızoıı i vozmojnosti. İntervyu i vıstupleniye İspolnitelnogo sekretarya ŞOS Çzhan DEGUANA za 2005 go. s. 18; Urazov A. ŞOS İATS MGU, 2 aprelya 2007 goda.

⁴⁰⁷ Materialı arkhiva Posolstvo respubliki Tadjikistan v KNR za 1997 god // F. 12. Op. 35. Ll. 127 131.

⁴⁰⁸ N. Sohibov. Kommunikatsionnie proekti Respubliki Tadjikistan *Центральная Азия и Кавказ*. 1999. №3 www.ca-c.org/journal/cac-03_1999/st_08_sohibov.shtml

Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve ÇHC Karma Delegasyonu'nun Mayıs 1998 ve Temmuz 1999'da Pekin'de yapılan sınır meselelerine ilişkin toplantılarında sınır sorunlarının çözümlenmesi konusu tartışılmaya devam etti. İki devletin liderlerinin 1999 Dalian toplantısında, diğer ikili işbirliği belgelerinin yanı sıra, Tacikistan Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında Tacik-Çin sınırında bir anlaşma imzalandı. İki ülke arasındaki ilişkiler tarihinde ilk kez, Tacikistan ile Çin arasında tarihten kalan sınır sorunlarının adil ve rasyonel bir şekilde çözüme kavuşturulması için, uluslararası hukukun genel kabul görmüş normlarına uygun olarak tarafların niyetlerini, sınır meselelerinde daha önce varılan anlaşmalar temelinde yasal olarak yüceltmış, iki devlet arasındaki hattın geçişini netleştirmiş ve belirlemiştir. Parite temelinde, sınırının uygulanmasına ilişkin çalışmaları içeren bir ortak sınır belirleme komisyonu oluşturulmuştur⁴⁰⁹.

Temmuz 2000'de iki ülkenin liderlerinin toplantısı sırasında, TC Hükümeti ile ÇHC Hükümeti arasında sınır sorunlarının nihai çözümüne ilişkin bir Mutabakat Muhtırası ve üç devletin devlet sınırlarının kesişme noktasında TC, ÇHC ve Kırgız Cumhuriyeti arasında bir anlaşma imzalandı. Bu belgeler, sınır bölgesinde güven ve işbirliğinin güçlendirilmesinde ve iki anlaşmanın, yani Sınır Bölgesindeki Silahlı Kuvvetlerin Karşılıklı Azaltılmasına İlişkin Anlaşma ve Güven İnşası Anlaşmasının uygulanmasında önemli bir rol oynadı⁴¹⁰.

ÇHC, Tacikistan'daki zorlu iç siyasi durumu hesaba katarak ve "küçük adımlar" taktiklerini kullanarak sınır geçişine ilişkin nihai kararı zorlamadı. Her şeyden önce, sınırın ayrı, nispeten küçük alanlarda kurulması ile sorunlar çözüldü ve ancak o zaman taraflar Uz-Bel geçidi alanında ve Sarykol sırtı boyunca sınırı belirlemeye başladı⁴¹¹. 2002 yılında Pekin'de protokolün imzalanmasıyla Murghab bölgesindeki tartışmalı konu çözüldü. Bu nedenle, Tacikistan ve Çin arasında sınır meselelerinin çözümü alanında ikili işbirliğinin yasal temeli, ÇHC ve TC, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu Sınırlarında Askeri Alanda Güven İnşası Anlaşması (Şangay, 26 Nisan 1996); Sınır bölgesinde silahlı kuvvetlerin karşılıklı olarak azaltılmasına ilişkin anlaşma (Moskova, Nisan 1997); TC ile ÇHC arasında Tacik-Çin devlet sınırına ilişkin anlaşma (Dalian, 13.08.1999); TC, Kırgız Cumhuriyeti ve ÇHC arasında üç devletin devlet sınırlarının kesişme noktasına ilişkin anlaşma (Duşanbe, 07/05/2000); TC Hükümeti ile ÇHC Hükümeti arasında iki devlet arasındaki sınır sorunlarının nihai çözümüne ilişkin Mutabakat Muhtırası (Duşanbe, 04.07.2000); TC Hükümeti ile ÇHC

⁴⁰⁹ Soglaşenie mejdu Respublikoy Tadjikistan i Kitayskoy Narodnoy Respublikoy o tadjiksko – kitayskoy gosudarstvennoy granitse. Dalyan , 13.08.1999. http://www.tajikembassychina.com/Ru_06_03.asp

⁴¹⁰ Soglaşenie mejdu Respublikoy Tadjikistan i Kitayskoy Narodnoy Respublikoy o tadjiksko – kitayskoy gosudarstvennoy granitse. Dalyan, 13.08.1999. http://www.tajikembassychina.com/Ru_06_03.asp
Kuzik B.N., Titarenko M.L. Kitay-Rossiya 2050: strategiya sorazvitiya. M.: Institut ekonomičeskikh strategiy, 2006. S. 123-124.

Hükümeti arasında iki devlet arasındaki sınır sorunlarının nihai çözümüne ilişkin Protokol (Pekin, 01/08/2001) ile tamamlanmıştır ve Tacikistan ile Çin arasındaki sınır hattının nihai yasallaştırılmasında çok olumlu bir rol oynamıştır. Tacikistan için sınır sorununu çözenin zorluğu, kısmen Qing Çin ile Rusya İmparatorluğu arasındaki sınırların oluşumunun tarihsel kısmındaki karışıklıktan kaynaklanıyordu⁴¹².

Medyada ve Tacikistan'dan ve diğer bölge ülkelerinden uzmanlar arasında duyulan tartışmalı bölgelerin modern yorumları da, özellikle sınırların çözümü ve sınırlarının çizilmesine ilişkin Tacik-Çin belgelerinin sonuçlarının değerlendirilmesinde bazen taban tabana zıttı⁴¹³.

Sonuç olarak Tacik kamuoyunda Tacik diplomasisinin zor bir durumdan başarıyla çıkması, Çine minimum tavizler vermesi ve ikili ilişkilerin en zor sorunlarından birini çözmesi nedeniyle olumlu bakış açısı hâkim oldu. Böylece, TC'nin dış politikası konusunda önde gelen uzmanlarından V. Dubovitsky, "Çin, DBÖB topraklarında toplam 20 bin kilometrekarelik bir alana sahip üç ihtilafli bölgeyi de talep etti. Bilim adamı, altı yıllık titiz uzman çalışması ve müzakerelerin birkaç aşamasından sonra, Tacik diplomatlara haraç ödememiz gerektiğini vurguladı, bu küçük dağlık ülke, iddia edilen bölgenin sadece yüzde 4,5'ini (990 km2) büyük komşusuna kaptırdı, bunun aksine Kazakistan'da bu tür bölgelerin yüzde 50'si, Kırgızistan'da yüzde 30'u verildi"⁴¹⁴.

Kuşkusuz 2002, TC ile ÇHC arasındaki ilişkilerde önemli ve dönüm noktası oldu. Kilit etkinlik, TC Cumhurbaşkanı Rahmon'un (16-19 Mayıs) ÇHC'ye çalışma ziyareti ve ÇHC Başkanı Jiang Zemin ve Çin'in diğer liderleri ile yaptığı görüşmelerdi. Bu ziyaretin önemi, her şeyden önce, Tacik - Çin sınırında Ek Anlaşmayı (05/17/2002) imzalayan iki devlet başkanlarının, iki devlet arasındaki ilişkilerde var olan en karmaşık sınır sorununun çözümünde son noktayı koyması ile belirlendi. Böylece tarihten kalan Çin-Tacik sınır anlaşmazlıklarının nihai çözümü, TC ile ÇHC arasında Tacik - Çin devlet sınırında Ek Anlaşmanın (17 Mayıs 2002) ve Tacik - Çin devlet sınırındaki kontrol noktalarında anlaşmanın (2 Eylül 2003) imzalanmasıyla kolaylaştırılmıştır. ... İkincisi, iki ülkeye üçüncü

⁴¹²Pek çok Tacik tarihçi haklı olarak, 22 Mayıs 1884'te Yeni Margilan şehrinde Çin temsilcisi ve Rus yetkili General Medinsky tarafından imzalanan ve Rusya İmparatorluğu ile Çin arasındaki sınırı oluşturan ilk tarihi protokolün kasıtlı bir coğrafi hataya sahip olduğuna işaret ediyor. Tacik tarihçi A. Mamadazimov'un belirttiği gibi, "Sarykol sırtının kuzeyden güneye, çizginin keskin bir şekilde doğuya ve sonra güneye gittiği aralıkta bölünmesi hakkındaydı. Ancak Medinsky, sınırın güneybatıya gittiğine dikkat çekti. Bu nedenle bu aralıkta Çin'in iddia ettiği 27 bin km'den fazla tartışmalı bir bölge var. Çin ile Tacikistan arasında bölgesel meselede bir anlaşmazlığın konusu haline gelen, Medinsky'nin bu üslubuydu. <http://news.tj/ru/newspaper/article/tadzhikskii-podarok-vostochnomu-sosedu>

⁴¹³Там же.

⁴¹⁴Dubrovskiy V. Tadjikistan – Kitay; Ot nastorojennego otnoşeniya k stratejiçeskomu partnyorstvu. <http://www.fergananews.com/article.php?id=4862>

ülkelerin topraklarından transit geçişe başvurmadan ilk kez doğrudan karayolu taşımacılığı yapma fırsatı sağladı⁴¹⁵.

İki ülkenin dışişleri dairelerinin başkanları, TC ile ÇHC arasında Tacik - Çin devlet sınırına ilişkin Ek Anlaşmanın Onay Mektuplarını karşılıklı olarak değiştirdiler ve TC ile ÇHC arasında Tacik - Çin devlet sınırında Ek Anlaşmanın Onay Kararnamelerinin değişimine ilişkin Protokolü imzaladılar. Haziran 2006'da sınır belirleme çalışmaları başladı.

3.1.2.1.3 Tacikistan – Çin sınır çözümünün ikinci aşaması

Tacikistan ve Çin arasında uzlaşamayan son bölüm olan Büyük Pamir bölgesi, Rus ve Çin imparatorlukları, SSCB ve ÇHC, Duşanbe ve Pekin arasındaki sınır meselelerinde 200 yıldan fazla süredir devam eden anlaşmazlıkların ve müzakerelerin tarihindeki son aşamaydı⁴¹⁶. Söz konusu sorunun çözümüne, uzun vadeli bir siyasi belge olarak 2007 yılında TC ile ÇHC arasında İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile önemli bir katkı yapılmıştır. Bu nedenle, 4. maddeye göre, “Akit Taraflar, tarihten kalan iki devlet arasındaki sınır sorununun nihai çözümünün önemini memnuniyetle belirtmektedirler. Çin ile Tacikistan arasındaki devlet sınırını, nesilden nesile aktarılan ebedi barış ve dostluk sınırına dönüştürmeye kararlıyız ve bunun için aktif çaba göstereceğiz⁴¹⁷”.

27 Nisan 2010 tarihinde TC Hükümeti ile ÇHC Hükümeti arasında Tacik - Çin sınırının çizilmesine ilişkin imzalanan Protokol, sınır anlaşmazlıklarının siyasi ve hukuki açıdan çözülmesi sürecinin nihayet tamamlandığı ve sınır çizgisinin çizilmesi aşamasına geçildiği anlamına geliyordu. Tacikistan ile Çin arasındaki devlet sınır hattını çekme sorununun nihai çözümü, iki komşu ülke arasında bir atmosfer ve dostluğun oluşmasına katkıda bulunan Tacik ve Çin diplomasisinin bir başarısıydı⁴¹⁸.

Sınır sorununun çözümü, TC Hükümeti ile ÇHC Hükümeti arasındaki Tacik-Çin devlet sınır hattının çizilmesine ilişkin Anlaşmanın 12 Ocak 2011 tarihinde TC Hükümeti ile ÇHC Hükümeti arasındaki Anlaşmanın 17 Ocak 2013 tarihinde ve TC Hükümeti ile ÇHC Hükümeti arasındaki Anlaşmanın 17 Ocak 2013 tarihinde onaylanmasıyla gerçekleşmiştir⁴¹⁹.

⁴¹⁵ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: İDV RAN, 2012.- S. 62-63.

⁴¹⁶ Nıneşnaya liniya prokhozdeniya gosudarstvennoy granitsi mejdu Tadjikistanom i Kitaem, yuridiçeski oformlennaya soglaşeniyami ot 1999 i 2002 godov, ratifitsirovannıkh parlamentami obeikh stran yeşyo v 2002 g., bıla uspeşno demarkirovano v 2008 g. 183s

⁴¹⁷ Tadjikistan – Kitay. Sbornik osnovnikh dokumentov (1992-2007 godı) sost R.Alimov. Pekin. Mejdunarodnaya jizn, 2008. s. 130.

⁴¹⁸ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: İDV RAN, 2012.- S. 62-63.

⁴¹⁹ Tadjikistan – Kitay. Sbornik osnovnikh dokumentov (1992-2007 godı) sost R.Alimov. Pekin. Mejdunarodnaya jizn, 2008. s. 130.

Böylece, TC Hükümeti 1,1 hektar ihtilafli bölgenin ÇHC'ye transferini onayladı ve TC için ÇHC, şu anda çözülmemiş hiçbir sınır sorunu olmayan tek sınır ülkesi haline geldi. Sınır sorununun birlikte başarılı bir şekilde çözülmesi sadece ikili ticaret ve ekonomik işbirliğini teşvik etmek ve Tacikistan'ın sosyo-ekonomik projeleri uygulamaya başlamasına izin vermekle kalmadı aynı zamanda TC ve ÇHC topraklarının güvenliğinin, bütünlüğünün ve dokunulmazlığının temellerini attı. Yasal çerçevede açıkça tanımlanan ilişkiler, Çin ve Tacikistan'ın devlet sınırlarını güvence altına almıştır.

3.1.3. İKİLİ İLİŞKİLERİN SON AŞAMASI

2013'ten sonraki dönem ise Tacikistan ve Çin işbirliğinin modern aşamasını oluşturur. 20 Mayıs 2013 tarihinde, iki ülkenin stratejik ortaklık ilişkilerinin kurulması konusunda ortak bir deklarasyon imzaladığı görülür. Komşuluk Anlaşması ile birlikte bu deklarasyon Tacikistan ile Çin arasında 200'den fazla eyaletler arası ve hükümetler arası nitelikte anlaşmayı içermekte olup, günümüz Çin-Tacik işbirliğinin yasal çerçevesinin temelini oluşturmaktadır⁴²⁰.

"Beşinci nesil Çinli liderlerin⁴²¹" yönetime gelmesinden sonra Cumhurbaşkanı Rahmon'un ÇHC'yi ziyareti, siyasi ve hukuki temelin oluşumunun modern aşamasının tamamlanması açısından temel önem taşıyordu. Ziyaretin temel siyasi sonucu, TC'nin kurulması ve ÇHC stratejik ortaklık ilişkileri konulu Ortak Bildiri'nin imzalanması oldu. Bildirge, yalnızca tarafların sınırlı güven yükümlülüğünün düzeyindeki artışla bağlantılı olarak siyasi ilişkilerde bir evrimi değil, aynı zamanda daha yüksek kaliteli bir ilişkinin - stratejik ortaklık - kuruluşunun (hukuki ve fiili) oluşumunu da kaydetmiştir⁴²².

Ortak bildirge, uluslararası (BM, ŞİÖ), Afganistan sorunu, ticaret, ekonomik, insani ve diğer alanlar dâhil olmak üzere Tacik-Çin stratejik işbirliğinin ana alanlarını belirten 6 bölümden oluşmaktadır⁴²³. Görüşmeler sırasında, iki lider TC için bir dizi güncel meselelerde anlaşmaya vardılar. Taraflar özellikle enerji konularına değinerek, Çin Ulusal Gaz Şirketi'ni Tacikistan'ın güneyindeki gaz üretimine katılma olasılıklarını tartıştılar. Cumhurbaşkanı Rahmon, Tacikistan'ı Çin'e bağlayabilecek bir demiryolu inşa etme meselesi ve Tacikistan için önemli

⁴²⁰ Mid RT, «Otnoşeniya Tadjikistana s Kitaem», *MİD RT*, 3 mart.2013, <https://mfa.tj/?l=ru&cat=91&art=21> (02.05.2019).

⁴²¹ Birinci nesil Mao Zedong adıyla, ikincisi Deng Xiaoping ile, üçüncü nesil Jiang Zemin ile, dördüncü Hu Jintao ile(2002'den beri), beşinci ise Xi Jinping ile (2012'den beri) ilişkilendirilmiştir.

⁴²² Sovmestnaya deklaratsiya ob ustanovlenii RT i KNR otnoşeniy strategiçeskogo partnyorstva ot 20 maya 2013 g. http://tajikembassychina.com/Ru_03_jianli.asp

⁴²³ Sovmestnaya deklaratsiya ob ustanovlenii RT i KNR otnoşeniy strategiçeskogo partnyorstva ot 20 maya 2013 g. http://tajikembassychina.com/Ru_03_jianli.asp

bir mesele olan Tacikistan'ı Çin'e bağlayan yolların yeniden inşası ve inşası alanında işbirliğinin teşvik edilmesine olan ilgisini vurguladı⁴²⁴. Çin hükümetinin desteğiyle, TC'nin birleşik bir ulusal enerji sistemi oluşturulmuştur. Orta Asya'daki zengin hidroelektrik kaynaklarına sahip olan Tacikistan, iç nehirlerde orta ve küçük hidroelektrik santrallerinin inşasına katılan Çinli şirketlerle ilgilenmektedir. Bu ziyaret sırasında, ikili işbirliğinin ana alanlarını kapsayan 10 belge imzalanmıştır⁴²⁵.

Bu nedenle, 1992-2013 döneminde devletlerarası ilişkiler için uluslararası bir yasal çerçevenin oluşturulmasıyla ilgili önlemlerin ve belgelerin listesi oldukça genişlemiştir. Bu ilişkilerin temel bileşenleri şunlardır:

- a) ikili ilişkiler bağlamında uluslararası hukuk alanında ve çok taraflı düzeydeki projeler;
- b) güvenlik alanında ortak eylemler;
- c) sınır ötesi ilişkilerin geliştirilmesine yönelik projeler ve planlar;
- d) sınır belirleme alanındaki adımlar;
- e) hibe ve mali kredi projeleri;
- f) insani yardım alanındaki ortak faaliyetler (eğitim, kültür, turizm);
- g) Çin tarafından Tacikistan'a karşılıksız yardım sağlanması⁴²⁶

⁴²⁴ Sovmestnaya deklaratsiya ob ustanovlenii RT i KNR otnoşeniya strategičeskogo partnyorstva ot 20 maya 2013 g. http://tajikembassychina.com/Ru_03_jianli.asp

⁴²⁵ TC ve ÇHC'nin stratejik bir ortaklığın kurulmasına ilişkin ortak bildirisi; TC Hükümeti ile ÇHC Hükümeti arasında ekonomik ve teknik işbirliği konusunda anlaşma; ÇHC Tarım Bakanlığı ile TC Bakanlığı arasında kirazların karantina altına alınması ve ÇHC'ye ihracata ilişkin işbirliği protokolü; TC Hükümeti Altındaki Gençlik, Spor ve Turizm Komitesi ile ÇHC Fiziksel Kültür ve Spor Ana Devlet Müdürlüğü arasında beden kültürü ve spor alanında işbirliği anlaşması; TC Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ile Çin Eximbank arasında "Regar-500 kW trafo merkezinin yeniden inşası" projesinin finansmanı için kredi anlaşması; TC Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ile Çin Eximbank arasında bir demiryolu inşaatı projesinin finansmanı için kredi anlaşması 40,6 milyon ABD Doları tutarında Vahdat-Yavan; TC Devlet Tasarruf Bankası "Amonatbank" ile Çin Devlet Kalkınma Bankası arasında 10 milyon ABD Doları tutarında bir kredi anlaşması; TC Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ile Çin Eximbank arasında Otomatik ulaşım yönetim sistemi, Güvenli Şehir projesinin finansmanı TC Enerji ve Sanayi Bakanlığı ile Çinli Dong Ying Heli Investment and Development Co. arasındaki Mutabakat Muhtırası Ltd, serbest ekonomik bölge Dangara da bir petrol rafinerisinin inşasında işbirliği konusunda; TC Devlet Mülkiyet Yatırımları ve Yönetimi Devlet Komitesi ile ÇHC'nin Zijin Madencilik Şirketi arasında, Zarafshan Ortak Girişimi'nin üretim kapasitesinin geliştirilmesine yönelik yatırıma ilişkin İşbirliği Memorandumu; TC Enerji ve Sanayi Bakanlığı ile Çin Ulusal Petrol ve Gaz Şirketi CNPC arasında petrol ve gaz alanında daha fazla işbirliğinin güçlendirilmesine ilişkin bir çerçeve anlaşması. http://tajikembassychina.com/Ru_03_jianli.asp

⁴²⁶ Başvurana göre 2013 yılında Çin'den Tacikistan'a yapılan karşılıksız yardımın toplam miktarı 1 milyar 13 milyon 780 bin yuan (164 milyon ABD doları) olmuştur.

1990'daki Tacik-Çin ilişkilerinin özelliklerini 2013 modeline yansıtan aşağıdaki modern pozisyonlar şu şekilde söylenebilir:

- Ulusal varlık açısından güvenlik meselelerinin Duşanbe için anahtar olduğu 1990'ların aksine, bugün her iki devlet de dengeli (güvenlik ve ekonomi arasında) ikili bir gündem oluşturma yaklaşımlarında birleşmiş durumdadır. Bölgesel güvenlik ve ekonomik işbirliği konularına öncelikli derecede bağlı kalırlar.

- Tacikistan'ın genç ve bağımsız bir devlet olarak statüsünün Tacik liderliği tarafından uluslararası meşrulaştırılması görevi başarıyla tamamlandı ve 1990'ların ortasındaki iç savaş tamamen aşıldı. Bütün bunlar, Tacik-Çin ilişkilerinin formatı üzerinde olumlu bir etki yarattı, kalitesini artırdı ve uluslararası yasal zemini çeşitlendirdi.

- 1990'ların zorluklarından geçen Tacik diplomasisinin değerleri ve avantajları tam olarak korunmuştur. Bu, esnek taviz verme yeteneği, bir ortağı dinleme ve Rusya ile Çin arasında bariz anlaşmazlıklar olmaksızın dengeli bir çizgi takip etme becerisidir.

- Tacik-Çin modeli üzerindeki Rus etkisi varlığı korumuştur. TC ve RF'nun Toplu Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (TGAÖ) katılımıyla ilişkili olarak bölgesel güvenlik alanında, Tacik-Rus askeri-teknik bağlarının gelişimi yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda, Tacik-Çin modelinde askeri-teknik etkileşim bileşeni de oluşmuştur. Siyasi açıdan, Tacik-Çin ve Tacik-Rus güvenlik formatları üçüncü bir ortağa yöneltilmeme, birbirini tamamlama ve bölgesel güvenliğin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynama ilkesine dayanmaktadır.

- 2000'li yıllarda ÇHC'nin dış politikasında küresel ve bölgesel unsurlar arasındaki önem farkı arttı. Tacikistan için, ulusal güvenlik ve kalkınma stratejisinin uygulanması açısından bölgesel bileşen temel ve anahtar olmaya devam etmektedir. Çin için küresel siyaset zirveye çıktı, ancak resmi olarak 90'larda olduğu gibi kendisini geliştirmekte olan bir ülke olarak sınıflandırmaya devam ediyor. Bu durum, TC - ÇHC'nin mevcut asimetrik modelinin nesnel parametrelerini ve dünyada ve Orta Asya bölgesinde konumlanan her devletin dış politikasının özelliklerini yansıtır.

- Şu anda ÇHC'nin politikasının küreselleşmesi Tacikistan için kritik olmadığını söylenebilir. Tacik-Çin ikili gündemindeki bölgesel sorunlar, Çin liderliği için kilit önemde olmaya devam ediyor. Dahası, 2007'den sonra, ÇHC'nin SUÖB ayrı bir çizgi olarak ortaya çıktı ve bu, Tacik-Çin ilişkilerine yeni bir soluk getirdi.

Politik olarak, Tacik liderliği için nesnel olarak iki muhtemel seçenek vardı;

a) İkili (ekonomik ve diğer) işbirliğinin avantajlarını kullanmak ve aynı zamanda görece barışçıl bir şekilde yükselen Çin ile optimal (güvenli) bir mesafeyi korumak;

b) Cumhuriyetin ulusal güvenliğine yönelik potansiyel riskler taşıdıkları için Çin'e hangi işbirliği alanlarında tavizlere izin verildiğini ve hangilerinin kabul edilemez olduğunu belirlemek;

Egemenlik ilkesi, yani devletin daha yüksek bir otoriteye itaatsizliği, uluslararası kamu hukukunda esastır. Bu nedenle, egemenlik kavramının uluslararası yasal özelliklerini vurgulayan Rusya Bilimler Akademisi akademisyeni, Rusya Federasyonu Dışışleri Bakanlığı MGIMO (U) Rektörü A.V. Torkunov, uluslararası hukukun etkisinin, içinde her şeyin münhasıran kendi yargı yetkisine tabi olduğu egemen bir devletin sınırlarında sona erdiğini belirtiyor. Müdahale etmeme ilkesi, diğer öznelerin aynı devletin rızası olmadan bir devletin iç işlerine karışmama yükümlülüğü olarak en yüksek egemenlik ilkesinden kaynaklanmıştır. Dünyanın küreselleşmesinin sınırları daha şeffaf hale getirdiğini vurguluyor, ancak genel olarak, egemenliğe saygı ve uzun süre karışmama uluslararası hukukun uzun dönem temel ilkeleri olarak kalmıştır⁴²⁷. Bu metodolojik değerlendirme, bu dönemde şekillenen Tacik-Çin modeline veya daha doğrusu siyasi ve hukuki temeline uygulanabilir. Hem 1990'lar hem de 2000'lerdeki Tacik-Çin ilişkilerinde ortaya çıkan uygulamaların gösterdiği gibi, her iki seçeneğe de izin verilebilir, ancak ÇHC ile planlanan proje ve faaliyetler zorunlu bilimsel uzmanlığını gerektirir. Açıktır ki, üstteki metodolojiye dayanarak, iki ülke arasındaki her projenin aşırı yakınlaşmadan kaynaklanan olası riskleri ve tehditleri ve Tacik - Çin ilişkilerinde taviz verme seçeneklerini belirlemek açısından dikkatli inceleme ve izleme gerektirdiği açıktır. Mevcut sonuçlara göre, her zaman kolay olmasa da, Taciklerin ulusal çıkarları için kabul edilebilir en uygun mesafeyi korumak mümkündür. 1990'larda - 2000'lerde Tacik - Çin etkileşimi şartlı olarak iki devletin egemenlikleri arasında bir temas bölgesi olarak tanımlanabilir. Ancak Çin, tüm arzusuyla bile uluslararası hukuk ilkelerini ihlal etmeden Tacikistan'ın egemenliğini sınırlayamaz.

3.2 EKONOMİK ALANDA TACİKİSTAN VE ÇİN'İN İŞBİRLİĞİ

⁴²⁷ Bekyaşev. K. A. Smojet li globalizatsiya izmenit mejdunarodnoe pravo? <https://cyberleninka.ru/article/n/smozhet-li-globalizatsiya-izmenit-mezhdunarodnoe-pravo> 08.10.2020

Tacikistan'ın Çin ile ekonomik ilişkileri, ülkelerin yakınlığının yanı sıra belirli bir doğal kaynak ve geçiş potansiyeli ile belirleniyor. 1990'ların başında, Tacikistan Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki işbirliği belli bir seviyede kalmıştı, ancak son zamanlarda özellikle ticaret ve ulaşım alanlarında aktif olarak gelişiyor. Enerji, madencilik, tarım ve eğitim alanlarında gerçek işbirliği örnekleri var. XXI yüzyılın başından bu yana, Tacik-Çin ticari ve ekonomik ilişkilerinde istikrarlı ve ilerici bir gelişme olmuştur. Tacik-Çin ticareti ve ekonomik etkileşimindeki ana bağlantı ikili ticarettir. İki komşu ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulduğu tarihten itibaren 25 yıllık dış ticaret cirosunu 3 döneme bölmek mümkündür.

3.2.1. Bağımsızlıktan İç Savaş Sonrası Geçiş Dönemine (1991 - 2002) kadar TC İle ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Cirosu

TC ile ÇHC arasındaki dış ticaret cirosu

(Binlerce ABD doları cinsinden)

Yıl	Dış ticaret cirosu	Çin'e ihracat	Çin'den İthalat
1993	8 987,557	2 661,872	6 325,685
1994	2 976,992	2 339,146	637,846
1995	18 233,746	9 118,196	9 115,550
1996	11 252,045	3 806,140	7 445,905
1997	19 440,005	8 609,919	10 830,086
1998	17 953,254	8 139,118	9 814,136
1999	7 926,952	5 637,409	2 289,543
2000	14 130,238	10 306,097	3 824,141
2001	9 773,333	5 347,083	4 426,250
2002	12 335,755	5 885,712	6 450,043
2003	38 815,590	18 007,538	20 808,052
2004	68 927,027	15 366,330	53 560,697

TC Cumhurbaşkanı'na bağlı istatistik ajansı⁴²⁸.

Üstteki tabloda görüleceği gibi Tacikistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki ilk 10 yıldaki ikili ticaret hacminin aynı kalmasının belli nedenleri vardır. Bunlardan en önemlileri:

- İç savaşın patlak vermesi nedeniyle ülkenin iç istikrarsızlığı;

⁴²⁸TC Cumhurbaşkanı'na bağlı istatistik ajansı <https://www.stat.tj/ru>

- TC'nin o dönemlerde gerçek bir uluslararası terör kaynağı olan Afganistan'la sınırdaş olmasından dolayı yaşadığı bölgesel istikrarsızlık;
- Çin ile ticaretin ve ekonomik ilişkilerin güvenilirliğini olumsuz yönde etkileyen uyuşturucu kaçakçılığı;
- TC'nin dağlık bölgelerinde ulaşım altyapısı eksikliğinin yıl boyunca sürmesi idi.

3.2.2. Tacikistan'da Sanayinin Canlanması Döneminde (2002-2012)TC ile ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Cirosu

TC ile ÇHC arasındaki dış ticaret cirosu

(Binlerce ABD doları cinsinden)

2005	157 935,339	14 197,225	143 738,114
2006	323 779,970	18 002,123	305 777,847
2007	524 050,539	10 284,973	513 765,566
2008	1 499 926,289	20 243,530	1 479 682,759
2009	1 402 481,859	184 984,833	1 217 497,026
2010	1 432 619,525	56 022,554	1 376 596,971
2011	2 068 826,584	72 007,519	1 996 819,065
2012	1 856 699,279	108 828,584	1 747 870,895

Yıl	Dış ticaret cirosu	Çin'e ihracat	Çin'den İthalat
-----	--------------------	---------------	-----------------

TC Cumhurbaşkanı'na bağlı istatistik ajansı⁴²⁹

Bu dönemde ise, TC'nin ÇHC ile olan dış ticaret cirosunda müthiş değişiklik görünmektedir. 2006 yılından 2008 yılına kadar TC'nin ÇHC ile olan dış ticaret cirosunda 4,5 kat artış görünmektedir ve bu yükseliş 2012 yılına kadar devam etmektedir. Tabloya bakınca, Çin, Tacikistan'ın güvenli ve önde gelen ticaret ve ekonomik ortağı haline geliyor. Bununla birlikte, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin sorunsuz ve eşit şartlarda olduğu söylenemez. Tacikistan, Pekin'in sunduğu mali kaynakları bölgede kullanan ilk ülkelerden biriydi. Bu durum 2000'li yılların ortalarından beri aktif bir şekilde devam etti. Aslında, hidroelektrik ve alüminyum üretiminde Rus tarafının büyük ölçekli yatırım projeleri yavaşladı. Tacik ekonomisindeki konumu güçlenen İran'ın içişlerine ideolojik müdahalesi riski konusunda Duşanbe, giderek daha fazla endişe duyuyordu. Komşu Özbekistan, ulaşım ve ekonomik izolasyon politikasını sıkılaştırdı. 2008 yılında Duşanbe'yi sosyal-ekonomik kalkınma

⁴²⁹TC Cumhurbaşkanı'na bağlı istatistik ajansı <https://www.stat.tj/ru>

göstergelerine hile karıştırmakla suçlayan IMF başta olmak üzere dünya finans kurumlarından yardım temin etmede zorluklar ortaya çıktı. ABD ve Avrupa ülkeleri, ilke olarak, belki de Afganistan'a bağlayan köprüler ve diğer altyapı inşaatları dışında Tacikistan ile ekonomik işbirliğine ilgi göstermediler. Devlet tahvilleri ve uluslararası serbest sermaye piyasalarına kredi ihracı, aslında Duşanbe için imkânsızdı. Bu koşullar altında, Sovyet sonrası fakir cumhuriyetlerden biri için Çin, her zamankinden daha fazla talep gören bir ortak haline geldi⁴³⁰.

Ekonomik olarak Çin'in çabaları, Tacikistan'ın doğal kaynaklarına (öncelikle değerli ve nadir toprak metalleri) erişim sağlamaya ve SUÖB için mal pazarını genişletmeye odaklanmıştır. TC Hükümeti ise, doğu komşusunu bir mali kalkınma kaynağı görüyor ve SSCB'nin çöküşünden sonra ülkenin kendisini içinde bulduğu ulaşım ve iletişim izolasyonunun üstesinden gelmek için ondan yardım bekliyordu. Büyük ölçekli imtiyazlı borç verme, Çin'in Tacik ekonomisine girmesinin ana aracı haline geldi. 2000'lerin ortalarından sonra, Rusya'ya olan borcun yeniden yapılandırılması (299,7 milyon dolar) ve IMF borcunun silinmesi (99 milyon dolar) sonucunda, Tacikistan'ın dış borcu GSYİH'nın% 66,3'ünden% 30,2'sine düştü. TC Hükümeti dış borçlanma koridorunu yeniden genişletmenin mümkün olduğunu düşündü. 2006 yılında, TC hükümeti, etkileyici bir miktar olan 603 milyon dolarlık ÇHC'den üç imtiyazlı emtia kredisi alınmasını onayladı. Sonuç olarak, Duşanbe'nin 2012'nin başında Çin'e olan borcu 878,5 milyon dolara yükseldi ve o sırada 2.124 milyar dolar olan cumhuriyetin toplam dış borcunun% 41'ini aştı⁴³¹. Pekin, Tacikistan'a imtiyazlı şartlarda ve 20 yıla kadar veya daha uzun bir süre için sözde "ucuz" krediler sağlıyor. Bu krediler, likit Rus ve Batı mali kaynaklarının erişilemezliği nedeniyle pratikte alternatifsizdi. Bu kredileri ülkenin acil sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmek için kullanma isteği, Tacikistan liderliğinin Çin'e olan borcunun sürekli artmasına neden oldu. Tacikistan'ın borcu 3 yıl boyunca (2009'dan 2011'e kadar), istikrarlı bir şekilde yılda ortalama 275 milyon dolar arttı⁴³².

Bu dönemde Çin, Tacikistan ile ticari ilişkilerinde Rusya ve Kazakistan'ın geçmişteki konumuna gelmiştir. Bir taraftan Rusya ve Kazakistan böyle bir değişikliğin karşısında duramazdılar, çünkü Tacikistan halkının geliri düşük olduğu için, ucuz Çin mallarını pazarlarda görmek daha uygundu. Bu durum Rusya ve Kazakistan pazarında da görülebiliyordu. Rusya, Duşanbe'nin Çin ile hızla büyüyen dış ticareti konusunda endişe

⁴³⁰ Popov D.S. Tadjiksko- kitayskie otnoşeniya na sovremennom etape: problemı i perspektivi. *Problemi natsionalnoy strategii* № 4 (55) 2019 s. 70-87 <https://riss.ru/journal/55/> 09.10.2020

⁴³¹ Ministerstvo Finansov RT. Otçyot o sostoyanii gosudarstvennogo dolga na 2008 god, <http://minfin.tj/downloads/TajikStatusreport122008Rus.pdf> 09.10.2020

⁴³² Popov D.S. Tadjiksko- kitayskie otnoşeniya na sovremennom etape: problemı i perspektivi. <https://www.riss.ru/article/6873/> 09.10.2020

duymazdı çünkü Kremlin, Tacikistan'ı Kırgızistan ile birlikte Gümrük Birliği'ne katılmak için potansiyel bir aday olarak görmüştür. Bu bakımdan devlet bütçe açığı Rusya için son derece önemlidir. Dahası, Duşanbe'nin Gümrük Birliği'ne girmesini sağlayan, ürünlerinin gümrük vergilerini yükseltmekle ilgilenmeyen bir devlet olarak Çin'e olan borç yükümlülüklerinin miktarı son derece önemlidir. Ayrıca, Tacikistan'daki iki büyük pazarın (giyim ve yapı malzemeleri) açıldığı, komşu Kırgızistan'a özgü olan ve Çin ile bavul ticareti yapan vatandaş sayısındaki artışla bağlantılı süreçler gözlemlendi. Şimdi Rus temsilcileriyle Gümrük Birliği'ne bağlanma olasılıklarını tartışan Duşanbe, Çin mallarının satarak kazanç elde eden yaklaşık 70 bin tüccar ve aracının çıkarlarını dikkate alma ihtiyacından bahsetmektedir⁴³³.

Rusya ve Çin'in bölge ekonomisindeki rekabetinde madencilik alanında Çinli şirketler hidroelektrik, petrol ile gaz işleme alanında Rus şirketleri öne çıkmaktadır. Rusya ile ÇHC'nin çıkarlarının kesişmediği alanlardan biri, işçi göçüdür. Orta Asya'dan Çin'e göçmen işçi akışı asgari düzeydedir (yılda 40-50 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir), bunlar çoğunlukla sınır ötesi ticaret ve eğitim göçüdür. Rusya'da ise sadece Tacikistan'dan resmi kaynaklara göre 1mln'a yakın işçi göçü vardır.

İki ülkenin çıkarlarının örtüşmediği ikinci alan silah tedarikidir. Burada Rusya baskın bir rol oynuyor. Orta Asya'da istikrarı sağlamanın anahtarı olan bölge ülkelerine (indirimli fiyatlarla) silah tedarik ediyor. Üçüncüsü, Çin'in yoğun bir şekilde yatırım yaptığı bölgesel ulaşım altyapısıdır. Rusya, Kazakistan sınırının kendi tarafını modernize etmeyi ve yeni yollar inşa etmeyi tercih ediyor. Bölgeyle ticarete Çin, Rusya'nın oldukça önünde: 2015'te 20,8 milyar dolara karşı 32,6 milyar dolardır. Ancak, ihracat-ithalat operasyonlarında bir fark vardır. Çin'in ihracatı Tacikistan ve Özbekistan'da Rusya'nın ihracatını geçmiştir⁴³⁴.

Çinliler sadece geleneksel olarak Rusya'ya ihraç edilen mal ve hammaddeleri satın almakla kalmıyor, aynı zamanda Rus şirketleriyle pazarlar için rekabet ediyor. Orta vadede Çin'in ekonomik büyümesi düşse bile, bu eğilimin öngörülebilir gelecekte devam etmesi muhtemeldir. Pekin, kendi ihtiyaçlarına odaklanan yeni bir bölgesel ulaşım ve boru hattı altyapısını sistematik olarak inşa ederek, Orta Asya ülkelerini ekonomik gelişiminin yörüngesine çekiyor. Mali kaynakların Çin'den Orta Asya'ya girişi bir yandan altyapının geliştirilmesine ve sosyo-ekonomik istikrarın korunmasına katkıda bulunurken, diğer yandan da bölge ülkelerine ekonominin kaynak yapısının korunması, ekonomik modernizasyon için

⁴³³ Popov D.S. Tadjiksko- kitayskie otnoşeniya na sovremennom etape: problemi i perspektivi. *Problemi natsionalnoy strategii* № 4 (55) 2019 s. 70-87 <https://riss.ru/journal/55/> 09.10.2020

⁴³⁴ Kazansev, A.A. Perspektivi sotrudničestva Rossii i Kitaya v Tsentralnoy Azii. № 28/2016 A.A. Kazantsev, İ.D. Zvyagelskaya, E.M. Kuzmina, S. G. Luzyanın; gl. red. İ. S. İvanov;rossiyskiy sovet po mejdunarodnim delam (RSMD). – M.: NP RSMD, 2016. – 52 s. – Avt. İ red. Ukazani na oborote tit. I. Ss 30-34

azaltılmış teşvikler gibi bir takım zorluklar sunmaktadır. ÇHC ile Orta Asya devletleri arasındaki yatırım anlaşmaları genellikle Çin şirketlerinin zorunlu katılımını, Çin teknolojisi ve emeğinin kullanımını öngörür. Bu, bölge ülkelerindeki emek yoğun yeni işlerin yaratılmasını sınırlayabilir, gerilimlerin artmasına neden olabilir ve böylece teröristlerin ve aşırı dindarların faaliyetlerinin çalışma çağındaki nüfusun işsiz kesimleri arasında yayılması için verimli bir zemin yaratabilir. Böyle bir senaryonun gelişmesini önlemek için öncelikle yatırım projelerinin uygulanmasında Rus ve Çinli firmaların etkileşimini güçlendirmek, ikincisi ise Orta Asya ülkelerinde istihdam yaratacak özel tedbirler almak gerekiyor. Bu sorunlar hem ŞİÖ çerçevesinde hem de Kuşak – Yol İnisiyatifi (KYİ) ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) çerçevesinde çözülebilir. Diğer vektörlerin orantısız bir şekilde gelişmesiyle Çin'in ulaşım ve enerji sistemine büyük ölçekli bir bağlantı, sadece Tacikistan'ın değil, aynı zamanda Orta Asya'nın, Rusya ekonomisiyle bağları pahasına Çin ekonomisine yönelime neden olmuştur. KYİ himayesindeki projeler çerçevesinde Rusya, Çin ve Orta Asya arasında çok taraflı ulaşım işbirliğinin yaygın gelişimi, bu alandaki dengesizliklerin azaltılmasına katkıda bulunabilir. Son on yılda Rusya, Orta Asya'daki ekonomik konumunu zayıflattı. Bunun nedeni bölge ülkeleriyle ticari ilişkilerde azalma, ihraç edilen sanayi mallarının kalitesinin bozulması ve karşılıklı ticarete doğal kaynakların payının artmasıdır. Bununla birlikte, Moskova, aşağıdakileri içeren ciddi ekonomik etki araçlarını elinde tuttu:

- Bölgelerindeki en büyük bölgesel göç akışı;
- Ülkelerin bütçeleri için önemli olan göçmen işçi dövizleri;
- Tercihli enerji kaynakları ve askeri teçhizat temini;
- Bölge ülkelerine bitmiş ürünler için kendi satış pazarlarını sağlamak;
- Kazakistan ve Kırgızistan ile tek bir ekonomik alan yaratılması;

3.2.3. Tacikistan'da Sanayinin Gelişmesi Döneminden Günümüze Kadar (2012 - 2019)

TC ile ÇHC Arasındaki Dış Ticaret Cirosu

TC ile ÇHC arasındaki dış ticaret cirosu

(Binlerce ABD doları cinsinden)

2013	682 121, 800	86 323,100	595 798,700
2014	777 000, 000	39 000,000	738 000,000
2015	792 918,900	29 054,400	763 864,500
2016	885 000, 000	104 000,000	781 000,000
2017	591 000, 000		
2018	660 900, 000		
2019	550 000, 000		
Yıl	Dış ticaret cirosu	Çin'e ihracat	Çin'den İthalat

TC Cumhurbaşkanı'na bağlı istatistik ajansı⁴³⁵

TC'nin ÇHC ile dış ticaret cirosunda 2013 yılından günümüze kadar 3,5 kat azalış görülmektedir. Bu dönemde Rusya'nın ortaklık ülkeleri arasında ilk sıraya yükselmesi, Tacikistan'a akaryakıt ve madeni yağ arzındaki artışla ilişkilendirilirken, Kazakistan ile dış ticaret cirosunun büyümesi tahıl arzındaki artışla açıklanıyor. Son 8 yılda Tacikistan'ın ana ticaret ortaklarının tekrar yer değiştirmesi dikkat çekicidir: TC Devlet Başkanlığı İstatistik Ajansı'na göre, Çin (630 milyon dolar) Rusya'nın (918 milyon dolar) arkasında, onu Kazakistan (628 milyon dolar) ve Türkiye (620 milyon dolar) takip ediyor.

TC'nin dış ticaret cirosu 2012'de büyük ticaret ortaklarıyla birlikte.

Ortak ülkeler	Dış ticaret cirosu (milyon ABD doları)
Rusya	1 067,5
Kazakistan	705,8
Çin	669,2
Türkiye	600,6
Afganistan	232,1

Kaynak: Tacikistan Cumhuriyeti İstatistik Kurumu

Sonuçlara göre, Çin ile Tacikistan'ın 2012-2019 yılları arasındaki ticaret cirosu aşama aşama %70 azalarak 1,3 milyar dolara geriledi, iki ülke arasındaki ticaret hacmindeki düşüş çeşitli nedenlerle meydana geldi. Bunun ilk nedeni özellikle Çin mallarına olan talebin azalması ve yerlerini Türk ürünlerinin (beyaz eti, deterjanlar, halılar ve tekstil zemin kaplamaları, plastik ve kauçuk ürünler, demirli metal ürünler, elektronik ve mekanik malzemeler) almasıdır.

⁴³⁵TC Cumhurbaşkanı'na bağlı istatistik ajansı <https://www.stat.tj/ru>

Türkiye'den ithalatı ihracatının iki katı olan Tacikistan'ın bu ülkeye birincil alüminyum, deri ve postlar, pamuk lifi gibi ihraç ürünleri vardır⁴³⁶.

Ticaret cirosunun düşmesinin ikinci nedeni ekonomik kriz ve ekonomik büyümedeki yavaşlamadır. Somoni'nin dünya para birimleri karşısındaki düşüşü, Tacik tüketicilerin satın alma gücünün azalmasına neden oldu, ancak aynı zamanda bu alandaki diğer alternatifler de açıldı⁴³⁷.

Ayrıca, ticaret cirosunun satılan mal ve hizmetlerin sayısıyla değil, parayla ifade edildiği unutulmamalıdır; bu nedenle, bir dizi malın fiyatlarının ekonomik krizden sonra çarpıcı bir şekilde düştüğü akılda tutulmalıdır⁴³⁸.

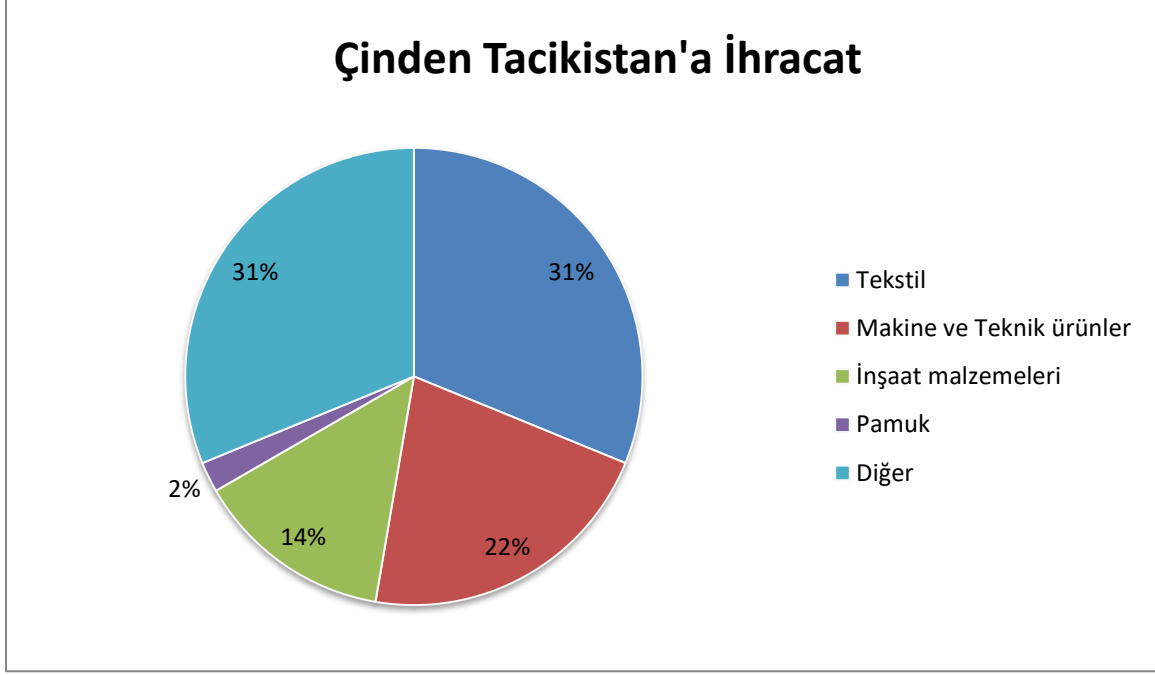
Özbekistan ile ikili ilişkilerdeki olumlu değişiklikler, Çin ile ticaret hacminin düşmesindeki başka etmenlerden biridir. Özbekistan Başbakanı'nın Duşanbe'ye yaptığı ziyarette taraflar, ticaret cirosunu 1mlr dolara çıkarmayı ve iki ülkenin ihracat ve ithalatını eşitlemeyi kabul etmişlerdir. Tacikistan ile Türkiye ise gerek dışişleri bakanları görüşmelerinde gerekse cumhurbaşkanı düzeyindeki görüşmelerde (Duşanbe 2019) ülkelerarası dış ticareti 1 mlr dolara çıkartma konusunda ortak düşünceye sahiptir.

Çin'den Tacikistan'a mal ithalatında tekstil ve diğer tüketim malları, makineler ile teknik ürünler, inşaat malzemeleri, gıda ve tarımsal hammaddeler hâkimdir. Ayrıca elektronik ürünler de tedarik edilmektedir. (Şekil 1).

⁴³⁶ Vneşneekonomiöeskie svyazi Respubliki Tadjikistan s gosudarstvami Azii: sovremennie tendentsii <http://www.uecs.ru/uecs-78-782015/item/3551-2015-06-08-06-2122?pop=1&tmpl=component&print=1> 10.10.2020

⁴³⁷Tadjikistan uveličil vneşnetorgoviyoborot poçti na çetvert, <https://finance.rambler.ru/markets/44229033-tadjikistan-uveličil-vneşnetorgovyy-oborot-poçti-na-çetvert/?updated> 10.10.2020

⁴³⁸Analitiki nazvali priçini padeniya torgovogo oborota Rossii s Kitaem, *SİA*, 13 yanvarya 2016. https://sia.ru/?section=484&action=show_news&id=317311 10.10.2020

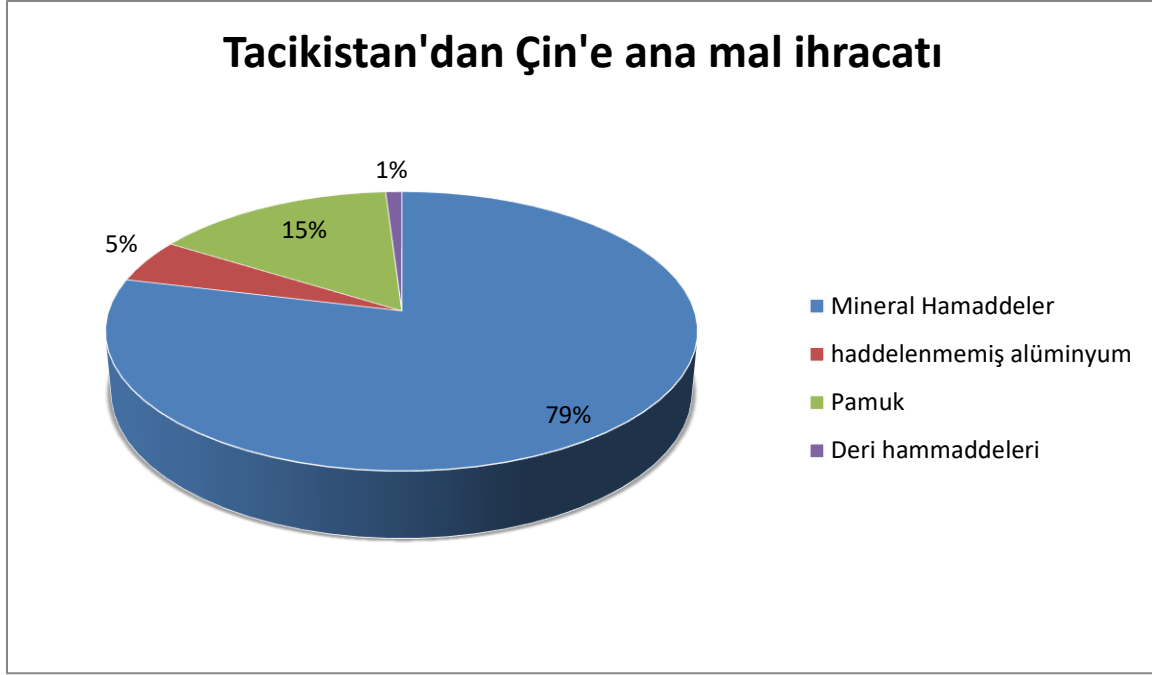
Şekil: 1. Çin'den TC'ne ana mal ihracat

Kaynak:

TC ve ÇHC'in istatistik departmanları ve gümrük hizmetleri.

Aynı zamanda, Tacikistan'ın Çin'e ihracatının emtia yapısı esas olarak (Şekil 2) mineral hammaddeler (antimon) ve birincil işleme ürünleri, haddelenmemiş alüminyum (non rolled aluminum) ile rafine edilmemiş pamuk, deri hammaddeleri, ipek kumaşlar ve ham ipekten oluşmaktadır. Ayrıca, Tacikistan'dan yapılan demir dışı ve nadir metallere temsil ettiği mal grubu olan antimon, çinko, kurşun, haddelenmemiş alüminyum ve haddelenmemiş alüminyum alaşımları ihracatı yıldan yıla düşmektedir. Bu ürünlerin 2011'de ihracattaki payı % 94'ün üzerindeyken 2012 yılında % 83'e düşmüştür. İhracatın geri kalanı ağırlıklı olarak deri hammaddeleri, ipekböceği kozaları, kuru meyveler ve diğerleri ile temsil edilmektedir.

Tacikistan'dan Çin'e ana mal ihracatı

Şekil: 2. TC'den ÇHC'ye ana mal ihracatı

Kaynak: TC ve Çin'in istatistik departmanları ve gümrük hizmetleri.

İki ülkenin dengesiz dış ticareti, Tacik-Çin işbirliğinin ciddi bir sorunu olmaya devam ediyor. Tehlike sadece dış ticaretteki dengesizlik değil, TC'nin son yıllarda ortaya çıkan ağırlıklı olarak ihracat-hammadde kalkınma modelidir. TC'de üretilen birçok kaynak türü için dünya fiyatlarındaki yüksek oynaklık, TC ekonomisinin gelişiminde istikrarsızlığa ve Çin ekonomisinin büyümesindeki yavaşlama nedeniyle Çin'in belirli kaynak türlerine olan talebinin azalması durumunda krizin derinleşmesine yol açacaktır. Çin tarafına göre bunda korkulacak bir şey yoktur. Çin için asıl önemli olan ticaret için uygun koşulların yaratılmasıdır. Çin ve Tacikistan'ın ekonomik potansiyellerinin farklı ölçeği ve Tacikistan'ın Çin'in hammadde ihtiyacını karşılamadaki rolünü bırakması için olumlu sinyallerin olmaması belirli bir zorluktur⁴³⁹. ÇHC Başkanı olan Hu Jintao, son zamanlarda yapılan bir dizi Çin-Tacik zirvesinde, her iki ülkenin sosyal-ekonomik kalkınması üzerinde olumlu bir etkisi olan ekonomi, ticaret, iletişim, tarım, madencilik ve altyapı alanlarında işbirliğinin başarılı doğasına dikkat çekti⁴⁴⁰. İkili ticaret ve ekonomik işbirliği düzeyini artırmak için tarafları ekonomik tamamlayıcılıktan yararlanmaya davet etti. Bu ilke, 1990'larda Çin ile Orta Asya

⁴³⁹ Russianchina. Predsedatel Khu Zintao provyol vstreçu s prezidentom E.Rahmonom, 11.06.2010, http://russian.china.org.cn/news/txt/2010-06/11/content_20233778.htm 10.10.2020

⁴³⁹ Khu Zintao vstretilsya s prezidentom Tajikistana E.Rahmonom, *Rossia i SNG*, 15.06.2009, <http://russian.people.com.cn/31519/6678482.html> 10.10.2020

ülkeleri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri yaygınlaştırdı⁴⁴¹. Aynı zamanda Çin ekonomisi için uygulamadaki tamamlayıcılık, hem hammadde hem de satış pazarlarının satın alınmasıyla ifade edilmektedir. Bu ekonomik politika çerçevesinde, TC ile ilişkilerde niteliksel bir değişim aşamasında olan Çin, başta Çin sermayesi olmak üzere özel ekonomik bölgeler ve ortak girişimler yaratmaya yönelik mekanizmalar uygulamaktadır. Aynı zamanda uluslar üstü düzeydeki bu süreç, ŞİÖ tarafından ve Kuşak – Yol İnisiyatifi'nin işleyişiyle de desteklenmelidir⁴⁴².

3.3.KUŞAK YOL İNİSİYATİFİNİN ÇHC-TC İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

3.3.1 Kuşak Yol İnisiyatifi

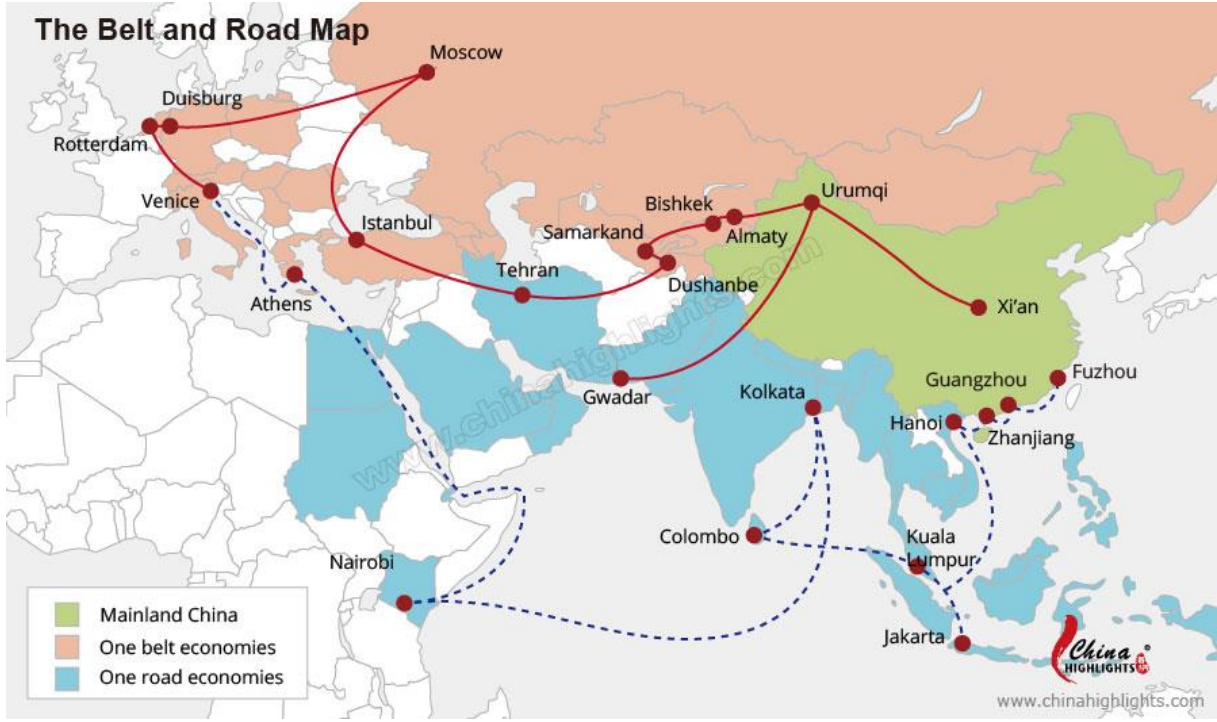
2013 yılında, iki büyük projeyi birleştiren Tek Kuşak - Tek Yol projesi ÇHC Komünist Partisi XVIII Kongresi'nde ilan edilmiştir. Bilindiği üzere Kuşak - Yol İnisiyatifi ilk olarak Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Eylül 2013'te Kazakistan'da ve bir ay sonra ise Endonezya ziyaretleri sırasında, Kuşak - Yol İnisiyatifi kavramı çerçevesinde, Çin ile Orta Asya, Avrupa ve Orta Doğu bölgeleri arasında enerji, ulaşım ve ticaret koridorları oluşturmayı amaçlayan “İpek Yolu'nun Ekonomik Kemerini” ile “21.Yüzyıl Deniz İpek Yolu” projelerini birleştirmeyi gündeme getirmiştir⁴⁴³. Resmi Çin verilerine göre, “Kuşak - Yol İnisiyatifi” Avrasya'nın çoğunu kapsamakta ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri birleştirmektedir. Pekin'in girişiminin bir parçası olarak 103 ülke ve uluslararası kuruluşla 118 işbirliği belgesi imzalanmıştır. Çin ile Kuşak - Yol İnisiyatifi ortakları arasındaki toplam ticaret hacmi yaklaşık 5 trilyon dolar olup, Çin 25 üye ülke için en büyük ticaret ortağı olmuştur. Kuşak - Yol İnisiyatifi üzerindeki ülkelerdeki ekonomik projenin uygulandığı bölgede, zengin rezervlerin yoğunlaştığı, dünya nüfusunun% 63'ünün yaşadığı ve tahmini cironun 21 trilyon dolar olduğu ifade edilmektedir. "Kuşak - Yol İnisiyatifi" kavramının özü, yeni bir

⁴⁴¹ Çen İçu. Torgovo- ekonomičeskie otnoieniya mejdu Kitaem i Kazahstanom – sdvigi, problemı i perspektivı. İntegratsiya Kazahstana v mirovuyu ekonomiku: problemı i perspektivı. Almatı, 1999. s. 48.

⁴⁴² Evgeniy Savkoviç.Proektı ekonomičeskogoy integratsii Kitaya i Kazahstana , *APN Kazakistan*, 2006-08-28 <http://www.apn.kz/publications/article5501.htm> 10.10.2020

⁴⁴³ Ankit Panda How Old Is China's Belt and Road Initiative Exactly? February 11, 2019 <https://thediplomat.com/2019/02/how-old-is-chinas-belt-and-road-initiative-exactly/>13.10.2020

uluslararası işbirliği modelini geliştirmek ve teşvik etmektir. Özellikle mevcut olanın iyileştirilmesine ve yeni ticaret ve ulaştırma koridorlarının oluşturulmasına odaklanılmıştır⁴⁴⁴.

*Kuşak - Yol İnisiyatifi*⁴⁴⁵

"Tek Kuşak" rotası, Orta Asya ve Rusya üzerinden Baltık Denizi bölgesine, Orta Asya ve Batı Asya üzerinden Akdeniz bölgesine ve güneybatı Çin üzerinden Hint Okyanusu bölgesine uzanmaktadır. Yeni İpek Yolu'nun rotası, Avrasya'nın stratejik merkezinden, enerji ve maden rezervlerine ve sağlam bir demografik temele sahip devletlerden geçmektedir. Xinhua Haber Ajansı tarafından yayımlanan harita, Orta Çin'deki Xi'an'dan başlayarak İpek Yolu Ekonomik Kuşağı güzergâhının Orta Asya, İran, Irak, Suriye ve Türkiye'den geçeceğini gösteriyor⁴⁴⁶. Yeni İpek Yolu İstanbul'dan kuzeybatıya, Romanya, Çek Cumhuriyeti ve Almanya üzerinden kuzeybatıya, Hollanda'da Rotterdam'a ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile buluşacağı Venedik'e gitmektedir⁴⁴⁷.

⁴⁴⁴ Sputnik Tajikistan, «Svyazanie odnim poyasom: çto nado znat ob initsiative odin poyas, odin put», *Sputnik Tajikistan*, 26 aprel. 2019, <https://tj.sputniknews.ru/infographics/20190426/1028780604/Svyazannye-odnim-Poyasom-çto-nado-znat-ob-initsiative-Odin-poyas-odin-put.html>(01.11.2019)

⁴⁴⁵ The New Silk Road - The Belt and Road Initiative July 2, 2019, <https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm> 13.10.2020

⁴⁴⁶ The New Silk Road - The Belt and Road Initiative July 2, 2019, <https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm> 13.10.2020

⁴⁴⁷ Antonina Habova. Silk Road economic belt: China's Marshall plan, pivot to Eurasia or China's way of foreign policy, KSI Transactions on KNOWLEDGE SOCIETY, Volume VIII Number 1 March 2015, pp 64-70

Kuşak - Yol İnisyatifi Ülkeler: Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Orta Asya ülkeleri Çin sınırındadır ve Çin ekonomisiyle yakından bağlantılıdır. İran, Irak, Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi Ortadoğu ülkeleri ağırlıklı olarak petrol ve gaz ticareti yapmaktadır. Çin ile işbirliği yaparak diğer endüstrileri ve tarımı geliştirmeyi beklemektedirler. Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova gibi Avrupa ile Orta Asya arasındaki sınırda bulunan diğer ülkelerin ekonomik entegrasyona ulaşmaları beklenmektedir. Rusya ise, Kuşak - Yol İnisyatifinin önemli bir parçasıdır. Orta Asya ülkeleri, Kafkasya bölgesi ve Batı Asya ülkeleri ile yakın ilişkileri vardır. Afganistan'daki sorunlar barışçıl bir şekilde çözülebilirse, o zaman Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın kalkınması da Kuşak ve Yol Girişimi tarafından desteklenecektir.

Bu proje, çok yönlü bir projedir, ancak yapı, parametreler ve uygulama mekanizmaları olarak çok net değildir. Kuşak - Yol İnisyatifinin, örneğin Avrupa projesi TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru) gibi bir ulaşım koridorundan daha fazlası olduğu açıktır. Sadece Doğu ile Batı arasında uluslararası bir ticaret ve kültürel alışveriş yolu değil, 21'inci Yüzyıl Deniz İpek Yolu, Çin - Pakistan Ekonomik Koridoru⁴⁴⁸ ve Bangladeş - Çin - Hindistan - Bangladeş - Çin - Hindistan - Myanmar'daki Myanmar Ekonomik Koridorunu da kapsayan büyük ölçekli, uzun vadeli bir stratejinin bir unsurudur⁴⁴⁹.

3 Ekim 2013 tarihinde, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'ne üye ülkeleri birbirine bağlamak amacıyla 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu inisiyatifinde bulunulmuştur. " 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" güzergahı, Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden Avrupa'ya ve Güney Çin Denizi üzerinden Güney Pasifik Okyanusu'na kadar uzanmaktadır. 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu güzergahı üzerindeki ana şehirler ise Quanzhou - Fuzhou - Guangzhou - Haikou - Beihai - Hanoi (Vietnam) - Kuala Lumpur (Malezya) - Jakarta (Endonezya) - Kolombo (Sri Lanka) - Kalküta (Hindistan)) - Nairobi (Kenya) - Atina (Yunanistan) - Venedik'tir (İtalya)⁴⁵⁰.

Projenin ana odak noktası, Asya ve Avrupa arasındaki altyapı bağlantısıdır. Bilindiği üzere Kuşak - Yol İnisyatifi, Avrasya genelinde geniş bir otoyol, yüksek hızlı demiryolları, boru hatları ve fiber optik ağlar öngörmektedir. Bu büyük stratejinin uygulanması, Çin'in Batı ülkeleriyle ekonomik entegrasyonunu geliştirmesine yardımcı olacaktır. Ama aynı zamanda

⁴⁴⁸ Çin - Pakistan Ekonomik Koridoru, altyapı inşa etmeyi, ulaşım ve ticareti geliştirmeyi ve Çin ile Pakistan arasındaki enerji alanında işbirliğini artırmayı amaçlayan bir Çin girişimidir.

⁴⁴⁹ Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Bölgesel İşbirliği Forumu (BCIM), ticaret ve yatırımın daha fazla entegrasyonunu amaçlayan dört ülkenin bir alt-bölgesel inisiyatifidir.

⁴⁵⁰ The New Silk Road - The Belt and Road Initiative, July 2,

2019, <https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm> 13.10.2020

Çin'e siyasi nüfuzunu Batı yönüne, Avrasya'nın kalbinde yansıtması için bir platform sağlayacak. Çin, yalnızca yeni bir İpek Yolu fikrinin başlatıcısı değildir, Pekin, girişimin farklı unsurlarının uygulanması için başlıca potansiyel finansman kaynağı olduğunu ilan etmektedir. Kasım 2014'te başkan Xi Jinping, Şubat 2015'te faaliyete geçen 40 milyar ABD Doları değerindeki İpek Yolu fonunun kurulduğunu duyurmuştu. Çin Halk Bankası'ndan yapılan açıklamaya göre, fonun amacı "Kuşak ve Yol Girişimleri boyunca yatırım fırsatları aramak ve parasal hizmetler sağlamaktır"⁴⁵¹. Yalnızca Çinlilere değil, yabancı yatırımcılara da açık. "Bu bağlamda, yeni İpek Yolu kavramı, Çin'in uluslararası işlemlerde renminbi kullanımının güçlendirilmesi ve ABD'ye olan finansal bağımlılığının azaltılması gibi uzun vadeli bir stratejik hedefe de hitap etmektedir. Financial Times, üst düzey bir Çinli yetkilinin şu sözlerini aktarıyor: "Bu büyük bir değişiklik ve çok hızlı gerçekleşemez, ancak rezervlerimizi sadece refleks olarak ABD tahvilleri satın almak yerine dünya çapındaki kalkınma projelerine yatırım yaparak daha yapıcı bir şekilde kullanmak istiyoruz"⁴⁵². Kuşak - Yol İnisiyatifi projesi, döviz rezervlerinin yayılmasını çeşitlendirmek için Çin'in en önemli araçlarından biri haline geliyor. Yol boyunca sadece ara bağlantı ve altyapı inşasını artırmak için fon sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda diğer büyük güçlerin bu bölgedeki güç projelendirme kapasitesini kısmen azaltmayı da başaracaktır. Çin tarafından 2013 yılında başlatılan Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB)⁴⁵³, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı boyunca yer alan ülkeler arasında özel ilgi uyandıran bir başka finans kuruluşudur. ABD'nin itiraz ettiği AAYB'nin yanı sıra İpek Yolu Fonu ve Şangay merkezli Yeni Kalkınma Bankası, Çin'in mevcut uluslararası düzenin altında yatan ABD egemenliğindeki uluslararası kurumlardan kademeli olarak kaçma isteğinin bir işareti olabilir.

Kuşak - Yol İnisiyatifi ne kadar ekonomik olarak devletlerarası ve küresel anlamda yararlı bir inisiyatif olsa da bu inisiyatifin neden küresel endişe uyandırıyor?

Kuşak - Yol İnisiyatifinin kapsamı genişledikçe, endişeler de genişliyor. Bu girişim Çin'in genellikle daha küçük ve daha fakir ülkeler üzerinde daha fazla baskı yapmasını sağlayan bir ekonomik emperyalizm biçimi olarak değerlendiriliyor. Avustralya Ulusal Üniversitesi'nden Jane Golley, bunu dost kazanma ve insanları etkileme girişimi olarak değil,

⁴⁵¹ Xinhua News Agency (2015). China's 40-bln-USD Silk Road Fund starts operation, http://news.xinhuanet.com/english/china/2015-02/16/c_134000494.htm

⁴⁵² Kyngé, J. and Noble, J. (2014) China: Turning away from the dollar. The Financial Times <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/4ee67336-7edf-11e4-b83e00144feabdc0.html#axzz3SeP1qbEV> 13.10.2020

⁴⁵³ AIIB'nin kurulmasına ilişkin Mutabakat Zaptı'nı imzalamış olan kurucu üyeler şunlardır: Bangladeş, Brunei, Kamboçya, Çin, Hindistan, Kazakistan, Kuveyt, Laos, Malezya, Maldivler, Moğolistan, Myanmar, Nepal, Yeni Zelanda, Umman, Pakistan, Filipinler, Katar, Suudi Arabistan, Singapur, Sri Lanka, Tacikistan, Tayland, Özbekistan ve Vietnam. AIIB'nin amacı bölgedeki altyapıyı finanse etmek ve bölgesel ara bağlantıları teşvik etmektir.

insanları korkutan bir büyük girişim olarak sundular, diyor. Ekonomik güçlerini dost edinmek için kullanmak yerine, Kuşak - Yol İnisiyatifi gibi insanlarda korku ve kuşku uyandıran büyük bir projeye kullandılar. Xi'an'daki Jiaotong Üniversitesi'nden Shan Wenhua'a göre, Xi'nin imzası niteliğindeki dış politikası, Çin hükümetinin sorumluluk almak için uluslararası işbirliğine yönelik proaktif bir yaklaşım benimsemeye yönelik ilk büyük girişimidir⁴⁵⁴.

Bazı araştırmacılar, dünya çapında genişleyen Çin ticari varlığının, nihayetinde genişlemiş askeri varlığa yol açacağından endişe etmektedir. Analistler, Çin'in, ilk denizasıırı askeri üssünü Cibuti'de kurduğunu, inşa edilmekte olan neredeyse tüm limanların ve diğer ulaşım altyapısının ticari ve askeri amaçlar için çift kullanımlı olabileceğini söylemektedirler. CSIS'deki Reconnecting Asia projesinin yöneticisi Jonathan Hillman da, Çin'in eğer mal taşıyabiliyorsa, asker de taşıyabileceği kanaatindedir. Bunun dışında Çin'in siyasi modelini ihraç edeceğinden endişe edenler de vardır. Örneğin Almanya'daki PEN Center genel sekreteri Herbert Wiesner, insan haklarının Yeni İpek Yolu'nun kenarlarındaki hendeklerde bırakıldığını söylemektedir. Kuşak ve Yol projelerinin tümü yatırımlar ile ilgili değildir. Çin, Kuşak ve Yol ile ilgili ticari anlaşmazlıkları çözmek için Shenzhen ve İpek Yolu'nun eski merkezi olan Xi'an'da uluslararası mahkemeler kurmayı planlamaktadır, ancak Washington'daki Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi'ndeki Asya'yı Yeniden Bağlama projesinin direktörü Jonathan Hillman, Kuşak - Yol İnisiyatifi'nin yollar, demiryolları ve diğer altyapılardan daha fazlası olduğunu hatırlatmaktadır. Aynı zamanda Çin'in yeni kurallar koymasının, çıkarlarını yansıtan kurumlar kurmasının yumuşak gücünü yeniden şekillendirmesi için bir araç olduğunu anlatmaktadır. Çinli yetkililer, Pekin'deki Çin Yüksek Halk Mahkemesinin yargı, tahkim ve arabuluculuk kurumlarına dayalı olacak mahkemelerinin uluslararası kurallara uyacağını ve Çin dışından hukuk uzmanlarını davet edeceğini söylemektedir⁴⁵⁵. Hukuk uzmanları, mahkemelerin büyük olasılıkla Dubai Uluslararası Finans Merkezi Mahkemeleri ve Kuşak ve Yol ile ilgili anlaşmazlıkları çözmek için Çin ile bir anlaşma imzalamış olan Singapur'daki Uluslararası Ticaret Mahkemesi'ni örnek alacağını söylemektedirler. Ancak, geleneksel olarak Çin'in iktidardaki komünist partisine yanıt veren ülkenin yargı sisteminin bağımsızlığını eleştirenler, mahkemelerin yabancı firmalar yerine Çinli firmaları tercih edeceğinden endişeleniyorlar.

⁴⁵⁴ What is China's Belt and Road Initiative?, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/cities/nginteractive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer>13.10.2020

⁴⁵⁵ What is China's Belt and Road Initiative?, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/cities/nginteractive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer>13.10.2020

Elbette böyle dev bir projenin ilgili ülkeler için riskleri vardır. Daha yakın zamanlarda, Malezya'dan Pakistan'a kadar hükümetler bu projelerin maliyetlerini yeniden düşünmeye başlamışlardır. Hükümetin geri ödeme yapmak için mücadele verdikten sonra 99 yıllığına Çinli bir şirkete liman kiraladığı Sri Lanka, uyarıcı bir hikâyedir. Bu yılın başlarında, Küresel Kalkınma Merkezi (Center for Global Development) sekiz tane daha Kuşak ve Yol ülkesinin kredilerini geri ödeyememe konusunda ciddi risk altında olduğunu tespit etmiştir. Etkilenen ülkeler - Cibuti, Kırgızistan, Laos, Maldivler, Moğolistan, Karadağ, Pakistan ve Tacikistan - kendi bölgelerindeki en yoksul ülkeler arasında ve tüm dış borçlarının yarısından fazlasını Çin'e borçlu olacaklarını kaydetmiştir⁴⁵⁶. Analistler, Çin'in, Güney Çin Denizi'ndeki bölgesel anlaşmazlıklar veya insan hakları ihlalleri konusunda sessiz kalma gibi stratejik tavizler elde etmek için "borç tuzağı diplomasisini" kullanabileceğinden endişe ediyor. 2011 yılında Çin, Tacikistan'ın 1.158 km²'lik (447 mil kare) ihtilafli bölge karşılığında alacağı açıklanmayan bir borcu sildiğini haber vermektedirler⁴⁵⁷.

3.3.2. Tacikistan ve Kuşak Yol

Orta Asya ülkeleri Büyük İpek Yolu projesini uzun zaman bekledi. Denizdeki atılımın ilk örneği, Orta Asya devletlerinin liderlerinin Orta Asya demiryolu sistemini İran demiryolları ile sınır şehri Serahs üzerinden bağlayarak Ortadoğu ve Basra Körfezi ülkelerine ulaşma kararıdır. Bunu, Türkmenistan ve Kazakistan'dan Çin'e doğalgaz ve petrol boru hatlarının döşenmesine yönelik ulusal projeler de takip etti. Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan da Afganistan'a enerji hatları döşendi.

Çin'in desteğiyle Türkmenistan, bu ülkeye 10 bin kilometreden uzun bir doğalgaz boru hattının üç kolunu döşedi. Bazı haberlere göre, Urumçi şehrinde tüketilen gazın% 70'inden fazlasını ve Pekin'de % 60'tan fazlasını Türkmen gazı oluşturuyor.

Tüm bu projeler sonunda Eylül 2013'ten beri Çin'in Kuşak ve Yol projesine dâhil edildi.

Peki ya Tacikistan?

Mayıs 2016'da Orta ve Güney Asya'dan dört ülkenin katılımıyla Tacikistan, fazla elektriği Orta Asya'nın kuzey kesimlerindeki ülkelere güneye transfer etmek için büyük bir bölgeler arası proje CASA-1000 başlattı. Altı ay sonra cumhuriyet, Rogun hidroelektrik kompleksinin

⁴⁵⁶ What is China's Belt and Road Initiative?,*The Guardian*,
<https://www.theguardian.com/cities/nginteractive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer>13.10.2020

⁴⁵⁷ What is China's Belt and Road Initiative?,*The Guardian*,
<https://www.theguardian.com/cities/nginteractive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer>13.10.2020

şantiyesindeki bir drenaj tüneline geçerek Vahş Nehri'nin yönünü değiştirdi. Böylece Tacikistan, dünya ekonomisine girmesine yardımcı olacak bu mega projede aktif olarak yer alabilir.

ÇHC Başkanı Xi Jinping, 12-14 Eylül 2014 tarihlerinde TC'ye bir devlet ziyareti gerçekleştirdi. Dostane bir ortamda gerçekleşen bu ziyarette, taraflar ikili işbirliğini genişletmek için uluslararası ve bölgesel konular hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. Görüşmelerin ardından, her iki devlet başkanı da uzun vadeli ve karşılıklı yarar sağlayan bir işbirliğini geliştirmeyi amaçladıklarını ortaya koymuş ve bu amaçla "TC ile ÇHC arasında 2015 - 2020 arasında İşbirliği Programı" nı kabul etmiştir⁴⁵⁸.

Orta Asya ülkeleri kara ile çevrili olduğundan, Tacikistan'ın bölgedeki diğer komşularıyla birlikte 21. yüzyıl Deniz İpek Yolu projesine dâhil olmaması doğaldır. Cumhurbaşkanı E. RAHMON'un Çin medyasına verdiği röportajında, "Bu inisiyatif çerçevesinde Orta Asya bu projede merkezi bir yer tutmaktadır, çünkü üç Trans-Avrasya koridorundan⁴⁵⁹, iki koridor: merkez ve güney koridorlar Orta Asya bölgesini kapsamaktadır. Bölgedeki kültürün öncüsü ve beşiğinin koruyucusu olan insanlar, geçmiş fırsatların canlanmasına ve gelişmesine yine ortak olmaktadır. İpek Yolu'nun ekonomik kuşağını oluşturmak için Kuşak - Yol İnişiyatifi'ni ilk destekleyen ve imzalayan Tacikistan oldu. Zengin olmak için önce yollar yapmalısın⁴⁶⁰. Öncelik verilen ulaşımdır ve bu doğrultuda bu Kuşak - Yol İnişiyatifi'nin proje listesine Çin-Tacikistan-Özbekistan ve Çin-Tacikistan-Afganistan karayollarının da dâhil edilmesi önerilmektedir. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolu projesinin Tacikistan'a ve daha sonra Güney Asya'ya bağlanmasını destekliyoruz" dedi⁴⁶¹.

Kuşak - Yol İnişiyatifi çerçevesinde Tacikistan'ın enerji ve endüstriyel projeleri teşvik etmesi ve tarım sektörünü desteklemesi, ihracat potansiyelini tüm sektörlerde ve her yönde genişletmesi gerekmektedir. Eylül 2015'te, BM Zirvesi sırasında, dünya toplumu yeni bir küresel eylem programını - 2030 Kalkınma Gündemi'ni⁴⁶² oybirliğiyle onayladı ve diğer

⁴⁵⁸ Vohidov Nasriddin, "Khitoy dar siyosati navi cahoni", Risolai diplomii bakalavriat, DMT, Duşanbe, 2016, s. 27.

⁴⁵⁹ Kuzey koridor, Çin'den Kazakistan üzerinden Rusya'ya uzanmaktadır. Merkezi ise Çin'den Kırgızistan'a, ardından Özbekistan'a ve daha sonra Azerbaycan ve Gürcistan topraklarından geçerek Avrupa ülkelerine gitmektedir. Güney rotası, Batı Çin'i Kırgızistan, Özbekistan, İran ve Türkiye toprakları üzerinden Orta Doğu ile birleştirmeyi içermektedir. Önerilen tüm demiryolu yolları, Duşanbe-Kulma karayolu dışında Tacikistan topraklarını atlamaktadır.

⁴⁶⁰ Çin atasözü

⁴⁶¹ Emomali Rahmon: «Odin poyas, odin put» -- eto kolossalny vklad v razviti vseh gosudarstv i regiona mira <http://russian.people.com.cn/n3/2019/0424/c31521-9571300.html> 14.10.2020

⁴⁶² Bu kapsamlı belge, ekonomik büyüme, sosyal kalkınma ve çevre koruma alanlarındaki belirli amaç ve hedefleri uyumlu bir şekilde bütünleştirdiği için benzersiz olarak kabul edilmektedir.

lkelerle birlikte Tacikistan, 2016'dan 2030'a kadar olan dönem için Ulusal Kalkınma Stratejisini (UKS) kabul etti. UKS 2030, dört stratejik hedef belirlemektedir:

- Enerji güvenliğinin sağlanması ve enerji verimliliğinin iyileştirilmesi;
- İletişim ıkılmazını kırmak ve ülkenin transit potansiyelini genişletmek;
- Gıda güvenliğinin sağlanması;
- retken istihdamın genişletilmesi.

Tacikistan ve Çin'i benzeri olmayan birçok köprü ile birbirine bağlayan Kuşak - Yol İnisiyatifi, başta transit potansiyelimizin genişletilmesi olmak üzere bir dizi stratejik görevin uygulanmasına katkıda bulunabilir. Ek olarak, Kuşak - Yol İnisiyatifi, denize kıyısı olmayan ülkemizin dünya pazarlarına erişim sağlamasına yardımcı olabilir⁴⁶³.

Tanınmış Tacik siyaset bilimci Abdugani Mamadazimov, Geçmişte kervan ticaretinin düzenli işleyişinin ana yükünü taşıyan bu rotanın Xi'an-Duşanbe-Semer kand güzergâhının orta kısmına özel vurgu yaparak, Singapur-Xi'an-Semer kand-Petersburg (veya İstanbul) -Stokholm kıtalar arası kara yolu döşenmesi konusunu uzun süredir ilgilenen taraflarca incelenmesini teklif etmektedir. Mamadazimov'a göre Kaşgar - Kuzey Pamir - Cirkatol - Duşanbe - Pencekent-Semer kand demiryolunun inşası, Samaniler ve Çin imparatorlarının (Tang) İpek Yolu'nun işleyişinin "Kuzeyde atlar, güneyde gemiler" şeklinde ifade edilen ilkesini somutlaştıracaktır. Yani ipek, porselen ve diğer eşyalarla yüklü kervanlar Tang İmparatorluğunun başkenti Chang'an'dan (modern Xi'an) Merkezi Asya, Orta Asya ve Yakın Doğu lkelerini (Samani toprakları dâhil) geçerek Karadeniz ve Akdeniz limanlarına ulaşmıştır. Benzer mallar taşıyan gemiler, nl Guangzhou limanından, Basra Körfezi veya Kızıldeniz limanlarına doğru yola çıkmıştı. Mamadazimov, bu gemiler ve çöl gemilerinin (develer), zamanımızda dünya ticaretinin deniz ve kara kısımları arasında küresel bir denge eksikliği sağladığını ve bu durumun öncekinin lehine büyük bir orantısızlık olduğunu söylüyor. Aslında Çin şu anda, bu dengesizliği deniz güçleri aleyhine düzeltme önerisiyle, başta kara kökenli i ülkeler olmak üzere dünya toplumunun liderlerine hitap etmektedir ve bu konuda Tacikistan önemli bir rol oynayabilir. Rotanın seçimi güvenlikten etkilenebilir. Bu rota aleyhine ek bir neden, bir güvenlik sorunu olabilir. "Belki de İpek Yolu'nun merkezi güzergâhındaki (Pamir'ler aracılığıyla) Afgan askeri-politik çatışma bölgesi, tarihi Büyük İpek Yolu'nun en umut verici ülkesi olan ve Çinliler ile birlikte atalarının tarihi kıtalararası ticaret yolunda gelişmeye ana katkıyı yaptığı Tacikistan'ı gölgede bırakan bir rol oynadı," diyor Abdugani Mamadazimov. Bu arada, Pamir olmadan kara ve deniz kısımları arasındaki dünya

⁴⁶³ Emomali Rahmon: «Odin poyas, odin put» -- eto kolossalnyy vklad v razvitiy vsekhn gosudarstv i regiona mira <http://russian.people.com.cn/n3/2019/0424/c31521-9571300.html> 14.10.2020

ticaret dengesinin yeniden kurulmasını hayal etmek çok zor, çünkü üzerinden kıtalararası bir demiryolu ve karayolu döşenmeden, "Tek Kuşak" kavramının felsefesi gerçekleşmeyecek. Pamirler olmadan, geniş bir kuşak değil, büyük bozkırlar boyunca tartışmasız bir yol olacaktır. Siyaset bilimci, dünya konteyner gemilerinin Malacca ve Mandeb boğazları ile Süveyş Kanalı'ndan 20-30 yıl içinde geçiş hızının, Pamir Yaylası tünellerinden kara konteyner gemilerinin geçişine bağlı olacağı görüşünü de ifade etmektedir⁴⁶⁴.

Tacik uzmanlar, Çin'in Kuşak - Yol İnisiyatifinin Tacikistan için ancak cumhuriyetin stratejik çıkarları hesaba katıldığında faydalı olabileceğini söylemektedir. RTSÜ Dış Bölgesel Çalışmalar ve Dış Politika Bölümü profesörü Güzel Maitdinova'ya göre, Tacikistan'ın projeye ilgisi yönetimin belirlediği görevlerden kaynaklanmaktadır. Tacikistan'ın stratejik hedefi, 2030 yılına kadar endüstri ve tarım ülkesi haline gelmektir. Uzman, TC için bu aşamada herhangi bir finansman kaynağının bu hedefe ulaşmak için çok önemli olduğunu söylemekte, Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin yalnızca ulaşım ile sağlanamayacağını inanmaktadır. Bu projenin politik diyalog, altyapı bağlantısı, kesintisiz ticaret, finansman ve popüler alışveriş gibi belirli içeriklerle dolu olduğunu belirtiyor. Maitdinova'ya göre proje, Tacikistan topraklarından Wakhan koridoru üzerinden diğer devletlerin de ilgilenebileceği Pakistan ve Hindistan'a demiryolu altyapısının uygulanmasına izin verebilir. Örneğin Kırgızistan, Özbekistan alternatif olarak Tacikistan'ın transit potansiyelini kullanabilir. Uzman ayrıca, cumhuriyette gerekli kaynakların mevcudiyeti göz önüne alındığında, turizm altyapısının ve elektronik teknolojilerin geliştirilmesinde işbirliğinin Tacikistan için faydalı olabileceğine inanmaktadır. Bunun için Maitdinova, Tacikistan'ın ulusal stratejisini ile Kuşak ve Yol İnisiyatifi'ni birleştirmek için ayrı bir program oluşturmak gerektiğini söylemektedir⁴⁶⁵.

Duşanbe'nin Pekin'e yönelik aşırı ekonomik yönelimi, Çin'in yeni projesinin Çin'e finansal bağımlılığın artması olarak gören bağımsız uzmanların eleştirilerine sık sık neden oluyor. Tacik siyaset bilimci Parviz Mullaionov, Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin doğası gereği jeostratejik olduğunu ve ucuz kaynaklara erişim sağlamayı ve Çin'e mal teslimatı için bir lojistik altyapı oluşturmayı amaçladığını belirtti: Önceleri, düşük işçilik maliyeti nedeniyle Çin malları çok rekabetçiydi. Şimdi Çin'de, artık düşük ücretleri kabul etmeyen bir orta işçi sınıfı oluşuyor. Bu da buna bağlı olarak üretim maliyetini artırır ve rekabet gücünü azaltır. Mullaionov, bu aşamada Tacikistan için artan nüfusun istihdamına katkı sağlayacak bir

⁴⁶⁴ Amir İsaev, Poçemu Tadjikistan riskuet ostatsya v storone ot novogo Şyolkogvogo puti, Sputnik 16.05.2017 <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20170516/1022316926/tadjikistan-shelkovaya-put-ostatsya-kitay-storony.html>

⁴⁶⁵ Khursand Khurramov Tacikistan için Çin'in "Kemerleri" ve "yolları" 23 Nisan 2019, Ozodi, <https://rus.ozodi.org/a/29898007.html> 16.10.2020

endüstri yaratılması gerektiğini, ihracatçı bir ülke olarak Çin'in bununla ilgilenmediğini belirtiyor. Siyaset bilimci, Tacikistan'ın ÇHC'ye artan borcunu ve bu ülkeden olan yatırımları gelecekte bir tehdit olarak görüyor ve Pekin ile ilişkiler kurmak için daha rasyonel bir yaklaşım öneriyor. “Ülke çıkarlarına öncelik vermek ve kredilere kısıtlamalar getirmek gerekiyor. Her proje, uygulanmadan önce Tacikistan ulusal stratejisine uygunluk açısından bir incelemeye tabi tutulmalıdır. Ayrıca, ana fonlar Tacikistan'daki sanayinin gelişimine yönlendirilmelidir. Uzman, yalnızca Çin'in liderliğini takip ederek, tüm bunları başarmanın imkansız olacağına inanmaktadır⁴⁶⁶.

3.3.3. Yatırım Siyaseti

Çin, neredeyse tüm Orta Asya ülkeleriyle genel etkileşim çerçevesinde Tacikistan ile yatırım işbirliğini aktif olarak artırmaktadır. Bu işbirliği karşılıklı olarak yararlı ve umut vericidir. Öncelikle, Çin için faydalıdır. Orta Asya'nın kaynak potansiyelini kullanarak Çin, sadece ulusal ekonomiyi modernleştirme sorununu çözmekle kalmıyor, aynı zamanda bu ülkelerdeki siyasi etkisini de güçlendiriyor. Orta Asya ülkelerindeki ticaret potansiyelini daha da artırmak için, ÇHC hükümeti, ülkenin Batı Bölgelerini Geliştirme Programının bir parçası olarak, bu bölgelerde öncelikli olarak modern bir ulaşım, enerji ve sosyal altyapı oluşturma sorununu çözmektedir⁴⁶⁷.

Orta Asya ülkelerinin ekonomisinde ve her şeyden önce hammadde kompleksi ve altyapı ağlarında büyük bir finansal yatırım akışı vardır ve Çin tarafından finanse edilen birçok yatırım projesi için çeşitli tercihler uygulanmaktadır. Orta Asya'daki yatırım genişlemesine olan yüksek ilgi, komşu ülkelerde büyük yatırımlar yaparak Çin'in kendi ekonomisinin yoğun gelişimine ek bir ivme kazandırmasıyla da açıklanmaktadır. Çin'in Orta Asya ülkelerine imtiyazlı kredi tahsis etmesi hiçbir şekilde basit bir yardım olarak değerlendirilemez. Unutulmamalıdır ki, kredi kaynakları Çin tarafından çok imtiyazlı şartlarla, ancak bununla bağlantılı olarak sağlanmaktadır. Yani, yalnızca bakım ve operasyonları için ÇHC'den kalifiye uzmanların katılımıyla Çin ekipman ve makinelerini kullanma yükümlülüğü altındadır. Örneğin, 2006 yılında ÇHC Hükümeti, Tacikistan Hükümetine, %7'sinin faizsiz olduğu öngörülen, 20 yıllık bir dönem için yıllık% 2,2 oranında uzun vadeli imtiyazlı yatırım kredisi olarak 322,5 milyon dolar tahsis etmiştir. Bu kredi, iki

⁴⁶⁶ Khursand Khurramov Tacikistan için Çin'in "Kemerleri" ve "yolları" 23 Nisan 2019, Ozodi <https://rus.ozodi.org/a/29898007.html> 16.10.2020

⁴⁶⁷ Kaukenov A.S. Osobennosti kitayskoy diplomatii v Tsentralnoy Azii: vzglyad iz Kazakhstana. <http://www.easttime.ru/countries/analitic/?s=476&r=3&c=8> 16.10.2020

yüksek inisiyatif iletim hattı olan "Güney-Kuzey" ve "Lolazor - Khatlon" yapımı için tahsis edildi. Aynı zamanda, genel yüklenici olarak büyük bir Çinli şirket TBEA⁴⁶⁸ seçildi. Yani bu krediler, merkezi doğrudan ÇHC'deki üretim tesislerine bağlı olan büyük projeleri finanse etmek için kullanılır. Bu projeler, bölgedeki önemli ulaşım ve iletişim altyapısının inşasına, hem büyük hem de küçük hidroelektrik santrallerinin inşaatının hızlanmasına, büyük maden yataklarının geliştirilmesine, Çin hükümetinin makine yapım kompleksini uzun vadeli siparişlerle yüklemesine ve ayrıca Orta Asya ülkelerinin uzun yıllar ağırlıklı olarak Çin teknolojilerini kullanmaya yönlendirmesine izin vermektedir. Böylece Çin, yatırımlarının çekiciliğini artırmak için etkili finansal mekanizmalar kullanarak Orta Asya bölgesinde kendi ekonomik etkisini gerçekleştirmektedir.

Hem Çin hem de Tacikistan yönetimi, yatırım işbirliğinin geliştirilmesine özel önem vermektedir. Bu konu Hükümetlerarası Tacik-Çin Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu toplantılarında tartışılan bir konudur. Tacikistan'daki Çin yatırımlarını etkinleştirmek ve genişletmek için, hükümet düzeyinde, Çin ile yatırım işbirliğinin yasal temelini oluşturan bir dizi önemli düzenleyici belge kabul edilmiştir. Anlaşmalar:

- TC ile ÇHC arasında 2008-2013 için işbirliği programı;
- TC Hükümetleri ile ÇHC arasında çifte vergilendirmeyi önleme, gelir ve sermaye üzerinden vergi kaçakçılığını önleme anlaşması;
- Ticaret ve ekonomik işbirliğinin genişletilmesi ve derinleştirilmesine ilişkin hükümetler arası çerçeve anlaşmasıdır⁴⁶⁹.

Tacik tarafının hidroelektrik kaynaklarının ortak gelişimi, nadir ve değerli metal yatakları, Tacikistan'da jeolojik ve mineralojik keşifler yapılması ve yıldan yıla ortak tekstil ve diğer sanayi işletmelerinin inşası gibi öncelikli alanlarda yatırım yapılmasıyla Çin'in son derece ilgilendiği belirtilmelidir.

Tacikistan'da faaliyette bulunan Çin Şirketleri

No	Organizasyonun adı	Faaliyet alanı	Faaliyet alanı
1	JLLC Globus		İnşaat üretimi malzemeler
2	LLC DMZ		Demir metal imalatı ve birincil ürünler

⁴⁶⁸ Balakin V.İ. Investitsionnaya strategiya KNR v Tsentralnoy Azii. Tezisi dokladov XVIII Mejdunarodnoy nauçnoy konferensii «Kitay, kitayskaya tsivilizatsiya i mir. İstoriya, sovremennost, perspektivı». Moskova, oktyabr 2009 g.

⁴⁶⁹ Viktor Dubovitskiy, Pekin ? "Lukovie gorı" – Duşanbe, İNFOŞOS, 29.08.2008
<http://www.infoshos.ru/ru/?idn=2721> 16.10.2020

3	JV CJSC TK-Mobil	İletişim
4	ООО Таджики Хай Ли LLC Tajik Hay Li	İnşaat
5	Tien Shan Lift LLC	Diğer hizmet türleri
6	LLC ZTI-Tochikiston	İletişim
7	Devlet Üniter Teşebbüsü ve kontrol merkezi proje	elektrik sektörü
8	BDA TC Amonatbonk	Diğer nakit arabuluculuk
9	KELAFU LLC	Değerli metallerin çıkarılması
10	LLC Gorpromkompaniya	Ekstraksiyon ve zenginleştirme kurşun çinko cevheri
11	LLC JV Zarafshon	Değerli metallerin madenciliği ve nadir metal cevherleri
12	LLC ortak girişim Shohrohi Abreshim	Toptan tekstil ürünleri
13	ZAO Broadtech Tochikiston Madencilik Yatırım Limited Şirketi	Faaliyetler jeolojik keşif
14	GTS CJSC	Diğer ticari etkinlik
15	AOZT Sino Tacik Yıldızı	Metalik olmayan madencilik
16	KM Takom Gold	Jeolojik araştırma

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı İstatistik Kurumu Tacikistan Cumhuriyeti 2012

Bu tür ortak girişimlerin ekonomik faaliyet yelpazesi oldukça geniştir. Bu sadece demir dışı ve nadir metallerin, değerli taşların ve metalik olmayan yapı malzemelerinin cevherlerinin çıkarılması ve işlenmesi değil, aynı zamanda otoyol inşaatı, iletişim, toptan ticaret ve tekstil üretimidir. 2013 yılı başında Tacikistan'da biriken yabancı yatırımların toplam değerinde Çin yatırımlarını değerlendirirken, nispeten küçük miktarları, sadece% 10,1'i not etmeye değer (alttaki tablo).

01.01.2013 itibarıyla yabancı yatırım değeri

(milyon ABD doları olarak)

	Toplam	Doğrudan Yatırımlar	Diğer Yatırımlar
TC için toplam	3.419,5	2.073.1	1 346.4
Çin Yatırımı	753,5	210,5	543,0

Toplamın% 'si	22.0	10.1	40.3
Yatırımlar			

Kaynak: TC İstatistik Kurumu.

Ekonominin istikrarlı gelişimi ve ülke bütçesindeki gelirlerin artması, 1 Ocak 2014 itibariyle 2 milyar 161,5 milyon dolar (GSYİH'nın% 25,4'ü) olan dış borç hacmini azaltmaya izin vermiştir. Belirtilen miktarın Tacikistan hükümetinin doğrudan borcu 1 milyar 955,2 milyon dolardır (GSYİH'nın% 23'ü). Üstelik pay krediler % 30 ve hibeler - toplam dış borçlanma hacminin% 70'idir. Uluslararası finans kuruluşlarıyla karşılaştırılan dış borç için izin verilen eşik GSYİH'nın% 40'ıdır. Sonuç olarak Tacikistan belirli riskleri olan ülkeler kategorisinden gelişmekte olan ülkelere kategorisine geçmiştir. Bu bağlamda, TC'ne kullandırılan kredilerin payı kademeli olarak hibe payının üzerine çıkacaktır⁴⁷⁰.

Tacikistan'ın en büyük yatırımcısı ÇHC'nin Exim Bank'ıdır⁴⁷¹. EXIM Bank'dan alınan imtiyazlı krediler ve hibeler temelinde,500 kW Güney-Kuzey iletim hatları ve Lolazor-Khatlon 220 kW iletim hatları, Duşanbe-Chanak otoyolu gibi büyük altyapı projeleri pratik olarak uygulanmıştır ve Çin Hükümeti tarafından verilen karşılıksız bir hibe sayesinde Halk Cumhuriyeti Shar-Shar tüneline inşa etmiştir. Bugün Tacikistan'da yaklaşık 20 etkili Çinli şirket faaliyet gösteriyor. Küçük ve orta ölçekli Çinli işletmeler de Tacikistan'da faaliyet gösteriyor. Kendi üretim faaliyetlerini yürütmek için, TC Hükümeti kotası kapsamında Çin'den binlerce işçi ve uzman getirmişlerdi ki son yıllarda azalmaktadır⁴⁷².

Çin Hükümetinin TC'indeki Projelere Sağladığı Krediler

№	Proje adı	Çin şirketi adı	Sözleşme (milyon dolar ABD)	Sözleşme tarihi	Sözleşme durumu
1	İmar Projesi "Duşanbe" Chanak » karayolu	China Road & Bridge	281,110	15.06.2006	Tamamlandı
2	Elektrik hattı yapımı	TBEA	267,220	15.06.2006	Tamamlandı

⁴⁷⁰ Ministr finansov mı ne dopustim uveličeniya vneşnego dolga, Azia- Plus, <http://news.tj/ru/news/ministr-finansov-my-ne-dopustim-uvelicheniya-vneshnego-dolga> 22.10.2020

⁴⁷¹ Prezident Tadjikistana sovershil gosvizit v Podnebesnyu, Večerka, 05.06.2012, <http://večerka.tj/news/prezident-tadjikistana-sovershil-gosvizit-v-podnebesnyu/22.10.2020>

⁴⁷² Na polyakh Tadjikistana aprobiruyut tekhnologii iz Kitaya, *Newsland*,27.05.2013, <https://newsland.com/user/4297700690/content/na-poliakh-tadjikistana-aprobiruiut-tekhnologii-iz-kitaia/4482159/> 22.10.2020

	500 kW Güney-Kuzey				
3	Elektrik hattı yapımı 220 kW Lolazor Khatlon »	TBEA	55,230	15.06.2006	Tamamlandı
4	“Duşanbe” Dangara" karayolu (Aşama I)	China Road & Bridge	49,000	18.08.2009	Tamamlanma aşamasında
5	“Duşanbe” Dangara" karayolu (Aşama II)	China Road & Bridge	143,925	25.11.2010	Yapım aşamasında
6	Elektrik hattı yapımı 220 kW "Khujand Aini »	TBEA	35,055	25.11.2010	Tamamlandı
7	“Duşanbe” Dangara" karayolu (Aşama III)	China Road & Bridge	50,540	05.06.2012	Yapım aşamasında
8	Otomasyon sistemi üzerinde Duşanbe “Güvenli Şehir”	Huawei	20,900	20.05.2013	Tamamlandı
9	Elektrik Hat Regar 500 kW	TBEA	35,040	20.05.2013	Sözleşme imzalı
Toplam:	1 015,480 \$				

Kaynak: TC İstatistik kurumu.

Haziran 2010'da Tacikistan, Çin tarafının sanayi ve enerji sektörlerinin yanı sıra ulaşım ve iletişim altyapısını geliştirmek için 1 milyar dolardan fazla yatırım ayıracağı Çin ile dört anlaşma imzaladı. Böylece imzalanan sözleşmeler kapsamında Tacik ekonomisindeki Çin yatırımlarının toplam tutarı yaklaşık 2 milyar ABD dolarına ulaşacaktır. Sonuç olarak günümüzde ÇHC, Tacikistan ekonomisine yapılan yatırımların hacmi açısından ilk sırayı almış ve Rusya'yı buradan uzaklaştırmıştır.

Bazı alanlarda yatırım işbirliği potansiyeline bakmakta yarar vardır.

A) Tacikistan'ın maden kaynakları;

Maden kaynaklarının geliştirilmesinde Tacik -Çin işbirliği potansiyeli çok yüksektir.Çinlilerin aksine Ruslar da dahil olmak üzere diğer ülkelerden şirketler bu kaynakların geliştirilmesiyle fazla ilgilenmemektedir.TC, önemli mineral hammadde kaynaklarına sahiptir.TC'de Sovyet döneminde büyük ölçekli jeolojik keşif çalışmaları yapıldı. Sonuç olarak, çok sayıda kurşun , çinko, bakır, bizmut, demir, molibden, tungsten, antimon, stronsiyum, bor, değerli metaller, kalay, cıva, florspat, kömür, antrasit, kaya tuzları, nefelin siyenitleri, alunitler, fosforitler, petrol ve gaz, yapı taşı ve inşaat endüstrisi için pek çok diğer mineral hammadde türleri, yer altı tatlı ve maden suları, ozokerit, süs, yarı değerli taşlar ve diğer mineral hammaddeler araştırıldı. Maden kaynakları temelinde, Sovyet dönemlerinde bile, Adrasman kurşun-çinko, Anzob cıva-antimon, Takob fluorspar, Leninabad madencilik ve kimya, Taror altın cevheri, Duşanbe yapı malzemeleri tesisleri, Altintopkan cevher madenciliği gibi madencilik işletmeleri, Darvaz madeni, Isfara boya ve vernik ve hidrometalurji tesisleri, Shurab ve Fon - Yagnob kömür madenleri, onlarca inşaat sektörü işletmesi ortaya çıkmıştı. Çoğunda, bugün yabancı şirketlerle ortak girişimler oluşturulmuştur ki bu alanda en önemli yeri Çinli şirketler almaktadır.

B) Altın

Tacikistan bu madende haklı olarak önemli birincil ve plaser altın rezervlerine sahip ülkelerden biri olarak kabul edilebilir. Son yıllarda altın üretimi hızla arttı. Enerji Sanayi Bakanlığı'na göre, 2019 yılında Tacikistan'da 7,1 bin kilogramdan fazla altın çıkarıldı ve cumhuriyette çıkarılan altının % 70'i Tacik-Çin ortak girişimi Zarafshon⁴⁷³'a aittir. Bu Tacik-Çin ortak girişiminin faaliyet gösterdiği ana altın yatakları arasında Tarror, Jilau, Hirshona ve Olympiyskoye ve Jilau yatağı çevresindeki bir dizi küçük madenler bulunmaktadır.Hepsi TC'nin kuzeyindeki Sughd bölgesinde yer almaktadır. Zarafshon JV'nin ana hissedarı Çinli Zhizin Mining Group Co. Ltd. geçtiğimiz 9 yıl içinde, iki işleme tesisi, bir rafineri ve yeni bir cevher işleme atölyesi inşa etmiştir.Zijin Minin, işletmenin modernizasyonu için 306 milyon \$

⁴⁷³ Zarina Ergaşeva, V Tadjikistane zarabotal affinajniy zavod "Zarafşon",vtornik, *InoZpress*,26 marta 2013g <http://inozpress.kg/news/view/id/39064> 22.10.2020

yatırım yapmıştır⁴⁷⁴. Tacikistan'daki değerli metalin yarısından fazlası Zarafshon⁴⁷⁵ 'da çıkarılmaktadır⁴⁷⁶.

C) Gümüş;

Şu anda, Tacikistan yılda yaklaşık 4,5 ton gümüş üretiyor ve bunun yaklaşık% 45'i Tacik-Çin ortak girişimi Zarafshon tarafından çıkarılıyor. Tacikistan, kanıtlanmış gümüş rezervleri açısından dünyanın ilk sıralardaki ülkelerinden biridir. Kompleks polimetalik yatak Koni Buzurgi Mansur (Sughd bölgesi) endüstriyel gelişme için hazırlanmıştır. Yatağın ana kaynağı gümüş olup, toplam rezervi 50 bin tonu aşmaktadır. Tacikistan Hükümeti bu yatağı geliştirme hakkı için bir ihale duyurdu ve yatırımcılar arasında iki Çinli şirket açıklandı: Zijin Mining ve Asya'nın en büyük madencilik şirketlerinden biri ve önde gelen nikel üreticisi Jinchuan Group Limited⁴⁷⁷. Ön tahminlere göre, sahanın geliştirilmesi 2 milyar ABD dolarından fazlasını gerektirecektir.

D) Kurşun ve çinko

Başlıca kurşun ve çinko cevheri yatakları cumhuriyetin kuzeyinde, iki maden bölgesinde - Zarnisor ve Konimansur'da bulunmaktadır. Tüm yataklar kurşuna göre çinko ağırlıklıdır. Kurşun-çinko cevheri rezervlerinin büyük bir kısmı, endüstriyel sınıf kurşun ve çinko cevherlerinin toplam bakiye rezervinin 8 milyon tonu aştığı yukarıda belirtilen Konimansuri Kalon yatağında yoğunlaşmıştır⁴⁷⁸.

Şu anda, Adrasman, Koni Mansur, Batı Koni Mansur yataklarının cevherleri temelinde faaliyet gösterilmektedir ve Zarnisor yataklarındaki cevherlerin çıkarılması ve işlenmesini organize etmek için çalışmalar devam etmektedir. TC güneyinde, arama ve değerlendirme çalışmalarının yapıldığı yerlerde kurşun-çinko cevheri yatakları (Yokundzhskoy yatağı) tespit edilmiştir. Zarnisor kurşun-çinko yatağının geliştirilmesi konusunda Çin ile bir işbirliği anlaşması uygulanıyor. Bu proje, ÇHC ile TCarasında madencilik alanında ŞİÖ ticaret ve

⁴⁷⁴Zarina Ergaşeva, V Tadjikistane zarabotal affinajniy zavod "Zarafşon", vtornik, *InoZpress*, 26 marta 2013g <http://inozpress.kg/news/view/id/39064> 22.10.2020

⁴⁷⁵Sp Zarafşon planiruet proizvesti 25mln tonni zolota v 2014 godu, Azia- plus, <http://news.tj/ru/news/sp-zarafshon-planiruet-proizvesti-25-tonny-zolota-v-2014-godu> 22.10.2020

⁴⁷⁶ Verkhosin S.S. Zolotodobivayuşaya promişlennost Tadjikistana, Zolotodobiça, №251, Oktyabr, 2019 <https://zolotodb.ru/article/12221> 18.10.2020

⁴⁷⁷ Bolşoy koni Mansur v spiske pritendentov, Nasha Gasha, www.nashaagasha.org/politics/bolshoj-serebryanyj-konimansur-v-spiskepretendentov-kazaxstan/ 22.10.2020

⁴⁷⁸ Baromadi Vaziri korhoi khorici dar konfronsi matbuoti oid ba naticahoi safari rasmii Vaziri khoricii Çin 01.08.2014 <https://www.mfa.tj/index.php/tg/main/view/429/baromadi-vaziri-korhoi-khoriji-dar-konfronsi-matbuoti-oid-ba-natijahoi-safari-rasmii-vaziri-korhoi-khorijii-chin> 22.10.2020

ekonomik işbirliği dahilindeki en büyük projedir. Her iki ülke de buna büyük önem veriyor. Çin Yatırım Şirketi China Global Nev Technology Imp. & Exp. 2007 yılında kurulan LLC Mining Company of Tacikistan'ın ana yatırımcısıdır. Aynı yılın Aralık ayında, Sugd bölgesinin Mastçoh bölgesinde Zarnisor zenginleştirme tesisinin inşasına başlandı ve 2009'da Tacik-Çin madencilik şirketinin madencilik ve işleme tesisinin 1. aşaması devreye alındı. Tesis şu anda yılda yaklaşık 1,5 milyon ton kurşun ve çinko cevheri işliyor⁴⁷⁹. Şu anda, bu kurşun-çinko yatağının geliştirilmesine yönelik varlıklar şu şekilde dağılmaktadır: Çin tarafı % 51 ve hükümet % 49 dur⁴⁸⁰.

Çin'den Tacikistan'a doğrudan yabancı yatırım girişi

(bin USD olarak)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Total	157.3	200.37	254.79	326.84	451.291,	571.67	345.40	307.02
	75,6	9,2	2,8	1,0	3	8,0	7,1	9,7
Çin	42.98	65.699,	116.27	221.62	135.285,	334.12	222.97	150.55
	8,1	9	4,0	4,8	3	3,0	0,6	6,9

TC Milli Bankası⁴⁸¹

2018'de Çin'in Tacikistan'daki doğrudan yatırımını 241 milyon ABD doları , 2019'da % 6 daha fazla olup 262,3 milyon dolardır. Günümüzde Tacikistan'daki Çin yatırımları 2 milyar doları aşmıştır⁴⁸². Tacik ekonomist Hocimuhammad Umarov, Çin'in Tacik ekonomisine artan yatırımını Çinli yatırımcıların oyunun yerel kurallarını bilmelerine bağlıyor. Dâhili olarak yolsuzluğa karşılar. Umarov, kendi çevrelerinde, özellikle Orta Asya ve Güneydoğu Asya ülkelerinde, Çin hazinesine daha fazla tasarruf sağlamak için yolsuzluğu teşvik ettiklerini söylemektedir. Tacikistan, Çinli şirketlerin altın yatırımı karşılığında borçları için ödeme

⁴⁷⁹ V Duşanbe obsudili sroki načala stroitelstva metalurgiçeskogo zavoda na severe tadjikistan, *Azia Plus*, <http://news.tj/ru/news/v-dushanbe-obsudili-sroki-nachala-stroitelstva-metallurgicheskogozavoda-na-severe-tadjikistan> 22.10.2020

⁴⁸⁰ Kitaysi vlojat v stroitelstvo metalurgiçeskogo kombinata v tadjikistaner 500 mln, *Azia Plus*, <http://news.tj/ru/news/kitaitsy-vlozhat-v-stroitelstvo-metallurgicheskogo-kombinata-vtadjikistane-500-mln> 22.10.2020

⁴⁸¹ Pryamie inostrannie investitsii v Respubliku Tadjikistan po stranam <https://nbt.tj/ru/statistics/tavozuni-pardokhti-it/sarmoyaguzori-oi-mustakimi-khorii/sarmoyaguzorihoi-mustakimi-khoriji-ba-jt-az-r-kishvarho.php>

⁴⁸² Avesta, Kitayskie investitsii v Tadjikistan perevisil 2 mlrd \$, 18 iyunya 2019 <http://avesta.tj/2019/06/18/obem-kitajskih-investitsij-v-tadjikistan-prevysil-2-mlrd/>

yapmaktadır. Örneğin, Duşanbe-2 Termik Santrali'nin inşası için yetkililer, Çin'e 50 ton metal rezervi olan Üst Kumarg altın yatağını belirsiz bir süre için vermek zorunda kaldı.

Ancak Tacik sosyal -politik çevrelerinde, gelecekte Tacikistan'ın iflasını gerekçe göstererek borç ödemelerini reddedebileceğine dair bir görüş vardır. Ancak, büyük olasılıkla Pekin böyle bir durumu öngörmektedir. Böyle bir durumda Çin, birçok yönden paranın kendisiyle ilgilenmeyecek, her şeyden önce Tacik işletmelerinin varlıklarına ve maden yataklarına erişimle ilgilenecektir. Bu durumda borçları kapatmak için olası seçeneklerden biri, Tacikistan'ın Çin'in Olağanüstü Büyükelçisi ve Tam Yetkili Temsilcisi Rashid Alimov'un "doğal kaynaklar karşılığında yatırımlar" olarak belirlediği formül olacaktır. Kredi fonları, TC'de kendi katılımlarıyla faaliyet gösteren Çinli şirketler (Sinohydro, China Railway Construction Corporation (CRCC), China Road, Tebian Electric Device (TBEA), Zijin Mining Group, China National Heavy Machinery Company (CHMC), vb.) tarafından kullanılmaktadır. Çin sermayesi, yatırım projesi seçiminde seçici davranıyor ve gelecekte Çinli üreticilerle rekabet edebilecek üretim ve işleme tesislerine yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. Bu nedenle Çin, DTÖ'ye katılım bağlamında girişimlere yeni başlayan Rusya'da çok yetersiz olan ihracatını desteklemek için etkili bir sistem kullanıyor. Buna karşılık, Tacikistan'daki Çin ulaşım inşaatının önceliği, ana Tacik şehirlerini Kuzeybatı Çin'in iletişim sistemine bağlaması gereken Duşanbe - Kulob - Kalai-Khumb - Horog - Murgob - Kulma - Kaşgar güzergâhındaki otomobil koridorudur. ÇHC, yol ağını, tünelleri ve terminalleri yeniden inşa ederek ve yaratarak, her şeyden önce, Orta Asya cumhuriyetlerine kendi ürünlerinin tedariki için uygun kanallar oluşturur ve böylece satış pazarlarını genişletir. 2004 yılında iki devlet arasındaki sınırdaki Kulma-Karasu kontrol noktasının ve Badahşan ile SUAR arasındaki Murgab-Kulma-Karakurum yolunun yüksek dağlık kesiminin açılmasından sonra, Tacikistan'ın Çin ile birkaç yıldır karşılıklı ticaret cirosunun neredeyse sıfırdan artması önemlidir⁴⁸³. Devletlerarası krediler mekanizması, Pekin'in Çinli şirketlere Tacik projelerini "yüklemesine", onlara kendi devlet rezervlerinden nakit sağlamasına ve aynı zamanda Çin için fazla parayı ÇHC dışında dağıtmasına ve böylelikle enflasyon risklerini azaltmasına izin veriyor. Bir iletişim tıkanıklığı yaşayan Tacikistan ile SUÖB, ÇHC arasındaki altyapının geliştirilmesi için kredi kaynaklarının tahsisi, Çin ürünlerinin Tacik pazarına tanıtımını ve Çin'in Kuzeybatı illerinde sanayinin gelişmesini sağlar.

⁴⁸³ Popov dmitriy Sergeevič. Kitaysko-tadjikskie otnoşeniya: problemi i perspektivi
<https://www.riss.ru/article/6873/> 18.10.2020

Uygulanması halinde Tacikistan'daki jeopolitik durumu temelden değiştirebilecek ve Tacikistan'daki ÇHC etkisini pekiştirebilecek iki büyük demiryolu projesi tartışılıyor. İlk projenin (İran - Afganistan - Tacikistan - Çin) beklentileri, zayıf bir ekonomik gerekçeye ve güçlü yüksek maliyete ve en önemlisi - İran'ın bölgedeki rolünü güçlendirmek ve iletişimlerini çeşitlendirmekle stratejik olarak ilgilenmeyen Washington'un konumuna dayanıyor. Buna ek olarak, Çin'in Kazakistan sınırında Orta Asya'ya bir "demiryolu girişi" var ve bununla birlikte yerel sınır ötesi bölümlerin ve kontrol noktalarının kapasitesini genişletmek için aktif olarak yatırım yapıyor. İkinci proje, Çinlilerin Kabil'den 35 km uzaklıktaki dünyanın en büyük bakır yataklarından biri olan ve 2007'de ihale kazandıkları "Aynak" ın geliştirilmesiyle bağlantılı. Sözleşmeye göre Çinli maden işletmecileri Afgan madenine demiryolu döşeyecek. Pekin, Tacikistan üzerinden ve Pakistan üzerinden böyle bir otoyol için iki seçenek düşünüyor. Pakistan (Havelian) üzerinden geçen rotanın Çin için daha çekici olabileceği kabul edilmelidir, çünkü Batı Çin eyaletlerinden Pakistan üzerinden Gwadar limanına bir demiryolu döşemek ve Basra Körfezi ile Arap Denizi'ne erişim sağlamak stratejik görevine uyuyor⁴⁸⁴. Ancak, böyle bir yatırım bölgedeki güvenliğe bağlıdır ve Afganistan'daki güvenlik konusu yatırımları arka plana itmektedir.

3.4 TACİKİİSTAN – ÇİN GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

3.4.1. Genel Durum

Bilindiği gibi Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, uluslararası ilişkiler sisteminde köklü değişikliklere yol açmıştır. Aynı zamanda, Orta Doğu ve Afganistan'a olan coğrafi yakınlıkları nedeniyle Orta Asya devletleri bir dizi ciddi güvenlik tehdidi ile karşı karşıyadır. Büyük ölçüde ulusal ve bölgesel düzeylerde güvenlik risklerindeki artışla ilişkilendirilen askeri-politik ve sosyal-ekonomik nitelikteki sorunlar⁴⁸⁵. Bölgedeki zor siyasi durum, bölgesel ve etnik çatışmalar alanının genişlemesi, radikal İslam'ın yayılmasındaki artış, uluslararası

⁴⁸⁴ Popov dmitriy Sergeevič. Kitaysko-tadjikskie otnoşeniya: problemı i perspektivı <https://www.riss.ru/article/6873/> 18.10.2020

⁴⁸⁵ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: İDV RAN, 2012.- S. 44.

terörizm, dini aşırılık ve köktencilik, ayrılıkçılık, uyuşturucu kaçakçılığı ve uluslar ötesi örgütlenme nedeniyle daha da kötüleşmiştir⁴⁸⁶.

Bahsedilen zorluklar ve tehditler, güvenlik ve istikrara yönelik karşı koyma yollarını bulma sorununu öne çıkarmıştır⁴⁸⁷. Bu tehditlerin çoğu sınır ötesi niteliktedir ve bölge devletlerinin bu zorlukların üstesinden gelmek için yalnızca ulusal düzeyde çabaları açıkça yeterli değildir. Bu tehditlerle yüzleşmek, tüm Orta Asya ülkelerinin temel ulusal çıkarları içindir. Bölge devletlerinin istikrarına yönelik dış tehditlere ek olarak, bir takım iç zorluklar vardır. Bu zorluklar arasında siyasi kurumların istikrarsızlığı ve siyasi kanalların sürekliliğini sağlama sorunu, etnik çatışmaların şiddetlenmesi tehdidi, ekonomik kalkınmanın mütevazı hızı ve bunun sonucunda istihdamı garanti edememe ve yüksek işçi göçü oranları bulunmaktadır. Bölge içi zorluklar arasında, Afganistan ile sınırların istikrarsızlığı, uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı silah ticareti vb. de dikkate değerdir. Orta Asya ülkeleri, bağımsızlıklarının zararına olan, güvenliğe yönelik tespit edilen zorlukların ve tehditlerin üstesinden gelmede dış oyuncuların yardımına gereksinim duyuyorlar. Bu koşullarda, büyük güçlerle ilişkilerde ulusal çıkarlarıyla bağlantılı olarak optimal bir denge arayışıyla ilişkilendirilen çok vektörlü bir dış politika izlemeye çalışıyorlar.

Çeşitli entegrasyon projeleri AEB, uluslararası kuruluşlar (ŞİÖ, TGAÖ) ve uluslararası işbirliğini güçlendirmeyi amaçlayan girişimler (Çin'in Kuşak – Yol İnisiyatifi) ile ilgili olarak farklı Orta Asya ülkelerinin özel stratejileri önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu nedenle, Kazakistan ve Kırgızistan, resmi olarak en önemli dış ortakları arasında yer alan Rusya ve Çin dâhil olmak üzere tüm büyük güçlerle uluslararası işbirliğine olabildiğince açıktır. Bu ülkeler AEB, TGAÖ ve ŞİÖ üyeleridir. Aynı zamanda, çok vektörlü bir dış politika çerçevesinde, başta AB, Japonya, ABD ve Hindistan olmak üzere bir dizi diğer önemli aktörle eş zamanlı olarak işbirliği desteklenmektedir. Özbekistan ve özellikle Türkmenistan karşı gruba dâhildir. Uluslararası yapılarla entegrasyona ve genel olarak uluslararası kuruluşlarla çok taraflı işbirliği için ikili temelde etkileşimi tercih ederler. Özbekistan, AEB ve TGAÖ'nun bir üyesi değildir, ancak ŞİÖ'nun bir üyesidir. Türkmenistan örneğinde, bu politika askeri bloklara girişi yasaklayan resmi tarafsız statü ile

⁴⁸⁶ Kazantsev, A.A. Perspektivı sotrudniçestva Rossii i Kitaya v Tsentralnoy Azii. № 28/2016 A.A. Kazantsev, İ.D. Zvyagelskaya, E.M. Kuzmina, S. G. Luzyanın; gl. red. İ. S. İvanov;rossiyskiy sovet po mejdunarodnim delam (RSMD). – M.: NP RSMD, 2016. S. 52

⁴⁸⁷ Malışeva D.B. Tsentralnoaziatskiy uzal mirovaya politiki. - M.: İMEMO RAN, 2010. - 100 c.; Kazantsev A.A. «Bolşaya igra» s neizvestnimi pravilami: mirovaya politika i Tsentralnaya Aziya. - M.: Nasledie Evrazii, 2008. - 248 s.; Kazantsev A.A. Vzaimosvyaz globalnikh i regionalnikh političeskikh protsessov (na primere Tsentralnoy Azii): avtoref. dis. ... polit. nauk. M., 2011.

güçlendirilmiştir, TGAÖ, AEB veya ŞİÖ'nun bir üyesi değildir. Türkmenistan'ın bölgedeki çeşitli uluslararası işbirliği kurumlarına katılımı pratikte sifıra indirildi. BDT'ye katılımı bile bir ortak üyenin statüsüyle sınırlıydı. Tacikistan ise, bu iki grup arasında bir ara konumdadır. AEİ'nun bir üyesi değildir, ancak TGAÖ ve ŞİÖ'nun bir üyesidir⁴⁸⁸.

Böylelikle bölge içi sorunların karmaşıklığı, hem kendi aralarında hem de dış ortaklarla Orta Asya devletleri arasındaki çok katmanlı ve parçalı etkileşim yapısına yansır. Çin'in bölgeye özel ilgisi, yalnızca Sovyet sonrası alanda tarihsel olarak kurulmuş ilişkilerin karmaşıklığından değil, aynı zamanda sınırlarının hemen yanındaki devletlerde güvenlik ve istikrarı sağlama konusundaki doğrudan ilgisinden kaynaklanmaktadır. Şu anda, Orta Asya'da Çin ve Rusya arasındaki işbirliği, yukarıda belirtilen tehditlerin ve güvenliğe yönelik zorlukların artması nedeniyle özel bir önem kazanmıştır (öncelikle uluslararası terörizm ve dini aşırılıktan) Daha dinamik bir ekonomik kalkınma sağlayarak bölgedeki istikrarsızlaşma risklerini azaltmak mümkündür. Çin'in Kuşak – Yol İnisiyatifi projesi ve AEB, büyüyen güvenlik sorunlarını çözmek için önemli bir araç haline gelebilir ve aynı zamanda Orta Asya ve Tacikistan'ın potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak için çıkarlarını karşılayabilir. Çin'in, Tacikistan dahil Orta Asya'daki yaklaşımlarına baktığımızda, devletlerin iç siyasetine ve siyasi rejimlerin özelliklerine karışmadan pragmatik olarak mevcut fırsatları değerlendirdiğini görürüz⁴⁸⁹.

3.4.2. Bölgedeki Mevcut Riskler ve Jeopolitik Durum

Orta Asya ve özellikle Tacikistan – Afganistan sınırındaki mevcut riskler şunlardan ibarettir:

a) Ortadoğu'dan militanların dönüşü tehdidi ve Orta Doğu'dan gelen yeni ideolojik tehdit.

İrak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) için savaşılan militanların Orta Asya ülkelerine dönme tehdidi vardır. Rus resmi verilerine göre Orta Asya ülkeleri de dâhil olmak üzere Sovyet sonrası ülkelerden 5-7 bin militan İŞİD için savaşmaktadır. Onlar, Rus Kuzey Kafkasya'dan gelen insanlarla birlikte, Sovyet sonrası Asya'daki militanların çoğunu oluşturuyor⁴⁹⁰. Soufan Group raporu (Aralık 2015), Suriye ve Irak için Orta Asya'dan gelen militanların sayısına

⁴⁸⁸ Kazansev, A.A. Perspektivı sotrudniçestva Rossii i Kitaya v Tsentralnoy Azii. № 28/2016 A.A. Kazantsev, İ.D. Zvyagelskaya, E.M. Kuzmina, S. G. Luzyanın; gl. red. İ. S. İvanov;rossiyskiy sovet po mejdunarodnim delam (RSMD). – M.: NP RSMD, 2016. S. 52

⁴⁸⁹ a.g.m.. s. 52

⁴⁹⁰ Syria Calling: Radicalization in Central Asia // Europe and Central Asia Briefing № 72. Bishkek/Brussels, 20 January 2015. International Crisis Group. P. 1.

ilişkin resmi veriler sağlamaktadır (bkz. Tablo). Bu arada, yukarıdaki Rus tahmini, Soufan Grubu tarafından sağlanan bilgilerin güvenilirliği konusunda şüphe uyandırıyor çünkü verilen rakamlar birbiriyle çelişiyor. Devlet Ulusal Güvenlik Komitesi (GKNB) Başkan Yardımcısı Mansurjon Umarov, terör örgütü "İslam Devleti" safında, Suriye ve Irak'taki çatışmalara yaklaşık 1.900 Tacik vatandaşının katıldığını söylemiştir⁴⁹¹.

Orta Asya Devletleri	Savaşçı sayısı
Özbekistan	500
Kırgızistan	500
Tacikistan	386
Türkmenistan	360
Kazakistan	300
Toplam	2046

Tablo 1. Orta Asya ülkelerinden Suriye ve Irak'taki savaşçı sayıları

Kaynak: Yabancı Savaşçılar. Savaşçılarının Suriye ve Irak'a Akımının Hazır Bir Değerlendirmesi. Soufan Grubu. Aralık 2015⁴⁹²

b) Rusya ve Orta Asya ülkelerinde terör faaliyetlerinin yoğunlaşması

Rusya'da ve Orta Asya ülkelerinde IŞİD'in uyuyan hücreleri ve militan toplamak ve terör eylemleri hazırlamakla uğraşan diğer terör örgütü üyelerinin olduğu göz ardı edilemez. Örneğin, Federal Güvenlik Servisi çalışanları, Moskova bölgesinde yasaklanmış terör örgütü "İslam Devleti" nin uyuyan hücrelerinin üyelerini gözaltına aldı. Militanlar "derin bir komplocu" idi ve kalabalık yerlerde ve ulaşım altyapı tesislerinde bir dizi terör saldırısı düzenlemeyi planladılar⁴⁹³. 6 Kasım 2019 gecesi, Duşanbe'ye 60 km uzaklıktaki Tacik - Özbek devlet sınırındaki Sultonobod sınır müfrezesine bağlı Ishkobod'un 4 numaralı sınır karakoluna saldırı düzenlendi. Resmi bilgilere göre Tacikistan güvenlik güçlerinin özel operasyonu ile saldırganlar etkisiz hale getirildi. Saldırganların 15'i öldürüldü, 5'i gözaltına alındı. Resmi verilere göre bu operasyonda bir asker ve bir yerel polis öldürüldü. Saldırının

⁴⁹¹ GKNB: za İGİL v sirii i İrake voevali poçti 2 tişyaçi grajdan Tadjikistana, 19.11.2018

<https://tj.sputniknews.ru/country/20181119/1027461743/tajikistan-syria-iraq-gknb-uchastie-isis-terroristy.html>

⁴⁹² http://soufangroup.com/wpcontent/uploads/2015/12/TSG_ForeignFightersUpdate_FINAL.pdf

⁴⁹³ İvan Jukovskiy, V Podmoskovye razbudili «spyaşuyu yaçeyku İGİL» 02.10.2017,

<https://www.gazeta.ru/social/2017/10/02/10914086.shtml> 22.10.2020

sorumluluğunu Tacikistan'da yasaklanan 'İslam Devleti' terörist grubu üstlendi⁴⁹⁴. Böyle örneklerin onlarcasıyla karşı karşıya gelinebilmektedir. Bu örgütler radikal fikirlerini yaymak için modern internet teknolojilerini giderek daha fazla kullanıyorlar. Bölgede radikal dini unsurların etkisi artıyor, geleneksel olmayan İslami eğilimlere yoğun bir yöneliş söz konusudur.

c) Afganistan'dan uluslararası terörizmin sızması

Bugün IŞİD Orta Asya devletlerini aynı anda iki yönden - Afganistan ve Orta Doğu - tehdit etmektedir. Bu, bölgedeki yeni gelişmelerden biridir. Afganistan ile komşuluk geleneksel olarak Orta Asya için ciddi bir güvenlik sorunu olmaya devam ediyor. Ancak, zaten tanıtık bir tehdit olan Taliban, esas olarak Afganistan'ın iç sorunlarını çözmeye odaklanırsa, Afganistan'da bir "İslam Devleti"nin ortaya çıkması mevcut güç dengesini değiştirebilir. Sahada, hem Suriye hem de Afgan cephesi giderek daha fazla kapanıyor. Üç Orta Asya devletinin Türkmenistan, Özbekistan ve özellikle Tacikistan'ın (1040 km ortak sınır), sınıra komşu bölgelerinde militanların yoğunlaşması, yalnızca bölgenin Sovyet sonrası ülkeleri için bir tehdit oluşturmuyor. Afganistan Badahşan bölgesinde militanlar Pakistan ile temaslarını sürdürebilir ve hatta Çin'deki durumu etkileyebilir. Bu bağlamda özellikle endişe verici olan, büyük bir uluslararası terörist savaşçı kitlesinin iç savaşın yaşandığı kuzey Pakistan'dan kuzey Afganistan'a taşınmasıdır⁴⁹⁵.

Şu anda, IŞİD'in ikmalî esas olarak Taliban'ın saha komutanlarına, Özbekistan İslami Hareketi'ne (ÖİH) ve Afgan topraklarında faaliyet gösteren diğer radikal kuruluşlara rüşvet yoluyla gerçekleştiriliyor⁴⁹⁶. Orta Doğu ülkelerinden Afganistan'a önemli miktarda fon girişi var. Al-Jazeera TV'ye göre, yerel Taliban savaşçıların ve IŞİD tarafından görevlendirilen savaşçıların maaşı sırasıyla 70 ve 700 dolardır⁴⁹⁷. IŞİD, Afganistan'daki militanları işe almak için Taliban'ın lideri Molla Ömer'in ölümünden sonra bölünmesiyle bağlantılı olarak kendisi için elverişli durumdan yararlandı. Bununla birlikte, genel olarak, buradaki durum oldukça karmaşıktır. Bazen Taliban ve IŞİD birbirleriyle savaş halindedir ve bazen (özellikle ülkenin

⁴⁹⁴ Uçastniki napadeniya na pogrampost «İşqobod» prigovoreni ot 2 do 27 let lişenie svobodı, 14 iyulya 2020, <http://avesta.tj/2020/07/14/uchastniki-napadeniya-na-pogrampost-ishqobod-prigovoreny-ot-2-do-27-let-lişeniya-svobody/>

⁴⁹⁵ Kazantsev A. Central Asia: Secular Statehood Challenged by Radical Islam // Valdai Paper № 2(42), 19.01.2016. <http://www.valdaiclub.com/publications/valdai-papers/central-asia-secular-statehoodchallenged-by-radical-islam/> 20.10.2020

⁴⁹⁶ Rotar İ. Libo talibi, libo eşyo khuje. 15 oktyabrya 2015, <http://www.rosbalt.ru/exussr/2015/10/15/1451559.html> 20.10.2020

⁴⁹⁷ ISIL and the Taliban. <http://www.aljazeera.com/programmes/specialseries/2015/11/islamic-state-isiltaliban-afghanistan-151101074041755.html> 15.09.2019

kuzeyinde, Tacikistan ve Özbekistan sınırında) etkileşim halindedir. Bazı uzmanlara göre, hem Taliban hem de IŞİD bağlantılı militan gruplarının bulunduğu Kunduz'u kurtarma operasyonunda durum buydu. Afganistan ve Orta Asya'daki militan liderler IŞİD'e bağlılık sözü veriyor. ÖH'nin de böyle bir yemin ettiği bildirildi⁴⁹⁸. Aslında, IŞİD franchise bir örgüttür. Ortadoğu'dan hareket ederek, İslam dünyasının "periferisindeki" bazı grupları, aşiretleri, örgütleri içine alıyor ve onları ayrılmaz bir parçası olarak ilan ediyor. Toplamda, Afganistan'da, Rusya Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov'a göre 2-3 bin militan vardır⁴⁹⁹, TC Savunma Bakanlığı'na göre 6 bin militandır. Ekim 2019'da, BDT ülkeleri Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi koordinasyon servisi başkanı Alexander Manilov'un açıklamasına göre Afganistan ve Tacikistan sınır bölgesinde, Taliban ve "İslam Devleti" üyesi yaklaşık 8 bin militan (doğrudan IŞİD ile bağlantılı hem "yerel" hem de diğer ülkelerden gelenler) bulunmakta ve sayıları sürekli artmaktadır⁵⁰⁰. IŞİD militanlarının yanı sıra, El Kaide ile bağlantılı olanlar da dâhil olmak üzere çok sayıda diğer uluslararası terörist de Afganistan'da yoğunlaşmış durumda. BM Güvenlik Konseyi belgelerinde belirtildiği gibi, "Afgan güvenlik güçlerine göre, Mart 2015'te Afganistan'da yaklaşık 6.500 aktif yabancı terörist savaştı vardı"⁵⁰¹. Başta Taliban militanları olmak üzere Afganları da hesaba katarsak, Rusya Genelkurmayının tahminlerine göre Afganistan'daki toplam militan sayısı 50.000 kişiye ulaştı. Bunlar 4 binden fazla müfrezede ve çeşitli terör gruplarında birleşmişlerdir⁵⁰². Tacik-Afgan ve Türkmen-Afgan sınırlarında gözlemlenen durumun ağırlaşması, sadece IŞİD değil, El Kaide ile bağlantılı olanlar da dâhil olmak üzere diğer terörist grupların eylemleriyle bağlantılıdır. Son olarak, Sovyet sonrası ülkelere yönelik tehdit, militanların kuzey Pakistan'dan kuzey Afganistan'a sürülmesi nedeniyle arttı. Sonuç olarak, Kuzey Pakistan merkezli aşırılık yanlısı gruplar, Uygur ve Kuzey Kafkasyalılar dâhil, Sovyet sonrası Orta Asya, Rusya ve Çin sınırlarına yaklaşmıştır. Bu küçük gruplar tarafından terör tehditi yaratılmaktadır. Rusya ve ABD'nin Suriye ve Irak'ta IŞİD'e yönelik askeri operasyonlarının sonucu olarak militanlar sadece Libya'ya ve diğer Arap devletlerine değil, kısmen Afganistan'a da yayılmışlardır.

⁴⁹⁸ «İslamskoe dvijenie Uzbekistana» prisyagnulo na vernost İG. *Regnum*, 7.08.2015

<https://regnum.ru/news/1950099.html> 22.10.2020

⁴⁹⁹ <https://tj.sputniknews.ru/country/20191017/1030060353/tajikistan-afganistan-granitsa-boeviki.html>

⁵⁰⁰ Boeviki «İslamskogo gosudarstvo» natselenı na Tsentralnuyu Aziyu i Rossiyu. Ob etom preduprejdıyut rossiyskie voennıe i spessslujbi. *Kommersant*, 08.10.2015 <http://www.kommersant.ru/doc/2827486> 22.10.2020

⁵⁰¹ Pismo Predsedatelya Komiteta soвета Bezopasnosti, uçrejdennogo rezolyutsamı 1267 (1999) i 1989 (2011) po organizatsii «Al-Kaida» i svyazannım s ney lıtsam i organizatsiyam, ot 19 maya 2015 g. na imya Predsedatelya soвета bezopasnosti OON. S/2015/358. C. 9. *UN*, 19 May 2015,

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2015/358&referer=/english/&Lang=R 22.10.2020

⁵⁰² Boeviki «İslamskogo gosudarstvo» natselenı na Tsentralnuyu Aziyu i Rossiyu. *Kommersant*, 08.10.2015 <http://www.kommersant.ru/doc/2827486> 22.10.2020

d) Ortadoğu'dan yeni ideolojik tehdit;

Afganistan'dan gelen meydan okuma askeri-politik bir meydan okuma olarak görünse de, esasen devlet sınırları üzerindeki baskıyla⁵⁰³ Orta Asya ve Rusya'yı hedef almaktadır. Rus ordusu ve özel servisleri bu konuda uyarıda bulunmakta, IŞİD militanlarının yanı sıra, El Kaide ile bağlantılı olanlar da dâhil olmak üzere çok sayıda uluslararası teröristin Afganistan'da yoğunlaşmış olduklarını söylemektedir⁵⁰⁴. Afgan güvenlik güçlerine göre, Afganistan'da Mart 2015'te yaklaşık 6.500 aktif yabancı terörist savaşçı vardı. Sınır gerilimleri yalnızca Afgan teröristlerin eylemlerinden değil, aynı zamanda yerel suç gruplarının faaliyetlerinden, kaçakçılık ve uyuşturucu kaçakçılığı akışlarını kontrol etme mücadelesinden de kaynaklanabilir, Ortadoğu'dan gelen zorluk ağırlıklı olarak ideolojik görünmektedir. Mali olanaklara, geniş kontrollü bölgelere ve bir "hilafet" projesine sahip IŞİD gibi etkili yeni bir oyuncunun ortaya çıkışı, cihat çağrısını özellikle çekici hale getirdi. El Kaide'den farklı olarak, IŞİD modern dünyaya sadece bir terör örgütü olarak değil, aynı zamanda bir devlet benzeri varlık olarak da açıkça girdi. Yeni taraftarların bu terörist yapıya katılması hiçbir şekilde onların para kazanma arzusuyla bağlantılı değildir, ancak parasal kaygılar işe alımda önemli bir rol oynamaktadır. Nispeten zengin tabakalara mensup kişilerin de bu örgüte katıldığı pek çok vaka bilinmektedir. Kendi orta ölçekli işletmeleri olan ve aşırılık yanlısı grupların ihtiyaçları için para bağışlamak üzere Suriye ve Irak'a giden insanlara örnekler de var⁵⁰⁵.

e) Orta Asya devletlerinin istikrarına yönelik iç zorluklar;

Tehlike, Orta Asya devletlerindeki aşırılık yanlılarının faaliyetlerinden kaynaklanıyor: İnternet siteleri ve sosyal ağlar aracılığıyla yasadışı medreseler oluşturulmakta, IŞİD aktif olarak bu yönde çalışmaktadır. Kırgız ve Tacik uzmanlardan alınan bilgilere göre, IŞİD Orta Asya'daki yıkıcı çalışmalar için 70 milyon dolar ayırmıştır⁵⁰⁶. Orta Asya devletlerinin ekonomik kriz, devlet kurumlarının zayıflığı gibi sorunları (bu, tüm Orta Asya ülkeleri için tipik olmakla birlikte, her birinde kendilerini farklı şekillerde gösterirler). Dini aşırılık

⁵⁰³ Kazanrtsev A.A. Stsenarii i tendensii evolyutsii situatsii v tsentralnoaziatskom regione kollektivnoy bezopasnosti ODKB posle 2014 g. *Analitiçeskie dokladi İMİ MGİMO*. Vıp 2(37). iyul 2013

⁵⁰⁴ Malikov K. İslam v SNG, 01.07.2015, <http://www.islamsng.com/authors/Malikov/9334> 22.10.2020

⁵⁰⁵ Malikov K. İslam v SNG, 01.07.2015, <http://www.islamsng.com/authors/Malikov/9334> 22.10.2020

⁵⁰⁶ V Tadjikistane zayavili, çto İG videlilo \$70 mln na sozdanie svoikh yaçeyek v Afganistane. <http://www.rosbalt.ru/exussr/2015/10/06/1448092.html>

propagandası, özellikle kendi toprakları üzerindeki kontrolünü kaybetmenin eşiğinde olan “kırılgan” devletlerde etkilidir⁵⁰⁷.

Birçok uzman, Fergana Vadisi'ne özel önem veriyor. Coğrafi, ekonomik, sosyal, demografik ve kültürel koşullar nedeniyle, aşırılık yanlısı İslamcı gruplar bu bölgede ortaya çıkmış, güçlenmiş ve zaman zaman bir tehdit haline gelmiştir. Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında bölünen Fergana Vadisi'ndeki nüfus yoğunluğu kilometrekareye 1150 kişi ile dünyanın en yükseklerinden biridir. Gözlemcilerin belirttiği gibi, "son 10 yılda buradaki demografik büyüme % 32" dir. Vadide "Selefilik ve Vahhabilik öğretileri popülerdir, yabancı vaizler aktif olarak çalışmaktadır"⁵⁰⁸.

2015 yılında Tacikistan'da, aşırılığın çirkin tezahürlerinden biri OMON'daki Albay G. Khalimov'un Suriye ve Irak'taki "İslam Devleti" ne kaçması ve oradan ayrılmasıydı⁵⁰⁹. Video mesajında, “Müslümanların hakları için savaşaacağı”nı, Suriye'de olduğunu söylemiş şeriat yasasını tesis etmek için Tacikistan'a döneceğine söz vermiştir ki bu da radikalcilerin bir örneğidir. 2015 sonbaharında ise, Savunma Bakan Yardımcısı Tümgeneral A. Nazarzoda liderliğinde bir askeri ayaklanma oldu. Tacikistan'da düzenlenen iki terör saldırısında BTM canlanma hareketinin 17 üyesi öldürüldü. 1997'de barış anlaşmasının imzalanmasından sonra, yüzde 30'luk bir askeri personel kotasıyla Tacikistan Silahlı Kuvvetleri saflarına alınmışlardı. Saldırıları Duşanbe ve Duşanbe'nin 20 kilometre doğusundaki eski Ordzhonikidzeabad kenti Vakhdat'ta gerçekleştirildi. A. Nazarzoda'nın kendisi İRP'nin bir üyesiydi ve Birleşik Tacik

⁵⁰⁷ The Fragile States Index 2014. <http://www.fsi.fundforpeace.org/rankings-2014>

⁵⁰⁸ Şarifov B., Skorobogaty P. Svoya igra v sredney Azii. <http://www.expert.ru/expert/2015/46/svoya-igra-v-srednej-azii>

⁵⁰⁹Tacik çevik kuvvet polisinin eski komutanı Nisan 2015'te IŞİD'e katıldı. O sırada Halimov 40 yaşındaydı. Tacikistan'daki kaçak komutan hakkında “Devlete İhanet”, “Suç topluluğuna katılım” ve “Diğer devletlerin topraklarında silahlı çatışmalara veya düşmanlıklara yasadışı katılım” başlıkları altında ceza davası açıldı. Tacik yetkililer onu uluslararası arananlar listesine koydu. Eylül 2015'te Gülmurod Halimov, ABD'nin yaptırım uyguladığı İslam Devleti grubuyla bağlantılı 35 diğer kişi ve kuruluşla birlikte terör listesine dahil edildi. Ve 2016'da Amerikan yetkilileri, Halimov'un nerede olduğu hakkında bilgi için 3 milyon dolarlık bir ödül açıkladı. Nisan 2017'nin ortalarında İngiliz gazetesi The Times, Halimov'un Batı Irak Musul'daki bir hava saldırısında öldürüldüğünü bildirdi. Eylül 2017'de Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı, Halimov'un ortadan kaldırıldığını duyurdu - bu kez Suriye'nin Deyr ez Zor kenti ölüm yeri seçildi. ABD yetkilileri bu rapora inanmadıklarını, ancak Halimov'un kaderi hakkında artık hiçbir bilgi sahibi olmadıklarını söylediler. Tacikistan'ın resmi kurumları da Halimov'un tasfiyesine ilişkin bilgileri doğrulamadı ve kaçak albay hala Interpol tarafından aranıyor.

Halimov'un oğlu Behruz, 2017 yazında bir suçta hazırlanmak suçundan 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı - iddiaya göre Ortadoğu'daki babasına gitmeye çalıştı. Temmuz 2017'de Tacik güvenlik görevlilerinin yaptığı özel operasyonda kaçak albayın iki erkek ve bir yeğen olmak üzere dört akrabası öldürüldü. Akrabalarından üçü daha tutuklandı ve mahkum edildi. Yetkililere göre İD'e katılmak için Tacik-Afgan sınırını geçeceklerdi.

Tadjikskiy «igilovets» Gulmurod Halimov zainteresovalsya situatsiey v gornom Badahşane. *Fergana*, 11.01.19 <https://fergana.agency/news/104222/> 22.10.2020

Muhalefetinin eski bir saha komutanıydı (isyandan sonra TİRP yasaklandı ve terörist parti olarak ilan edildi⁵¹⁰).

3.4.3. Tacikistan – Çin İşbirliği Konuları (Radikalizm, Ekstremizm, Terörizm)

Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından uluslararası ilişkiler sistemi dramatik bir şekilde değişmiştir. Orta Asya, büyük ölçüde ulusal ve bölgesel düzeylerde artan güvenlik riskleriyle ilişkili en zor sorunlarla karşı karşıya kalmıştır⁵¹¹. Bölgedeki zorlu siyasi durum, bölgesel ve etnik çatışma alanlarının genişlemesi, uluslararası terörizm dalgası, dini aşırılık ve köktencilik, ayrılıkçılık, uyuşturucu kaçakçılığı ve uluslararası organize suç vb. nedeniyle daha da kötüleşti. Tüm bunlar, yukarıda bahsedilen zorluklara , güvenlik ve istikrara yönelik tehditlere karşı koymanın yollarını bulma sorununu ön plana çıkarmıştır⁵¹².

Bununla birlikte, son yıllarda, artan terörist tehditlerin ve RF'nun mali yeteneklerinin azalmasıyla, Çin, Moskova için geleneksel olan Tacikistan ile askeri-teknik işbirliği yönünde daha aktif hale geldi. Duşanbe ise Çin askeri-teknik yardımının güçlendirilmesini memnuniyetle karşılıyor⁵¹³. Güvenlik alanında "üç kötülüğe" (ayrılık (separatizm), terörizm ve aşırılık) karşı Tacik - Çin ortak mücadelesini özellikle önemsiyor. Afgan - Pakistan bölgesinden gelen tehditlerin artacağını tahmin eden Pekin, Çin sınırlarına terörist

⁵¹⁰ Tacik yetkililer, eski Savunma Bakan Yardımcısı Tümgeneral Abdukhalim Nazarzod'un (Hoci Halim) Eylül silahlı isyanının birkaç yıldır hazırlandığını ve Tacikistan İslami Rönesans Partisi'nin (IRPT) Havaalanı bölgesinde, Tacik başkenti sakinleri bir polis karakoluna gelen şiddetli silah seslerinden uyandı. Bilindiği gibi, daha önce Vahdat şehrinin İçişleri Bakanlığı binasına saldırı oldu. Ertesi gün, Duşanbe'den çok uzak olmayan Vahdat şehrinde bir kontrol noktasında savaşlar yapıldı. Başkentte birkaç sokak kapatıldı. Tacik TV'nin ilk kanalında gösterilen Tacik TV'nin Birinci Kanalı ile birlikte TC Başsavcılığı tarafından hazırlanan raporda, TC eski Savunma Bakan Yardımcısı Abduhalim Nazarzoda ve IRPT Başkanı Muhiddin Kabiri'nin ülkede siyasi darbe düzenlemek için yasadışı silahlı gruplar oluşturmaya başladıkları söylendi. 2010 yılında. Hikâyenin yazarları, tüm bu yıllar boyunca General Nazarzoda'nın IRPT başkanının liderliğinde hareket ettiğini ve her biri 30'a kadar üye içeren 20'den fazla suç örgütü oluşturduğunu söyledi. Başlıca Birleşik Tacik Muhalefetinin (UTO) eski militanlarından oluşan bu grupların toplam üye sayısı, Başsavcılığa göre 300 kişiydi. Bu grubu etkisiz hale getirme operasyonu geçen yıl 4 - 16 Eylül tarihleri arasında sürdü, bunun sonucunda generalin kendisi ve yardımcısı Albay Dzhunaidullo Umarov ile Hoca Halima grubunun 25 üyesi öldürüldü, isyana karışan 200'den fazla şüpheli gözaltına alındı.

Ülke dışında bulunan parti lideri Muhiddin Kabiri tüm suçlamaları asılsız olarak nitelendirerek Tacik yetkilileri Tacikler arası barış anlaşmasını ihlal etmekle suçladı. Eylül olaylarından sonra, yetkililer tüm savunma bakan yardımcılarının yerini aldı. Ülkenin Yargıtay Başkanı bir yıldan fazla bir süre önce gazetecilere verdiği demeçte, Hoca Halim isyanıyla bağlantılı olarak ülkenin kolluk kuvvetleri ve güvenlik teşkilatlarından 10 temsilcinin hapse gönderildiğini söyledi. İç savaş sırasında 56 yaşındaki Abdukhalim Nazarzoda, UTO saflarında savaştı ve 1997'de yüzde 30 kota ile bir barış anlaşması imzaladıktan sonra, zaten bağımsız olan Tacikistan ordusunda kariyer yapma fırsatı buldu.

Laumulin M.T. Situatsiya v sfere borbi s terrorističeskoj iekstremistkoy deyatelnostyu v Tadjikistane (2017-2018 gg.) <https://isca.kz/ru/analytics-ru/3064> 27.10.2020

⁵¹¹ Alimov R.K.. Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovıgodny dialog? M.: İDV RAN, 2012.- S. 44.

⁵¹² Malışeva D.B. Tsentralnoaziatskiy uzal mirovoy politiki. - M.: İMEMO RAN, 2010. s. 100 s

⁵¹³ E.İonova. Tadjikistan v orbite interesov Kitayya i Rossii, *Aktualnaya geopolitika* , DOI: 10.20542/2073-4786-2019-3-107-120 ss 107-120

transferlerini ve olası riskleri önlemek için bir program geliştirme çabalarını hızlandırmıştır. Şu anda Çinli yetkililer askeri-teknik işbirliği mekanizmasını "Tacikistan - Afganistan - Pakistan - Çin" formatında test etmektedir. Tacikistan silahlı kuvvetleri, iç savaşın potasından çıkmış ve çoğu kez ekonomik ve teknik nitelikte olan birçok zorluğa rağmen, hem iç kaynaklar hem de dış yardım yoluyla kendisini güçlendirebilmiştir. İnternet kaynağı globalfirepower.com'un 2018'de yaptığı araştırmaya göre, Tacikistan Cumhuriyeti ordusu, 55'ten fazla faktörü hesaba katarak dünyadaki 136 ordu arasında 96. sırada yer aldı. Böylece 2017'ye göre 12 sıra yükseldi. Tacikistan jeopolitik konumuyla, ülkenin silahlı kuvvetlerinin yalnızca varsayımsal bir dış saldırıya karşı savunma göreviyle değil, aynı zamanda Afganistan'dan ve Orta Doğu'dan Orta Asya bölgesine ve ötesine yayılmakta olan aşırılık yanlısı tehditlerin yayılmasına karşı mücadelede önemli bir rolle karşı karşıya olduğunu anlayan büyük bölgesel oyuncuların dikkatini hızla çekmiştir. Tacikistan bunun farkındadır ve bu nedenle mümkün olduğunca kendini güvence altına almaya ve ulusal silahlı kuvvetlerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu politikanın araçlarından biri güçlü müttefiklerin edinilmesi ve savunma ittifaklarına girilmesiydi. Bu bağlamda savunma alanında Çin-Tacik işbirliğinin yoğunlaşması dikkati çekmektedir. 2015-2016'da iki ülkenin askeri birimleri arasında içeriği henüz açıklanmayan bir dizi anlaşma imzalandı, ancak anlaşmalar terörle mücadele için ortak çabaların yanı sıra kolluk kuvvetleri arasında gizli bilgi alışverişini de hedeflemektedir⁵¹⁴.

Bununla birlikte ÇHC, Tacik-Afgan sınırındaki sınır noktalarında HF ve VHF⁵¹⁵ iletişim sistemlerinin kurulması için ekipman sağladı. Gelecekte, iki ülkenin askeri birimleri arasında bilgi alışverişi için kapalı bir kanal oluşturulması ve sınır karakollarını komuta merkezlerine bağlayan uydu haberleşmesi kurulması planlanmaktadır⁵¹⁶.

ÇHC Merkez Askeri Konsey (MAK) üyesinin, Çin Halk Kurtuluş Ordusu (ÇHKO) Kurmay Başkanı Fan Fenghui'nin bu yılın Şubat ayında Duşanbe'deki ziyaretinin ardından, Afganistan, Çin, Pakistan ve Tacikistan silahlı kuvvetlerinin genelkurmayları arasında terörizmle mücadelede operasyonel işbirliğini geliştirmek için özel bir işbirliği mekanizması oluşturulması konusu gündeme geldi. Çin tarafı ayrıca Afganistan, Pakistan ve Tacikistan'ın

⁵¹⁴ Dvukhstoronnee voenno- tekhnicheskoe sotrudnichestvo Kitaya i Tadjikistana. *Dialog*, 07.09.2016 <https://www.dialog.tj/news/dvustoronnee-voenno-tekhnicheskoe-sotrudnichestvo-kitaya-i-tadjikistana> 23.10.2020

⁵¹⁵ Kısa dalgalar (ayrıca dekametre dalgaları) - 3 MHz (dalga boyu 100 m) ile 30 MHz (dalga boyu 10 m) arasında bir frekansa sahip bir dizi radyo dalgasıdır.

⁵¹⁶ Dvukhstoronnee voenno- tekhnicheskoe sotrudnichestvo Kitaya i Tadjikistana. *Dialog*, 07.09.2016 <https://www.dialog.tj/news/dvustoronnee-voenno-tekhnicheskoe-sotrudnichestvo-kitaya-i-tadjikistana> 23.10.2020

terörle mücadele birimlerinin bilgi alışverişi ve askeri personelini eğitmek için Urumçi'de bir bilgi ve koordinasyon merkezi kurulmasını önerdi. ÇHC Ordusu'nun komutanlığı, TC silahlı kuvvetlerinin Durum Merkezi'nin oluşturulmasında maddi ve teknik yardım sağlama ve TC silahlı kuvvetlerinin savaş birimlerini donatmak için askeri teçhizat sağlanması konularını da olumlu bir şekilde çözdü. Bu amaçlar için, yalnızca 2016 yılında Çin tarafı yaklaşık 400 milyon yuan (61 milyon dolar) tahsis etmeyi planladı⁵¹⁷.

ÇHC'nin yüksek askeri eğitim kurumlarında Tacikistan Silahlı Kuvvetleri için askeri personelin eğitiminde Pekin'in artan rolüne dikkat edilmelidir. Terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadelede ikili işbirliği genişliyor. Böylelikle, Çin'in Terör ve Güvenlik Sorunlarıyla Mücadele Özel Temsilcisi Cheng Guoping ile Tacikistan İçişleri Bakanı arasında Şubat 2016'da Duşanbe'de yapılan görüşmelerin ardından, Çin tarafı Tacik başkentinde ortak bir terörle mücadele merkezi oluşturmak için mali yardım sağlamaya hazır olduklarını doğruladı⁵¹⁸.

Pekin, Tacikistan'daki mevcut iç siyasi durumun istikrarsız olduğuna inanıyor. Bu bağlamda, Tacikistan'daki projelerde yer alan Çin sermayesinin ve personelin güvenliğini sağlamak için pratik sorunların çözümünde işbirliğinin güçlendirilmesine ilişkin görüş alışverişi ilgiyi hak etmektedir⁵¹⁹. Dolayısıyla, Çin'in çabalarının ve dikkatinin Afgan - Pakistan ve Afgan - Tacik bölgelerine yoğunlaşması, bir yandan anti-terörist tampon bölge oluşturma ihtiyacından, diğer yandan İpek Yolu Ekonomik Kuşak girişimini özellikle de ekonomik koridoru teşvik etme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu koşullarda Çin, ilk aşamada coğrafi olarak Pakistan, Afganistan ve Tacikistan topraklarını kapsayan ve gelecekte terörle mücadele girişiminin çerçevesini Orta Asya'ya genişletmeyi öngören kendi bölgesel güvenlik stratejisini oluşturuyor. Bölgenin daha da gelişmesinin Pekin ile işbirliği olmadan hayal edilmesi zaten imkânsız olduğundan, Çin'in ticaret, yatırımlar, altyapı projeleri ve diğer araçları, Avrasya bölgesindeki Pax Sinica⁵²⁰ 'nın tüm alanlarında gelecekteki hâkimiyetinin temelini oluşturuyor.

Çin için güvenlik çıkarları en yüksek önceliğe sahiptir, ancak aynı zamanda bölgede uzun süredir Çin askeri varlığı yoktur. Çin, ŞİÖ yardımıyla çıkarlarını savundu ve Rusya'nın askeri

⁵¹⁷ 1994'ten 2015'e Çin, askeri-teknik yardım yoluyla Tacikistan'a 490 milyon yuan (75 milyon \$) tahsis etti.

⁵¹⁸ 1999-2015 döneminde Tacikistan silahlı kuvvetlerinin yaklaşık 400 askeri Çin'de eğitildi.

⁵¹⁹ Dvukhstoronnee voenno- tekhnicheskoe sotrudnichestvo Kitaya i Tadjikistana. *Dialog*, 07.09.2016 <https://www.dialog.tj/news/dvustoronnee-voenno-tekhnicheskoe-sotrudnichestvo-kitaya-i-tadzhikistana> 23.10.2020

⁵²⁰ Pax Sinica (Latince'den - "Çin dünyası"), Çin yüzyılı, XX yüzyılın sonundan bu yana Çin'in siyasi ve ekonomik etkisinin büyüme dönemini (Deng Xiaoping'in faaliyetleri, Çin'in barışçıl yükselişi doktrini) ve özellikle de Çin'in XXI.Yüzyılda bir süper güç olarak oluşumunu ifade eden bir neolojizmdir. ...

varlığına bel bağladı. Ancak Pekin'in davranışı şimdi değişiyor. İlk mesaj, Tacikistan'ın Murghab bölgesinde, Afganistan ve ÇHC sınırına yakın bir yerde ortaya çıkan üs oldu⁵²¹. Resmi olarak, burası Tacik birliklerinin Çin parasıyla inşa edilmiş bir sınır karakolu. Tacikistan ve Çin hükümetleri arasında Tacik-Afgan sınırında yedi sınır karakolu ve eğitim merkezi inşa etmek için 2016 yılında bir anlaşma imzalandı. Çin hibe sağladı ve üç komutanın ofisi, beş sınır karakolu ve bir eğitim merkezi inşa etti. Buna ek olarak, Çin tarafı, Afganistan sınırının Tacik tarafındaki 30-40 karakolu yeniden inşa etme projesini üstlendi. ÇHC, Tataristan Cumhuriyeti'nin savaş birimlerine askeri teçhizat da sağladı. Ayrıca 2018 yılında Çin'in mali desteğiyle Tacikistan'da Terörizm, Aşırılık ve Ayrılcılıkla Mücadele Merkezi açıldı⁵²². Nitekim bölgede bir Çin askeri varlığından bahsetmek için henüz erkendir. Gazetecinin Tacik-Afgan sınırında tespit ettiği askerler, Çin Halk Silahlı Milislerinin temsilcileridir. Bunlar dâhili paramiliter Çin oluşumlarıdır. Barış zamanında, kolluk kuvvetleri olarak görev yapmakta, terörizme karşı mücadele etmektedir⁵²³. Büyük olasılıkla, sınırda Orta Asya'dan çok Afganistan'la bağlantılı özel bir görevleri var. Görev oldukça anlaşılabilir bir durum: Terörizmin bölgeye ve daha sonra da batı Çin'e yayılmasını önlemek. Afganistan'dan Batı Çin'e, militanlar Tacikistan üzerinden veya doğrudan Afganistan'ın dar, kötü kontrol edilen dağlık bir bölgesi olan Vahan Koridoru üzerinden girebilirler. Koridor, ÇHC'nin batısında istikrar için stratejik olarak çok önemlidir.

Tacikistan'ın coğrafi ve stratejik özellikleri nedeniyle Çin, güvenlik alanında ona özel önem veriyor. 2016 yılında ÇHC, Tacikistan, Pakistan ve Afganistan'ı içeren yeni bir bölgesel mekanizmanın oluşumunu başlattı⁵²⁴. O zamandan beri, dört ülkenin genelkurmay başkanları düzenli olarak bir araya geldi.

Çin'in bölgenin güvenliğini sağlamaya katkısı, oraya askeri tesisler yerleştirme girişimleriyle sınırlı değil. Askeri diplomasi ülkeler arasında gelişiyor. 2003'ten 2016'ya kadar Çin Savunma Bakanlığının üst düzey temsilcileri, Orta Asya ülkelerinden meslektaşları ile 102 toplantı düzenledi.⁵²⁵. Ayrıca ÇHC, 2002 yılından beri Orta Asya ülkelerinin ordularının katılımıyla

⁵²¹Shih G. In Central Asia's forbidding highlands, a quiet newcomer: Chinese troops. *The Washington Post*, February 19, 2019 https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/in-central-asias-forbidding-highlands-a-quiet-newcomer-chinese-troops/2019/02/18/78d4a8d0-1e62-11e9-a759-2b8541bbbe20_story.html 23.10.2020

⁵²² Pogranzastavı v Tadjikistane:ekonomičeskaya ekspansiya Kitaya dala plodı . – Sputnik, 28.09.2016. <https://tj.sputniknews.ru/analytiks/20160928/1020750849.html> 22.10.2020

⁵²³ Prikaz predsedatelya KNR № 17 http://www.gov.cn/flfg/2009-08/27/content_1403324.htm 23.10.2020

⁵²⁴ Martina M., Birsell R. (ed.). China joins Afghanistan, Pakistan, Tajikistan in security alliance / Reuters, August 4, 2016 // <https://www.reuters.com/article/us-china-security/china-joins-afghanistan-pakistan-tajikistan-in-security-alliance-idUSKCN10F1A6>

⁵²⁵ Kenneth Allen, Phillip C. Saunders, John Chen. Chinese Military Diplomacy, 2003–2016: Trends and Implications . Center for the Study of Chinese Military Affairs; Institute for National Strategic Studies; *National*

ŞİÖ bünyesinde ve ikili olarak askeri tatbikatlar yapmaktadır. ÇHKO Ekim 2002'de Kırgızistan ile ilk ikili tatbikatı gerçekleştirdi.⁵²⁶. 2003'ten 2016'ya kadar, Çin ordusunun Orta Asya ülkelerinin askeri birlikleriyle toplam 39 ortak askeri tatbikatı gerçekleştirildi. En önemlileri, Kazakistan'da (16), Tacikistan'da (11) ve Kırgızistan'da (10) gerçekleştirdi⁵²⁷.

Ek olarak, ÇHC bugün büyük bir silah üreticisi ve ihracatçısıdır. Tacikistan, Çin zırhlı araçları ve devriye araçları satın aldı. Ayrıca 2018 Eylül ayı ortalarında, Çinli şirket Norinco tarafından üretilen MRAP VP-11 taktik zırhlı araçlar ve Çin tarafından Tacik sınır muhafızlarına devredilen Çinli Shaanxi Baoji Special Vehicles Company tarafından üretilen Tiger zırhlı araçlar, Badahşanda, Tacikistan'daki geçit töreninde görünmüştür. Savunma alanındaki bir diğer önemli işbirliği alanı, ÇHKO'nun Orta Asya ülkelerinin ordusuna sağladığı deneyim ve askeri eğitimidir. Çin ayrıca Orta Asya ülkelerine askeri ve teknik yardım sağlamaktadır.⁵²⁸ Ölçeğine ilişkin şeffaf ve resmi bir istatistik yoktur ve bu yalnızca medya raporları ile değerlendirilebilir. 2016'da Pekin, Duşanbe'ye Afgan sınırında 11 sınır karakolu ve sınır muhafızları için bir eğitim merkezi inşa etme sözü verdi.⁵²⁹. Aynı yıl Çin, bir subay evinin inşası için Duşanbe'ye 19 milyon dolar bağışladı⁵³⁰. Çin'den Tacikistan'a teknoloji ithalatı nedeniyle, bir "Güvenli şehir" (Şahri behatar) sistemi vardır. Çinli Huawei şirketi onu 2013'te tekrar kurmuştur ve 2019'da bir sistem yükseltmesi duyurmuştur. Şahri Behatar merkezinin başkan yardımcısı Furkat Şoimardonov'a göre, artık merkezin yapay zeka tabanlı yazılımı aranan kişilerin hızla tespit edilmesine yardımcı olacaktır.⁵³¹

Rus uzmanlara göre, ÇHC ile TC arasındaki askeri-teknik işbirliğinin genişlemesi, ekonomik etkinin artmasının bir sonucudur. 2019'da Tacikistan'ın DBÖB'nde Tacik ve Çin ordularının üç günlük ortak tatbikatı 8 Ağustos'ta başlamıştır. İki ülkenin askerleri, Afganistan sınırındaki Badahşan'ın Işkaşim bölgesini işgal eden terörist grupları ortadan kaldırmak için bir

Defense University // <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/china/ChinaPerspectives-11.pdf?ver=2017-07-17-153301-093>

⁵²⁶ Gill B., Oresman M. China's New Journey to the West: China's Emergence in Central Asia and Implications for U.S. Interests: a Report of the CSIS Freeman Chair in China Studies. CSIS, 2003. C. 20
// https://books.google.ru/books?id=AOjIWDJaYQ0C&pg=PA20&lpg=PA20&dq=kyrgyzstan+military+exercise+with+china+2002&source=bl&ots=fIROVLj5fo&sig=g0yGk6ynSHBF7biHCbLhevO9d-o&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=kyrgyzstan%20military%20exercise%20with%20china%202002&f=false

⁵²⁷ Там же

⁵²⁸ Kitaysı perenimayut opit obucheniya uzbekskikh voennikh. *Sputnik Uzbekistan*, 15 may 2019 g. <https://uz.sputniknews.ru/society/20190515/11507720/Kitaytsy-perenimayut-opyt-obucheniya-uzbekskikh-voennykh.html>

⁵²⁹ Kucera J. China Holds Anti-Terror Exercises on Afghanistan-Tajikistan Border. *EurasiaNet*, October 24, 2016 // <https://eurasianet.org/china-holds-anti-terror-exercises-afghanistan-tajikistan-border>

⁵³⁰ Otkritie doma Ofitserov Ministerstva oborony Respubliki Tadjikistan . *Press-Tsentr Prezident Respubliki Tadjikistan*, 5 may 2016 g. <http://www.president.tj/ru/node/11653>

⁵³¹ Ruhullo S. Kitayskaya goskorporatsiya mojet vnedrit sistemu raspoznaniya lits na ulitsakh Kirgizistana. *Radio Ozodi*, 17 iyunya 2019 g. // <https://rus.ozodi.org/a/30003322.html>

operasyon gerçekleştirdi. Tacik Savunma Bakanlığı, ÇHKO'na bağlı özel bir şirketin asker ve subaylarının DBÖB'nun İşkaşim bölgesine kendi zırhlı araçlarıyla ve kendi silahlarıyla geldiklerini açıkladı. TC Savunma Bakanlığı mobil birliklerinin asker ve subaylarından oluşan bir tabur ve ÇHKO'na bağlı bir bölüğün de tatbikatlara katılacağını söylemiştir. Moskova açısından bağımsız bir Tacikistan'ın devlet olarak elbette tatbikat yapma ve hatta herhangi bir ülkeyle askeri ittifak kurma hakkına sahip olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bu cumhuriyet aynı zamanda CSTO bloğunun bir üyesidir ve bu ittifaktaki ortaklarını diplomatik ve etik standartlara göre eylemleri ve niyetleri hakkında bilgilendirmelidir⁵³². Öte yandan, tatbikatlar terörle mücadele amaçlıdır. Bu noktada, Pekin ve Moskova arasında bu tür tehditlere ortaklaşa karşılık vermek için anlaşmalar imzalanmıştır. Bu nedenle, Duşanbe yukarıda belirtilen normlardan saparsa Rusya çok endişelenmemelidir. Dahası, Rusya'nın kendisinin bir şekilde tatbikatlara katılabileceği de göz ardı edilmiyor. Orta Asya bölgesindeki yatırımları Rusya'nın elinden kapan Çin, korunduğunu bilmek istiyor. Yaptığı çalışmalarla bir hedefe daha ulaşan Çin bölgedeki niyetinin ciddiyetini göstermektedir. Gözlemciler, Pekin ile Duşanbe arasındaki askeri işbirliğinin son yıllarda önemli ölçüde yoğunlaştığını belirtmektedir. Daha önce bölgedeki askeri hat boyunca, özellikle Tacikistan'da Rusya'nın hakim olduğunu, Çin'in ise ekonomik işbirliğinden memnun olduğunu vurguladılar⁵³³.

Şimdi, iki gücün etki derecesini eşitleme süreci devam ediyor gibi görünüyor. Rusya bundan memnun değilse, Tacikistan'daki avantajını sürdürmek için etkili yanıtlar sunması gerekiyor. Analist Sheng Xiyu, Tacikistan'ı Pekin'in ulusal güvenliği konusunda kilit noktalardan biri olarak nitelendiriyor. Analiste göre, Afgan sınır bölgesinde uluslararası terörizmin faaliyetleri Çinli yetkilileri kayıtsız bırakamaz. İşkaşim'deki sınır karakoluna gelince, analist, Çin tarafının, Duşanbe'nin Afganistan sınırının Tacik tarafında 30-40 karakol açma rızası karşılığında bu tür on bir sınır karakolunun inşasını finanse etmeyi 2016'daki eyaletler arası bir anlaşma sayesinde üstlendiğini hatırlattı. Aynı anlaşmaya göre bu tesislerin bakımı Çin tarafının sorumluluğunda ve Tacik askerler bu tesislerde görev yapacak. Sheng Xiyu, henüz sıra dışı bir şey olmadı diye özetliyor⁵³⁴.

⁵³² Viktoriya Panfilova. Tadjiksko-kitayskie uçeniya v GBAO: povod dlya bespokoystva ili ryadovaya praktik 09.08.2019 <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20190809/1029615129/ucheniya-GBAO-tajikistan-china.html>

⁵³³ Viktoriya Panfilova. Tadjiksko-kitayskie uçeniya v GBAO: povod dlya bespokoystva ili ryadovaya praktik 09.08.2019 <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20190809/1029615129/ucheniya-GBAO-tajikistan-china.html>

⁵³⁴ Viktoriya Panfilova. Tadjiksko-kitayskie uçeniya v GBAO: povod dlya bespokoystva ili ryadovaya praktik 09.08.2019 <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20190809/1029615129/ucheniya-GBAO-tajikistan-china.html>

3.4.4 Çok Taraflı Bölgesel İşbirliği (Anlaşmalar, Örgütler)

3.4.4.1 ŞİÖ ve Üyeleri

İkili eylemlere ek olarak, her iki devlet de çok taraflı anlaşmalara ortaklaşa katılırlar. Bunların arasında, Sınır Bölgesinde Askeri Güven İnşasına İlişkin 1996 Anlaşması ve Sınır Bölgesinde Silahlı Kuvvetlerin Azaltılmasına İlişkin 1997 Anlaşması belirleyici rol oynar⁵³⁵.

ŞİÖ'nün küresel ve bölgesel ölçekte barış, güvenlik, istikrar ve kalkınmanın sağlanmasında önemli bir faktör haline geldiği özellikle belirtilmelidir. Yaklaşık çeyrek asırdır devam eden "Şangay ruhunun" olgunlaşma süreci ve ŞİÖ'nün bu temelde oluşması, eş zamanlı olarak Orta Asya devletleri, Rusya ve Çin arasında bölgede güvenliğin sağlanmasında çok taraflı işbirliğinin ortaya çıkma ve gelişme süreci olduğu söylenebilir. Bu süreç, ÇHC ile Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Sovyet sonrası dönemde devam eden Sovyet-Çin sınırının eski batı kesiminin geçiş hattına ilişkin görüşmelerle başladı. Burada sınırın belirlenmesi on yıl sürmüş olsa da, buna paralel olarak birbirine bağlı bir süreç ivme kazandı ve bu aynı zamanda kendi başına bir öneme sahipti. Askeri alanda güvenin güçlendirilmesi ve sınır bölgesinde silahlı kuvvetlerin karşılıklı olarak azaltılmasına yönelik müzakerelerden bahsediyoruz. 26 Nisan 1996 ve 24 Nisan 1997'de beş ülkenin katılımıyla (Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) ve 2001 yılında RF ve ÇHC liderlerinin Moskovadaki ortak bildirisinde imzalanan karşılık gelen anlaşmaları, yukarıda belirtilen "barışa, sınır bölgesinde istikrara sakinliğe, çıkara tüm katılımcı devletlerarasında iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine vurgu yapıldı. Bugüne kadar etkin bir şekilde "işleyen" bu anlaşmalar, ilk "Şangay Beşlisi" nin oluşumunun siyasi temeli haline geldi ve ardından 2001 yılında yukarıda belirtilen beş cumhuriyet ve Özbekistan'ın katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütü kuruldu. ŞİÖ adına yayımlanan ilk belgelerden biri Uluslararası Terörizm, Ayrılkçılık ve Aşırılıkla Mücadele Sözleşmesiydi. "Üç kötülük gücüne" karşı tepki, varlığının on beş yılı boyunca ŞİÖ'nün pratik faaliyetlerinin öncelikli bir alanı olmuştur. Bunda önemli bir rol, merkezi Taşkent'te bulunan ŞİÖ Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı'na aittir. 31 Mayıs 2016'da Rusya Dışişleri Konseyi'nde Rusya-Çin ilişkileri konulu konferansta ŞİÖ Genel Sekreteri Rashid Alimov'un konuşmasında verilen verilere göre, ŞİÖ'nün Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı sayesinde 150 uluslararası terör örgütü üyesi tasfiye edildi ve binden fazla uluslararası terör örgütü üyesi gözaltına alındı, yaklaşık 200 kişi ceza aldı, 2000'den fazla silah ve patlayıcı

⁵³⁵ Sovmestnoe zayavlenie uçastnikov alma-atinskoy vstreçi – Respubliki Kazakhstan, Kitayskoy narodnoy respubliki, Kırgızskoy respubliki, Rossiyskoy federatsii i Respubliki Tadjikistan, *Russianchina*, <http://russian.china.org.cn/russian/43089.htm> 22.10.2020

madde ve 160 bin mühimmatın yasadışı bulundurulduğu ortaya çıktı. Ayrıca, 12 terör örgütü ve 200'den fazla kişi uluslararası sicile eklenmiştir. Son yıllarda, siber alanda terörist faaliyetlerin propagandasını önlemek için çalışmalar yoğunlaştı. 130 site ve 4500'den fazla fotoğraf belirlendi. Çoğunluğu "Barış Misyonu" adını taşıyan dördüncü terörle mücadele tatbikatları dizisi, ŞİÖ üye devletlerinin terörizm, dini aşırılık ve ayrılıkçılık güçlerine karşı önlemlerini uygulamak için etkili bir mekanizmaydı. Eylemlerde ordu ve ŞİÖ devletlerinin 10 bin kişiye kadar özel birimleri yer aldı⁵³⁶.

Bununla birlikte, genel olarak, Rus uzman topluluğunda, ŞİÖ içindeki askeri-kuvvet etkileşiminin önemli bir birikim ve derinleşme gerektirdiği konusunda yaygın bir görüş var. Burada en doğru işlerden biri, ŞİÖ ile TGAÖ arasında işbirliğinin kurulması olabilir. Şu anda, TGAÖ, bölgede stratejik istikrar ve güvenliğin sağlanmasında Rusya ile Orta Asya devletleri arasındaki pratik etkileşim formatıdır. 1999'da sona eren 1992 Toplu Güvenlik Anlaşması temelinde oluşturulmuş ve 2002'de uluslararası bir bölgesel örgüt statüsü kazanmıştır. TGAÖ, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Beyaz Rusya'yı kapsamaktadır. Özbekistan da, 2006-2012'de TGAÖ'nun bir üyesiydi. 1995 yılından beri tarafsız bir devlet statüsüne sahip olan Türkmenistan, TGAÖ ile resmi temaslarını sürdürmemektedir. TGAÖ'nun sorumluluk alanı Orta Asya bölgesinin ötesine geçmesine rağmen, bu alan, örgütün terörle mücadele, sınır ötesi suç, uyuşturucu kaçakçılığı gibi öncelikli işlevlerinin uygulanması için önemlidir. TGAÖ'nun faaliyetlerindeki en önemli başarılarından biri, 2009'da Toplu Hızlı Reaksiyon Gücü'nün (THRG) oluşturulmasıydı. THRG, toplu güvenliği sağlamak için TGAÖ üye devletleri tarafından tahsis edilen askeri birlikler ve özel kuvvetlerden oluşur. THRG, üye ülkelerin güvenliğine yönelik zorluklara ve tehditlere derhal yanıt vermekle görevlendirilmiştir. TGAÖ'nun faaliyetlerinde, uyuşturucu ve prekürsörlerinde yasadışı kaçakçılığa karşı mücadelede önemli bir yer tutmaktadır. Bu, öncelikle bölge devletlerinin güvenliğini ve istikrarını ciddi şekilde etkileyen ulusötesi uyuşturucu çeteleri, terör örgütleri ve organize suç grupları arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanmaktadır. İkincisi, Sovyet sonrası Orta Asya ve Rusya'nın, TGAÖ'nun sorumluluk alanındaki ana uyuşturucu tedarikçisi olan Afganistan'a coğrafi yakınlığı (mevcut tahminlere göre,% 70 veya daha fazla). Operasyon Kanalı, 2003 yılından bu yana düzenli olarak TGAÖ formatında gerçekleştirildi ve 2008'de kalıcı bölgesel terörle mücadele operasyonu statüsü verildi. Orta Asya cumhuriyetlerinin topraklarında Operasyon Kanalı'nın birçok yerel aşaması gerçekleştirildi.

⁵³⁶ Strategiçeskaya razvitiya Şankhayskoy organizatsii sotrudničestva do 2025 goda. İskhodnie realii i faktor rossijskoü kitayskogo paartnyorstva. Moskva, İDV RAN, 2015.

Bunlar arasında 2010'da Kanal-Güney Operasyonu ve 2014'te Tacikistan'daki Kanal-Güney Tuzağı yer alıyor⁵³⁷.

Haziran 2012'de gerçekleştirilen Kanal-Vostok Operasyonu, sentetik ilaçların dağıtım kanallarının bloke edilmesinde TGAÖ -ŞİÖ aracılığıyla pratik işbirliği tesis etmeyi amaçlıyordu. Toplamda, 2003-2013 döneminde, Operasyon Kanalında, 14 tonu eroin olmak üzere yaklaşık 280 ton uyuşturucu ve psikotrop madde ele geçirilmiştir. Bu operasyonun sonuçları Uluslararası Narkotik Kontrol Kurulu tarafından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca TGAÖ üye devletlerinin uyuşturucu ile mücadele teşkilatlarının özel kuvvetlerinin "Thunder" adı verilen operasyonel-taktik tatbikatları düzenleniyor. Böylece, Ağustos-Eylül 2013'te, Kırgızistan'ın Oş bölgesinde Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan'dan birimlerin katılımıyla bu tür tatbikatlar yapıldı⁵³⁸.

3.4.4.2 ŞİÖ ve Tacikistan

TC ve ÇHC, kısa sürede bölgesel güvenliğin unsurlarından biri haline gelen ŞİÖ bünyesinde eylemlerini aktif olarak koordine etmektedir. Şu anda, Örgüt ülkeleri, devletlerini tehdit eden, hem iç hem de dış nitelikte olan bir dizi ciddi sorunla karşı karşıyadır. Bu sorunların en önemlilerinden biri uyuşturucu kaçakçılığı sorunudur. Yasa dışı kaçakçılığı yapılan uyuşturucuların miktarı yüksektir ve bunların satışı terörist grupların ana gelir kaynağıdır. Daha az tehlikeli olmayan bir başka tehdit de, temsilcileri ağırlıklı olarak komşu Müslüman devletlerin bazı vatandaşları olan radikal İslamcılarının aktif propagandasıdır. Dini açıdan aşırılık yanlısı fikirlerin yayılması, büyük ölçüde, radikal güçlerin birleşmesine yönelik dünya çapındaki eğilim tarafından teşvik edilmektedir. Kural olarak, kültürel ve ahlaki değerlere yönelik hatalar ve ihmaller, bölgesel düzeyde istikrar ve güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturan aşırılıkçı fikir ve ideolojilerin ortaya çıkmasına neden olur. Bazı faktörlerin analizi, Hizb-ut Tahrir partisinin Taliban hareketinin oluşumunda yer aldığını ve şu anda bile Afganistan'da varlığını hissettirdiğini gösteriyor⁵³⁹.

Bölgenin zengin kaynaklarına erişim ve bunların gelişimine potansiyel katılım, ulusal hırsı teşvik eden, kurumsal çıkarları motive eden, tarihi iddiaları yeniden canlandıran, emperyal istekleri canlandıran ve uluslararası rekabeti körükleyen hedefler yaratır. Durum, bölgenin

⁵³⁷ Organizatsiya Dogovora o kollektivnoy bezopasnosti i bezopasnosti v Evroazii. Publiçniy doklad Analitiçeskoy assotsiatsii ODKB. Kollektivnie silı operativnogo reagirovaniya ODKB. – Press-reviz 2010.

⁵³⁸ Toppiçkanov Petr. Afganistan posle vivoda voysk mejdunarodnoy koalitsii: ugrozı, riski i vızovı dlya rossiyskoy Federatsii. – Moskva, Moskovskiy tsentr Karnegi, aprel 2014.

⁵³⁹ Djalilov KD., Rahmatov İ.R. Afganistan i geopolitiçeskaya obstanovka Tsentralnoy Azii . Materialı konferensii «Afganistan: vozrojenie i perspektivı razvitiya». Duşanbe, 2005. s. 16.

sadece bir güç boşluğu ile değil, aynı zamanda iç istikrarsızlıkla da karakterize edilmesi nedeniyle daha da büyük bir dalgalanma ile karakterize edilir. Ülkelerinin her biri ciddi iç sorunlardan muzdariptir, ya komşuların iddialarının konusu olan sınırlara ya da etnik mağduriyet alanlarına sahiptir. Bazıları homojendir (ulusal bakış açısından) ve bazıları halihazırda bölgesel, etnik ve dini huzursuzluğun içindedir. "Sovyet sonrası alanda terörizmin dinamikleri ve evrimi etkileyicidir. Örneğin, daha önce bir terör eylemi bazı insanların fiziksel olarak ortadan kaldırılmasına indirgenmişken şimdi teröristler tam ölçekli askeri eylemlerde bulunuyorlar. Ayrıca, terörizm o kadar modernize edildi ki, dünyanın birçok ülkesinin özel servislerinin teknik donanımını kısıktandırabilir. Kırgızistan topraklarında 2000 yılında eylemlerini tekrarladılar, ardından dağlık bölgelerde şiddetli çatışmalar yapıldı. Tacikistan'daki sosyo-politik durumu karakterize eden terörist grupların kendi topraklarında ortadan kaldırıldığı söylenebilir. Ancak zaman zaman yukarıda belirtilen Hizb ut Tahrir üyeleri, hükümet karşıtı bildirimler dağıttı. Terörizmin aslınsa tek bir devletin sorunu olmadığı gerçeğinden hareket edilmelidir⁵⁴⁰.

Bunu akılda tutarak, ŞİÖ ülkeleri aktif olarak terörist gruplarla savaşmaktadır. "Kritik On Yıl" adlı kitabında Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev şöyle yazıyor: "2001'in sonunda ve 2002'nin ilk yarısında dünyada meydana gelen süreçlerin basit bir analizi, terörist faaliyet düzeyinin artma eğiliminde olduğunu gösteriyor. Aynı zamanda, 2002'de terör eylemlerinin sayısı, 1992'den başlayarak son 10 yıldaki rakamların çok üzerinde olabilir. Ve bu üzücü istatistiklerle kanıtlanıyor. Nitekim 2002 yılının sadece sekiz ayında dünyada 390 terörist saldırı gerçekleştirildi ve bu 2001 yılı için kaydedilenden onda bir fazladır. 2002'nin sekiz aylık terörist faaliyet endeksi de 1992, 1994, 1996 ve 1997 verilerini aştı"⁵⁴¹.

Sonraki olaylar bir kez daha Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın görüşünü doğruladı. 21. yüzyıl, çeşitli sınır ötesi suç gruplarının faaliyetlerinde bir artışla işaretlendi. Bölge ülkeleri uyuşturucu kartellerinin ve terör örgütlerinin darbesini ilk yiyenler arasındaydı. Sorun, bölge devletleri arasında maalesef zor ve bazen gergin ilişkilerin hala devam etmesiyle daha da kötüleşiyor. Bu, öncelikle tartışmalı sınır bölgelerinin varlığının yanı sıra bölgesel güvenlik konularında ortak bir pozisyonun olmamasından kaynaklanıyor. Tacikistan'ın ŞİÖ'deki politikası, Orta Asya'daki tüm uluslararası terörizm yataklarını ortadan kaldırmayı hedefliyor, ancak bu sorun da, bir jeopolitik ve jeo-ekonomik sorunlar kompleksi içeriyor. 2003 yazında, iki ŞİÖ üye devletinin komşu topraklarında - Çin'in SUÖB ve Kazakistan'ın Semipalatinsk

⁵⁴⁰ Knyazev A.A. a.g.e. s. 464

⁵⁴¹ Nazarbaev N.A. Kritičeskoe desyatiletie. Almatı: Atamura, 2003. s. 37.

Bölgesi'nde askeri tatbikatlar düzenlendi. Ordunun karşı karşıya olduğu ana görev, uluslararası terörist oluşumları bastırmak ve ortadan kaldırmak için ortak eylemler yapmaktır. Beş devletin askeri departmanlarının dâhil olduğu bu tür tatbikatların kendisi, ŞİÖ 'nun uluslararası ve bölgesel arenada artan etkisine bir kez daha tanıklık ediyor. Ağustos 2007'de Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te İran, Moğolistan, Afganistan ve Türkmenistan cumhurbaşkanlarının da katıldığı, Hindistan ve Pakistan'ın bakanlar düzeyinde temsil edildiği başka bir ŞİÖ zirvesi düzenlendi, zirvede BM Genel Sekreter Yardımcısı da hazır bulundu. Bu toplantının son aşaması, Çelyabinsk bölgesi (RF) "Barış misyonu - 2007" nin Chebarkul eğitim alanında ŞİÖ ülkelerinin ortak terörle mücadele tatbikatıdır. Topçu, savaş uçağı, tankların kullanıldığı bu eyleme 6.000 asker ve subay katıldı. Böylesine geniş çaplı bir tatbikatın yürütülmesi, Örgüt'e üye devletlerin topraklarındaki mevcut terörizm tehdidine tanıklık etmektedir. Böyle bir tatbikatı gerçekleştirmenin nedeni, Afganistan'da yakın zamanda ağırlaşan askeri-siyasi durumdur.⁵⁴².

Taliban hareketinin askeri başarıları hem Afganistan'a komşu Orta Asya ülkeleri hem de Rusya ve Çin arasında endişe yaratıyor. Orta Asya, gelecekte terörle uluslararası ve bölgesel mücadelede önemli bir rol oynamaya devam edecek. Uluslararası terörizm geçici bir fenomen değildir; uluslararası topluma, sık görülen akut saldırılarla birlikte kronik acı veren bir sorun olarak görünmektedir. Dış ve iç nedenlerle ve belirli coğrafi konum nedeniyle, Orta Asya bir yandan uluslararası terörizm tehdidine karşı savunmasız, diğer yandan uluslararası terörist güçleri izlemek ve bunlarla mücadele etmek için uygun bir karakol konumundadır. Bölge, Çin'in kuzeybatı Çin'de güvenlik ve istikrarı sürdürmesi açısından kilit önem taşıyor. Pekin için sorunun tuhaflığı, ÇHC'nin durumu kontrol etmek için yeterli kapasiteye sahip olmasıdır, ancak bu sorunu tamamen çözmesi çok zordur. Bu, büyük devletin uzun süre bölücülük ve terörizme karşı mücadelede Orta Asya ülkelerinin yardımına ihtiyaç duyacağı anlamına gelir. Ayrıca, Orta Asya cumhuriyetlerinde terörizm ortadan kaldırılmadan, Çin'de "ulusal terörizmi" tamamen durdurmak zordur⁵⁴³.

Geçtiğimiz 5 yıl içinde, Çin'in Orta Asya'daki güvenlik sorunları üzerindeki etkisinde artış yönünde istikrarlı bir eğilim var. İlk başta, birçok gözlemci bu gerçeği reddetti, sonra önemini küçümsedi. Bu arada, Çin'in bölgedeki güvenlik meselelerindeki rolü giderek daha önemli

⁵⁴² Vafo Niyatbekov. Kitayskiy vektor v vneşnoy politike Tadjikistana N 2(62), 2009 Tsentralnaya Aziya i Kavkaz. s. 43-58

⁵⁴³ Çzhao Khuaşen. Vzglyad Kitaya na rol SŞA po obespečen.yu bezopasnosti v Tsentralnoy Azii. Materiali Mejdunarodnoy konferensii «sotrudničestvo stran Tsentralnoy Azii i SŞA po obespečeniyu bezopasnosti v regione ». Almatı, 2005. s. 42.

hale geliyor ve giderek kurumsallaşıyor. Özellikle 2016'dan beri Çin, Çin'in yanı sıra Pakistan, Tacikistan ve Afganistan'ın da katıldığı Dörtlü İşbirliği ve Koordinasyon Mekanizmasının (DİKM) yardımıyla bölgedeki güvenlik sorunlarını kısmen çözmektedir. Yeni uluslararası ilişkiler biçimlerine katılmaya hazır olduğunu gösteren Moskova, Çin'in eylemlerini gözden kaçırmadı. 2016 yılının sonunda Rusya Federasyonu'nun girişimiyle Afganistan üzerine Rusya, Çin ve Pakistan üçlü zirvesi düzenlendi. Rusya'nın da katılımıyla dört zirveden ilki oldu. Aynı yıl, ilk Rus-Pakistan ortak askeri tatbikatı "Dostluk" yapıldı. Mayıs 2018'de İslamabad, Afganistan'dan kaynaklanan ulusötesi cihat tehdidiyle mücadele etmek için RF ile stratejik bir ortaklık kurmakla ilgilendiğini ifade etti. Bu, Pakistan Ordusu Genelkurmay Başkanı ve Başbakan'ın Moskova'ya yaptığı ziyarette yansıtıldı. Bu yılın Mart ayında ülkeler stratejik ortaklıkları güçlendirmek için bir diyaloga girdiler⁵⁴⁴.

3.4.4.3 Dörtlü İşbirliği ve Koordinasyon Mekanizması ve Tacikistan

Bölgede güvenlik konusunda yeni bir işbirliği biçimi oluşturma fikri Çin tarafından ortaya atıldı. Bu olay, o dönemde ÇHC MAK Müşterek Kurmay Başkanı Fang Fenghui'nin Afganistan'a yaptığı ziyaret sırasında 2016 yılının Mart ayında gerçekleşti. Görüşmeden önce Duşanbe'de Çin, Tacikistan ve Pakistan Genelkurmay Başkanlarının katılımıyla bu konudaki görüşmeler yapıldı. Kabil'in olumlu kararının ardından taraflar, DİKM oluşturmaya karar verdiler. DİKM'nin üst düzey askeri liderliğinin ilk toplantısı Ağustos 2016'da Urumçide yapıldı. Etkinliğin ardından yapılan ortak bir açıklamayla resmi olarak duyurulduğu üzere, mekanizmanın temel amacı, tüm katılımcı ülkelerin topraklarında barış ve istikrarı sağlamak adına terörizm ve aşırılıkçılıkla birlikte mücadele etmektir. Taraflar, uluslararası hukukun ilkelerine uyarak, egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı duyarak ve birbirlerinin içişlerine karışmadan, birbirlerinin anti-terörist potansiyelini güçlendirmek ve istihbarat alışverişinde bulunmak konusunda anlaştılar. Böyle bir karar, Çin liderliğini hem ülkenin iç gelişimi hem de ÇHC'nin dış politika çıkarlarını gerçekleştirme açısından bir dizi göreve zorladı. Her şeyden önce bu, Sincan'da istikrarlı bir iç siyasi durumun ve eyaletin batı sınırlarında huzurun sağlanmasıdır. Ek olarak, Çin'in kendi iç geliştirme programlarını uygulamak için uygun bir dış ortama ihtiyacı var. Afganistan tehdidiyle karşı karşıya kalan Pekin, bölgedeki komşuları ile terörle mücadele işbirliğini yoğunlaştırmak zorunda kaldı. ÇHC, Afganistan'da barışçıl bir çözümü hızlandırmakla ilgileniyor, bu nedenle bugün

⁵⁴⁴ Salim Kamar Batt. Daily Times (Pakistan): pakistanorossiyskoe strategičeskoe partnyorstvo. – *InoSMİ*, 15.04.2019. <https://inosmi.ru/politic/20190419/244972490.html> 22.10.2020

uluslararası ilişkilerde hem ülkenin kendi çıkarlarını hem de komşularının çıkarlarını karşılayarak bölgenin istikrarına katkı sağlamanın bir yolunu arıyor.⁵⁴⁵

Çin, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan arasındaki etkileşim formatı, ÇHC için Hint Okyanusu'na bir tür erişim yayını temsil ettiğinden, DİKM'nin tasarımında Pekin'in ana stratejik hedefleri arasında, Güney Asya'daki konumunu güçlendirme niyetini de düşünebilirsiniz. Pekin'in Orta ve Güney Asya'daki ekonomik yatırımlarını koruma arzusu hiç de az değil. Örneğin, Kuşak - Yol Girişimi'nin önemli bir bileşeni olan Çin-Pakistan Ekonomik Koridorunun güvenliğini sağlamak için. DİKM üst düzey askeri liderliğinin Duşanbe'deki toplantısında (Ağustos 2017), yeni format dâhilinde işbirliğini güçlendirmeyi amaçlayan iki belge imzalandı. Afganistan, Çin, Pakistan ve Tacikistan silahlı kuvvetleri arasında Terörle Mücadele için Koordinasyon Mekanizması Anlaşması ve dört ülkenin silahlı kuvvetlerinin koordinasyonu Protokol imzalandı ve bunun için Terörle Mücadele Bilgi Merkezi kuruldu. Bu iki belgenin varlığı biliniyor, ancak içerikleri gizli tutuluyor. ÇHC Savunma Bakanlığı tarafından bildirildiğine göre, 26 Ocak 2019'da Pekin'de ortak çalışma grubunun son toplantısı yapıldı. Taraflar, 2018 mekanizması çerçevesinde iş birliğinin sonuçlarını özetleyerek “terörizmle mücadelede uluslararası durum zor olmaya devam ediyor, bölgede aşırılık yanlısı grupların birleşmesine yönelik bir eğilim var ve bu da dört ülkenin istikrarına ciddi bir tehdit oluşturuyor” şeklinde genel bir sonuca varmışlardır.⁵⁴⁶

Bu amaçla Pekin, öncelikle Badakhshan vilayetine (Tacik Badahşan ve Afgan Badahşan) ve Afgan tarafıyla olan sınırlarına odaklanmıştır. Afganistan Savunma Bakanlığı'na göre, Badahşan (Afganistan) eyaletinde yeni bir askeri üs oluşturuldu ve ÇHC, silah ve askeri teçhizattan askerler için üniformalara kadar malzeme ve teknik masraflarını karşılayan mali destek sağlıyor. Pekin, askeri üsse ek olarak, sınır bölgelerine yakın Badakhshan eyaletinde faaliyet gösteren Afgan Dağ Tugayı'na finansman sağlıyor. Kabil'deki Çinli diplomatlar, ÇHC'nin yalnızca Badakhshan eyaletinde kapasite geliştirme ile uğraştığını savunuyorlar. Bu arada, Çin Savunma Bakanlığı ordunun Afganistan'da devriye gezdiği yönündeki haberleri yalanladı, ancak her iki tarafın da terörle mücadele amacıyla sınır bölgelerinde "ortak yasa uygulama operasyonlarına" katıldığını kabul etti. Başka bir deyişle, Çin'in Afganistan'daki

⁵⁴⁵ Xiao Bin Source, Security initiative shows China's vision for Central Asia
<https://www.globaltimes.cn/content/976574.shtml> 2016-3-29

⁵⁴⁶ Kitay i ego rol v bezopasnosti v Tsentralnoy Azii 22 aprelya 2020 <https://riss.ru/article/13479/> 27.10.2020

askeri rolünün büyüdüğü söylenebilir, ancak özellikle Pekin'in bu ülkedeki askeri varlığını küçümsemeye çalıştığı göz önüne alındığında, kapsamı hakkında netlik yoktur⁵⁴⁷.

Çinli uzmanlar sürekli olarak DİKM'nin bir organizasyon olmadığını vurguluyor. Nitekim uygulamanın şimdiye kadar gösterdiği gibi, etkileşim formatı, mekanizmanın kurulmasından bu yana herhangi bir özel kurumsal dönüşüm geçirmemiştir. Bu, bugün tarafların mevcut dörtlü işbirliği biçimini revize etme ve bunu tam teşekküllü bir yapıya dönüştürme gereğini görmediklerini gösterebilir. Görünüşe göre bu işbirliği biçimi, güvenlik alanındaki acil görevleri yerine getirdiği ve sınır bölgelerindeki "üç kötülük gücü" ile mücadele ettiği için yakın gelecekte önemli bir değişikliğe uğramayacak. Rus uzmanlar da dâhil olmak üzere diğer ülkelerden uzmanlar, Rusya Federasyonu'nun uzman topluluğunda DİKM'nin yaratılmasına ilişkin yayınların ardından ilk başta, yeni bir mekanizmanın ortaya çıkmasının nedeninin ÇHC'nin ŞİÖ Bölgesel Terörle Mücadele Yapısının etkinliği hakkındaki olası şüphelerinde yattığına dair korkularını dile getirdiler. Uzman topluluğunda ek bir endişe, DİKM'nin, bölgede istikrarı teşvik etmek için yeni bir format olarak belirlendiği, ÇHC'nin Asya-Pasifik Bölgesi (APB) Güvenlik Üzerine Beyaz Kitap'a (Ocak 2017) dâhil edilmesiyle ortaya çıktı. Genel olarak Pekin, APB'de hâlihazırda kurulmuş olan güvenlik mimarisinde herhangi bir radikal değişiklik önermese de, yalnızca mevcut mekanizmaları iyileştirme çağrısında bulundu⁵⁴⁸.

Orta Asya'da Rusya ile Çin arasında artan rekabet konusunda şüpheler dile getirildi. Buna ek olarak, bazı yerli analistler yeni mekanizmayı "Orta Asya NATO'su" olarak adlandırdılar ve bu, ÇHC'nin bölgede güvenliği sağlamada eşi görülmemiş derecede cesur bir adımı oldu. Analistler Pekin'in, Rusya'nın katılımı olmadan TGAÖ'ya alternatif bir güvenlik sistemi yaratacağını tahmin ettiler. Rus medyası, bu tür yorumların ÇHC ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilere gölge düşürme girişimleri olarak gördü.⁵⁴⁹

Çinli askeri yetkililer ayrıca Rusya'nın korkularını yatıştırmak için DİKM'yi açıklamayı tercih ettiler. ÇHC Savunma Bakanlığı'nın bir temsilcisi Sputnik'e verdiği bir röportajda, mekanizmanın faaliyetlerinin Rusya'yı süreçten dışlamaktan ziyade ŞİÖ bünyesinde yürütülen terörle mücadele çabalarını "tamamlamayı" hedeflediğini vurguladı. Bu arada, Rusya

⁵⁴⁷ Kitay i ego rol v bezopasnosti v Tsentralnoy Azii 22 aprelya 2020 <https://riss.ru/article/13479/27.10.2020>

⁵⁴⁸ Aleksandr Knyazev. Kitay pristupaet k sozdaniyu voennogo alyansa v Tsentralnoy Azii. Pekin stavit pod somnenie effektivnost ODKB i perspektivu ŞOS. KART-BLANŞ 15.03.2016 https://www.ng.ru/world/2016-03-15/3_kartblansh.html 27.10.2020

⁵⁴⁹ Joshua Kucera, China Proposes New Central Asian Military Alliance. Eurasianet, Mar 21, 2016 <https://eurasianet.org/china-proposes-new-central-asian-military-alliance> 27.10.2020

Federasyonu Afganistan Başkanı Z. Kabulov'un özel temsilcisi, DİKM'nin oluşumunu olumlu olarak değerlendirdi. Öncelikle "sınır kontrolü ve teröristlerin sızmasının bastırılması" ile ilgili olduğunu vurguladı. Z. Kabulov'a göre, Moskova'nın "TGAÖ içinde kendi planları" olduğundan ve buna ek olarak, Rusya ve Çin tarafları ŞİÖ içinde ilgili konuları tartıştığından, Rusya'nın bu mekanizmaya katılmak için çabalamasına gerek yok. ÇHC uzman topluluğu, DİKM'nin hala kurumsallaşmaktan uzak olduğunu vurgulamaktadır. Çinli analistlere göre, Çin'in bugün dört taraflı işbirliği çerçevesinde temel görevi, Orta Asya topraklarına giren ve yolsuzluk planlarını kullanarak bu bölgedeki devletlerin vatandaşları adına kendileri için yeni pasaportlar elde eden aşırılıkçı örgüt IŞİD'in militanlarının hareketini kontrol etmektir. Buna ek olarak Pekin, dört ülkenin DİKM'ye katılma görevlerindeki farklılıkların bu mekanizmanın daha da geliştirilmesini etkileyebileceğine inanıyor, çünkü başlangıçta tarafların her birinin buna karşı kendi tavrı vardı. Böylece Afganistan, kökleri Pakistan'da bulunan muhalif terörist gruplara saldırmayı hedefliyordu. Tacikistan net bir tutum belirtmedi, ancak savunma ve güvenlik alanında Çin ile işbirliğini yoğunlaştırmaya hazır. Pakistan ile Çin, her iki devletin de uzun yıllardır terörle mücadele işbirliğine katıldığı için fikir birliğine varmayı başardı. Buna ek olarak, tüm katılımcı ülkeler yalnızca askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda farklı yeteneklere sahip değil, aynı zamanda geçmişte sıklıkla bir gerginlik ve ikili anlaşmazlık dönemine yol açan ulusal çıkarlarda ciddi farklılıklara da sahiptir⁵⁵⁰.

⁵⁵⁰ Kitay i ego rol v bezopasnosti v Tsentralnoy Azii 22 aprelya 2020 <https://riss.ru/article/13479/27.10.2020>

SONUÇ

XXI. yüzyılın başında, insanlık radikal değişimler ve yeni çelişkilerle karşı karşıyadır. Dünya toplumu, çeşitli ülkelere yayılan yeni bir küresel sorunla karşı karşıyadır ve buna kaçınılmaz olarak kolektif bir çözüm bulacaktır.

Günümüzde her ülkenin toprak bütünlüğü, uluslararası ilişkilerde yeni bir boyut kazanmıştır aynı zamanda kilit bir ilgi alanıdır. Bu bağlamda, Çin Halk Cumhuriyeti komşu ülkelerle sınır anlaşmazlıkları yaşamıştır ve bu anlaşmazlıklar hâlâ sürmektedir. ÇHC ile komşu ülkeler arasında karşılıklı çıkarlar temelinde bölgesel uyuşmazlıkların çözümü, iki ülke arasındaki ilişkilerin ve istikrarın geliştirilmesinin temelini oluşturacaktır. ÇHC'nin bölgesel sorunları tek taraflı değil, hem iç hem de dış sorunlardır.

ÇHC topraklarının büyüklüğünün fikir ve kavramlarının eski zamanlardan beri var olduğu ve hükümetteki değişiklikler ve hükümetin yapısı nedeniyle buna çok dikkat edilmediğine dikkat edilmelidir. Şimdi yeni bir devlet aşaması başladı ve bu konu özel bir yer kaplıyor. 1911'deki Sinhay devriminden sonra Gomindan (Kuomintang) hükümeti, “topraklarını” yeniden kazanmak için Sun Yat-Sen'in üç ilkesine dayanarak “eşit olmayan anlaşmalar” ve “kayıp topraklar” fikrini öne sürdü. Bu fikrin temeli, Çin Halk Cumhuriyeti'ne bile ait olmayan tüm bölgeler ve halklardır. Gomindan (Kuomintang) tarafından önerilen "tek bir ulusal devlet teorisi"ne göre, ÇHC'nin ebedi devletinin tarihsel hikâyesi anlatılıyor. Sözde ÇHC topraklarının Pasifik Okyanusu'ndan Batı Avrupa'ya, Kamçatka'dan Hint Okyanusu'na kadar uzandığı söyleniyor. Bu düşünce, sınır politikalarında aktif rol oynamıştır. 1949'da ÇHC bağımsızlık kazanmış, ülkede bölgesel değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreçte komşu ülkelerle sınır sorunlarının çözümü, ülkenin dış politikasının ana unsurlarından biri haline gelmiştir. ÇHC, “tarihi miras” ve “tartışmalı bölgeler” ile bağlantılı olarak 1950'ler ve 1960'lardaki politikasının devamı yönünde tartışmalı bölgelerin tanınmasını talep ederek komşu ülkelere yönelik politikasını değiştirdi. 60'lı ve 70'li yıllarda, ÇHC'nin dış politikasındaki sınır konularının rolü, ÇHC'nin dünyada hegemonyasını kurmaya çalışırken yepyeni bir boyut kazandı. ÇHC diplomasisi, toprak taleplerinde başarı için doğru anı yakalamaya çalıştı. 80'li ve 90'lı yıllarda, yurtiçinde ve yurtdışında değişiklikler meydana geldi ve ÇHC'nin dış politikasının yönü değişti.

“Bipolar” kutpun ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, hem Orta hem de Doğu Asya'daki jeopolitik ve jeostratejik durum değişmiş ve çözülmemiş sınır sorunlarını çözme zamanı gelmişti. BDT (RF, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) sınır konularında ortak bir

grup oluşturdu. ÇHC, dış politika kabiliyetlerine ve tarihi belgelerine dayanarak sınır anlaşmazlıklarının çözümüne büyük önem vermektedir. Bu ülkeler, ÇHC ile olan sınır anlaşmazlıklarını sona erdirdi ve şimdi yeni bir işbirliği seviyesine ulaştı. Uzmanlar, Tacikistan'ın diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden daha fazla kendi lehine kazanç sağladığını vurguluyorlar. Tarafların ulaştığı anlaşma, iki ülke arasındaki ekonomik, ticarari, iletişim ve yatırım işbirliğini geliştirmenin uygulamada başarılı yürütüldüğünü gösterdi. BDT ülkeleriyle sınırın belirlenmesiyle birlikte, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge ülkeleriyle olan toprak anlaşmazlıkları çözüldü. Ancak Çin'in Doğu Asya ülkeleri, Spratly ve Paracel adaları, Japonya - Senkaku Adaları - Vietnam, Filipinler, Malezya ile arasındaki bölgesel sınır anlaşmazlıkları sürmektedir. ÇHC'nin komşu ülkelerle olan sınır anlaşmazlıklarındaki dış politikası, bu isteğinden vazgeçmediğini, bunları çözmek için tüm yeteneklerini kullandığını göstermektedir. Ancak bu sorun her ülkenin “toprak bütünlüğü” konusundaki hassasiyetleri dikkate alınarak ve taraflarca tutulan tarihsel kanıtlar temelinde çözülmeye çalışılmaktadır.

Modern dünyada, ÇHC dünyanın bir numaralı süper gücü olma yolundadır. Tacikistan - Çin ilişkileri konusunu, yeni küreselleşme ortamında TC'nin açık kapı politikası çerçevesinde incelemek, bu konunun önemli yönlerini ele almamızı sağlar. ÇHC'nin 21. yüzyıldaki politikaları sınırlarını genişletiyor ve ekonomik faaliyetleri diğer süper güçlerin yerini alıyor. Bu bağlamda, diğer ülkelerin bilim adamları ve siyasi elitleri, dış politikalarını planlamada, kendi kültürel stratejisine ve ulusal güvenliğine dayanarak Çin'in rolünü dikkate almalıdır.

ÇHC'nin stratejik potansiyelini geliştirmesi, konumunu güçlendirmesi ve dünyadaki etkisini artırması, pazar ve demokratik toplum için endişelere neden olmuştur. Çin, uluslararası kurum ve kuruluşlara aktif katılım göstererek ulusal çıkarlarını savunmakta , bazı ülkeler için fırsatlar sunan güvenilir bir ortak olmakta, bazıları için küreselleşme ortamında tehdit oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, Tacikistan gerek güvenlik gerek yatırım politikasında daha dikkatli olmalıdır. Çin'in Tacikistan'daki pozisyonunu güçlendirmesi, büyük doğu komşusu ile geniş ekonomik işbirliğine gerçek bir alternatifin bulunmaması gibi önemli risklerle doludur. Bu riskleri en aza indirmek, zor bir gelecekle karşı karşıya gelmemek için şimdiden dengeli bir politika ve alternatif işbirliği konusunu düşünmekte yarar vardır.

Genel olarak, Çin Halk Cumhuriyeti'nin söylemleri ve eylemleri, bu aşamada Orta ve Güneydoğu Asya'daki coğrafi entegrasyona yönelik hareketi sınırlamak ve başka ülkelerin alt bölgeye girmesini engellemek amacıyla yöneliktir. Bu nedenle, Çin'e komşu ve Kuşak – Yol

İnisiyatifi üzerindeki bir ülke olarak Tacikistan, süper güçlerle arasında bir güç dengesi sağlamalı ve Çin'le olan ilişkisini kendi ekonomik ilerlemesi, güvenliği ve istikrarı için kullanmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ALİMOV, K. Raşid. *Tadjikistan – Kitay: na puti drug k drugu. Vozmojen li ravnopravny i vzaimovigodny dialog?* Moskva. İDV RAN. 2012

ARMANDI, Pier. Damiano. *Voennaya istoriya slonov s drevneyşikh vremen i do izobrateniya ognestrelnogo orujiya, s kritičeskimi zamečaniyami otnositelno neskol'kikh naibolee znamenitkh voinskikh deyanikh/Per. s fr., primeç. Bannikova, V. Anna.; vstupit, statya A.A.Popova, A.V. Bannikova* –SPb.: Filologičeskiy fakultet SPbGU; Nestor-İstoriya, 2011

ASHRAFYAN, Z. Klara. *Delki Sultanat. On the Issue of Economic Structure and Social Relations (the XIII-th – the XIV cc.).* – Moskva.: Oriental Literature, 1960.

BARTOLD, V.Vasiliy., “Barmakidı”, Soçinenie. Raboti po istorii İslama I arabskogo khalifata. Moscova: Nauka, 1966.

BOOTH, Ken.. *Stategy and Ethnocentrism.* Andover: Croom Helm Ltd, 1979.

BOSWORTH, Clifford Edmund. *Moslemic Dynasties. Reference-Book on Chronology and Genealogy,* Translation from English and commentaries by P. A. Gryaznevich. –Moskva.: Science, State Inventory of Oriental Literature, 1971.

ÇEN İçu. Torgovo- ekonomičeskie otnoieniya mejdu Kitaem i Kazakhstanom – sdvigi, problemi i perspektivi. İntegratsiya Kazakhstana v mirovuyu ekonomiku: problemi i perspektivi. Almatı, 1999.

ÇZHAO Khuaşen. Vzglyad Kitaya na rol SŞA po obespeçen.yu bezopasnosti v Tsentralnoy Azii. Materialı Mejdunarodnoy konferensii «sotrudniçestvo stran Tsentralnoy Azii i SŞA po obespeçeniyu bezopasnosti v regione ». Almatı, 2005.

TOURAJ Daryae., . *Sasanidskaya Persiya: Vzlyot i padeniye İmperiiu.* IBTauris. 2008.

DONİŞ M. Ahmad. *Risola yi mukhtasare az tarikhı saltanati khonadoni mangitiya,* Duşanbe, 1992.

DUGİN, Aleksandr. *Osnovi geopolitiki. Geopolitiçeskie buduşee Rossii.* Moskova.: Arktogeya, 1997.

DYAKONOV M.İgor., NERONOVA V.D., SVENTSİTSKAYA İ.S.. *İstoriya Drevnego Mira, C. 2. Rastvet Drevnikh obşestv. (Sbornik).*2.b.,Moskova: Glavnaya redaktsiya vostoçnoy literaturı izdatelstva «Nauka», 1983. s 151-152

RAHMONOV. Ş. Emomali. *Nezavisimost Tadjikistana i vozrojdenie natsii: v 8 t.* Duşanbe: İrfon, 2006-2010.

EDELMAN, İ. Djoy. *Etimologičeskiy slovar iranskikh yazikov.* Moskva: İzdatelskaya firma «Vostoçnaya literatura » RAN, 2011.

İSMAİLOV, Eldar. *Oçerki po istorii Azerbaydjana,* Moskva, Flinta, 2010.

GAFUROV Bobocon. *Tadjiki,* Moskva: Nauka, Ç I, 1972.

GARDEZİ Abusaid. *Zaiyn-al- akhbor.-* Tehran, 1962.

GRAY, S. Colin, *The Geopolitics of Superpower.* Lexington: University Press of Kentucky. (1988).

ZARİFİ, Hamrokhon. *DiplomatiyaTadjikistana vçera i segodnya. V dvukh tomakh Tom I.* (Pod obşey redaksii Hamrokhon Zarifi) Seriya: Vneşnyaya politika Tadjikistana. Duşanbe: «İrfon», 2009.

HOTAMOV Namoz., Dovudi D., Mulloconov S., Tarikhı halkı tocik. – C.I, Duşanbe: Er- graf, 2011, c.6 ISBN 978-99947-41-68-7

İbn Asir İzzuddin Abul-Hasan ibn Muhammad Al-JAZİRİ. *Al-kamil fi t-tarikh / per.* Hamidreza Ojir. Asotir. Tegeran, 1383.

İRMIYAEVA, Y. Tatyana. *İstoriya musulmanskogo mira: ot Khalifata do Blistatelnoy Portı.* Perm: Zvezda , 2000.

İRMIYAEVA, Y. Tatyana. *İstoriya Kazakhstana v arabskikh istoçnikakh. İzvleçeniya iz soçineniy XII – XVI vekov. T. Z.* Almatı: Dayk-Press, 2006.

JOHNSTON, Alastair Iain. *Cultural realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History.* Princeton: Princeton University Press. 1995.

KAİKAVUS, Unsurmaoli. *Qabusname (book of Kavus).* –Tehran, 1964.

KATZENSTEİN, J. Peter. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics.* New York: Columbia

KAZANSEV, A. Andrey. *Vzaimosvyaz globalnikh i regionalnikh političeskikh protsessov (na primere Tsentralnoy Azii): avtoref. dis. ... polit. nauk.* Moskva., 2011.

KAZANTSEV A. Andrey. «Bolşaya igra» s neizvestnymi pravilami: mirovaya politika i Tseentralnaya Aziya. - Moskva.: Nasledie Evrazii, 2008.

KAZANTSEV, A. Andrey. Perspektivi sotrudničestva Rossii i Kitaya v Tsentralnoy Azii. № 28/2016 A.A. Kazantsev, İ.D. Zvyagelskaya, E.M. Kuzmina, S. G. Luzyanin; gl. red. İ. S. İvanov; Rossiyskiy sovet po mejdunarodnim delam (RSMD). – Moskva.: NP RSMD, 2016.

KUZIK N. Boris, Titarenko M.L. Kitay-Rossiya 2050: Strategiya sorazvitiya. Moskva.: Institut ekonomičeskikh strategiy, 2006.

, ŞARİF MUHAMMAD MANSUR Muborakşoh. *Odob-ul-harb va-ş-şucoat.*/Ba çop hozirkunanda Ahmad Suhaylii Khonsori. / Ş.Muborakşoh – Tehron: İqbol, 1346 ş. (1967).

MUKHTOROV, Ahror. *Materiali po istorii Ura-tyube. Sbornik aktov XVII–XIX.vv*, Moskova: İzdatelstvo vostočnoy literaturı, 1963.

AMİRŞOHİ Nurmuhhammad. *Davlatdorii tocikon dar asrhoi IX-XIV. Porçaho az «Ravzatu -s-safo» va digar qutub*. Duşanbe, Amri İlm, 1999.

MALIŞEVA, B. Dina. Tsentralnoaziatskiy uzal mirovoy politiki. - Moskva.: İMEMO RAN, 2010.

Materiali po istorii Sredney i Tsentralnoy Azii X – XIX vv. Taşkent: İzd-vo Fan Uzbekskoy SSR, 1988.

MOROZOV E. Nikolay. *Partokratiya za perestroyku. Poçemu?*, Gorkaya pravda (rus.). — Semipalatensk (Kazakhstan): OAO "Semey Poligrafıya", 2002.

OSRTROVSKIY, V. Aleksandr. *Glupost ili İzmena? Rassledovanie gibeli SSSR*. Moskova: «Krimskiy most », 2011.

LANTİS, S. Jeffrey.. *Strategic Culture and National Security Policy*. University Press. Malden: Blackwell Publishing. (2002).

MELNİKOV P. Adam. Sokol S. F. *Političeskaya kultura v jizni obşestvo*. Minsk: BGU, 2011,

MORGAN, E. Forrest. *Compellence and the strategic culture of Imperial Japan: Implications for Coercive Diplomacy in the Twenty-First Century*. Westport: Praeger Publishers. 2003.

NAVOİ Alişer. *Stena İskandara*. Per. V. Derjavina. Khudojestvennaya literatura, 1972.

NAZARBAEV A. Nursultan. Kritičeskoe desyatiletie. Almatı: Atamura, 2003.

NAZAROV N. Talbak. *Tadjikistan: ekonomičeskoe sotrudničestvo i bezopasnost. Sbornik statey i vistupleniy*, Duşanbe, 2003.

OSTAKHOV A.A., İlyuşin Y.V. *Kavkaz v episentre vneşney politiki Rima na blijnem vostoke (I V. Do N.E. – III V. N.E.)* Pyatigorsk: PGGTU, 2012,

TORKUNOV V. Anatoliy. nauç. redaktor A. Y. Melvil; otv. Redaktor M. G. Mironyuk *Političeskie sistemi sovremennikh gosudarstv. Ensiklopedičeskiy spravoçnik v çetirekh tomakh*. T. 2: Aziya / MGİMO (U) MİD ROSSİİ, İNOP; gl. redaktor. — Moskva.: Aspekt Press, 2012.

POZDNYAKOV A. Elgiz. *Geopolitičeskiy kollaps i Rossiya // Vneşnyaya politika i bezopasnosti Rossii : Khrestomatiya*. T. 1. Kn. 1. - M., 1999.

PRİTSAK Omelyan. Von den Karluk zu den Karakhaniden // *Studies in Medieval Euroasian History by O. Pritsak*. London, 1981.

OLIM Muhammad Muniri. *Tazkirai Bugrokhoni*. Tsentr issledovanie İrana i Pakistana, İslamabad, 1374. C. 1.

SAYIDZODA Ş. Zafar. Saburov A., *İnformatsionnoe izmerenie vneşnepolitičeskogo protsessı v Tadjikistane (1993-1995 gg.)* – Duşanbe: NİAT ‘Khovar’, 2007.

SAİDOV Ş. Zafar. (Saidzoda Z.Ş.). *Tadjikistan: meıgosudarstvennie otnoşeniya v period stanovleniya vneşney politiki*. Monografiya. 6-ye, dorabotannoe izdanie. Duşanbe: OOO «Kontrast», 2013.

SAYIDZODA Ş. Zafar. *Vneşnyaya politika Tadjikistana v period ego stanovleniya kak suverennogo nezavisimogo gosudarstvo (1992–2004 zz.)*. Duşanbe: Kontrast, 2010.

SATTOROV Abdunabi., SAİDOV Z. O. «Rossiysko- Tadjikskie otnoşeniya na sovremennom etape i perspektivi razvitiya». Mat-lı nauçno -praktič. Konf. «200 let Ministerstvu inostrannikh del Rossiei i 10 let so dnya ustanovleniya dşplomatičeskikh otnoşeniy mejdu Rossiei i Tadjikistanom ». Duşanbe: 2002.

SIMA Tsyun. *İstoričeskie zapiski (Şi Tsi)*. XXXII, Moskva: Nauka, 2010, (Pamyatniki pismennosti Vostoka). — ISBN 5-02-018264-8.

SIROEJKİN L, Konstantin. *Kitay i Şankhayskaya organizatsiya sotrudničestva*. Moskva. Nauka. - 2007.

ROGOV, M. Semyon. *SŞA na rubeje vekov*. Moskva.: Nauka, 2000.

ŞEPPARD Rut., Farrokh K. *Makedontsi protiv persov. Protivostoyanie Vostoka i Zapada*. — Moskova.: Eksmo, 2014. — 584 s. — (Vsemirnaya voennaya istoriya)

ŞİBONKORAHİ, Muhammad ibni Ali ibni Muhammad. *Maca-al-ansob*. /Bo tashehi Mirhoşimi Muhaddis. Tehron 1363 ş. 1984

TABARİ, Muhammad. History of the Prophets and Kings (Tarikh-ar-rasul wal-muluk)/ M. Tabari.- Tehran, 1992.- 383-384 p.

SHUMAN Howard. and THOMAS W. Wash.: The Constitution and National Security. NDU Press, 1990.

RAHMON, Ş. Emomali. The history of Tajik Nation . V.II. *The era of the formation of the Tajik people*.- Dushanbe, 1999.

UMAROV, KHocimhammad.Ulmasov R. *Vnešnyayay trudovaya migratsiya v Tadjikistane (priçini, problemi, posledstviya, regulirovaniye)*, Dušanbe: İrfon 2006.

ZELENEVA, V. İrina. *Geopolitika i geostrategiya Rossii XVIII – perv.polovina XIX veka*. İzdanie 2-e, ispravlenie.- SPb.- 2005

Makaleler

Syria calling: Radicalization in Central Asia // Europe and Central Asia Briefing № 72. Bishkek/Brussels, 20 January 2015. International Crisis Group. P. 1.

SEPPÖ, Antti, «From guilt to responsibility and beyond? Change in German strategic culture after the end of the cold war». Helsinki: University of Helsinki. (2017).

İONOVA. P. Elena, ‘Tadjikistan v orbite interesov Kitaya i Rossii’, *Aktualnaya geopolitika*, DOI: 10.20542/2073-4786-2019-3-107-120

SNYDER, L. Jack. “The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations”. Santa Monica: RAND Corporation. (1977), p V

SNYDER, L. Jack. “The Concept of Strategic Culture: Caveat Emptor. In C. G. Jacobsen, *Strategic Power: USA/USSR*”, London: Palgrave Macmillan. (1990),(pp. 3-9).

KLEİN, S. Bradley. «Hegemony and strategic culture: American power projection and alliance defence politics», *Review of International Studies*, (1988). p.136.

LOCK, Edward, “Refining strategic culture: return of the second generation”. *Review of International Studies*, (2010). pp685-708.

LANTİS, S. Jeffrey. «Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism». In J. L. Johnson, Kartchner, K. M. & J. A. Larsen, “Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction: Culturally Based Insights into Comparative National Security Policymaking”, New York: PalgraveMacmillan. (2009), pp. 33-54.

KİER. Elizabeth, «Culture and Military Doctrine: France between the Wars». *International Security*, (1995). pp65-93

LİBEL, Tamir, “Explaining the security paradigm shift: strategic culture, epistemic communities, and Israel's changing national security policy”. *Defence Studies*, (2016), pp137-156.

WENDT, Alexandr. “Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics”. *International Organization*, (1992). pp391-425.

LAUTERBACH, Toby. “Constructivism, Strategic Culture, and the Iraq War”. *Air and Space Power JournalAfrica and Francophonie*, (2011). s.63

FARRELL, Theo, «Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program», *International Studies Review*, (2002), p.50

GREATHOUSE, B. Craig. “Examining the Role and Methodology of Strategic Culture”, *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, (2010). pp57-85.

GRAY, S. Colin. «Modern Strategy», Oxford: Oxford University Press. (1999a). s.132-133

HAGLUND, G. David. “What Can Strategic Culture Contribute to Our Understanding of Security Policies in the Asia-Pacific Region?”, *Contemporary Security Policy*, (2014),s.312

CROSS, K. Mai’a. (2013), «Rethinking epistemic communities twenty years later». *Review of International Studies*, pp137-160.

ALMOND, A. Gabriel., Verba S. “An Approach to Political Culture”, *The civil culture: political attitudes and democracy in Five Nations*, Princeton University Press. 1963, p. 13-14.

JOHNSTON, Iain Alastair, “Thinking about Strategic Culture”, *International Security*, Vol. 19, N 4, Spring (1995), p. 32-64

KLEİN, Yitzhak, «A Theory of Strategic Culture», *Comparative Strategy*, Vol. 10, (1991), p. 3-23

JOHNSTON, Iain Alastair, “Thinking about Strategic Culture”, *International Security*, Vol. 19, N 4, Spring (1995), p. 34

RIKHTİK, İ. Mihail. “Strategičeskaya kultura i novaya kontsepsionalnoy bezopasnosti SŞA”, *Vestnik Mejdunarodnoe otnoşenie*, Vol 9, N 1, (2003), c. 77-78

NAFYODKİN, K. Aleksandr. , “ Serponosnie kolesnitsi: problema proiskhojdeniya”, *Vestnik SPbGU. Cep. 2. 1997. B. 2 (№ 9). C.25*

TAFAZZOLİ, Ahmad. «Sasanian society. I. Warriors II. Scribes III. Dehqāns», *Cambridge University Press v 65, I 1, 2000. 71p.*

KHAZANOV, M. Anatoliy. « Katafraktarii i ikh rol v istorii voennogo iskusstvo», *Vestnik drevney istorii. №1,(103), 1968, ss. 180-191.*

BOSWORTH, E. Clifford. «The Tāhirids and Persian Literature», *Iran*, Vol. 7, (1969), 104.

- SABIROV Sanjarbek, "Rol dinastii Samanidov v istorii Uzbekskoy gosudarstvennosti" *Evrasiyskiy nauçniy jurnal*, V 2, (2009), s 210-213.
- PEACOCK, C. S. Andrew. "Mediaeval Islamic Historiography and Political Legitimacy: Bal'ami's Tarikhnamah", London: Routledge, (2007), pp 36–37.
- BERNBERG Lutz Richter, "Linguistic Shu'ubiya and EarlyNeo-Persian Prose," *Journal of the American Oriental Society* 94, 1 (1974), pp. 55–64.
- RAZA S. Jabir, "Hindus under the Ghaznavids", *Proceedings of the Indian History Congress*, V71, (2010–11): pp. 213–25.
- HANEFİ, M. Palabıyık. 'Gaznelilerin Hindistan seferleri' . *Ekev Akademi Dercisi*, Sayı: 32 (Yaz 2007) s. 139-152
- FİDOİ, Mirzo Nasrullohon. «The Talk about Tiurs' Forays upon India», Mirzo Nasrullohon Fidoi. – Lakhnau: lithographic home edition. V. 1 – 209p.
- ABAŞIN, Sergey, "Natsiestroitelstvo i natsionalizm: Srednyaya Aziya", *Vestnik Rossiyskoy Natsii*, 2009 r., № 3(5), s. 112–136
- GERMANOV, V. Aleksandr. "Noviy dokument po istorii sovetского Turkistana načalo v", *Obşestvennie nauki v Uzbekistane*. 1991. № 4. s 41-47
- RIKHTİK, İ. Mihail. *Strategičeskaya kultura i novaya koncepsiya natsionalnoy bezopasnosti SŞA*, *Nijniy novgorodskiy gosudarstvenniy universitet*
- ALİDJANOVA Adiba Hamidovna. «Nekotore aspekti vneşney politiki Respubliki Tadjikistan», *Vestnik TGUPBP* №3(47), 2011
- TROIŤSKIY Evgeniy «Politika İndii v Tsentralnoy Azii (2001-2012 ĞĜ.)», *Vestnik Tomskiy Gosudarstvenniy Universitet*, №13, 2013, S 123-127
- SHARMA, Raghav. «India in Central Asia: The Road Ahead». *Institute of Peace and Conflict Studies*. New Delhi, 2008
- İSKANDAROV, Kosimşoh. «Problemi mejdunarodnikh otnoşeniy Respubliki Tadjikistan s İslamskim gosudarstvom Afganistan », *İzvestiya Akademii nauk Respubliki Tadjikistan. Seriya ekonomika i politologiya*. 1997. № 1-2 (7). s. 74.
- İSKANDAROV, Kosimşoh. «Tadjiko – Afganskije otnoşeniya i perspektivi ikh razvitiya », *Tsentralnaya Asia i Kavkaz* №1 (55), 2008, ss 145-156
- KNYAZEV, Aleksandr. *Afganskiy krizis i bezopasnost Tsentralnoy Azii (XIX - načalo XX vv.)*. Duşanbe.2004. s.181.
- MAKHKAMBAEV, Pulat, «Sostoyanie pograniçnoy bezopasnosti gosudarstv Tsentralnoy Azii nakanune zaverşeniya vivoda MSSB iz Afganistana», *Tsentralnaya Asia i Kavkaz* №16 (3), 2013.
- PETROV, Georgiy. «Gidroenergetičeskie resursi Tadjikistana», *Tsentralnaya Asia i Kavkaz*, 2003, №3 (27). s. 179.
- NİYATBEKOV, A.Vafo., Kh.Dodikhudoev. «Tadjikistan i İran dostijenie i perspektivi sotrudničestvo», *Tsentralnaya azia i Kavkaz*, №2 (56), 2008, s 152-161.
- ABDULLO, Raşid, «Presidenti İrana i Tadjiksko – İranskie otnoşeniya», *Tsentralnaya Azia i Kavkaz*, №3 (16), 2008, s 188-200
- Mejdunarodnaya analitika , № 3, (17), 2016 <https://mgimo.ru/upload/2016/12/imi-ma-3-17.pdf> 11.02.2020
- SOHİBOV, Nimatullo. *Kommunikatsionnie proekti Respubliki Tadjikistan Central'naya Azia i Kavkaz*. 1999. №3 www.ca-c.org/journal/cac-03_1999/st_08_sohibov.shtml
- POPOV, S. Dmitriy. *Tadjiksko- kitayskie otnoşeniya na sovremennom etape: problemi i perspektivi. Problemi natsionalnoy strategii* № 4 (55) 2019 s. 70-87 <https://riss.ru/journal/55/> 09.10.2020
- HABOVA, Antonina. *Silk Road economic belt: China's Marshall plan, pivot to Eurasia or China's way of foreign policy*, KSI Transactions on KNOWLEDGE SOCIETY, Volume VIII Number 1 March 2015, pp 64-70
- KAZANSEV, A. Andrey. *Central Asia: Secular Statehood Challenged by Radical Islam // Valdai Paper* № 2(42), 19.01.2016. <http://www.valdaiclub.com/publications/valdai-papers/central-asia-secular-statehoodchallenged-by-radical-islam/> 20.10.2020
- KAZANSEV, A. Andrey. *Stsenarii i tendensii evolyutsii situatsii v tsentralnoaziatskom regione kollektivnoy bezopasnosti ODKB posle 2014 g. Analitiçeskie dokladi İMİ MGİMO*. Vıp 2(37). iyul 2013
- NİYATBEKOV, Vafo. *Kitayskiy vektor v vneşnoy politike Tadjikistana N 2(62)*, 2009 *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*. s. 43-58
- BLOOMFIELD, Alan, "Time to Move On: Reconceptualizing the Strategic Culture Debate". *Contemporary Security Policy* (2012), s.454
- GRAY, S. Colin. «Strategic Culture as context: the first generation of theory strikes back», *review of international studies*, (1999b). pp49-69.
- POORE, Stuart. (2004), "Strategic Culture. In J. Glenn, D. Howlett, & S. Poore, *Neorealism Versus Strategic Culture*". New York: Routledge. s.61

LEGRO, W. Jeffrey. «Culture and Preferences in the International Cooperation Two-Step», *The American Political Science Review*, (1996). pp118-137.

ZAMAN, U. Rashed. 'Strategic Culture: A 'Cultural' Understanding of War'. *Comparative Strategy*, (2009), pp68-88.

GRAY, S. Colin, "National Style in Strategy: The American Example", *International Security*, (1981), pp21-47.

DESCH, C. Michael. "Culture Clash: Assessing the Importance of Ideas in Security Studies". *International Security*, (1998), pp141-170

RASMUSSEN, M. Vedby, "What's the Use of It: Danish Strategic Culture and the Utility of Armed Force". *Journal of the Nordic International Studies Association*, (2005), pp.67-89.

KOMISSINA, Irina. "Will India Become a Full-Fledged Participant in the Big Game in Central Asia?", *Central Asia and the Caucasus*, №1 (49), 2008

KURT Hasan "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları", *AülFD Cilt XLIV (2003) Sayı 2 s. 109-129*

M.A. SHABAN, "Islamic History", *Cambridge University Press*, v.2 1978. p 63

GOLDEN, B. Peter. "Khazar Turkic Ghulams in Caliphate Service", *Journal Asiatique*, 2004, vol. 29. p 292

MOTTAHEDEH, Roy. "The Abbassid Caliphate in Iran", *Cambridge History of Iran*, V. 4, ed. R.N. Frye, (1975) p 57-89.

JOHNSTON, Iain Alastair, "Thinking about Strategic Culture", *International Security*, Vol. 19, N 4, Spring (1995), p. 32-64

YITZHAK, Klein. «A Theory of Strategic Culture», *Comparative Strategy*, Vol. 10, (1991), p. 3-23

SHAHBAZI, Sh. Alireza. "ARMY i. Pre-Islamic Iran", *Encyclopædia Iranica*, NY, Vol. II, Fasc. 5, p. 489-499, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/army-i> (accessed on 30 December 2012). (21.04.2019)

DMITRIEV, Vladimir. «The Sasanian navy revisited: an unwritten chapter in Iran's military history». *international journal of maritime history*. 29 (4): (2017) p. 727-737

LEWIS, Bernard. "The Political Language of Islam", *University of Chicago Press*, Chicago: (1991), p 482

Elektronik Kaynaklar

KAMAR Salim Batt, *Daily Times (Pakistan)*: "Pakistanorossiyskoe Strategičeskoe Partnyorstvo", – *İnoSMİ*, 15.04.2019. <https://inosmi.ru/politic/20190419/244972490.html> (22.10.2020)

BİN Xiao Source, "Security Initiative Shows China's Vision for Central Asia", <https://www.globaltimes.cn/content/976574.shtml> (2016-3-29)

"Kitay i Ego Rol v Bezopasnosti v Tsentralnoy Azii", 22 aprelya 2020 <https://riss.ru/article/13479/> 27.10.2020

KNYAZEV Aleksandr, "Kitay pristupaet k Sozdaniyu Voennogo Alyansa v Tsentralnoy Azii. Pekin Stavit Pod Somnenie Effektivnost ODKB i Perspektivu ŞOS". *KART-BLANŞ* 15.03.2016 https://www.ng.ru/world/2016-03-15/3_kartblansh.html 27.10.2020

KUCERA Joshua, "China Proposes New Central Asian Military Alliance". *Eurasianet*, Mart 21, 2016 <https://eurasianet.org/china-proposes-new-central-asian-military-alliance> 27.10.2020

"Kitay i Ego Rol v Bezopasnosti v Tsentralnoy Azii", 22 aprelya 2020 <https://riss.ru/article/13479/> 27.10.2020

"Dvukhstoronnee Voенno- Tekhnicheskoe Sotrudnichestvo Kitaya i Tadjikistana". *Dialog*, 07.09.2016 <https://www.dialog.tj/news/dvustoronnee-voенno-tekhnicheskoe-sotrudnichestvo-kitaya-i-tadjikistana> 23.10.2020

SHIH G. "In Central Asia's Forbidding Highlands, a Quiet Newcomer: Chinese Troops". *The Washington Post*, February 19, 2019 https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/in-central-asias-forbidding-highlands-a-quiet-newcomer-chinese-troops/2019/02/18/78d4a8d0-1e62-11e9-a759-2b8541bbb20_story.html 23.10.2020

"Pogranzastavi v Tadjikistane: Ekonomičeskaya Ekspansiya Kitaya Dala Plodi". *Sputnik*, 28.09.2016. <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20160928/1020750849.html> 22.10.2020

"Prikaz predsedatelya KNR № 17" http://www.gov.cn/flfg/2009-08/27/content_1403324.htm 23.10.2020

MARTÍNA M., Birsell R. (ed.). “China Joins Afghanistan, Pakistan, Tajikistan in Security Alliance”, *Reuters*, August 4, 2016 // <https://www.reuters.com/article/us-china-security/china-joins-afghanistan-pakistan-tajikistan-in-security-alliance-idUSKCN10F1A6> 23.10.2020

KENNETH Allen, Phillip C. Saunders, John Chen. “Chinese Military Diplomacy, 2003–2016: Trends and Implications”. Center for the Study of Chinese Military Affairs; Institute for National Strategic Studies; *National Defense University* <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/china/ChinaPerspectives-11.pdf?ver=2017-07-17-153301-093> 23.10.2020

GILL B., ORESMAN M. “China's New Journey to the West: China's Emergence in Central Asia and Implications for U.S. Interests: a Report of the CSIS Freeman Chair in China Studies”. CSIS, 2003. C. 20 // https://books.google.ru/books?id=AOjIWDJaYQ0C&pg=PA20&lpg=PA20&dq=kyrgyzstan+military+exercise+with+china+2002&source=bl&ots=fIROVLj5fo&sig=g0yGk6ynSHBF7biHCbLhevO9d-o&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=kyrgyzstan%20military%20exercise%20with%20china%202002&f=false 23.10.2020

“Kitaysi Perenimayut Opir Obuçeniya Uzbekskikh Voennikh”. *Sputnik Uzbekistan*, 15 may 2019 g. <https://uz.sputniknews.ru/society/20190515/11507720/Kitaytsy-perenimayut-opyt-obucheniya-uzbekskikh-voennykh.html> 23.10.2020

KUCERA Joshua. “China Holds Anti-Terror Exercises on Afghanistan-Tajikistan Border”. *EurasiaNet*, October 24, 2016 // <https://eurasianet.org/china-holds-anti-terror-exercises-afghanistan-tajikistan-border> 23.10.2020

“Otkritie Doma Ofitserov Ministerstva Oborony Respubliki Tadjikistan”. *Press-Tsentr Prezident Respubliki Tadjikistan*, 5 may 2016 g. <http://www.president.tj/ru/node/11653> 22.10.2020

RUHULLO S. “Kitayskaya Goskorporatsiya Mojet Vnedrit Sistemu Raspoznaniya Lits Na Ulitsakh Kirgizistana”. *Radio Ozodi*, 17 iyunya 2019 g. // <https://rus.ozodi.org/a/30003322.html> 22.10.2020

PANFILOVA Viktoriya. “Tadjiksko-kitayskie uçeniya v GBAO: povod dlya bespokoystva ili ryadovaya praktik”. 09.08.2019 <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20190809/1029615129/ucheniya-GBAO-tajikistan-china.html> 22.10.2020

“Sovmestnoe zayavlenie uçastnikov alma-atinskoy vstreçi – Respubliki Kazakhstan, Kitayskoy narodnoy respubliki, Kirgizskoy respubliki, Rossiyskoy federatsii i Respubliki Tadjikistan”, *Russianchina*, <http://russian.china.org.cn/russian/43089.htm> 22.10.2020

JUKOVSKIY, İvan. “V Podmoskovye Razbudili «Spyaşuyu Yaçeyku İGİL»”, 02.10.2017, <https://www.gazeta.ru/social/2017/10/02/10914086.shtml> 22.10.2020

“Uçastniki Napadeniya Na Pogranpost «İşqobod» Prigovoreni ot 2 do 27 let Lişenie Svobodi”, 14 iyulya 2020, <http://avesta.tj/2020/07/14/uchastniki-napadeniya-na-pogranpost-ishqobod-prigovoreny-ot-2-do-27-let-lişeniya-svobody/> 20.10.2020

ROTAR İ. Libo Talibi, “Libo Eşyo Khuje”. 15 oktyabrya 2015, <http://www.rosbalt.ru/exussr/2015/10/15/1451559.html> 20.10.2020

“ISIL and the Taliban”. *Al-Jazeera*. <http://www.aljazeera.com/programmes/specialseries/2015/11/islamic-state-isiltaliban-afghanistan-151101074041755.html> 15.09.2019

“«İslamskoe Dvijenie Uzbekistana» Prisyagnulo na Vernost İG”. *Regnum*, 7.08.2015 <https://regnum.ru/news/1950099.html> 22.10.2020

“Tadjikistan, Afganistan, Granitsa, Boeviki” <https://tj.sputniknews.ru/country/20191017/1030060353/tajikistan-afganistan-granitsa-boeviki.html> *Sputnik*, 15.09.2019

“Boeviki «İslamskogo Gosudarstvo» Natseleni na Tsentralnyu Aziyu i Rossiyu. Ob Etom Preduprejdaut Rossiyskie Voennie i Spesslujbi”. *Kommersant*, 08.10.2015 <http://www.kommersant.ru/doc/2827486> 22.10.2020

Pismo Predsedatelya Komiteta Soveta Bezopasnosti, Uçrejdennogo Rezolyutsami 1267 (1999) i 1989 (2011) Po Organizatsii «Al-Kaida» i Svyazannim s Ney Litsam i Organizatsiyam, ot 19 may 2015 g. na İmya Predsedatelya Soveta Bezopasnosti OON. S/2015/358. C. 9. *UN*, 19 May 2015, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2015/358&referer=/english/&Lang=R 22.10.2020

“Boeviki «İslamskogo Gosudarstvo» Natseleni na Tsentralnyu Aziyu i Rossiyu”. *Kommersant*, 08.10.2015 <http://www.kommersant.ru/doc/2827486> 22.10.2020

MALIKOV K. “İslam v SNG”, 01.07.2015, <http://www.islamsng.com/authors/Malikov/9334> 22.10.2020
“V Tadjikistane Zayavili, Çto İG Videlilo \$70 mln na Sozdanie Svoikh Yaçeyek v Afganistane”. <http://www.rosbalt.ru/exussr/2015/10/06/1448092.html> 22.10.2020

The Fragile States Index 2014. <http://www.fsi.fundforpeace.org/rankings-2014> 22.10.2020

ŞARİFOV B., “Skorobogatyi P. Svoya İgra v Sredney Azii”. <http://www.expert.ru/expert/2015/46/svoya-igra-v-srednej-azii> 22.10.2020

«Svyazanie odnim poyasom: čto nado znat ob initsiative odin poyas, odin put», *Sputnik Tajikistan*, 26 april. 2019, <https://tj.sputniknews.ru/infographics/20190426/1028780604/Svyazanye-odnim-Poyasom-čhto-nado-znat-ob-initsiative-Odin-poyas-odin-put.html> (01.11.2019)

“The New Silk Road - The Belt and Road Initiative”, July 2, 2019, <https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm> 13.10.2020

“China's 40-bln-USD Silk Road Fund starts operation”, *Xinhua News Agency* (2015). http://news.xinhuanet.com/english/china/2015-02/16/c_134000494.htm

KYNGE, J. and NOBLE, J. (2014) “China: Turning Away From The Dollar”. *The Financial Times* <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/4ee67336-7edf-11e4-b83e00144feabdc0.html#axzz3SeP1qbEV> 13.10.2020

“What is China's Belt and Road Initiative?”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/cities/nginteractive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer> 13.10.2020

RAHMON Emomali: “«Odin poyas, odin put» -- eto kolossalny vklad v razvitii vsekh gosudarstv i regiona mira” <http://russian.people.com.cn/n3/2019/0424/c31521-9571300.html> 14.10.2020

İSAEV Amir, “Poçemu Tadjikistan riskuet ostatsya v storone ot novogo Şyolkogvogo puti”, *Sputnik* 16.05.2017 <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20170516/1022316926/tadzhikistan-shelkovaya-put-ostatsya-kitay-storony.html> 14.10.2020

KHURRAMOV Khursand. “Tadjikistan İçin Çin'in "Kemerleri" ve "Yolları" 23 Nisan 2019”, *Ozodi* <https://rus.ozodi.org/a/29898007.html> 16.10.2020

KAUKENOV A.S. “Osobennosti Kitayskoy Diplomatii v Tsentralnoy Azii: Vzglyad iz Kazakhstana”. <http://www.easttime.ru/countries/analitic/?s=476&r=3&c=8> 16.10.2020

DUBOVİTSKIY, Viktor. “Pekin ? "Lukovie Gorı” – Duşanbe, İNFOŞOS, 29.08.2008 <http://www.infoshos.ru/ru/?idn=2721> 16.10.2020

“Ministr Finansov Mı Ne Dopustim Uveličeniya Vneşnego Dolga”, *Azia- Plus*, <http://news.tj/ru/news/ministr-finansov-my-ne-dopustim-uvlicheniya-vneshnego-dolga> 22.10.2020

“Prezident Tadjikistana Sovershil Gosvizit v Podnebesnuyu”, *Veçerka*, 05.06.2012,

<http://vecherka.tj/news/prezident-tadzhikistana-sovershil-gosvizit-v-podnebesnuyu/22.10.2020>

“Na Polyakh Tadjikistana Aprobiruyut Tekhnologii iz Kitaya”, *Newsland*, 27.05.2013, <https://newsland.com/user/4297700690/content/na-poliakh-tadzhikistana-apobiruyut-tekhnologii-iz-kitaia/4482159/> 22.10.2020

Zarina ERGAŞEVA, “V Tadjikistane Zarabotal Affinajniy Zavod "Zarafşon””, *InoZpress*, 26 marta 2013g <http://inozpress.kg/news/view/id/39064> 22.10.2020

“Sp Zarafşon Planiruet Proizvesti 25mln Tonni Zolota v 2014 godu”, *Azia- plus*, <http://news.tj/ru/news/sp-zarafshon-planiruet-proizvesti-25-tonny-zolota-v-2014-godu> 22.10.2020

Verkhozin S.S. “Zolotodobıvayuşaya Promışlennost Tadjikistana”, *Zolotodobiça №251*, Oktyabr, 2019 <https://zolotodb.ru/article/12221> 18.10.2020

“Bolşoy Koni Mansur v Spiske Pritendentov”, *Nasha Gasha*, www.nashaagasha.org/politics/bolshoj-serebryanyj-konimansur-v-spiskepretendentov-kazaxstan/ 22.10.2020

“Baromadi Vaziri Korhoi Khorici dar Konfronsi Matbuoti Oid ba Naticahoi Safari Rasmii Vaziri Khoricii Çin” 01.08.2014 <https://www.mfa.tj/index.php/tg/main/view/429/baromadi-vaziri-korhoi-khoriji-dar-konfronsi-matbuoti-oid-ba-natjahoi-safari-rasmii-vaziri-korhoi-khorijii-chin> 22.10.2020

“V Duşanbe Obsudili Sroki Naçala Stroitelstva Metalurğičeskogo Zavoda na Severe Tadjikistan”, *Azia Plus*, <http://news.tj/ru/news/v-dushanbe-obsudili-sroki-nachala-stroitelstva-metallurgicheskogozavoda-na-severe-tadzhikistan> 22.10.2020

“Kitaysi Vlojat v Stroitelstvo Metalurğičeskogo Kombinata v Tajikistan 500 mln”, *Azia Plus*, <http://news.tj/ru/news/kitaitsy-vlozhat-v-stroitelstvo-metallurgicheskogo-kombinata-v-tadzhikistane-500-mln> 22.10.2020

“Pryamie İnostrannie İvestitsii v Respubliku Tadjikistan po Stranam” <https://nbt.tj/ru/statistics/tavozuni-pardokhti-jt/sarmoyaguzori-oi-mustakimi-khorii/sarmoyaguzorihoi-mustakimi-khoriji-ba-jt-az-r-kishvarho.php> 22.10.2020

“Kitayskie investitsii v Tadjikistan perevisil 2 mlrd \$”, *Avesta*, 18 iyunya 2019 <http://avesta.tj/2019/06/18/obem-kitajskih-investitsij-v-tadzhikistan-prevysil-2-mlrd/> 22.10.2020

POPOV Dmitry Sergeevič. “Kitaysko-tadjikskie otnoşeniya:problemi i perspektivi” <https://www.riss.ru/article/6873/> 18.10.2020

“GKNB: za İGİL v sirii i İrake voevali počti 2 tisyaçi grajdan Tadjikistana”, *Azia Plus* 19.11.2018 <https://tj.sputniknews.ru/country/20181119/1027461743/tajikistan-syria-iraq-gknb-uchastie-isis-terroristy.html> 18.10.2020

http://soufangroup.com/wpcontent/uploads/2015/12/TSG_ForeignFightersUpdate_FINAL.pdf

Vnešneekonomičeskie Svyazi Respubliki Tadžikistan s Gosudarstvami Azii: Sovremennie Tendentsii
<http://www.uecs.ru/uecs-78-782015/item/3551-2015-06-08-06-2122?pop=1&tmpl=component&print=1> 10.10.2020

“Tadžikistan Uveličil Vnešnetorgoviyoborot Počti na Četvert”, <https://finance.rambler.ru/markets/44229033-tadzhikistan-uvelichil-vneshnetorgovyy-oborot-pochti-na-chetvert/?updated> 10.10.2020

“Analitiki Nazvali Priçini Padeniya Torgovogo Oborota Rossii s Kitaem”, *SIA*, 13 yanvarya 2016, https://sia.ru/?section=484&action=show_news&id=317311 10.10.2020

“Predsedatel Khu Zintao Provyol Vstreçu s Prezidentom E.Rahmonom”, 11.06.2010, http://russian.china.org.cn/news/txt/2010-06/11/content_20233778.htm 10.10.2020

“Khu ZINTAO vstretilsya s prezidentom Tajikistana E.Rahmonom”, *Rossia i SNG*, 15.06.2009, <http://russian.people.com.cn/31519/6678482.html> 10.10.2020

Evgeniy SAVKOVIÇ. “Proekt ekonomičeskoy integratsii Kitaya i Kazakhstana”, *APN Kazakistan*, 2006-08-28 <http://www.apn.kz/publications/article5501.htm> 10.10.2020

Ankit Panda. “How Old Is China’s Belt and Road Initiative Exactly”? *The Diplomat*, February 11, 2019 <https://thediplomat.com/2019/02/how-old-is-chinas-belt-and-road-initiative-exactly/> 13.10.2020

DUBROVSKIY V. “Tadžikistan – Kitay; Ot Nastorojennogo Otnošeniya k Strategičeskomu Partnyorstvu”. *Fergana-news*, <http://www.fergananews.com/article.php?id=4862> 13.10.2020

«Otnošeniya Tadžikistana s Kitaem», *MİD RT*, 3 mart.2013, <https://mfa.tj/?l=ru&cat=91&art=21> (02.05.2019).

BEKYAŞEV. K. A. “Smojet li Globalizatsiya İzmenit Mejdunarodnoe Pravo?”, *Cyberlinca* <https://cyberleninka.ru/article/n/smozhet-li-globalizatsiya-izmenit-mezhdunarodnoe-pravo> 08.10.2020

TC Cumhurbaşkanı'na baĝlı istatistik ajansı <https://www.stat.tj/ru>

“Ministerstvo Finansov RT. Otçyot o Sostoyanii Gosudarstvennogo Dolga na 2008 god”, <http://minfin.tj/downloads/TajikStatusreport122008Rus.pdf> 09.10.2020

“Tadžikistan – İran: Noviy Etap Sotrudničestva”, 15 fevral 2008, *Avesto*, <http://avesta.tj/2008/02/15/tadzhikistan-iran-noviy-etapsotrudnichestva/> 11.02.2020

DJAYHONI Umed, “Tadžikistan i İran: Poçemu Porugalis i Kogda Pomiryatsya”, *SputnikTadjikistan*, 01. 07. 2017, <https://tj.sputniknews.ru/opinion/20170701/1022717468/iran-tadzhikistan-otnosheniya> (11.02.2020)

KHURRAMOV Khursand, “İran Otkazivaetsya ot Podderjki PİVT i Delaet Şagi na Vstreçu Duşanbe?”, *Ozodi*, 5 iyun 2019, <https://rus.ozodi.org/a/29983344.html> (11.02.2020)

“V Tadžikistane Naznaçen Noviy Posol Kitaya”, 10 dekabr. 2018, *Sputnik Tajikistan*, <https://tj.sputniknews.ru/country/20181210/1027672044/Tajikistan-naznachen-novyy-posol-china.html> (31.10.2019)

“Parviz DAVLATZODA Naznaçen Poslom Tadžikistana v Kitae”, 29 mart.2016, *Ozodi*, <https://rus.ozodi.org/a/27641673.html> (31.10.2019)

KHURRAMOV Khursand, “İndii v Tadžikistane: Ambitsii i Nerealizovanny Potensial”, 15 Temmuz 2019, <https://rus.ozodi.org/a/india-is-looking-for-closer-ties-with-tajikistan/30056292.html> (10.02.2020)

PANFILOVA, Viktoriya. “Smotrım Svaradja.İndia Ukreplyaetsya v Tsentralnoy Azii” «*Nezavisimaya gazeta*» 13.01.19 <https://www.turkishnews.com/ru/content/2019/01/14/%D1%81%D0%BC%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%8B-%D1%81%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BB%D1%8F%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%8F/> 03.06.2020

“Aviabaza Ayni (Hisar)”. *Dosye Gazeta "Kommersant" №164 ot 03.09.2011, s. 2*, <https://www.kommersant.ru/doc/1765768> (10.02.2020)

KUCERA Joshua, “India in the Lead for Ayni”, *Eurasianet*, 7 june 2010, <http://www.eurasianet.org/node/61230> (10.02.2020)

“Minoboroni: Voenny Aerodrom «Ayni» Ostayotsya İsklyuçitelno Sobstvennostyu Tadžikistana”, 28 aĝustos, 2018, *Azia - Plus*, <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20180828/minoboroni-voennii-aerodrom-aini-ostaetsya-isklyuchitelno-sobstvennostyu-tadzhikistana> (10.02.2020)

“İndii nujen tadjikskiy aerodrom «Ayni»”, 13temmuz 2015, *EA- Daily*, <https://eadaily.com/ru/news/2015/07/13/indii-nuzhen-tadzhikskiy-aerodrom-ayni> (10.02.2020)

KUCERA Joshua. “India, Tajikistan Agree To “Strategic Partnership”, But Still No Base”, 4 September, 2012, *Eurasianet* <http://www.eurasianet.org/node/65863> (10.02.2020)

KUCERA Joshua. “Indians Now Looking at New Air Base in Tajikistan?”, 21 November, 2011, *Eurasianet* <http://www.eurasianet.org/node/64556> (10.02.2020)

“Dveri Tadjikistana Vsegda Otkriti Dlya Doveritelnogo Sotrudničestvo s Respublikoy İndii”, 5 ekim , 2019, *Today TJ*, <http://today.tj/politika/19411-dveri-tadzhikistana-vsegda-otkryty-dlya-doveritelnogo-sotrudnichestva-s-respublikoy-indiya.html> (10.02.2020)

KHOLBEK Fahriddin. İntervyu, “Rabbani: «Rahmonov- Dostoyiny Paren...»”, *Centrasia.org* <https://centrasia.org/newsA.php?st=1151720280> 29.06.2006

“Tadjikistan Planiruet Uveličit Obyomı Eksporta Elektroenergii Sosedyam”, 12 fevralya 2020, *Avesto*, <http://avesta.tj/2020/02/12/tadzhikistan-planiruet-uvelichit-obemy-eksporta-elektroenergii-sosedyam/> 05.08.2020

DJAYHONĪ Umed. “Tadjikistan i İran: Poçemu Porugalis i Kogda Pomiritsya”, 1 iyul, 2017, *Sputnik Tajikistan*, <https://tj.sputniknews.ru/opinion/20170701/1022717468/iran-tadzhikistan-otnosheniya> (11.02.2020)

“Otnoşenie Tadjikistana s İranom”, 1 mart 2013, *MİD RT*, <https://mfa.tj/ru/main/view/28/otnosheniya-tadzhikistana-s-iranom> (11.02.2020)

“Tadjikistan: Plyusi i Minusi Otvstupleniya v EAES”, *Azia-Plus*, <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20190529/tadzhikistan-plyusi-i-minusi-ot-vstupleniya-v-eaes> 08.02.2020

“Otnoşenie Tadjikistana s Rossiei”, 01.03.2013, *MİD RT*, <https://mfa.tj/ru/main/view/142/otnosheniya-tadzhikistana-s-rossiei> (08.02.2020)

“RTSU v SİFRAKH”. <http://www.rtsu.tj/ru/university/rt-su-v-tsifrah-i-faktakh/> (06.08.2020)

“Filial Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteteimeni M.V.LOMONOSOVA v Gorode Duşanbe” <https://msu.tj/ru/about> (06.08.2020)

“Struktura i Organı Upravleniya Obrazovatelnoy Organizatsiei” <http://df.misis.ru/sveden/struct.html> 06.08.2020

“Otnoşeniya Tadjikistana s İndiey”, *MİD RT*, 01.mart 2013 <https://mfa.tj/ru/main/view/26/otnosheniya-tadzhikistana-s-indiei> (10.02.2020)

“Tajik Development Gateway na Russkom Yazıke, «Missiya İndiii v Tsentralnoy Azii, v Tom Çisle v Tadjikistane: Ukreplenie Mira, Razvitie Sotrudničestvo – Ekspert”», <https://www.tajik-gateway.org/wp/missiya-indii-v-tsentralnoj-azii-tom-chi/> (10.02.2020)

Kumitai Zabon, “Ogohinomai Onlayn”

<http://www.kumitazabon.tj/tg/category/%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D2%B3%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D2%B3%D0%BE%D0%B8-%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD> 21.04.2019

“SŞA Moderniziruet Armiyu Tadjikistana”, http://www.ng.ru/cis/2013-07-31/1_tajikistan.html

“Dostijenie Vneşney Politiki Tadjikistana” <http://mfa.tj/?l=ru&art=2> *MİD RT*, 17.05.2019

“İstoriya Ministerstvo İnostrannikh Del Tadjikistana” 01.03.2013 <https://mfa.tj/ru/main/ministerstvo/istoriya-mid> *MİD RT*, (05.02.2020)

İSKANDAR Firuz, “Çto Dala Tadjikistanu Politika “Otkritikh Dverey” za Godı Nezavisimosti?”, *Ozodi*, Sentyabr 06, 2019 <https://rus.ozodi.org/a/30150234.html> 01.08.2020

GEORGİEV Vladimir, “Optiko- Elektronny Kompleks «Okno» v Tadjikistane De-Yure Stanovitsya Rossiyskim”, *Fergana*, 17.04.2006, <https://www.fergananews.com/articles/4351> (08.02.2020)

KAZANTSOVA Olga, İntervyu Çrezvuçaynogo i Polnomoçnogo Posla Rossiyskoy Federatsii v Respublike Tadjikistan İgorya Semenoviça Lyakina – Frolova Rossiysko – Kazakhstanskomu Ekspertu IQ- klubu. «Rossiya i Tadjikistan Strategičeskie Partnerı Spervikh Dney Nezavisimosti », *İnformatsionno- Analitiçeskaya Dyatelnost «Rossiysko-Kazakhstanskogo Ekspertnogo IQ-Kluba»*, 31 ocak 2018, <http://ural-eurasia.ru/pundits/interview/712-rossiya-i-tadzhikistan-strategicheskie-partnery-s-pervykh-dnej-nezavisimosti> (08.02.2020)

«Kto i Kak Uprazdnil SSSR (Dlya Tekh, Kto Uje Zabil) Glava Dlya Buduşego Kursa İstorii» <http://sssr.net.ru/denons.html> 17.07.2020

“Den Nezavisimosti Tadjikistana : Znaçenie i Tsennosti Prazdnika” , *Sputnik*, 04.09.2019, <https://tj.sputniknews.ru/society/20190904/1029791357/den-nezavisimost-tajikistan.html> 17.07.2020

«Ekonomičeskoe Razvitie i Resursny Potensial Stran SNG», *Delovoy Mir*. –Moskova.: 1992.Prilojenie. – s 14.

Programma Fokus, «Duşanbe. Çyornıy Fevral 90-go». 15 şubat. 2002, *DW*//www.dw-world.de/russian. 15.02.2019.

NİYAZĪ Aziz, “Tadjikistan: Regionalnie Aspekti Konfliktı”, *Tsentralno-Aziatskiy tolstyı jurnal*, 15 Haziran 2010, <http://ctaj.elcat.kg/> (15.02.2019)

OLİMOV Muzaffar. “Ob Etnopolitiçeskoy i Konfessionalnoy Situatsii v Tadjikistane i Veroyatnosti Mejetniçeskikh Konfliktov”, https://www.ca-c.org/datarus/st_12_olimov.shtml 02.10.2020

“Vorukhskaya Zavarukha. Konflikt na Tadj-Kır-granitse. Kratkaya İstoriya Protivostoyaniya”
<https://centrasia.org/newsA.php?st=1552642260> 19.05.2019

“Rossiyskaya Voennaya Baza v Tadjikistane Budet Polnostyu Ukomplektovano v 2014 godu”, *Vremya Vostoka*, 11.11.2013 <http://www.easttime.ru/news/tadjikistan/rossiiskaya-baza-v-tadjikistane-budet-polnostyu-ukomplektovana-v-2014-godu/5087> 19.05.2019

“Razdel Bıvşikh Sovetskikh Voorujyonnikh Sil Posle Raspada SSSR (1çast)”
http://kombatbvoku.com/publ/voennaja_tematika/razdel_byvshikh_sovetskikh_vooruzhjonnykh_sil_posle_raspa_da_ssr_1_chast/4-1-0-100 02.10.2020

“Rossiyskie İnstruktory Naçali Obuçenie 640 Voennoslujajuşikh Armii Tadjikistana” , 4 iyunya 2019

“Tadjikskaya armiya: Çto Mı İmeem”, *Azia-Plus* , 1 fevralya 2014. <http://news.tj/ru/news/tadjikskaya-armiya-çto-my-imeem> 02.10.2020

AŞUROV Abdullo, “Polk-hang, polkovnik – sarhang va general-mayor – gundsolor?”, *Ozodi*, May 18, 2018
<https://www.ozodi.org/a/proposal-for-changing-military-ranks-in-tajikistan/29233584.html> 21.04.2019

MUMİNOV İ. “Rol i Mesto Amira Timura v İstorii Sredney Azii”, *Oldevrasia*
<https://oldevrasia.ru/library/Tamerlan--Epokha--Lichnost--Deyaniya/52> 22.06.2020

Poryadok v Armii Timura, *Tsivilizatsiya i vojna*,
<https://web.archive.org/web/20151030202456/http://ciwar.ru/gosudarstva-vostoka/tamerlan-i-ego-armiya/poryadok-v-armii-tamerlana/> 22.06.2020

İz Dehkan v Bolşeviki: Jizn, Smert i Nasledie Nusratullo Makhsuma, *Sputnik*, 15.12.2019
<https://tj.sputniknews.ru/opinion/20191215/1030396377/nusratullo-maksum-ussr-repressii-tajikistan.html>
<https://tj.sputniknews.ru/opinion/20191215/1030396377/nusratullo-maksum-ussr-repressii-tajikistan.html> 05.07.2020

AŞUROV Urunbay Aşuroviç <https://centrasia.org/person2.php?st=1065094737> 06.07.2020

“T. ULCABOEV. ‘Ştrikhi k Portretu’”, 29 aprelya, 2016, *Asia-Plus*
<https://asiaplustj.info/ru/news/life/person/20160429/t-uldzhabaev-shtrikhi-k-portretu> 10.07.2020

Babacan GAFUROV https://bgafurov.blogspot.com/?fbclid=IwAR39NmBBcR1xpN_dMH4ACtnNtKUBvWktq-62zMTmZ4-mBWJ2FyNigJ5_t8 (06.05.2019)

“Geroy - Sozidatel, Dialog Tadjikistan i Mir” , *Dialog*, 27.05.2013, <https://www.dialog.tj/news/news517> (10.07.2020)

LEONOV. N. “Raspad SSSRı». *İnternet-gazeta «Stoletie»* (izdanie Fonda istoričeskoy perspektivi) (11 fevralya 2016) https://w.histrf.ru/articles/article/show/raspad_ssr_n 17.07.2020

V. V. DUBOVİTSKIY, « Geopolitiçeskoe Silovoe Pole Tadjikistana », 2011
<https://proza.ru/2011/03/18/293> 28.06.2020

“Mejgosudarstvennie Otnoşeniya Rossii i Tadjikistana”, *RIA NOVOSTI*, 03.12.2019,
<https://ria.ru/20190416/1552705446.html> 28.06.2020

Boris STARİKOV. «Turistiçeskie Mesta. Gororda Tadjikistana. İstaravşan (İstravşan Ura-Tube)», 2018 god
<https://www.youtube.com/watch?v=SJ3JpiSVjeg> (15.04.2019)

Diletant. “Jajda Pobedi Aleksandra Makedonskogo ”, 4 şubat 2016,
Diletant, <https://diletant.media/articles/27651389/> (02.09.2019)

Doklad İ.N. NİKİTENKO, “Velikiy Şyolkoviy Put - Kulturnoe Naslediye”, *Advantour*,
<https://www.advantour.com/rus/silkroad/great-silk-road-nikitenko.htm> (16.04.2019)

KSENOFONTOV Anton Borisoviç, «Alexandr Makedonskiy», *Vokrug sveta* , 22 temmuz 2007
http://www.vokrugsveta.ru/encyclopedia/index.php?title=%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (02.09.2019)

“Voennaya İstoriya:Persidskaya Armiya Dariya 3 Protiv Alexandra Makedonskogo”, *Strateg*,
<http://strategwar.ru/military-history/voennaya-istoriya-persidskaya-armiya-dariya-3-protiv-aleksandra-makedonskogo>)14.06.2020)

«Pobeda Dinastii Abbasidov», Videourok, *Coursera* <https://ru.coursera.org/lecture/islam-istoriya-kultura/5-5-pobeda-dinastii-abbasidov-bZFhj> (03.09.2019)

ALONTSEV Maksim « Barmakidi: Tvortsi «Zolotogo Veka» Abbasidskogo Khalifata », *İran segodnya*, 26 aprel, <http://iransegodnya.ru/post/view/2806> (22.04.2019)

“Legenda o Dobrom Tadjikskom Tsare: Nezaverşyonnaya İstoriya İsmaila Samani ”, 23 kasım .2018
Sputnik, <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20181123/1027499871/ismail-samani-istoriya-tajikistan.html> (16.09.2019)

“Kto Takie Tadjiki? Vostoçnie İrantsı, Utverjdaet Kniga Riçarda Foltsa. Obzor (çast pervaya)”, *CAA NETWORK*, 2 mayıs .2020
<https://caanetwork.org/archives/15999?fbclid=IwAR3xTCrOTsNQzSqbtLCdDwhvmy4KNXsEePSRNmij9zzg9OOmIf2DbOfob4> (05.05.2019)

“Navruz: Vstreča Novogo Goda na Velikom Şyolkovom Puti”, *Şyolkoviy Put*, <https://ru.unesco.org/silkroad/content/navruz-vstrecha-novogo-goda-na-velikom-sheikovom-puti> (19.04.2019)
 «Dobro Pojalovat v Tadjikistan», *Traseka* <http://www.traceca-org.org/ru/strany/tadjikistan/o-respublike-tadjikistan/>(06.05.2019)
 “Bioraznobrazie Gissarskikh gor”, Proekt, *Geografiya Tadjikistana* https://tdc.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=17&lang=ru (16.05.2019)
 “Malumoti umumii”. *Kumitai davlatii sarmoyaguzori va idorai amvoli davlatii Ciiumhurii Tocikiston* 17.06.2018 <https://investcom.tj/tj/baroichi/54-malumoti-umum.html> 27.06.2010
 «Vzaimoproniknovenie Kultur. Kulturniy Most Mejdu Vostokom i Zapadom», *Advantour* <https://www.advantour.com/rus/silkroad/cultural-exchange.htm> 16.04.2019
 “Tadjikskaya Tragediya Uzbekistana” <https://zonakz-net.livejournal.com/140897.html> Live-Journal.13.06.2020
 “Tadjikistan na Velikom Şyolkovom Puti”, *Advantour* <https://www.advantour.com/rus/silkroad/tajikistan.htm> (16.04.2019)
 “Taktika Deystviy Modjakhedov”, *Almanakh «Isskustvo Voyni», Voyni ot pervogo*, 24.04.2014, <http://navoine.info/moj-tactics.html> 20.07.2020

Konferanslar

Strategičeskaya Razvitiya Şankhayskoy Organizatsii Sotrudničestva Do 2025 Goda. İskhodnie Realii I Faktor Rossiyskoü Kitayskogo Partnyorstva. Moskva, İDV RAN, 2015.

Soglašenje o Sozdanii Sodruestvo Nezavisimikh Gosudarst. 8 dekabrya 1991 g. Kserokopiya Podpisi – Avtografi S. Şuşkeviça, V. Kebiça (za Respubliku Belarus); B. Eltsina, G. Burbulisa (za RSFSR); L. Kravčuka, V. Fokina JI. (za Ukrainu). 29,6 x 21,0. Gosudaestvennyy Arkhiv Rossiyskoy Federatsii F. 10026. Op. 4. D. 1303. L. 1-5.

MİRZOEV K. Bodur. «Voeno-Tekhniceskoe Sotrudničestvo Respubliki Tadjikistan i Rossiyskoy Federatsii V Dvustoronnem Formate I V Ramkakh Integratsionnikh Obedineniy». Mat-lı Mejdunarodnoy Naučnoy Konferensii «Rossia i Tsentralnaya Azia v Usloviakh Geopolitičeskoy Transformatsii: Vneşnepolitičeskoe Izmerenie». Duşanbe: 2007.

BALAKİN V.İ. Investitsionnaya Strategiya KNR v Tsentralnoy Azii. Tezisi Dokladov XVIII Mejdunarodnoy Naučnoy Konferensii «Kitay, Kitayskaya Tsivilizatsiya i Mir. İstoriya, Sovremennost, Perspektivı». Moskova, Oktyabr 2009 g.

Vistuplenie A.KHABİROVA na Mejdunarodnoy Konferensii «Afganstan i Regionalnaya Bezopasnost: Pyat Let Posle Talibov» Duşanbe, 6-7 Aralık 2006)

DJALİLOV KD., RAHMATOV İ.R. Afganistan i Geopolitičeskaya Obstanovka Tsentralnoy Azii . Materialı Konferensii «Afganistan: Vozrojdenie i Perspektivı Razvitiya». Duşanbe, 2005. s. 16.

V.İ BUŞKOV ile D.V. MİKULSKİY, 13 Kasım, 1997; “Anatomiya Grajdanskoy Voynı v Tadjikistane (Etno – Sotsialnie Prosesı i Političeskaya Borba, 1992-1995)”. *Spesprogrammi*.

Zayavlenie Prezidenta RT Emomali Rahmona i Predsedatelya Dvijeniı İslamskogo Vozrojdeniya Tadjikistana S. A. Nuri ot 19.05.1995g. V kn.: Doroga Mira (Dokumentı Mejtadjikskikh Peregovorov). Duşanbe, 1997. s. 150-151.

Ansiklopedi

SHAHBAZİ, Sh. Ali Reza, “ARMY i. Pre-Islamic Iran”, *Encyclopædia Iranica*, NY, Vol. II, Fasc. 5, pp. 489-499, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/army-i> (accessed on 30 December 2012). (21.04.2019)

İslam Ansiklopedisi, “*Karahanlılar*” Cilt:24, s.11, 2001
 ERDOĞAN Merçil. (1996). "Gazneliler". *İslam Ansiklopedisi*. 13. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 482-485.

Pandjhir, Encyclopedia of Islam, Vol. VIII, p. 258.

PROKHOROV A. M. B. “Gafurov Babacan Gafuroviç”, *Bolşaya sovetskaya ensiklopediya* : [v 30 t.], 3.izd. Moskova. : 1969—1978. s 78

Belgeler

Dogovor o Dobrososedstve, Drujbe i Sotrudničestve Mejdju Respublikoy Tadjikistan i Kitayskoy Narodnoy Respublikoy (15 yanvarya 2007 g.), Tadjikistan – Kitay. Sbornik Osnovnikh Dokumentov (1992-2007 gg.). - Pekin: Mejdunarodnaya Jizn, 2008. - S. 127-138.

Distr. GENERAL.S/1997/56. 21 January 1997. RUSSIAN; Obşee Soglaşenie Ob Ustanovlenii Mira i Natsionalnogo Soglasiya v Tadjikistane. MHOHT. 1997 god;

Materiali Arkhiva Posolstvo Respubliki Tadjikistan v KNR za 1997 god // F. 12. Op. 35. Ll. 127 131.

Organizatsiya Dogovora o Kollektivnoy Bezopasnosti i Bezopasnosti v Evroazii. Publiçniy Doklad Analitiçeskoy Assotsiatsii ODKB. Kollektivnie Sili Operativnogo Reagirovaniya ODKB. – Press-reliz 2010.

Soglaşenie Mejdju Respublikoy Tadjikistan i Kitayskoy Narodnoy Respublikoy o Tadjiksko – Kitayskoy Gosudarstvennoy Granitse. Dalyan , 13.08.1999. http://www.tajikembassychina.com/Ru_06_03.asp

Sovmestnaya Deklaratsiya Mejdju Respublikoy Tadjikistan i Kitaysloy Narodnoy Respublikoy. 16 sentyabrya 1996 g., Pekin/Tadjikistan-Kitay. S. 58-59

Sovmestnaya Deklaratsiya Mejdju Respublikoy Tadjikistan i Kitaysloy Narodnoy Respublikoy. 19 avgusta 1999g., g. Dalyan// Tadjikistan-Kitay. S 66-71

Sovmestnaya Deklaratsiya ob Ustanovlenii RT i KNR Otnoşeniy Strategiçeskogo Partnyorstva ot 20 maya 2013 g. http://tajikembassychina.com/Ru_03_jianli.asp

Sovmestnaya Deklaratsiya ob Osnovnikh Prinsipakh Vzaimootnoşeniy Mejdju KNR i Respublikoy Tadjikistan, 9 marta 1993 g., Pekin. http://www.tajikembassychina.com/ru_06_03_03.asp

Spravoçniy Dokument,“Organizatsiya Obedinyonnikh Natsiy i Polojenie v Tadjikistane”, New-York. DOI/1685 -Mart 1995 goda. s.37 ;

Tadjikistan – Kitay. Sbornik Osnovnikh Dokumentov (1992-2007 godı) sost R.Alimov. Pekin. Mejdunarodnaya jizn, 2008. s. 130.

TOPPIÇKANOV Petr. Afganistan Posle Vıvoda Voysk Mejdunarodnoy Koalitsii: Ugrozi, Riski i Vızovi Dlya Rossiyskoy Federatsii. – Moskva, Moskovskiy Tsentr Karnegi, aprel 2014.

Statya, Ministra “İnostrannikh Del Tadjikistanaa Siraciddin Aslov, Ministr İnostrannikh Del Respubliki Tadjikistan, Putevodniy Dokument Vneşney Politiki Respubliki Tadjikistan

Tacikistan Anayasası

Vızovi i Vozmojnosti. İntervyu i Vıstupleniye İspolnitelnogo Sekretarya ŞOS Çzhan DEGUANA za 2005 go. s. 18; Urazov A. ŞOS İATS MGU, 2 aprelya 2007 goda.

V. İ. BUŞKOV, D. V. MİKULSKIY. Obşestvenno – Politiöeskaya Situatsiya v Tadjikistane: Yanvar 1992 g.— İnitut Etnologii i Antropologii RAN. İssledovaniya po Prikladnoy i Neotlojnoy Etnologii. Dok. № 26, serc. A.

Arkhivirovannaya Kopiya, https://www.stat.tj/russian_database/socio-demographic_sector/administrative-area_units.xls 17.07.2020

Tezler

Mehrali TOŞMUHAMMADOV, *Grajdanskaya voyna v Tadjikistane i Postkofiiktnoe Vosstanovlenie* , (Diplomnaya rabota Doktoranturi), Sapporo 2004 g,

VOHİDOV Nasriddin, *Khitoy Dar Siyosati Navi Cahoni*, (Risolai Diplomii Bakalavriat), DMT, Duşanbe, 2016

